

Kvalitatiivne uurimisviis

Meri-Liis Laherand

Tartu Ülikooli raamatukogu

Raamatu tellimine:

telliraamat@gmail.com

Tartu Ülikooli raamatukogu

Kvalitatiivne uurimisviis

Teine trükk

Meri-Liis Laherand

sulesepp

Tartu Ülikooli raamatukogu

Teine trükk 2010

Retsenseerinud PhD Inger Kraav

Kaanefoto Rodolfo Clix
(avaldatud fotopanga Stock.XCNG loal)

Kirjastanud OÜ Sulesepp
Trükkinud OÜ Infotrükk

© Meri-Liis Laherand 2008

ISBN 978-9949-15-655-9

Tartu Ülikooli raamatukogu

SAATEKS

Ilmselt on vaja vähemalt kümmekond aastat, et meie mõtteviisis hakkaks midagi muutuma, vahel ei piisa sellestki. Muutuste ja uuenduste tuhinas kipub see triviaalne tõsiasi vahel ununema. Veel kümmekond aastat tagasi kasutati meil sotsiaalteaduslikes uurimustes kvalitatiivseid meetodeid üsna harva. Ja kui kasutati, siis juhtus sedagi, et magistritöö jäi kaitsmata, sest teadus ei saa ometi olla „kirjandi kirjutamine". Ei ole teada, kas võisid olla taolise hinnangu põhjuseks tolleaegsed uskumused teadusest ja teaduslikkusest või hoopis uurija asjatundmatus ja saamatus kvalitatiivsete meetodite kasutamisel, kuid taolise sarkastilise hinnangu andja teadis, mida ta rääkis.

Praeguseks oleme juba olukorras, kus kvalitatiivsete meetodite kasutamine kipub muutuma moeasjaks. Kui aga nii on, siis võib see tähendada sedagi, et uuele ja trendikale avatud uurija on unustanud, et ei ole häid ega halbu meetodeid, on vaja ainult teada, milleks ja kuidas neid saab asjatundlikult ja oskuslikult kasutada. Juhtub sedagi, et neid meetodeid kasutatakse, tuginedes eeskujudele juba läbiviidud uuringutest. Kas sellega on kaasnenud ka mõtteviisi muutus, kas see tähendab, et on mõistetud vajadust ja võimalust uurida uuel viisil?

M.-L. Laheranna käsiraamatu pealkiri „Kvalitatiivne uurimisviis" on tabav ja kõnekas. Kui A. Einsteinile on omistatud mõte, et teadus on täiustatud tavamõtlemine, siis kvalitatiivne uurimisviis on üks taoline mõtlemise täiustamise võimalus. Mõistagi võib küsida, kas „kirjandi kirjutamine" saab olla tavamõtlemise täiustamine. Selles käsiraamatus nendesse metodoloogilistesse vaidlustesse ei laskuta, küll aga eeldab

Tartu Ülikooli raamatukogu

autor, et lugeja peaks omama eelteadmisi erinevatest uurimuslikest paradigmadest. Et aga tegu ei ole „kirjandi kirjutamise" õpetusega, seda näitab käsiraamatu maht, kasutatud allikate ulatuslik loetelu ja aineregister.

Seda käsiraamatut lugedes tabad ennast mõttelt, et mahuka, hästi süstematiseeritud ja loogiliselt ülesehitatud materjali esitajana viib autor meid äratundmisele, et kvalitatiivne uurimisviis tähendab teistlaadset uurimisloogikat, et mingi meetodi kasutaja peab ise selle sobivuses selgusele jõudma. See tähendab, et sind juhitakse uutele mõtteradadele, sa hakkad nägema uurimistööd täiesti uues käsituses, milles pakutavad arusaamad võivad olla risti vastupidised sinu seniste seisukohtadega. Üks asi on lõpuks mõista selle uurimisviisi olulisi erisusi, jõuda arusaamisele, et see ei ole ainult mingite meetodite kasutamine. Kuid selle kõrval saab sulle selgeks ka see, et "kvaliteetse kirjandi kirjutamine" on väga töömahukas, nii andmete kogumist kui nende töötlemist silmas pidades. Kõige olulisemaks katsumuseks võib aga osutuda see, mida ei saa raamatuga otseselt õpetada: kuidas saavutada selline kontakt uuritavatega, et tekiks kahe subjekti vaheline suhe. Aga ka uurija suhtlemisoskus ja kogemus ei tähenda veel, et ollakse vaimselt valmis taolisteks uuringuteks. Ikka jäävad küsimused: kes on Teine minu jaoks, missugused on Teisega kohtumise võimalikud tagajärjed, mis annab mulle õiguse uuringut korraldada? M.-L. Laherand ei rutta kogenud õppejõuna osutama õigetele valikutele ja vastustele, see jäetakse lugeja otsustada. Eeldab ju uurimisviisi muutus muutusi ka mõtteviisis. Lugeja kätte jõudnud väga vajalik käsiraamat pakub selleks nii mõtlemisainet kui mõtteruumi.

Emeriitprofessor Jüri Orn

Tartu Ülikooli raamatukogu

TÄNUAVALDUS

Soovin tänada kõiki, kes aitasid kaasa selle raamatu ilmumisele. Minu südamlik tänu kuulub emeriitprofessor Jüri Ornile, kellelt sain juurde kindlust käsikirja avaldamiseks ja palju häid nõuandeid ning kes oli lahkelt nõus kirjutama raamatule saatesõna. Olen väga tänulik kasvatusteadlasele Inger Kraavile, kes täitis retsensendina kriitilise sõbra rolli ja tegi kasulikke ettepanekuid käsikirja lihvimiseks. Siirad tänusõnad olen võlgu professoritele Mikko Lagerspetzile ja Airi-Alina Allastele ning kvalitatiivsete uurimismeetodite õppejõule Liis Ojamäele, kes ei pidanud paljuks käsikirjaga tutvuda ning kelle tagasiside oli mulle suureks abiks viimaste paranduste tegemisel. Tänan ka psühholoogiadoktor Jüri Kruusvalli, kes mind tagasiside otsimisel vahendas. Tänan häid kolleege kasvatusteaduste doktorit Tiiu Kuurmet ja psühholoogiadoktor Marika Veissonit, kes rääkisid mulle muljest, mis käsikiri neile jättis. Palju tänu raamatute trükkimise asjatundjatele Mati Kiirendile ja Toomas Ildile, kes aitasid mul tungida trükikõlblike failide tegemise saladustesse. Olen tänulik heale kolleegile informaatikamagister Sirje Klaosile infotehnoloogilise abi eest. Suur tänu raamatukujundajale Dan Mikkinile kujundusalaste nõuannete eest. Tänan OÜ Infotrükk töötajaid, kellega kujunes meeldiv koostöö. Samuti tahan südamlikult tänada oma perekonda ja sõpru, kes olid abiks nii jõu kui nõuga ning kellest moodustunud üldise "toetusvõrgustiku" osa selle raamatu valmimisel on olnud väga oluline.

Meri-Liis Laherand

Tartu Ülikooli raamatukogu

SISUKORD

Sissejuhatus 9
1. Kvalitatiivsete uuringute taust 15
1.1. Kvalitatiivsete uuringute mõiste 15
1.2. Kvalitatiivsete uuringute ajaloolised juured 25
1.3. Kvalitatiivsete uuringute teoreetilised lähtekohad 29
1.3.1. Sümboliline interaktsionism ja fenomenoloogia 29
1.3.2. Etnometodoloogia ja konstruktivism 34
1.3.3. Strukturalistlikud ja psühhoanalüütilised vaatenurgad 39
1.3.4. Erinevate teoreetiliste vaatenurkadega seonduv uurimispraktika 44
1.4. Kvalitatiivsete uuringute kriitika 47
1.5. Kvalitatiivsete uuringute eetika 49
2. Kvalitatiivse uuringu kavandamine 53
2.1.Kvalitatiivse uurimisprotsessi spiraalikujulisus 53
2.2. Teooriate roll kvalitatiivses uuringus 55
2.3. Uurimisprobleemid kvalitatiivses uuringus 60
2.4. Väljavõtuotsused kvalitatiivses uuringus 66
3. Kvalitatiivsete uuringute tüübid 73
3.1. Juhtumiuuring 74
3.2. Fenomenoloogiline uurimus 87
3.3. Etnograafiline uurimus 103
3.4. Põhistatud teooriat loov uurimus 115
3.5. Tegevusuuring 133
3.6. Fenomenograafiline uurimus 143

Tartu Ülikooli raamatukogu

3.7. Narratiivne uurimus 159
4. Andmete kogumine kvalitatiivsetes uuringutes 176
4.1. Intervjuud 176
4.1.1. Fokuseeritud intervjuu 188
4.1.2. Poolstandardiseeritud intervjuu 192
4.1.3. Probleemikeskne intervjuu 195
4.1.4. Eksperdiintervjuu 199
4.1.5. Etnograafiline intervjuu 200
4.1.6. Psühhoanalüütiline intervjuu 203
4.1.7. Narratiivne intervjuu 211
4.1.8. Episoodiintervjuu 217
4.1.9. Rühmaintervjuud ja -arutlused 219
4.2. Multimodaalsete andmete kogumine 225
4.2.1. Vaatlus 225
4.2.1.1. Mitteosalev vaatlus 227
4.2.1.2. Osalusvaatlus 229
4.2.2. Visuaalsed andmed: fotod, filmid ja videod 234
4.2.2.1. Foto kui uurimisvahend ja -objekt 235
4.2.2.2. Film kui uurimisvahend ja -objekt 247
4.2.2.3. Video kasutamine kvalitatiivsetes uuringutes 251
4.2.3. Dokumendid kvalitatiivse uuringu andmetena 258
4.2.4. Andmete kogumine Interneti vahendusel 262
5. Andmete analüüs kvalitatiivsetes uuringutes 271
5.1. Andmete dokumenteerimine 271
5.1.1. Heli- ja videosalvestamine 271
5.1.2. Välimärkmed 273
5.1.3. Uurimispäevik 275
5.1.4. Dokumenteerimislehed 277

Tartu Ülikooli raamatukogu

5.1.5. Transkribeerimine 279
5.2. Kodeerimine ja kategooriate moodustamine 284
5.2.1. Teoreetiline kodeerimine 285
5.2.2. Kvalitatiivne sisuanalüüs 289
5.3. Vestluse ja diskursuse analüüsimine 299
5.3.1. Vestlusanalüüs 299
5.3.2. Diskursusanalüüs 309
5.4. Narratiivne analüüs 337
5.5. Arvutite abi kvalitatiivsete andmete analüüsimisel 341
6. Kvalitatiivse uurimuse kvaliteedi hindamine 347
7. Kvalitatiivse uurimuse kirjutamine 355
Allikad 362
Aineregister 380

Tartu Ülikooli raamatukogu

SISSEJUHATUS

Huvi kvalitatiivse uurimisviisi vastu kasvab. Üha rohkem ilmub ka kvalitatiivseid uuringuid käsitlevat kirjandust. Seale, Gobo, Gubriumi ja Silvermani (2004 :1) andmetel on ainuüksi kirjastuselt SAGE aastatel 1995–2002 välja tulnud üle 130 kvalitatiivsete uuringute õpiku, samas kui aastatel 1988–1994 avaldati neid 33 ning aastatel 1980–1987 vaid 10. Eestikeelse kvalitatiivseid meetodeid kajastava kirjanduse ülekülllusest aga rääkida ei saa. Vastupidi – vastavat kirjavara on ilmunud äärmiselt napilt. Seda kogevad omal nahal eelkõige uurimistöid tegevad üliõpilased, aga ka teadurid, õppejõud ning teised, kelle töö on seotud kvalitatiivsete uuringute läbiviimisega või vajadusega mõista ja hinnata nende tulemusi. Käesolev käsiraamat ongi katse neile vajadustele vastu tulla ning kvalitatiivseid uuringuid puudutava kirjanduse põuda leevendada.

Seejuures annab autor endale täiel määral aru ette võetud ülesande raskusest. Kvalitatiivsete uuringute metodoloogia õpetamist ümbritseb tänapäeval nii suur hulk erinevaid probleeme, et mõnikord peetakse seda ülesannet suisa võimatuks või vähemalt nii keerukaks, et seda pole võimalik teha hästi (Hammersley 2004: 549). Võib nõustuda Flickiga (2006: 28), kes väidab, et kvalitatiivsete uuringute tutvustamisel põrkutakse kahe peaprobleemiga. Esiteks on kvalitatiivsete uuringutega seonduv siiani äärmiselt heterogeenne. Seetõttu ähvardab oht esitada mitmepalgelist nähtust liialt üheülbalisena. Suur mitmekesisus ja paljud omavahel võistle-

Tartu Ülikooli raamatukogu

vad lähenemisviisid nõuavad raskeid ja vastuolulisi valikuid. Teiseks on kvalitatiivseid uuringuid tutvustades kerge unustada põhimõtet, et kvalitatiivne uurimistöö on midagi enamat kui teatud meetodite või tehnoloogiliste võtete kasutamine.

Ühelt poolt rõhutatakse intuitsiooni ja loovuse rolli kvalitatiivses uuringus ning vajadust mitte üle tähtsustada tehnilisi oskusi (Janesick 2001: 532). Teiselt poolt avaldatakse sotsiaalteadustele aga üha rohkem välist survet nõudmisega, et ka kvalitatiivsed meetodid peavad vastama kooskõlastatud koodeksitele ning üliõpilasi tuleb treenida vajalike tehniliste võtete omandamiseks. Seejuures nähakse kvantitatiivseid meetodeid sageli – ekslikult – lihtsalt järgitavate protseduuride kogumina ning nõutakse, et samasugune protseduuriline ja tehniline mudel laieneks ka kvalitatiivsetele uuringutele. Hammersley (2004: 549) küsibki, kes siis kvalitatiivse uuringu tegija õigupoolest peab olema, kas käsitööline, professionaal või brikolöör (meisterdaja, kes kasutab käepärast materjali loominguliselt).

Brikolaaži mõiste pärineb Lévi-Straussi *Metsikust mõtlemisest*, kus iseloomustatakse brikolööri töövõtete ülekandumist intellektuaalsesse sfääri järgmiselt: „Nii on müütiline mõtlemine otsekui teatav intellektuaalne meisterdamine. [---] Nagu meistrimees praktiliste ülesannete lahendamisel, nii võib müütiline mõtlemine jõuda intellektuaalses sfääris hiilgavate ja ettearvamatute tulemusteni." (38–39.) Brikolaaž on viimastel aastatel köitnud paljusid kvalitatiivsetest uuringutest kirjutavaid autoreid. Kincheloe' (2001: 679) arvates ei ole ükski teine termin tabanud paremini kvalitatiivsete uuringute tulevikuvõimalusi. Brikolööridest uurijad mõistavad, et kuna sotsiaalne, kultuuriline ja psühholoogiline maailm on mitmekesine, pole seda võimalik uurida lihtsate, reduktsio-

Tartu Ülikooli raamatukogu

nistlike meetodite abil, vaid rakendama peab kompleksset, interdistsiplinaarset, multimetodoloogilist ja multiteoreetilist lähenemist, kus ei puudu ka elavast kujutlusvõimest rikas „metsik mõtlemine". Kincheloe' (2005: 347) sõnul tähendab brikolaaž uurijate liikumist holistlikumate, kõikehõlmavamate ja eklektilisemate analüüsimudelite suunas. Kvalitatiivsete uurimismeetodite õpetamises tuleks Kincheloe' arvates seepärast astuda samm tagasi (samas: 325).

Kvalitatiivseid uuringuid on alati iseloomustanud eriline uurimuslik hoiak. Flicki (2006: 28) sõnul kuulub selle juurde lisaks uudishimule, avatusele ja paindlikkusele meetodite kasutamisel püüe reflekteerida teema, uurimisküsimuse ja meetodite sobivust ning ka enda taju tumedaid kohti. Seega tuleks leida kuldne kesktee teatud tehniliste võtete ja vajaliku hoiaku õpetamise vahel. Uudishimu ja paindlikkust ei saa õpetada loengutes või õpiku peatükkides, kus räägitakse kvalitatiivsete uuringute ajaloost või meetoditest. Kvalitatiivsete meetodite sobiva kasutamiseni jõutakse läbi kogemuse, probleemide, vigadest õppimise ja pideva töö. Seale jt (2004: 1) on näinud iseenesest tervitatavas trendis, et kvalitatiivsete uuringute õpikuid ilmub üha rohkem, ka ohtu, et kvalitatiivseid uuringuid hakatakse käsitlema ülearu abstraktselt ja teoreetiliselt. Nende arvates peaksid esiplaanile jääma uurijate praktilised tegevused ning see kajastub ka nende endi ülevaate pealkirjas – *Kvalitatiivsete uuringute praktika.* Võib nõustuda Flickiga (2006: 28–29), et sageli on praktilises uuringus raske rakendada näiteks teatud intervjuutehnikat punktipealt nii, nagu õpikus kirjas. Otsuste tegemisel on vaja olla paindlik ja arvestada konkreetse olukorraga. Kvalitatiivsete uuringute mõistmiseni ei saa jõuda üksnes teoreetilisel tasandil. Nende õppimine ja õpetamine peab kindlasti sisalda-

Tartu Ülikooli raamatukogu

ma praktilist meetodite rakendamist konkreetsete uurimisteemade raames, mis rikastab loetut isikliku kogemusega.

Kahtlemata on praktiline kogemus kvalitatiivsete uuringute juures äärmiselt tähtis. Samuti on selge, et loomingulisuse ja intuitiivse „metsiku mõtlemiseta" on raske kirjutada kvalitatiivset uurimust, mis lugejaid kõnetaks. Raskem on vastata küsimusele, millest peaks alustama, et kunagi selliste meistriteosteni jõuda. Algajal ei ole palju kasu soovitusest olla uudishimulik ja paindlik ning rakendada kujutlusvõimet. Seepärast ei pääse ka kvalitatiivsete uuringute tutvustamisel mööda mõningastest juhtnööridest ja soovitustest. Vaatamata ohule kvalitatiivsete uuringute tutvustamist ülemäära teoreetiliseks muuta, on õpikud ja käsiraamatud hädavajalikud ka selles valdkonnas.

Võib nõustuda, et kvalitatiivne uurimus on loominguline kollaaž. Kindlasti ei suuda ükski õpik täpselt kirjeldada, milline pilt just ühe või teise uurija käe all peaks valmima ja kuidas üksikuid osi värvikaks tervikuks liita. Siiski on võimalik tutvustada neid erinevaid kivikesi, mida saab kollaaži ladumiseks valida. Nii ongi selles raamatus püütud anda neutraalne ülevaade võimalikult paljudest erinevatest lähenemisviisidest ning pole ära põlatud ka kirjandusest leitud tehniliste võtete kirjeldamist. Mitmekesisuse huvides tuli aga paratamatult kärpida igale konkreetsele teemale pühendatud materjali mahtu. Seepärast ei saa loota, et mingi vaatenurga või meetodiga põhjalikuks tutvumiseks siin esitatust piisaks. Küll aga võib see raamat hõlbustada edasisi otsinguid vastavas valdkonnas ning pakkuda omamoodi kompassi või esialgset lihtsat kaarti, mille abil leida teed kvalitatiivsete uuringute vaheldusrikkal maastikul. Sellest kaardist võib abi olla avastusretkedel psühholoogia, sotsioloogia, kasvatusteaduste ja kõigi

Tartu Ülikooli raamatukogu

teiste sotsiaalteaduste valdkonnas. Tutvustatavad lähenemisviisid on kohandatavad mitmetele teadusvaldkondadele ning ka näiteid on toodud erinevatelt aladelt. Siiski jäädakse selles käsiraamatus vaid kvalitatiivseid uuringuid puudutava juurde ning ei käsitleta uurimistöö üldpõhimõtteid. Seepärast oleks enne käesoleva teosega tutvumist soovitav end kurssi viia mõne uurimistöö üldkäsitusega, näiteks õpiku *Uuri ja kirjuta* (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005) sisuga.

Kvalitatiivne uurimisviis jaguneb seitsmeks peatükiks. Esimeses peatükis tutvustatakse kvalitatiivsete uuringute tausta. Siin räägitakse kvalitatiivsete uuringute mõistest, ajaloolistest juurtest ja teoreetilistest lähtekohtadest. Peatükis on juttu ka kvalitatiivsete uuringute aadressil tehtud kriitikast ja neile esitatavatest eetilistest nõuetest. Teine peatükk käsitleb kvalitatiivse uuringu kavandamise küsimusi. Siin on vaatluse all kvalitatiivse uuringu ringikujuline mõtteloogika ja teooriate roll kvalitatiivsetes uuringutes ning samuti uurimisprobleemi püstitamine ja väljavõtuotsused. Kolmandas peatükis on luubi all kvalitatiivsete uurimuste peamised tüübid nagu juhtumiuuring, fenomenoloogiline uurimus, etnograafiline uurimus, põhistatud teooriat loov uurimus, tegevusuuring, fenomenograafiline uurimus ja narratiivne uurimus. Neljandas peatükis tutvustatakse andmete kogumist kvalitatiivsetes uuringutes. Siin peatutakse nii mitmesugustel intervjuu- kui ka vaatlusvormidel ning fotode, filmide ja dokumentide kasutamisel. Uuema trendina on vaadeldud Interneti võimaluste ärakasutamist kvalitatiivsetes uuringutes. Viies peatükk käsitleb andmete analüüsi kvalitatiivsetes uuringutes. Siin on juttu andmete dokumenteerimisest ning erinevatest analüüsivormidest. Kuues peatükk on pühendatud kvalitatiivse uuringu kvaliteedi hindamisele ning seitsmes selle tulemustest kirjutami-

Tartu Ülikooli raamatukogu

sele. Materjali hõlpsamaks leidmiseks saab kasutada tekstisiseseid viiteid seotud osadele ja muidugi ka aineregistrit.

Autor loodab, et selle kirjatüki kõrvale ilmub varsti hulgaliselt teisi vastavat valdkonda kajastavaid teoseid. Siis võiksime ehk meiegi siin teaduspõhise arengu kursile asunud Eestis mõne aasta pärast rääkida kvalitatiivseid uuringuid käsitlevate raamatute ilmumise buumist.

Tartu Ülikooli raamatukogu

1. KVALITATIIVSETE UURINGUTE TAUST

1.1. Kvalitatiivsete uuringute mõiste

Kvalitatiivsete uuringute all peetakse silmas tervet erilaadsete uuringutüüpide kogumit. Kvalitatiivsete uuringute täpne defineerimine on keerukas ning kirjanduses võib kohata mitmesuguseid määratlusi. Näiteks erinevate internetisõnastike järgi on kvalitatiivsed uuringud sellised uuringud,

- kus ollakse huvitatud erinevate käitumismustrite alla peidetud protsessidest ning püütakse vastata eelkõige küsimusele *miks* (News Medianet: Glossary);
- mis hõlmavad detailseid sõnalisi karakteristikute, juhtumite ja tingimuste kirjeldusi ning kus andmete kogumiseks kasutatakse tavaliselt vaatlust, intervjuud või dokumentide analüüsi (BJA Center for Program Evaluation: Glossary);
- kus uuritakse inimesi või süsteeme nendega suheldes või neid regulaarselt jälgides (Center for Research on Education, Diversity & Excellence: Glossary);
- kus andmeid saadakse vaatluse, intervjuu ja sõnalise suhtlemise kaudu ning keskendutakse tähendustele ja tõlgendustele, mida uuringus osalejad väljendavad (Health Links. University of Washington. Finding Measurement Tools: Glossary);
- mis kujutavad endast kogumit uurimisvõtteid, kus püütakse nähtusi mõista lõdvalt struktureeritud, pigem sõnaliste andmete kui mõõtmise kaudu ning kus analüüs

Tartu Ülikooli raamatukogu

on tõlgendav, subjektiivne, impressionistlik ja diagnostiline (Market, Social & Opinion Research: Glossary).

Definitsioonide paljusust aitavad mõista Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara (2005: 153), kelle järgi on terminil *kvalitatiivne* palju tähendusi. Sotsioloogias, psühholoogias ja antropoloogias on omad kvalitatiivsete uuringute traditsioonid. Autorid nimetavad 43 kvalitatiivse uurimuse liiki, mille hulka kuuluvad nt dialoogiuurimus, eluloouurimus, etnograafia, fenomenograafia, juhtumiuuring, tegevusuuring. Neil lähenemisviisidel on nii kattuvaid kui ka erinevaid teoreetilisi ja metodoloogilisi rõhuasetusi (Smith 2006: 2). Metsämuuronen (2002: 172) märgib, et kvalitatiivset uurimust on raske selgelt määratleda seetõttu, et uuringutel ei ole üht kindlat taustteooriat ega paradigmat, samuti puuduvad neil ainult neile omased meetodid.

Ka Denzin ja Lincoln (2000: 2) tunnistavad defineerimisprobleeme ning väidavad, et kvalitatiivsete uuringute määratlemisel peaks arvestama iga konkreetse uurimusliku lähenemisviisi ajaloolist konteksti. Siiski pakuvad nad (samas: 3) välja „esialgse ja üldise" definitsiooni, milles rõhutavad järgmisi momente.

- Kvalitatiivne uuring on alati olukorda arvestav tegevus, mis asetab vaatleja maailmas kindlasse paika.
- Kvalitatiivne uuring kujutab endast materjali tõlgendamise praktiliste viiside kogumit, mis aitab maailma nähtavaks teha. Need praktilised viisid muudavad maailma esituste seeriaks, mille hulka kuuluvad uurimisväljal tehtud märkmed, intervjuud, vestlused, fotod, salvestised ja enda jaoks tehtud memod.

Tartu Ülikooli raamatukogu

- Kvalitatiivse uuringu juurde kuulub tõlgenduslik, naturalistlik lähenemine maailmale. See tähendab, et kvalitatiivsetes uuringutes uuritakse nähtusi nende loomulikus keskkonnas ning püütakse ilminguid mõtestada või tõlgendada nende tähenduste kaudu, mida inimesed neile annavad. (Denzin & Lincoln 2000: 3.)

Paljudes õpikutes eelistatakse kvalitatiivseid uuringuid tutvustada pigem näidete ja kirjelduste kui täpsete definitsioonide kaudu. Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara (2005: 151) toovad näiteid kaht laadi infot sisaldavatest väidetest. Esimest tüüpi väidetes rõhutatakse *hulka*: „Kala saadi 28 kg. Kala püüdis viis meest." Sellist infot vajavad nt kalapüügivõistluse kohtunikud. Teist tüüpi väidetes aga väljendatakse *kvaliteeti* ja *tähendusi*: „Kalapüük on põnev. Saagiks saadi toredaid lõhesid." Restoranipidaja ja restorani klient võivad rohkem huvi tunda sellist laadi info vastu. Argielus vajame sageli kvantitatiivset teavet ja küsime *kui palju, kui sageli, mitu, mis ajal, kui raske, kui kaugel?* Aga samuti on meil vaja kvalitatiivset teavet ja vastust järgmistele küsimustele. *Kas raamat on põnev? Kas film on huvitav? Kas uued naabrid on meeldivad inimesed? Kas vein on hea? Kas riietus on moekas?* Kvalitatiivsed uuringud aitavad meil saada kvalitatiivset teavet.

Creswell (2003: 181–183) toob kvalitatiivsete uuringute kirjeldamiseks välja järgmised karakteristikud.

- Kvalitatiivne uuring viiakse läbi loomulikus keskkonnas. Kvalitatiivse uuringu läbiviija läheb sageli uuringus osalejate koju või töökohale. See võimaldab uurijal märgata indiviidi või kohta iseloomustavaid rikkalikke

Tartu Ülikooli raamatukogu

detaile ning osalejate tegelikku kogemusse sisse elada.

- Kvalitatiivses uuringus kasutatakse mitmeid meetodeid, mis on kõik interaktiivsed ja humanistlikud. Andmekogumismeetodites taotletakse uuritavate aktiivset osalust ning nende tundlikku mõistmist. Uurijad püüavad luua uuritavatega tiheda ja usaldusliku kontakti. Nad ei häiri nende igapäevast tegevust rohkem kui hädapärast vaja. Traditsioonilistele andmekogumismeetoditele, milleks on avatud vaatlused ja intervjuud ning dokumentide analüüs, on praeguseks lisandunud pikk loetelu muid meetodeid, nt helisalvestiste, meilide ja ajaleheväljalõigete kasutamine. Kogutud andmed kujutavad endast tekstilisi (sõnalisi) ja kujundilisi (pildilisi) andmeid.

- Uurija vaatleb kvalitatiivses uuringus sotsiaalseid ilminguid holistlikult. See selgitab, miks kvalitatiivsed uurimused on sageli pigem laiad panoraamvaated kui mikroanalüüsid. Kvalitatiivne uurimus on seda parem, mida komplekssem, interaktiivsem ja kõikehõlmavam on selles väljenduv narratiiv. Sellise holistliku pildi loomisele aitab kaasa protsessi või keskse ilmingu mitmete tahkude näitlikustamine visuaalsete mudelite abil.

- Uurija reflekteerib süstemaatiliselt oma rolli uuringus, on tundlik oma isikliku biograafia suhtes ja püüab mõista, kuidas see uuringut mõjutab. Selline introspektsioon ning oma eelarvamuste, väärtuste ja huvide teadvustamine (ehk *refleksiivus*) on tänapäevasele kvalitatiivsele uuringule tüüpiline. Isiklik mina muutub eristamatuks uurija-minast. Ühtlasi tähendab see ausat ja avatud suhtumist uuringusse ning mõistmist, et kogu uurimisprotsess on laetud väärtustega.

Tartu Ülikooli raamatukogu

- Uurija kasutab kvalitatiivses uuringus kompleksset järeldusteni jõudmise viisi, mis on mitmetahuline ning toetub uuringu juba läbitud etappide juurde korduvale tagasipöördumisele ja eri tööetappide üheaegsusele. Ehkki järeldusteni jõudmine on suuresti induktiivne, on töös nii induktiivsed kui ka deduktiivsed protsessid. Samuti on mõtlemisprotsess iteratiivne e kordumistele toetuv: andmekogumiselt ja -analüüsilt liigutakse tsükliliselt uurimisküsimuse juurde ja sealt jälle tagasi. Andmete kogumist, analüüsimist ja sellest kirjutamist võib mõista kui üheaegseid tegevusi.

- Uurija kasutab kvalitatiivse uuringu protseduuride suunajana üht või mitut uurimisstrateegiat. Algajale uurijale piisab ühe strateegia kasutamisest.

Suur osa kvalitatiivsetest uuringutest on seadnud sihiks pakkuda seda, mida Geertz (1973, 2007) on nimetanud rikkalikuks ehk *tihedaks kirjelduseks* (*thick description)* ja vastandanud nn hõredale kirjeldusele (*thin description).* Mõlemad mõisted laenas Geertz Ryle'ilt ja seletab nende erinevust nii: kui hõre kirjeldus hõlmab vaid seda, mida saab objektiivselt registreerida (nt kiire silmapilgutus), siis tihe kirjeldus hõlmab ka selle tegevuse taga oleva tähenduste hierarhia, selle, kuidas seda kultuuris tajutakse ja tõlgendatakse – näitab tegevust *kultuurilise kategooriana* (nt võib silmapilgutusega sõbrale märku anda, et tegutseda tuleb konspiratiivselt).

Tõlgendused, mida antakse edasi detailsete ilmingu või uuritavate arusaamade kirjelduste kaudu, toetuvad üldisele teoreetilisele seisukohale, et inimliku kommunikatsiooni, tõlgendamise ja mõistmise põhiomaduseks on keelekasutus.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Eeldades, et inimesed mõtestavad oma sotsiaalset maailma ning väljendavad selle mõtestamise tulemusi iseendale ja üksteisele lingvistiliste vahenditega, rõhutavad uurijad kvalitatiivsetes uuringutes selliseid analüüsistrateegiaid, mis säilitaksid võimalikult hästi seda sümbolisüsteemi, milles selline mõtestamine aset leiab. (Smith 2006: 2.)

Kvalitatiivsetes uuringutes, kus tegeldakse inimeste isikliku ja sotsiaalse kogemuse uurimise, kirjeldamise ja tõlgendamisega, püütakse mõista pigem väikese arvu osalejate maailmavaadet kui kontrollida mingi eelnevalt püstitatud hüpoteesi paikapidavust suure valimi kaudu (samas).

Kvalitatiivsete uuringute mõistet püütakse sageli avada vastandi kaudu – võrdluses kvantitatiivsete uuringutega. Silverman (2000: 2) on ära toonud algselt Halfpenny poolt loodud kvalitatiivseid ja kvantitatiivseid meetodeid iseloomustavate omaduste paarid (tabel 1).

TABEL 1. Kvalitatiivsetele ja kvantitatiivsetele meetoditele omistatud tunnusjooned

Kvalitatiivsed meetodid	**Kvantitatiivsed meetodid**
Pehmed	Kõvad
Paindlikud	Kindlaksmääratud
Subjektiivsed	Objektiivsed
Poliitilised	Väärtusvabad
Juhtumiuuring	Ülevaateuuring
Spekulatiivne	Hüpoteesi kontroll
Põhistatud	Abstraktne

Tartu Ülikooli raamatukogu

TABEL 2. Kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete uurimismeetodite eesmärkide, andmekogumise ja järelduste tegemise põhijooned

	Kvalitatiivsed meetodid	**Kvantitatiivsed meetodid**
Eesmärk	Saada terviklikku empiirilist andmestikku, mis hõlmaks ka kvalitatiivseid ja detaile iseloomustavaid seiku.	Saada võimalikult objektiivseid empiirilisi andmeid täpselt piiritletud objektide kohta.
Andmekogumine	Uurimismaterjal kogutakse meetodiga, mis võimaldab ülalnimetatud eesmärki saavutada, nt osalusvaatlusega, vaba intervjuuga, rühmavestlustega, autobiograafiate kogumisega.	Uurimismaterjal kogutakse sellise meetodiga, mis võimaldab kvantitatiivset, arvulist mõõtmist ja mõõtmistulemuste saamist (nt süstemaatiline vaatlus, testid, füsioloogilised mõõtmised ning standardiseeritud ankeedid).
Järelduste tegemine	Uurimismaterjalist võib järeldusi teha ilma statistilisi vahendeid kasutamata, ehkki neid võidakse mingil määral ka kasutada (nt protsente).	Järeldused tehakse uurimismaterjali statistilise analüüsi põhjal, kasutades nt tunnuste aritmeetilisi keskmisi, korrelatsioone ja faktoranalüüsi.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Huttuse (2005: 179–180) andmetele toetudes saaks välja tuua sellised vastandlikud tunnused, nagu on näha tabelis 2.

Ehkki kvalitatiivsed ja kvantitatiivsed uurimused erinevad teineteisest olulisel määral nii oma uurimisküsimuste, suundumuse kui ka läbiviimise poolest, on neid siiski raske kategooriliselt eristada (Smith 2006: 2). Tänapäeval tahavadki mõned uurijad kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete uurimuste vastandamisest loobuda. Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara (2005: 127) näevad neid suundi rohkem teineteist täiendavate kui võistlevatena. Huttunen (2005: 201) märgib, et tegemist pole mitte vastandlike uurimisstrateegiatega, vaid pigem kontiinumiga, mille ühe äärmusena võiks kujutleda kas või ankeetküsitlust oma statistiliste töötlusmeetoditega ja teisena elulookintervjuud, mida analüüsitakse kvalitatiivsete meetoditega. Üha suuremat tähelepanu pälvib kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete uurimismeetodite kombineerimine (Creswell 2003, Niglas 2004).

Teisalt peetakse tänapäevaseks trendiks ka erinevate kvalitatiivsete uuringutüüpide kombineerimist, mida Flick (2006: 25) on nimetanud hübridiseerimiseks. Selle all mõistetakse erinevate metodoloogiliste printsiipide pragmaatilist kasutamist ja mingi kindla metodoloogilise diskursuse piiravate ettekirjutuste vältimist. Nii võidakse kombineerida, „ristata", nt etnograafia, kultuuriuuringute ja põhistatud teooria uurimispõhimõtteid.

Termin *kvalitatiivne* kipub kergesti seostuma sõnaga *kvaliteetne*, mis teadupoolest tähendab head. Sellist nimetust on peetud (Silverman 2000 :1) natuke ohtlikuks, sest see tekitab kergesti eelarvamuse, et kvalitatiivne uuring on alati midagi head, selle vastand – kvantitatiivne uuring – aga midagi

Tartu Ülikooli raamatukogu

halba. Tegelikult võivad nii kvantitatiivsed kui ka kvalitatiivsed uuringud olla nii hästi kui ka halvasti tehtud ning uurimismeetodi valik peaks sõltuma eelkõige uuringu eesmärgist.

Syrjälä, Ahose, Syrjäläise ja Saari (1994: 12–13) järgi sobib kvalitatiivsed uurimismeetodid kasutusele võtta siis, kui

- ollakse huvitatud sündmuste detailidest, mitte niivõrd nende üldistest, kõige sagedamini esinevatest joontest (nt uurides, miks õpetajad on oma tööst loobunud, selgitatakse välja, kuidas seletavad oma töökohalt lahkumist õpetajad mingis kindlas koolis, mitte aga üldiselt kõigis koolides; uurimiseks võib valida nt need koolid, kus varem läbi viidud kvantitatiivse uurimuse põhjal on kõige rohkem või kõige vähem ametist loobujaid);
- ollakse huvitatud tähendustest, mida sündmustes osalejad neile annavad, ja nende tähenduste struktuurist (nt millele toetusid just need konkreetsed õpetajad, kui otsustasid õpetajaametist loobuda);
- soovitakse uurida loomulikke olukordi, mida pole võimalik uurida eksperimentaalselt ning kus ei saa kaugeltki kõiki mõjutegureid kontrollida (nt pole võimalik hoida muutumatutena tingimusi, mille mõjul õpetajad oma kutsest loobuvad, samuti ei saa luua tingimusi, mis sunniksid neid koolist lahkuma);
- soovitakse saada andmeid teatud sündmustega seotud põhjuse-tagajärje suhetest, mida pole võimalik uurida eksperimentaalselt (nt soovitakse edasi arendada teooriat, mis on algselt loodud, toetudes ülevaateuurimuse või eksperimendi tulemustele; eelmistes punktides too-

Tartu Ülikooli raamatukogu

dud näited võivad aidata edasi arendada teooriat õpetaja ametialase arengu eri staadiumidest).

Seega võib kokkuvõtteks öelda, et kvalitatiivsed uuringud kujutavad endast kaunis erilaadsete uurimisviiside kogumit, mis teeb nende täpse defineerimise keerukaks. Need on suunatud inimeste kogemuste, arusaamade ja tõlgenduste mõistmisele ning viiakse läbi uuritavate loomulikus keskkonnas. Andmete kogumisel eelistatakse meetodeid, mis võimaldavad säilitada uuringus osalejate keelekasutuse eripära ning aitavad anda inimestest, sündmustest või ilmingutest tervikliku, rikka ja detailirohke pildi. Kvalitatiivset uuringut iseloomustab paindlikkus, erinevate uuringuetappide segunemine ning korduv tagasipöördumine juba läbitud etappide juurde. Neid peetakse ühelt poolt kvantitatiivsete uuringute vastandiks, teisalt aga otsitakse üha enam võimalusi nende kahe uurimissuuna kombineerimiseks. Aina sagedamini kombineeritakse pragmaatiliselt ka erinevate kvalitatiivsete uuringutüüpide põhimõtteid. Ehkki termin kvalitatiivne on sarnane sõnaga kvaliteetne, võib heaks või halvaks osutuda nii kvalitatiivne kui ka kvantitatiivne uurimus. Uurimismeetodi valik sõltub eelkõige uuringu eesmärgist.

Tsükliline edenemine ja juba läbitud etappide ümberhindamine uuringu käigus täienenud teadmise valguses, mis iseloomustab kvalitatiivseid uuringuid, väljendub ehk ka käesoleva raamatu materjalidega tutvumisel. Mõisted ja seisukohad, mis pärast selle peatüki läbilugemist võivad tunduda veel võõrad ja arusaamatud, omandavad ühe selgema sisu koos järgmiste peatükkidega tutvumisega, näidetesse süvenemisega ja oma uurimistöö kavandamisega.

Tartu Ülikooli raamatukogu

1.2. Kvalitatiivsete uuringute ajaloolised juured

Kvalitatiivsete meetodite kasutamisel sotsiaalteadustes on pikk ja üpriski kirju ajalugu. Sellesse on oma jälje jätnud paljud autorid ja teooriad. Nii võib kvalitatiivsete uuringute juuri piltlikult kujutleda otsekui eri taimede omavahel tihedalt läbipõimunud juurestikku.

Kvalitatiivsete uuringute tähtsamatest arenguetappidest **saksakeelsetes maades** on andnud ülevaate Flick (2006: 17–18). Siin on nimetatud kõigepealt varaseid, 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi esimesel poolel tehtud uuringuid, mille seas väärib äramärkimist *Wilhelm Wundti* kirjeldusmeetod ja *Verstehen* (mõistmine), mida ta kasutas oma rahvapsühholoogias (kõrvuti eksperimentaalsete meetoditega, millega andis panuse üldpsühholoogiasse). Saksamaal pööras „erinevale", Ameerika sotsioloogias ilmnevale traditsioonile (mis seostus selliste nimedega nagu *Goffman*, *Garfinkel* ja *Cicourel*) 1967. aastal esimesena tähelepanu *Jürgen Habermas*. Samast perioodist pärineb *Barney Glaseri* ja *Anselm Straussi* uurimisprotsessi mudel. 1980. aastate alguses esitas *Wolfgang Hoffman-Riem* nn avatuse põhimõtte, mille järgi ei maksa kiirustada uurimisobjekti teoreetilise määratlemisega. Samal aastakümnel nõudis *Gerhard Kleining*, et uurimisobjekti tuleb kuni uuringu lõpuni mõista esialgsena, sest see avab end oma tegelikes värvides alles lõpus. *Richard Grathoff* toonitas, et uurida tuleks ennekõike igapäevaelu kõigis selle väljendustes. Samal ajal arendati Saksamaal välja kaks originaalset meetodit, mis mõjutasid oluliselt kvalitatiivsete uuringute arengut. Need olid *Fritz Schütze* narratiivne intervjuu ja *Ulrich Oevermanni* jt loodud objektiivne hermeneutika.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Ameerika autorid (Denzin & Norman 2005: 14–20) on rääkinud kaheksast kvalitatiivsete uuringute momendist.

Traditsiooniline periood. Kestis 20. sajandi algusest kuni Teise maailmasõjani. See seostub eriti Malinowski etnograafiaga ja Chicago koolkonnaga sotsioloogias. *Bronislaw Malinowski* arendas Uus-Guinea Trobriandi saarte rahvast uurides välja uue kirjeldusstiili, mida iseloomustas suur sisseelamisvõime. Ta ei piirdunud vaid sündmuste kirjeldamisega, vaid tundis huvi ka kohalike arusaamade ja tõekspidamiste vastu. Kui seni oli võõraid kultuure kirjeldatud väljastpoolt ja inimeste selgesõnaliste ütluste põhjal, siis Malinowski lisas sellele implitsiitse kultuurikonteksti – kultuuri kandjate implitsiitsed arusaamad, mis kuulusid nii lahutamatuna inimeste teadvusse, et neid ei olnud võimalik sõnadesse panna. (Erickson 1986: 123.) *Chicago koolkond* sotsioloogias on nimetus, millega viidatakse sotsioloogide rühmale, kes töötas 20. sajandi esimesel poolel Chicago ülikoolis. Toetudes peamiselt *George H. Meadi* sümbolilise interaktsionismi põhimõtetele ja nähes oma sotsiaalse laboratooriumina linna, leidsid nad, et urbanistlike sotsiaalsete suhete uurimisel on kõige sobivamad range andmeanalüüsiga kvalitatiivsed meetodid, eriti need, mis hõlmavad vaatlust loomulikus keskkonnas. (Lutters & Ackerman 1996: 2–3.)

Modernistlik faas. Kestis 1970. aastateni. Seda iseloomustasid katsed kvalitatiivseid uuringuid formaliseerida. Sel eesmärgil avaldati USA-s üha rohkem vastavat valdkonda käsitlevaid õpikuid Sellest ajast on siiani populaarsed Glaseri ja Straussi (1967), Straussi (1987), Straussi ja Corbini (1990) ning Milesi ja Hubermani (1994) teosed.

Kolmanda faasi nimetus *Žanride ähmastumine* viitab *Clifford Geertzi* (1983) samanimelisele esseele, mis on eesti-

Tartu Ülikooli raamatukogu

keelsena ilmunud teoses *Omakandi tarkus* (Geertz 2003). See faas kestis 1980. aastate keskpaigani. Sel ajal eksisteeris kõrvuti rohkelt erinevaid teoreetilisi mudeleid ja arusaamu, nt sümboliline interaktsionism, etnometodoloogia, fenomenoloogia, semiootika, feminism. Geertz väidab, et piir humanitaar- ja sotsiaalteaduste vahel on ähmastunud. Ta kirjutab, et „viimastel aastatel on intellektuaalses elus toimunud tohutul hulgal žanride segamist ja see piirjoonte ähmastumine jätkub hoogsalt" (Geertz 2003: 31).

Neljas faas algas 1980. aastate keskel, kui kvalitatiivseid uuringuid hakkasid mõjutama tehisintellekti uurimise ja etnograafia raames toimuvad arutelud *esitamiskriisi* üle. Luubi alla tõsteti teadmiste ja tulemuste esitamine, mis kippus muutuma tähtsamaks kui tulemused ise. Kvalitatiivset uuringut hakati mõistma lõputu protsessina, milles konstrueeritakse tegelikkuse eri versioone. See versioon, mida esitavad inimesed intervjuudes, ei pruugi kokku langeda selle versiooniga, mille nad oleksid välja toonud kõnealuse sündmuse juhtumise hetkel. See ei pruugi ühtida ka selle versiooniga, mille nad oleksid esitanud teisele uurijale, kes oleks lähtunud teisest uurimisprobleemist. Uurijad, kes intervjuud tõlgendavad ja oma uurimistulemusi esitavad, pakuvad tervikust taas uue versiooni, misjärel raamatu või artikli lugejad tõlgendavad uurija versiooni omakorda temast erinevalt. See tähendab, et sündmuse kohta tekib üha uusi versioone. Huvikeskmesse tõusis lugemine, mis mängib igas juhtumis peamist rolli. Seega muutus metodoloogiliste arutelude peamiseks probleemiks uurimistulemustele hinnangu andmine. See seondus ka küsimusega, kas traditsioonilised kriteeriumid enam kehtivad, ja kui ei kehti, siis milliseid teisi standardeid tuleks kvalitatiivsete uuringute hindamisel kasutada.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Viies faas, mis algas 1990. aastate keskel, on seotud *narratiivide* tõusuga huvikeskmesse: teooriate asemele tulid narratiivid ehk teooriaid hakati lugema kui narratiive. Siin võib – nagu postmodernismis üldse – täheldada ka suurte narratiivide lõppu. Rõhuasetus nihkus selliste teooriate ja narratiivide poole, mis sobivad spetsiifiliste, piiratud, kohalike, konkreetse ajaloolise taustaga olukordade ja probleemidega.

Kuuendat faasi (1995–2000) iseloomustavad poteksperimentaalsed kirjutised, kus kvalitatiivseid uuringuid seostatakse demokraatlike poliitikasuundadega. Seitsmes faas on paigutatud ajavahemikku 2000–2004 ja seda kroonivad kahe tähtsa ajakirja, *Qualitative Inquiry* ja *Qualitative Research*, ilmumahakkamine. Kaheksanda faasi algust on nähtud aastas 2005 ja praegu see kestab. Lincoln ja Denzin (2005: 1086) arvavad, et selles faasis hakkab suurenema kvalitatiivsete uuringute hübriidvormide osa, mis tekkisid juba seitsmendas faasis, ning paralleelselt on käibel väga palju erinevaid kvalitatiivsete uuringute vorme.

Vidich ja Lyman (2000) on käsitlenud kvalitatiivsete uuringute ajalugu sotsioloogias ja antropoloogias ning väitnud, et sellised uuringud kasvasid välja huvist mõista „teisi": esialgu, varases etnograafias, keskendus see huvi anastatud asumaade päriselanikele, hiljem aga oma ühiskonna eri rühmadele.

Kvalitatiivsed uuringud hõlmavad vägagi eripalgelisi uuringutüüpe ning neis kõigis tuuakse välja omi teoreetilisi eeskujusid ja mõjutajad. Nii on tegelikult võimalik kirjutada kvalitatiivsete uuringute arengust ka erisuguseid ajaloolisi ülevaateid. Kvalitatiivseid uurimusi mõjutanud tähtsaid autoreid ja õpetusi käsitletakse ka järgmises alapeatükis.

Tartu Ülikooli raamatukogu

1.3. Kvalitatiivsete uuringute teoreetilised lähtekohad

Ehkki kvalitatiivsete uuringute sildiga on tähistatud mitmeid lähenemisviise, mis oma teoreetiliste eelduste ja rõhuasetuste poolest suuresti erinevad, võib nende teoreetilised lähtekohad Flicki, Kardorffi ja Steinke (2004: 5) arvates siiski paigutada kolme suurde rühma. Esiteks on nad kvalitatiivsete uuringute lähtekohtadena välja toonud *sümbolilise interaktsionismi* ja *fenomenoloogia* traditsioonid, mis on seotud huviga subjektiivsete tähenduste vastu, mida inimesed erinevatele ilmingutele omistavad; teiseks nimetavad autorid *etnometodoloogiat* ja *konstruktivismi,* kus rõhutatakse inimeste igapäevaseid rutiinseid tegevusi ja reaalsuse sotsiaalset konstrueerimist; kolmandat teoreetilist pidepunkti nähakse aga *strukturalistlikes* ja *psühhoanalüütilistes* vaatenurkades, kus püütakse välja tuua argiteadvuse eest peidetud süvastruktuure.

1.3.1. Sümboliline interaktsionism ja fenomenoloogia

Sümboliline interaktsionism vaatab sotsiaalsele süsteemile kui sotsiaalse interaktsiooni produktile ja tähendustele, mida inimesed annavad konkreetsetele olukordadele (Hess, Markson ja Stein 2000: 289). Interaktsiooniprotsessi all tuleks mõista protsessi, mille abil suhtluspartnerid lepivad kokku eesmärkides ja käitumises ning jagavad ressursse (samas: 278). Sümboliline interaktsionism tekkis Ameerikas kui uus vaatenurk sotsioloogiale ja sotsiaalpsühholoogiale ning selle juured ulatuvad varaste pragmatistideni, *William Jamesi, John Dewey'*, *Charles Sanders Peirce'i* ja *George Herbert*

Tartu Ülikooli raamatukogu

Meadini (Denzin 2004: 81). Just Meadi vaadetes väga tähtsal kohal olnud keel ja teised sümbolisüsteemid on põhjuseks, miks interaktsionismi nimetusele on lisatud „sümboliline" (Ashworth 2006: 16).

Sümboliline interaktsionism pakkus välja üldise teooria, mis aitas seletada inimeste tegevust, tähenduste loomist, motiive, tundmusi, sooküsimusi, isiksust ja sotsiaalset struktuuri. See teooria on mõjutanud nii psühholoogiat, sotsioloogiat, ajalugu, antropoloogiat kui ka politoloogiat (Denzin 2004: 86.) Meadi ja teiste sümbolilise interaktsionismi esindajate panus neisse teadustesse seisneb nende väga sotsiaalses rõhuasetuses: inimene on eelkõige ühiskonna liige ja ainult tänu sellele saab temast (teiste inimeste kontekstis) indiviid (Ashworth 2006: 17).

Flicki (2006: 66–67) järgi on see lähenemisviis seotud kolme peamise seisukohaga: (1) inimesed käituvad teatud nähtuste suhtes vastavalt tähendusele, mis nad neile nähtustele omistavad; (2) nähtuste tähendus on tuletatud sotsiaalsest interaktsioonist kaasinimestega; (3) neid tähendusi kasutatakse ja muudetakse tõlgendusprotsessis, mis tekib, kui inimene vastavate nähtustega kokku puutub. Sümbolilise interaktsionismi peamine metodoloogiline põhimõte on, et uurijad peavad nägema maailma uuritavate subjektide vaatenurgast. Üks võimalus selleks on uurida *subjektiivseid teooriaid,* mille abil inimesed maailma seletavad, nt on uuritud inimeste tervise- ja haiguseteooriaid, pedagoogilisi ja nõustamisteooriaid. Teine võimalus on välja tuua subjektide vaatenurgast nähtud *autobiograafilisi narratiive,* millest eeldatakse, et need võimaldavad juurdepääsu ajalisele ja ruumilisele kontekstile, mis on rekonstrueeritud jutustaja vaatenurgast.

Uuema arenguna *sotsioloogias* on Flick (2006: 67) ni-

Tartu Ülikooli raamatukogu

metanud *tõlgenduslikku interaktsionismi.* Selle all mõeldakse sümbolilise interaktsionismi seisukohtade ühendamist muude, nt fenomenoloogiliste (Heidegger), strukturalistlike (Foucault) ja feministlike seisukohtadega, postmodernistliku teadusekriitikaga ja *tihedate kirjelduste* lähenemisviisiga (Geertz), mis võib osutuda viljakaks siis, kui soovitakse uurida, kuidas on isiklikud mured (nt alkoholism) seotud nende institutsioonidega, mis on loodud selliste probleemidega tegelemiseks.

Uuema arenguna *psühholoogias* toob Flick (2006: 67–68) välja huvi *subjektiivsete teooriate* uurimise vastu. Siin toetutakse seisukohale, et inimesed käituvad oma igapäevaelus nagu teadlased ning loovad teooriaid, millega nad seletavad maailma ja enda kohta selles. Nad rakendavad ja kontrollivad ning vajadusel korrigeerivad neid teooriaid oma tegevuses. Sellistesse teooriatesse kuuluvate eelduste struktuur sarnaneb teaduslike teooriate väidete struktuurile. Jõudmaks seesuguste subjektiivsete teooriate väljaselgitamiseni, on uurijad loonud spetsiaalse intervjuumeetodi – poolstandardiseeritud intervjuu. Flicki sõnul ei ole subjektiivsetele teooriatele keskenduvate uuringute kombineerimine sümbolilise interaktsionismiga siiski alati probleemitu. Näiteks ei viidata uuemates subjektiivsetele teooriatele keskendunud uuringutes tavaliselt enam otsesõnu sümbolilisele interaktsionismile. Samuti on uurimusi, kus ollakse huvitatud rohkem interaktsioonist kui subjektiivsetest vaatenurkadest. Siiski jäävad subjektiivsed tähendused interaktsionistlikes uuringutes alati loomulikku huvikeskmesse. Andmete kogumiseks kasutatakse neis uuringutes mitmesuguseid intervjuusid ja osalusvaatlust.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Fenomenoloogiat võib mõista nii filosoofiana, teadusliku lähenemisviisina kui ka meetodina (Virtanen 2006: 152). Fenomenoloogia kui filosoofilise liikumise rajaja oli *Edmund Husserl*. Selle õpetusega püüdis ta pakkuda kindlat aluspõhja kõigile distsipliinidele – loodusteadustele, erinevatele loometegevuse valdkondadele ja humanitaarteadustele. Tema arvates puudus kõigil neil distsipliinidel meetod, mille abil võiks kindlaks teha nende põhimõistete olemust. Husserli meelest olid kasutusse tunginud argimõisted, mida pruugiti tehniliste terminitena, või siis loodi mõisteid muul kõlbmatul moel. Näiteks, kui küsida psühholoogidelt, mis on taju, siis ei suudaks nad seda mõistet täpselt seletada, vaid vastaksid argikeeles. Husserli pakutud meetod – fenomenoloogia – pidi pakkuma rangel viisil loodud põhimõisteid, mis looksid kindla aluse igale teadusele. Tema arvates olid teadused eemaldunud konkreetsest kogemusest ja loonud enneaegselt küpseks kuulutatud abstraktseid ja läbiuurimata mõisteid. Kuna need mõisted ei põhinenud kogemusel, puudus neis selgus ning nad ei sobinud ainevaldkonnaga, mille peegeldamiseks nad olid loodud. Lahenduseks oli Husserli arvates tagasipöördumine asjade juurde sellistena, nagu neid kogetakse. (Ashworth 2006: 11–12.) Kuna Husserli meelest põhineb igasugune teadmine kogemusel, tuleb ka tegelikku maailma uurida kogemuste kaudu. Husserl esindab nn *puhast ehk transtsendentaalset fenomenoloogiat*. Ehkki ta ei eita välismaailma olemasolu väljaspool teadvust, tunneb ta huvi eelkõige selle vastu, millisena teadvus välismaailma vahendab. Välismaailm jõuab inimese teadvusesse kogemuse kaudu. Kirjeldamaks seda vahendavat mehhanismi, kasutab ta tähendusstruktuuri mõistet. (Virtanen 2006: 154–155.) Husserli seisukoha järgi on objektiivset teadmist võimalik leida vaid

Tartu Ülikooli raamatukogu

puhtast kogemusest. Subjektiivne kogemus on tõe lähtekoht (samas: 155). Vahetute kogemuste maailma nimetas Husserl *elavikuks (Lebenswelt)* (Ashworth 2006: 12).

Husserli õpilane *Alfred Schütz* lõi oma töödega *fenomenoloogilise sotsioloogia* (Aimre 2006: 63). Fenomenoloogilistes *psühholoogilistes* uuringutes on eesmärgiks selgitada olukordi, mida inimesed oma igapäevases elus läbi elavad. Fenomenoloogias taotletakse maksimaalset tõetruudust ilmingute uurimisel ning tehakse seda tegeliku elu kontekstis. Püütakse jõuda võimalikult lähedale sellele, kuidas kogetakse ilmingud selles kontekstis, kus need aset leiavad. (Giorgi & Giorgi 2006: 26–27.)

Hermeneutilist fenomenoloogiat esindab *Martin Heidegger*. Heideggeri meelest tekib teadmine inimese ja välise tegelikkuse vahelistes suhetes, mistõttu neid kaht ei saa teineteisest eristada. Selles erinesid tema vaated oluliselt Husserli omadest. Heideggeri jaoks oli kõige olulisem olemise, eksistentsi mõiste ümbermõtestamine. Inimene on alati seotud oma olemisega. Küsides olemise mõtte järele, leiab Heidegger, et nii küsides tuleb kõigepealt määratleda see elav, kes küsib – kelleks on aga inimene ise kui olemasolev (*Dasein)*. Mõistega *olemasolu (Dasein)* kirjeldatakse olukorda, millesse inimene on sündinud või mille ta on ise valinud ja mida mõjutanud. Selle poolest erineb inimene teistest elusolenditest. Olemasolemine tähendab alati ka olemist koos teistega, see olemine on ajalooline, kultuuriline ja sotsiaalne. Heideggeri arvates omandavad mõistmine ja tõlgendamine tähenduse just seoses inimese maailmas olemise viisiga. Kuna inimene püüab mõista enda ja teiste olemist, omandab mõistmine alati tõlgendusliku iseloomu. Heideggeri jaoks tähendab hermeneutika kui tõlgendamine kõige selle mõist-

Tartu Ülikooli raamatukogu

mist, mis tuleneb inimese olemasolust. (Virtanen 2006: 156.)

Husserli ja Heideggeri ideede ühendamisest ja edasiarendamisest sündinud *eksistentsiaalse fenomenoloogia* loojaks peetakse *Lauri Rauhalat*. Tema meelest peab iga uuringu lähtekohtade juurde kuuluma selle inimkäsituse täpsustamine, mida soovitakse järgida. Eriti suure tähtsuse omandab see uurimismeetodit valides. Enda inimkäsitust nimetab Rauhala holistlikuks. Holistliku inimese juurde kuuluvad nii *teadvuslikkus*, *kehalisus* kui ka olemine teatud olukorras ehk *situatsioonilisus*. Teadvust omav inimene kogeb oma olemasolu eriliste tähendussuhetena. Inimese kehalikkus väljendub organismi funktsioonides, situatsioonilisus aga suhtes oma elusituatsiooniga ehk, nagu on väljendunud Kuurme (2004), teostumisena inimesena kõikvõimalikes situatsioonides, kust saavad alguse kogemuse lätted. Kehalise inimese olemasolu ei ole seotud mõistete ega sümbolitega. Kui meid aga huvitab inimese kogemus, siis peame inimese määratlema teadvusliku olendina. Teadvuse all mõistab Rauhala tähendussuhete poolt loodud sisulist tervikut. Ta kasutab ka mõistet *tähendushorisont*, millega viitab kogetud maailma ajaloolisusele. See tähendab, et mõistmine leiab alati aset mingites seostes. Inimese seotus oma elusituatsiooniga – geograafiliste, kultuuriliste, majanduslike tingimustega, teiste inimestega, hinnangutega – mõjutab tema inimeseks olemist. (Virtanen 2006: 160–163.)

1.3.2. Etnometodoloogia ja konstruktivism

Etnometodoloogia on teaduslik lähenemine, kus inimkäitumise mõistmiseks süüvitakse allapoole endastmõistetavaks peetava tegelikkuse nivood (Hess, Markson & Stein 2000:

Tartu Ülikooli raamatukogu

276). Etnometodoloogia mõiste viitab nii uuringute põhiobjektile kui ka uuringute käigus informatsiooni hankimise vahenditele (samas: 16). Ten Have (2004: 151) on öelnud, et suures ja heterogeenses kvalitatiivsete sotsiaalteaduslike lähenemisviiside perekonnas on etnometodoloogia nagu kauge sugulane: kui valdavalt püütakse kvalitatiivsetes uuringutes kirjeldada ja seletada seda, kuidas tajuvad ja seletavad mingit sotsiaalse elu vormi selles osalevad üksikisikud, siis etnometodoloogiale toetuvate uurijate eesmärk on uurida ühiskonna kollektiivseid liikmeid ning viise, millega nad loovad ja säilitavad arusaama sotsiaalse elu korrapärastatusest ja mõistetavusest.

Etnometodoloogia rajaja on *Harold Garfinkel*. Tema arvates toimub suur osa meie igapäevasest tegevusest ilma, et me sellest endale teadlikult aru annaksime. Selleks et avastada sotsiaalse tegevuse tegelikku tähendust, peab uurija püüdma päevavalgele tuua igapäevaste rutiinsete tegevuste taga peituvaid mahavaikitud arvamusi (Hess, Markson & Stein 2000: 16–17.)

Etnometodoloogilisi uuringuid iseloomustab üldiselt huvi igapäevaste tegevuste vastu koos selle interaktsioonikontekstiga, milles neid tegevusi sooritatakse, ning neis kasutatakse peamiselt vestlusanalüüsi (vt 5.3.1.). Kolm kõige tähtsamat seisukohta, millele neis uuringutes toetutakse, on järgmised: interaktsioon on strukturaalselt organiseeritud; interaktsioon on nii konteksti poolt vormitud kui ka konteksti uuendav; need kaks omadust sisalduvad loomupäraselt interaktsiooni *detailides,* mistõttu ei tohi ühtki vestluses aset leidva interaktsiooni detaili eemaldada või *a priori* korrapäratuks, juhuslikuks või vähetähtsaks pidada. Otsustades, mis on sotsiaalse interaktsiooni liikmetele oluline, saab toetuda vaid

Tartu Ülikooli raamatukogu

selle interaktsiooni analüüsile ning siin ei tohi kunagi midagi endastmõistetavaks pidada. Siin pole huvikeskmes mitte interaktsiooni ja selle sisu subjektiivne tähendus selle osaliste jaoks, vaid interaktsiooni ülesehitus. Seejuures uuritakse pigem igapäevast rutiinset tegevust kui väljapaistvaid sündmusi, mida teadlikult tajutakse ja mõtestatakse. Selleks et avastada, kuidas interaktsioon on organiseeritud, püüavad uurijad omaks võtta *etnometodoloogilise ükskõiksuse* hoiaku. See tähendab hoidumist igasugusest *a priori* tõlgendusest, samuti tegutsejate vaatenurkade omaksvõtmisest. Interaktsiooni mõistmisel on võtmerollis kontekst. Empiiriline uuring toob välja selle tähtsuse osalejatele. Näiteks muutub nõustamisvestlus selleks, mis ta on (erinevaks teistest vestlustest), tänu liikmete pingutustele just sellist olukorda luua. Siin huvitab uurijat, millise panuse vestlejad vestlusse annavad ja mis teeb vestlusest konsultatsiooni, nt kuidas mõjutab vestluse muutumist konsultatsiooniks institutsiooniline kontekst. (Flick 2006: 68–70.)

Etnometodoloogia *uuematest arengutest sotsiaalteadustes* on Flick (2006: 70) maininud *tööuuringuid*. Neis on tööprotsesse, iseäranis laborites toimuvat teadustööd, uuritud erinevate meetoditega, mille hulgas vestlusanalüüs on vaid üks lähenemisviis. Ka teadusliku teadmuse sotsioloogia on välja kasvanud etnometodoloogia traditsioonidest.

Rääkides *uuematest* etnometodoloogiast mõjutatud *arengutest psühholoogias*, nimetab Flick (2006: 70–71) *diskursiivset suunda* briti sotsiaalpsühholoogias. Siin on analüüsitud nt psühholoogilisi nähtusi puudutavaid diskursusi, mis ulatuvad igapäevavestlustest meediatekstideni. Metodoloogiliseks lähtekohaks on analüüsida tõlgendusrepertuaare, mida

Tartu Ülikooli raamatukogu

teatud diskursustes osalejad kasutavad, et luua ja kinnitada teatud tegelikkuse versiooni.

Konstruktivism ei ole ühtne õpetus, vaid areneb paralleelselt paljudes distsipliinides: psühholoogias, sotsioloogias, filosoofias, neurobioloogias, psühhiaatrias ja infoteaduses (Flick 2004: 88). Mahoney (2004) leiab, et teatavaid konstruktivismi vorme on võimalik leida juba enne meie ajaarvamist elanud mõtlejate *Lao Tse*, *Buddha* ja *Herakleitose* töödest. Lääne kultuuris viitavad konstruktivistid oma vaimsete eelkäijatena sageli *Giambattista Vicole*, *Immanuel Kantile*, *Artur Schopenhauerile* ja *Hans Vaihingerile*. 20. sajandi esimesel poolel võib konstruktivismiideid kohata juba nt psühholoogide *Alfred Adleri*, *George Kelly* ja *William Jamesi* töödes. *Jean Piaget* kasutas neid oma kognitiivse arengu mudelis. Teoreetilist konstruktivismi esindas *Friedrich Hayek*, kes väitis, et „suur osa sellest, mida me usume teadvat välismaailma kohta, on tegelikult teadmine meie eneste kohta" (tsiteerinud Mahoney 2004). Veelgi enam konstruktivismi põhimõtteid oli paljude 20. sajandi teise poole teadlaste töödes, kelle hulgas võiks märkida *Albert Bandurat*, *Jerome Brunerit*, *Kenneth Gergenit*, *Ernst von Glaserfeldi* jpt.

Mahoney (2004) järgi on kõigis konstruktivistlikes teoorites tähtsal kohal järgmised viis põhiteemat: (1) tegevuse aktiivsus; (2) korrastatus; (3) *mina (self);* (4) seotus sotsiaalsete ja sümbolisüsteemidega ja (5) elukestev areng. Erinevate terminite abil on konstruktivistid väitnud, et inimene kogeb maailma pideva aktiivse tegevuse kaudu. See eristab konstruktivismi mitmesugustest determinismi vormidest, kus inimest nähakse kui passiivset etturit temast võimsamate jõudude mängulaual. Teise punktiga viidatakse sellele, et suur

Tartu Ülikooli raamatukogu

osa inimese aktiivsusest on pühendatud oma kogemuste korrastamisele sõnastamatute, emotsionaalsete mõtestamisprotsesside abil. Kolmandaks väidavad konstruktivistid, et seesugune tegevuse korrastav iseloom seondub tugevasti inimese identiteediga. Ent *mina* pole siiski üksik saar, vaid eksisteerib ja kasvab elavates inimsuhete võrgustikes. Konstruktivistide töid läbiv neljas põhiteema on, et indiviide pole võimalik mõista lahus nende orgaanilisest seotusest sotsiaalsete ja sümbolisüsteemidega. Viienda punktiga rõhutatakse, et kogu see aktiivne, tähendusrikas ja sotsiaalsete suhetega seotud ennastkorrastav tegevus peegeldab pidevat arenguprotsessi, millele on loomulikult omased dünaamilised ja dialektilised pinged. Kogu elu vältel otsitakse tasakaalu korra ja korratuse vahel ega saavutata seda kunagi lõplikult. Siin kõlab selgelt eksistentsialistlik alatoon. Need viis teemat moodustavad üheskoos konstruktivistliku vaate inimkogemusele, kus rõhutatakse ennast arendava *mina* tähendusrikast tegevust keerukas suhete võrgustikus. Kasutades Rauste-von Wrighti ja von Wrighti (1994: 15) sõnastust, võib öelda, et inimene "valib, tõlgendab ja liigendab informatsiooni, „ehitades" oma kogemuste vahendusel üles pilti maailmast, kus ta elab, ja iseendast selle maailma osana. See protsess on alati seotud selle olukorra ja kultuurikontekstiga, kus see toimub, samuti sotsiaalse interaktsiooni ja selles tekkinud tähendussüsteemidega".

Konstruktivistid usuvad, et see, mida peame objektiivseks teadmiseks ja tõeks, on vaid teatud vaatenurk. Teadmisi ja tõde luuakse, mitte ei avastata. Konstruktivistid rõhutavad reaalsuse pluralistlikku ja plastilist iseloomu. Reaalsus on pluralistlik, kuna on väljendatav mitmesuguste sümboli- ja keelesüsteemide kaudu, ning reaalsus on plastiline, sest seda

Tartu Ülikooli raamatukogu

saab kujundada selliseks, et see sobiks kõige paremini tegutsejate kavatsuste ja eesmärgipärase tegevusega. Seega ei ole konstruktivistide arvates üht unikaalset "tegelikku maailma", mis eksisteeriks sõltumatult inimtegevusest ja sümbolisüsteemidest. (Schwandt 1994: 125.)

1.3.3. Strukturalistlikud ja psühhoanalüütilised vaatenurgad

Glazeri (1996) arvates on kõige õigem läheneda terminile ***strukturalism*** mõiste *struktuur* kaudu. Tavaliselt mõistame struktuuri all midagi konkreetset. Selle sõnaga viidatakse harilikult füüsilistele asjadele, nt hoonetele. Ent need struktuurid, mida peetakse silmas strukturalismis, pole ei konkreetsed ega ka füüsilised. Struktuuride all mõeldakse siin vaimseid mudeleid, mis on loodud konkreetse reaalsuse järgi. Veelgi enam, need mudelid ei ole silmanähtavad, vaid nõuavad kõnealuse nähtuse sügavate või peidetud tahkude mõistmist. Seega on strukturalism katse luua mudeleid, mis aitaksid meil mõista – või strukturalistide keeles eksplitseerida – nähtusi, millega kokku puutume. Kõige keerukam strukturalismi juures on, et kirjeldatud struktuurid ei puuduta mitte konkreetseid või füüsilisi ilminguid nagu loodusteadustes, vaid selliseid kultuurilisi reaalsusi nagu nt sugulus või muinasjutud. Need on vaimsed kultuurilised reaalsused ning vaimsed on ka neid eksplitseerivad struktuurid. Need struktuurid ja nende strukturalistlikud mudelid eksisteerivad üksnes inimese teadvuses.

Tuntumate strukturalistide hulka kuuluvad *Ferdinand de Saussure, Roland Barthes, Michel Foucault, Jacques Lacan* ja *Lévi-Strauss*. Võib isegi väita, et strukturalistlikku

Tartu Ülikooli raamatukogu

lähenemisviisi järgivad sellised tähtsad teoreetikud sotsiaalteadustes nagu *Sigmund Freud* ja *Karl Marx*, sest ka nemad püüavad sotsiaalsest või psühholoogilisest reaalsusest mudeleid luua. (Glazer 1996.)

Strukturaliste ühendab püüd eristada pindstruktuure (teadvus, superstruktuur) ja süvastruktuure (mitteteadvus, infrastruktuur). Pindstruktuuri mõistmiseks tuleb aga mõista süvastruktuuri ning seda, kuidas see pindstruktuuri mõjutab. Flicki (2006: 71) järgi saab eristada ka pinnalist kogemust ja tegevust ning tegevuse süvastruktuure. Igapäevastele individuaalsetele refleksioonidele on kättesaadav vaid pindmine tase, aga mitte süvastruktuurid. Pindmist taset seostatakse tegevusega seotud kavatsuste ja subjektiivse tähendusega, süvastruktuure aga mõistetakse kui tegevuse genereerijaid. Süvastruktuurid sisalduvad kultuurilistes mudelites, tõlgendussüsteemide ja tähenduste latentsetes struktuurides, mis jäävad psühhoanalüüsi järgi teadvustamata.

Strukturalismi kriitikas on Flicki (2006: 72) sõnul viidatud sellele, et siiani on lahendamata probleem, milline on tegutseva subjekti suhe nähtavale toodud struktuuridega. On kritiseeritud ka nn struktuuride metafüüsikat ehk struktuuride uurimist nii, nagu tegutseksid nood autonoomselt. Teine probleem on naiivne teksti ja maailma võrdsustamine („maailm kui tekst").

Strukturalistlike ideede uuemate arengutena *sotsiaalteadustes* on Flick (2006: 72) nimetanud *poststrukturalismi*. Lye (1997) ülevaate järgi näeb poststrukturalism „reaalsust" märksa fragmentaarsema, mitmepalgelisema, kaheldavama ja kultuurispetsiifilisemana kui strukturalism. Seetõttu pööratakse siin suuremat tähelepanu juhtumite ajaloolisele ja geograafilisele kontekstile ning detailidele; kehale, mille kaudu

Tartu Ülikooli raamatukogu

inimene paigutub konkreetsesse aega; diskursustele ja kultuuritegevustele; keele ja tekstide osale reaalsuse ja identiteedi loomises. Poststrukturalistide meelest elame keelelises universumis, kus reaalsus on ainult vahendatud reaalsus. Me elame keele, diskursuste ja ideoloogiate maailmas, mis pole läbipaistvad, kuid struktureerivad tähendusi, mis me maailma nähtustele anname. Tähendused on tekstuaalsed ja intertekstuaalsed, pole midagi sellist, mis oleks, kui kasutada *Jacques Derrida* sõnu, „väljaspool teksti". Kõik, mida me teame, on loodud märkide kaudu, ning igat teadmisvaldkonda valitsevad kindlad diskursusereeglid. Iga tekst eksisteerib ainult suhetes teiste tekstidega. See ei tähenda, et kogu reaalsus oleks tekstiline, vaid seda, et tekstiline – diskursuste ja nende reeglite, sümbolite ja grammatika poolt loodud – on meie teadmine reaalsusest. *Michel Foucault'* järgi on diskursuse loomine meie viis oma maailma tundma õppida ning diskursust reguleeritakse teatud kontrollisüsteemide ja reeglitega. Mitmesugused diskursused mitte ei varja tõde, vaid kujundavad selle ajutise näo. Foucault uskus, et ajaloo kulgu ei suuna mitte mingi suur põhjuslik plaan, vaid pigem juhus. Derrida käsitus *différance*'ist – Kraavi (2005: 117) tõlkes *erinewus* – „ehk erinevuse esmasusest samasuse ees ning tähenduse pagevusest" (Väljataga 2004) rõhutab, et see, mida „silmas peetakse" erineb sellest, mida arvatakse silmas peetavat. Tähendus maskeerib ennast. Tekstid on märgistatud ülemäärase tähendusega ning seepärast on vältimatu, et neid loetakse erinevalt. Tähenduse ülemäärasus tuleneb keele ja retoorika mitmetähenduslikust loomusest Erinevad lugejad lahendavad igas tekstis sisalduva ähmasuse ja mitmemõttelisuse omal viisil, vastavalt oma arusaamadele, mille nad toovad igasse konkreetsesse teksti (Flick 2006: 72).

Tartu Ülikooli raamatukogu

Strukturalistlike lähenemisviiside uuemate arengutena *psühholoogias* on Flick (2006: 72) näinud *sotsiaalsete esituste teooriat.* Selle autor *Serge Moscovici* väitis, et on olemas erinevus formaalse, teadusliku teadmise ja tavateadmise vahel, mida enamik inimesi (teadlased ja asjatundjad sealhulgas) oma igapäevaelus rakendavad. Osana sellest üldisest teadmisest loovad inimesed ühiseid sotsiaalseid esitusi, mis on teooriateks selle kohta, milline maailm on või kuidas sündmused toimuvad. Mõningad sotsiaalsed esitused näivad olevat ühised suurtele inimrühmadele ja võivad kujundada selles ühiskonnas domineeriva teooria; teised võivad olla ühised väiksematele inimgruppidele. (Hayes 2002: 39.) Flicki (2006: 72–73) arvates on sotsiaalsete esituste uurimine püüe vastata küsimusele, mis jääb strukturalismi puhul ebaselgeks: milline on suhe implitsiitse sotsiaalse teadmise ning individuaalse teadmise ja tegevuse vahel. Seda lähenemisviisi kasutatakse üha enam nende kvalitatiivsete uuringute teoreetilise raamistikuna, kus tuntakse huvi nt selle vastu, kuidas konstrueeritakse sotsiaalselt selliseid ilminguid nagu tervis, haigus, hullumeelsus või tehnoloogilised muutused igapäevaelus. Sellistes uuringutes kasutatakse tavaliselt mitmesuguseid intervjuusid ja osalusvaatlust.

Psühhoanalüütilisi lähenemisviise võib, nagu äsja nägime, samuti pidada strukturalistlikeks, sest siin pööratakse tähelepanu teadvustamata protsessidele. Psühhoanalüüs on meetod selliste vaimsete protsesside uurimiseks, milleni suuna pooldajate arvates pole võimalik jõuda teiste meetoditega. Samas mõeldakse selle all ka neurootiliste häirete ravi meetodit (What is psychoanalysis 2006). See meetod loodi *Sigmund Freudi* poolt ning põhineb arusaamal hingeelu jagu-

Tartu Ülikooli raamatukogu

nemisest kolmeks kihiks: teadvuseks, eelteadvuseks ja teadvustamatuks (mitteteadvuseks; varasem tõlkevaste alateadvus). Inimese psühhodünaamika ilmneb kõige selgemini nende kihtide omavahelistes suhetes. Ta kujundab endale erinevatest kogemustest mõistuspärase, teadvustatud elamusmaailma põhiliselt psüühiliste kaitsevõtete abil. Üldiselt toimub see raskeid kogemusi teadvusest välja tõrjudes või neid niivõrd moonutades, et kogemuse algupärane kibedus ei tekita enam kannatusi. Seega pole inimene Freudi käsituses keskkonna ja organismi mõjude passiivne vastuvõtja, vaid loob endale pakutavast materjalist – keskkonna ja organismi seatud nõuetest ja võimalustest – subjektiivselt mõistuspärase elamusmaailma. (Mikkonen, Posti & Vuorinen 1995: 73–74.)

Viimasel ajal võib märgata psühhoanalüütilise taustaga uurijate suurenenud soovi kvalitatiivsete uuringute arengus kaasa rääkida ning laiendada psühhoanalüüsist tuletatud meetodite rakendusvaldkonda väljapoole kliinilisi situatsioone. On loodud psühhoanalüütiline uurimuslik intervjuu (vt 4.1.6.) ja vastavad tõlgendusvõtted, mis Cartwrighti (2004) sõnul aitavad mõista teadvustamata tähendusi ja psüühilisi protsesse, mida ei võimalda peamised hermeneutilised põhimõtted, mida uurimuslikes intervjuudes sageli kasutatakse. Tema arvates on psühhoanalüütiline lähenemine aidanud välja töötada sellise intervjuu- ja analüüsitehnika, mis ei piirdu kliinilise valdkonnaga, vaid pakub juurdepääsu paljude erinevate käitumisviiside, psüühiliste protsesside, sotsiaalsete tegevuste ja eluliste olukordade mõistmiseks – nende hulka võivad kuuluda nt sellised teatud alakultuurides rakendatavad käitumisviisid nagu keha augustamine ja tätoveerimine, aga ka üldised nähtused nagu armumine, kodunt lahkumine ja täiskasvanumine.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Selliseid arvamusi on ka kritiseeritud. Frosh ja Emerson (2005) arutlevad dialoogi võimaluse üle psühhoanalüütilise ja diskursiivse taustaga tõlgendusstrateegiate vahel ning leiavad, et psühhoanalüütiliste põhimõtete rakendamine kvalitatiivsetes uuringutes on seotud oluliste raskustega, niipea kui uurimused väljuvad kliiniliste probleemide raamidest. Autorid oletavad, et psühhoanalüütiline raamistik võib kitsendada võimalikke tekstitõlgendusi. Ka Parker (2003) arvab tänapäevaste kvalitatiivsete uuringute ja psühhoanalüüsi suhteid vaagides, et teadvustamata protsesse ei tuleks Freudi kombel mõista nii, justkui paikneksid need mingis suletud kastis, ning meie ülesanne on see kast lukust lahti keerata ja leida sealt õige vastus. Pigem tuleks meil toetuda nendele Freudi tõlgendustele, mida on pakkunud *Jacques Lacan.* Lacan pidas mitteteadvuse kõige tähtsamaks osaks mitte seksuaalsust nagu Freud, vaid keelt ja kõnet, ning arvas, et psühhoanalüüsis saadakse kõige väärtuslikum info just kõnest, kusjuures mitteteadvust tuleks Lacani järgi mõista kui selle Teise kõnet, kelle ta maailmast eest leiab (Sharpe 2006). Nagu on vahendanud Krull (2000: 10), kätkeb kõnelev olend Lacani sõnul eneses olemisse pandud teadmist, mida Lacan nimetab vormiks. Kuna olemine ise enesest ei tea, on teadmise ja olemise vahel lahknevus (*discordance*), ja just see lahknevus ongi subjekt, mille kohta võib ka öelda, et teda pole olemas, vaid ta üksnes *eksisteerib.*

1.3.4. Erinevate teoreetiliste lähtekohtadega seonduv uurimispraktika

Tabel 3 (Flick, Kardoff & Steinke 2004: 6) esitab äsja kirjeldatud teoreetilised vaatenurgad kokkuvõtvalt ning toob välja

Tartu Ülikooli raamatukogu

TABEL 3. Erinevate teoreetiliste lähtekohtadega seonduvad andmekogumis- ja tõlgendusmeetodid ning rakendusvaldkonnad kvalitatiivsetes uuringutes

	Subjektiivsete vaatenurkade selgitamine	**Sotsiaalsete situatsioonide loomise kirjeldamine**	**Süvastruktuuride hermeneutiline analüüs**
Teoreetilised seisukohad	Sümboliline interaktsionism Fenomenoloogia	Etnometodoloogia Konstruktivism	Psühhoanalüüs Strukturalism
Andmekogumismeetodid	Poolstruktureeritud intervjuud Narratiivsed intervjuud	Fookusrühmad Etnograafia Osalusvaatlus Interaktsioonide salvestamine Dokumentide kogumine	Interaktsioonide salvestamine Fotograafia Film
Tõlgendusmeetodid	Teoreetiline kodeerimine Sisuanalüüs Narratiivne analüüs Hermeneutilised meetodid	Vestlusanalüüs Diskursusanalüüs Žanrianalüüs Dokumentide analüüs	Objektiivne hermeneutika Süvahermeneutika
Rakendusvaldkonnad	Eluloouuringud Argiteadmise analüüs	Elavike (elamismaailmade) ja organisatsioonide analüüs Hindamine (evalvatsioon) Kultuuriuuringud	Perekonnauuringud Eluloouuringud Põlvkonnauuringud Soouuringud

Tartu Ülikooli raamatukogu

nendega seonduvad andmekogumis- ja tõlgendusmeetodid ning rakendusvaldkonnad.

Nagu näeme, kogutakse sümbolilisest interaktsionismist lähtuvates kvalitatiivsetes uuringutes, kus taotletakse subjektiivsete vaatenurkade väljatoomist, andmeid peamiselt poolstruktureeritud ja narratiivsete intervjuude abil. Nii kogutud andmete tõlgendamisel rakendatakse teoreetilist kodeerimist, kvalitatiivset sisuanalüüsi, narratiivse analüüsi erinevaid vorme ja mitmesuguseid hermeneutilisi protseduure. Seda laadi uuringuid võib kõige sagedamini kohata eluloouuringute ja argiteadmiste analüüsi valdkonnas.

Etnometodoloogiale ja konstruktivismile toetuvates kvalitatiivsetes uuringutes on eesmärgiks mitmesuguste sotsiaalsete situatsioonide loomise kirjeldamine. Andmeid eelistatakse siin koguda, kasutades diskussioone fookusrühmades, etnograafilisi meetodeid, osalusvaatlust ja interaktsioonide salvestamist. Sageli kogutakse mitmesuguseid dokumente. Tõlgendusmeetoditena on valdavad vestlusanalüüs, diskursusanalüüs, žanrianalüüs ja dokumentide analüüs. Selliseid uuringuid rakendatakse tavaliselt elavikke (elamismaailmu) ja organisatsioone käsitlevates uuringutes, aga ka evalvatsiooni- ja kultuuriuuringutes.

Psühhoanalüüsi ja strukturalismi aluseks võtvates kvalitatiivsetes uuringutes, mille eesmärk on süvastruktuuride hermeneutiline analüüs, kasutatakse andmete kogumiseks sageli interaktsioonide salvestamist, fotosid ja filme. Kogutud andmete analüüsil on valdavalt kasutusel objektiivse hermeneutika ja süvahermeneutika meetodid. Seesuguste uuringute peamised rakendusvaldkonnad on perekonna-, eluloo-, põlvkonna- ja soouuringud.

Tartu Ülikooli raamatukogu

1.4. Kvalitatiivsete uuringute kriitika

Kvalitatiivsete uuringute aadressil tehtud kriitikast on andnud ülevaate Silverman (2000: 9–11). Tema sõnul käsitletakse neis sotsiaalteaduste metodoloogia õpikutes, kus domineerivad kvantitatiivsete meetodite põhimõtted, kvalitatiivseid uuringuid sageli kaunis tähtsusetu uurimissuunana, mida tasub kaaluda vaid uuringu varases staadiumis, et ennast enne tõsisemat kvantitatiivset uuringut uurimisprobleemiga paremini kurssi viia. Ehkki „mittekvantitatiivsete" andmete kogumisse seesugustes eeluuringutes suhtutakse soosivalt, peetakse uuringu alustalaks siiski üksnes statistilist analüüsi. Denzin ja Lincoln (2005: 8) väidavad, et positivistliku suunitlusega autorid peavad kvalitatiivseid lähenemisviise sageli ebateaduslikuks ja ülemäära subjektiivseks ning kogevad seda rünnakuna teadusliku meetodi vastu, mis võib õõnestada Lääne tsivilisatsiooni saavutatud edu. Smith (1983) on avanud sellise kriitika taustu ning näinud neid kvantitatiivse ja kvalitatiivse lähenemisviisi erinevates tunnetusteoreetilistes lähtekohtades, mis on viinud ka erinevate uurimisprotseduurideni.

Rääkides kvalitatiivse andmestiku kogumist ja analüüsi käsitlevatest teostest, tõdeb Metsämuuronen (2002: 170), et need on strateegia ja metodoloogia pakkumise seisukohast sageli kaunis piiratud, eitamata siiski, et see võib mõnikord osutuda ka eeliseks.

Vahest kõige teravamalt on kritiseeritud kvalitatiivsete uuringute usaldusväärsust, reliaablust. Kriitikud on nt küsinud, kuidas tagatakse kvalitatiivsetes uuringutes juhtumite eri kategooriate alla liigitamise järjekindlus nii erinevate uurijate

Tartu Ülikooli raamatukogu

kui ka ühe ja sama uurija poolt. See küsimus on sageli üles tõusnud seoses sellega, et kvalitatiivsete uurimistulemuste toetuseks pakutakse artiklites ja aruannetes liiga nappe väljavõtteid intervjuu- ja vaatlusprotokollidest. Kritiseeritud on ka vastuoksusi intervjuude transkribeerimisel ja transkribeeringute hilisemat tõlgendamist. On andmeid, et eri uurijad võivad intervjuusid, eriti seal sisalduvaid pause või nappe häälitsusi väga erinevalt tõlgendada. (Silverman 2000: 10.)

Teine põhjus, miks kvalitatiivsed uuringud on ära teeninud kriitilisi hinnanguid, on nende poolt pakutud seletuste tõesus, valiidsus. Lausa anekdootlikuks on nimetatud kvalitatiivsete uuringute järeldusi, mis toetuvad üksnes lühikestele vestluskatketele või üksikutele lõikudele struktureerimata intervjuudest. Mõnikord viib sellise kriitikani asjaolu, et uurija pole pööranud piisavalt tähelepanu vasturääkivatele juhtumitele. Teinekord võivad hinnanguid segama hakata uurija enda piisavalt reflekteerimata tõekspidamised. Vahel võib aga ebasoodsa mulje tekkimisele kaasa aidata toimetajate soov artikleid lühendada, mis viib kõnekate näidete väljajätmiseni. (Silverman 2000: 11.)

Valiidsuse ja reliaabluse küsimused kvalitatiivses uuringus pole tähelepanu pälvinud mitte üksnes kvantitatiivse suunitlusega autorite poolt, vaid on tõsiselt päevakorras ka kvalitatiivsete uuringute pooldajate endi käsitustes. Flick (2006: 367) tõdeb, et probleem, kuidas kvalitatiivset uurimust hinnata, pole veel lõplikku lahendust leidnud. Nagu sellegi käsiraamatu 6. peatükis näeme, jätkuvad arutelud küsimuse üle, kas kvalitatiivset uuringut tuleks hinnata samade mõõdupuude järgi mis kvantitatiivsetki või tuleks leida uued, vaid kvalitatiivsele uuringule omased hinnangukriteeriumid.

Tartu Ülikooli raamatukogu

1.5. Kvalitatiivsete uuringute eetika

Eetiliste nõuete järgimine on ühtviisi tähtis nii kvantitatiivsetes kui ka kvalitatiivsetes uuringutes. Et probleemi peetakse oluliseks, näitab kas või see, et eetilistel standarditel on tähtis koht sotsiaalteadlaste organisatsioonide kodulehtedel. Vastavate ettekirjutustega võib Creswelli (2003: 62–63) ja Flicki (2006: 45) andmetel tutvuda järgmistel veebilehtedel.

- Ameerika Antropoloogialiit: http://www.aaanet.org
- Ameerika Kasvatusuuringute Liit: http://www.aera.net
- Ameerika Psühholoogialiit: http://www.apa.org
- Ameerika Sotsioloogialiit: http://www.asanet.org
- Ameerika Õdede Liit: http://www.ana.org
- Briti Psühholoogiaselts: http://www.bps.org.uk
- Briti Sotsioloogialiit: http://www.britsoc.co.uk
- Saksa Sotsioloogialiit: http://www.soziologie.de
- Sotsiaaluuringute Liit: http://www.the-sra.org.uk

Eetilised nõuded oma liikmetele on esitatud ka Eesti Psühholoogide Liidu kodulehel (http://www.epl.org.ee), kuid psühholoogiliste teadusuuringute aspekti on seal puudutatud vaid põgusalt. Eesti teadlaste eetikakoodeks on kättesaadav Eesti Teaduste Akadeemia kodulehelt, veebiaadressilt http://www.akadeemia.ee.

Eetiliste probleemidega puutub uurija kokku uuringu kõigis etappides. Juba uurimisteema valik on eetiline otsus. Edasi põrkume eetiliste probleemidega siis, kui inimestelt mitmesugust infot hangime. Siin tuleb mõelda sellele, kuidas uuritavaid informeerida, neilt nõusolek saada ning milliseid riske osalemine nende jaoks kätkeb. Kasutusel on informeeri-

Tartu Ülikooli raamatukogu

tuna antud nõusoleku (*informed consent*) mõiste, millega tahetakse takistada inimestega manipuleerimist. Informeeritus tähendab seda, et uuritavad teavad, mis uuringu käigus toimub ja juhtuda võib, ning et nad neile antud infot mõistavad. Nõusolek tähendab, et uuritav on pädev andma ratsionaalseid ja küpseid hinnanguid ning tema nõusolek uuringus osaleda on vabatahtlik. Igasuguses inimesele suunatud uurimistöös tuleb arvestada humaanse ja lugupidava kohtlemise seisukohti. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 26–27.)

Eraldi tuleks rõhutada ka nn väravavalvurite osa nõusoleku andmisel. „Väravavalvuriteks" („*gatekeepers*") nimetatakse isikuid, kes võimaldavad uurijale sissepääsu uurimisväljale. See võib olla nt koolidirektor, kes lubab oma koolis uuringu läbi viia. Sageli eeldatakse, et kui „väravavalvur" on andnud õpilaste uurimiseks loa, siis uuringu osalistelt endilt – õpilastelt – polegi vaja luba küsida. Homan (2001) rõhutab „väravavalvurite" vastutust ning ei leia õigustust olukorrale, kus uuritavate nõusolekut ei küsita.

Eetikakoodeksites toonitatakse, et uurimine peaks tegema osalistele head, mitte neid kahjustama. Uuringus osalemise hea mõju võib väljenduda nt võimaluses intervjuu käigus selgemalt näha oma elu ja probleeme. Sellisel juhul võib intervjueerimisest saada terapeutiline protseduur (Ortiz 2001). Samas ei saa välistada ka halvemat võimalust – et uuringus osalemine tekitab inimeses sisemise kriisi. Flick (2006: 50) on sellise olukorra näiteks toonud krooniliste haigete küsitlemise, kes intervjuu käigus võivad hakata aduma oma olukorra tõsidust ja tulevikuväljavaadete ahtust. Clark ja Sharf (2007) näitavad oma artiklis mitmete näidete varal, et tõde, mille uurijad kvalitatiivsetes uuringutes välja toovad, ei pruugi alati uuritavatele kasu tuua, vaid vastupidi – võib neid kah-

Tartu Ülikooli raamatukogu

justada.

Andmeid analüüsides ja tõlgendades on uurija kohuseks kaitsta uuritavate anonüümsust. Ta peab esitama uurimistulemused nii, et indiviidid ega sündmuste toimumiskohad ei oleks äratuntavad (nt kasutama varjunimesid). Järgida tuleb ka konfidentsiaalsuse nõuet. Uurimismaterjali tuleb hoida nii, et see ei satuks kõrvaliste isikute kätte. Selleks on soovitatud koostada spetsiaalne leping, kus määratakse andmete valdaja. Kui uurija on jõudnud andmete alusel mingi tõlgenduseni, peaksid sellega nõustuma ka kvalitatiivses uuringus osalejad (mida peetakse ühtlasi üheks kvalitatiivse uuringu valiidsuse tagamise mooduseks). (Creswell 2003: 66.)

Eetiliste nõuete järgimine kvalitatiivses uuringus ei lõpe andmete analüüsiga, vaid jätkub uurimistulemustest kirjutades. Vältida tuleb keelekasutust, mis võiks riivata teatud soolise, rassilise või etnilise kuuluvusega, seksuaalse suundumusega, tervisliku seisukorraga ja vanusega inimesi. (Creswell 2003: 66–67.) Peegeldamaks nihet uuringu võimusuhetes, mis väljendub uurija ülemvõimu vähenemises, soovitatakse inimest, kellelt andmeid kogutakse, nimetada uuringu osaliseks või sellest osavõtjaks (McNamee 2001: 311).

Eetikakoodeksite koostamise teeb keerukaks asjaolu, et kvalitatiivsed uuringud on kavandatud väga avatuna. Nii on eetikakomiteedel raske ette näha, milliseid andmeid uuringu raames koguma hakatakse. Sama asjaolu tekitab sageli probleeme ka uuritavate informeerimisel ja neilt nõusoleku küsimisel. Ning kuidas paluda luba inimestelt, keda vaadeldakse sellistes avalikes paikades nagu turud ja rongijaamad? (Flick 2006: 51–52.) Kuidas käituda siis, kui uuringu käigus on selgunud, et päevavalgele toodud tõde võib uuritavat kahjustada? Sellist eetilist dilemmat on soovitatud lahendada mitmel

Tartu Ülikooli raamatukogu

moel. Mõnikord on lahenduseks vastava materjali uurimistulemustest väljajätmine. Samas on selge, et see võib uurimuse tulemusrikkust oluliselt langetada. Uurija satub keerulisse olukorda ka siis, kui uuritav annab talle tundlikku infot, mille saamist uurija tegelikult ei taotle. (Clark & Sharf 2007.) Konfidentsiaalsuse säilitamise nõue võib aga takistada uurijatel päevavalgele toomast saladusi, mille paljastamine oleks vajalik, et muuta nt teatud rõhumismehhanisme ühiskonnas (Baez 2002). Nespor (2000) väidab, et kui soovime uuringus alati tingimata säilitada osaliste anonüümsust ning maskeerida uuringu läbiviimise kohta, võib see takistada kvalitatiivsetes uuringutes oluliste küsimuste esitamist.

Seega pole eetiliste otsuste tegemine kvalitatiivsetes uuringutes sugugi alati kerge. Paljud autorid (nt Marzano 2007, Ellis 2007) on küsinud, kas saame üldse rääkida universaalsest uurimiseetikast. Eetiliste otsuste vastuvõtmine oleneb sellest mitmepalgelisest kontekstist, millesse konkreetne uurimistöö meid asetab.

Tartu Ülikooli raamatukogu

2. KVALITATIIVSE UURINGU KAVANDAMINE

2.1. Kvalitatiivse uurimisprotsessi spiraalikujulisus

Kvalitatiivseid uuringuid ei saa iseloomustada ainult teatud meetodivaliku kaudu. Kvalitatiivse uuringu kavandamine tähendab midagi enamat kui otsust, kas kasutada nt narratiivset intervjuud või küsimustikku. Kvalitatiivsete uuringute loogika erineb kvantitatiivsete uuringute omast. Kui kvantitatiivse uuringu käiku saab kujutleda teatud kontseptuaalsete, metodoloogiliste ja empiiriliste sammude lineaarse järgnevusena, siis kvalitatiivses uuringus on erinevad staadiumid omavahel põimunud ja vastastikuses sõltuvuses. Kvantitatiivses uuringus toetutakse mõtlemise lineaarsele mudelile, kvalitatiivses uuringus aga spiraalikujulisele mõtlemisele (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 208–209; Flick 2006: 97.)

Seda ideed on lähemalt avanud Glaser ja Strauss (1967) oma põhistatud teooria loomist taotlevas lähenemises. Erinevalt teooriast tuletatud lineaarsest mudelist antakse siin prioriteet uurimisväljalt kogutud andmetele. Teooriad mitte ei suuna uurimist, vaid need „avastatakse" empiirilistest andmetest. Uuritavate valiku aluseks ei ole mitte üldpopulatsioonist konstrueeritud statistiliselt esinduslik valim, vaid uuringu osalised valitakse vastavalt sellele, kui olulised nad uuritava teema seisukohast tunduvad. Uuringu kavandamisel pole ees-

Tartu Ülikooli raamatukogu

märgiks mitte keerukust vähendada (mida taotletakse kvantitatiivsetes uuringutes mingit nähtust muutujateks lahutades), vaid pigem püütakse keerukust konteksti lisades suurendada. Siin peavad uurijad vähemalt ajutiselt eemalduma eelnevast teoreetilisest teadmisest, mille nad uurimisväljale kaasa toovad. See tähendab eelkõige hüpoteeside käsitlemist ja vähem uurimisküsimusega seotud otsuseid: ehkki hüpoteeside eelnevat püstitamist välditakse, toetutakse ka kvalitatiivses uuringus uurimisküsimuse püstitamisel teatud teoreetilistele vaatenurkadele. (Flick 2006: 98–99.)

Seega peab uurija kvalitatiivses uuringus võtma hoiaku, mida on nimetatud ühtlaselt jaotunud tähelepanuks. Juba Freud on väitnud, et niipea kui keegi tahtlikult oma tähelepanu millelegi keskendab, hakkab see suunama materjali valikut. Uurija valikuotsuseid võivad kallutada tema ootused või soovid, ent just seda tuleks vältida. Kui laseme end mõjutada oma ootustest, tekib oht, et leiame vaid seda, mida juba teame, ning tajume nähtusi moonutatult. (Flick 2006: 99.)

Kvalitatiivses uuringus kasutab uurija kompleksset järeldusteni jõudmise viisi, mis hõlmab korduvat tagasipöördumist uuringu juba läbitud etappide juurde ja eri tööetappide üheaegsust. Ehkki järeldusteni jõudmine on suuresti induktiivne, on töös nii induktiivsed kui ka deduktiivsed protsessid. Mõtlemisprotsessis liigutakse tsükliliselt andmekogumiselt ja -analüüsilt uurimisküsimuse juurde ja sealt jälle tagasi. Andmete kogumist, analüüsimist ja sellest kirjutamist võib mõista kui üheaegseid tegevusi. (Creswell 2003: 182–183.)

Selline uurimisprotsessi ringi- või spiraalikujulisus on kvalitatiivsete uuringute tähtsamaid tunnuseid. See võib Flicki (2006: 100) sõnul tekitada probleeme siis, kui spiraalikujuliselt kavandatud uurimust hakatakse, nt uurimistoetuse

Tartu Ülikooli raamatukogu

üle otsustades, hindama lineaarse uurimismudeli loogika järgi. Sellele vaatamata võib uurimisprotsessi ringikujulisust pidada üheks kvalitatiivse uurimisviisi tugevuse tunnuseks, sest see sunnib uurijat pidevalt kogu uurimisprotsessi reflekteerima ja vaagima uusi samme juba tehtu valguses. Tihe side andmete kogumise, tõlgendamise ning empiirilise materjali valiku vahel võimaldab uurijal endalt korduvalt küsida, kuivõrd kasutatud meetodid, loodud kategooriad ja teooriad end konkreetse teema ja konkreetsete andmete puhul õigustavad, ning neile küsimustele ka korduvalt vastata.

2.2. Teooriate roll kvalitatiivses uuringus

Kvalitatiivse uurimise spiraalikujulisus seondub ka teooriate rolliga selles protsessis. Uurimisprotsessi lineaarse mudeli puhul on teooria uuringu lähtepunktiks. Siin on uurimus kavandatud deduktiivse loogika järgi ning järeldamisprotsessis liigutakse üldiselt üksikule: uurija tuletab teooriast uurimisküsimuse ja hüpoteesi, leiab samale teooriale toetudes ka muutujad, mõõdab muutujaid ning saab arvulise tulemuse, mis lähtekohaks olnud teooriat kinnitab või selle ümber lükkab. (Creswell 2003: 125–126.)

Kvalitatiivses uuringus võib teooriaid Creswelli (2003: 131–134) sõnul kasutada mitmeti. *Esimene* võimalus on kasutada teooriat laia seletusliku raamistikuna täpselt samuti, nagu seda tehakse kvantitatiivses uuringus. Sel juhul pakub teooria mingile käitumisele või hoiakule *seletust* ning seda võib täiendada muutujate, konstruktsioonide ja hüpoteesidega. Nii võivad etnograafid oma kvalitatiivsetes uuringutes uurida teatud teemasid või aspekte kultuuris, nt sotsiaalset

Tartu Ülikooli raamatukogu

kontrolli, keelt, stabiilsust ja muutusi, sugulust, perekondi. Neid teemasid uurides võib kirjanduse põhjal tuletada hüpoteese, mida kontrollida. Ehkki uurijad ei pruugi viidata sellisele eelteadmisele kui teooriale, pakub see neile ometi laia seletusliku raamistiku, mida saab inimeste kultuuriliselt jagatud käitumise ja hoiakute uurimisel kasutada.

Teiseks võivad uurijad kvalitatiivsetes uuringutes kasutada teatud *teoreetilist läätse või vaatenurka,* mis aitab neil uuringut suunata ning esitada nt sugu, sotsiaalset klassi, rassi jms puudutavaid küsimusi. Eelkõige seondub see lähenemisviis kvalitatiivsetes uuringutes 1980. aastatel tekkinud suurema huviga ühiskonna vähemus- ja tõrjutud rühmade vastu. Teoreetilised läätsed suunavad uurijaid teatud probleemide (nt marginaalsus, jõutamine) ning inimrühmade (nt naised, kodutud, vähemusrühmad) juurde ehk täpsustavad, mida ja keda oleks tähtis uurida. Sellised läätsed osutavad ka sellele, millise hoiaku peaks uurija ise uurides võtma (nt vältima isiklikust, kultuurilisest või ajaloolisest kontekstist tulenevaid eelarvamusi) ning kuidas kirjutada uurimisaruannet (nt hoidudes osaliste edasisest marginaliseerimisest, osalistega koostööd tehes). Kriitilistes etnograafilistes uuringutes alustavad uurijad teooriast, mis annab infot uuringute tausta kohta. See võib olla nt emantsipatsiooni- või repressiooniteooria.

Kolmas teoreetiline suundumus kvalitatiivsetes uuringutes on seotud püüdega jõuda ise mingi teooriani (või muu laia seletuseni). Siin on teooria uuringu *lõpptulemus.* Tegemist on induktiivse protsessiga. Uurija alustab detailse info kogumisega osalistelt ning moodustab sellest teatud kategooriad või teemad. Nendest arendatakse omakorda välja mingid laiemad mustrid, teooriad või üldistused, mida seejärel võrreldakse isiklike kogemuste või teemakohase kirjandusega.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Erinevates kvalitatiivsete uuringute tüüpides võidakse siin taotleda erinevat lõpptulemust. Juhtumiuuringu puhul on nt räägitud propositsioonilise üldistuseni jõudmisest (milleks on uurija kokkuvõte oma tõlgendustest ja väidetest), mida täiendavad uurija enda isiklikud kogemused, mida nimetatakse naturalistlikeks üldistusteks. Põhistatud teooria loomist taotlevates uuringutes püütakse aga avastada teooria, mis on põhistatud osalejatelt saadud infole. Teooriat, mis kvalitatiivses uuringus luuakse, võib nimetada mustriteooriaks (*pattern theory*). Mustriteooria ei rõhuta loogilisi deduktiivseid järeldusi. Siin tuuakse välja omavahel seotud mõistete ja suhete võrgustik, kuid ei esitata põhjuslikke väiteid. Suhete mõtestamiseks kasutatakse metafoore või sarnasusele osutamist. Mustriteooriad on informeerivate ideede süsteemid. Nendes sisalduvad mõisted ja suhted moodustavad üksteist vastastikku kindlustava suletud süsteemi.

Sellise teooria loomist Glaseri ja Straussi mudelis kujutab Flick (2006: 101–103) protsessina, mis on kantud ringikujulisest loogikast. Teoreetilisi eeldusi tuleks siin käsitada vaid kui esialgset arusaama uuritavast objektist, mis uuringu käigus muutub ja täpsustub. Selline versioonide korduv ümberhindamine toimub uuritavatelt kogutud empiirilise materjali põhjal ja päädib uurimisobjekti käsitleva teooriaga (vt näide 1).

NÄIDE 1. Induktiivne teoorialoome. Üks esimesi uurimusi, kus seda arusaama rakendati, oli Glaseri ja Straussi 1965. a tehtud uurimus läheneva surma teadvustamisest. Autoreid huvitas, millest olenevad interaktsioonid surijatega ja kuidas neid mõjutab teadmine inimese peatsest surmast. Uuriti interaktsioone surijate ja meedikute, meedikute ja sugulaste ning sugulaste ja surijate vahel. Uuringu lähtepunktiks sai

Tartu Ülikooli raamatukogu

uurijate tähelepanek, et kui nende sugulased olid haiglas, siis meedikud ei informeerinud ei haigeid endid ega ka nende sugulasi surmavast haigusest ja ellujäämisväljavaadetest. Pigem peeti surmast rääkimist tabuks. Uurijad alustasid süstemaatiliste vaatluste ja intervjuudega ühes haiglas. Andmed analüüsiti ja kategoriseeriti. See sai aluseks otsusele lülitada uuringusse veel teine haigla ja jätkata andmete kogumist ja analüüsi seal. Haiglaid võrreldi ning toodi välja nende sarnasused ja erinevused. Sellest võrdlusest omakorda tulenes otsus, millist haiglat järgmisena uurida. Järk-järgult lülitati uuringusse 6 haiglat. Igas haiglas tehti välitööd kaks kuni neli nädalat ning uuriti erinevaid osakondi: geriaatria, onkoloogia, intensiivravi, pediaatria ja neurokirurgia osakonda. Võrreldi nii ühe haigla eri osakondi kui ka samu osakondi eri haiglates ning toodi välja sarnasused-erinevused. Pärast lisati teine võrdlusdimensioon: võrreldavad situatsioonid ja kontekstid väljaspool haiglat ja tervishoiusüsteemi. Andmete analüüsimine ja võrdlemine võimaldas arendada välja teoreetilise mudeli, mis seejärel kanti selle edasiarendamise huvides üle teistesse valdkondadesse. Tulemuseks oli teooria, mille keskseks mõisteks kujunes teadmiskontekst. See mõiste hõlmas teadmist, mida surijaga interaktsioonis olevad inimesed omasid patsiendi seisundist, ja oletusi selle kohta, mida teavad tema teadmisest teised interaktsioonis osalevad isikud. Teadmiskontekst võib muutuda patsiendi seisundi muutuste või uue info mõjul.
(Flick 2006: 101.)

Neljas kvalitatiivse uuringu võimalik suhe teooriaga on *mitte ühegi eksplitsiitse teooria rakendamine.* Siiski ei saa seda mõista nii, nagu algaks mõni kvalitatiivne uuring lihtsalt vaatlusest, ilma mingi esialgse teoreetilise lähtekohata. Küll võib aga rääkida kvalitatiivsetest uuringutest ilma *sõnaselgelt* väljendatud teoreetilise orientatsioonita. Näiteks võib tuua

Tartu Ülikooli raamatukogu

fenomenoloogilised uurimused, mille eesmärgiks on osalejate kogemuse põhiolemuse päevavalgele toomine. Selliste uuringute tulemuseks on keskse ilmingu rikkalik, detailirohke kirjeldus.

Creswell (2003: 134) soovitab, et iga kvalitatiivse uuringu kavandaja (1) peaks otsustama, kas uuringus kasutatakse mingit teooriat; (2) kui teooriat kasutatakse, siis otsustama, millist rolli teooria uuringus täidab: kas see on esialgne seletus, uuringu lõpptulemus või lääts, mille kaudu kaitsta uuritavate huvisid; (3) paigutama teooriatutvustuse uurimuses sobivasse kohta.

Neis uurimustes, kus teooria on täitnud laia seletusliku raamistiku või teoreetilise läätse rolli, tutvustatakse teooriat uurimisaruande alguses. Vastavalt kvalitatiivse uuringu kujunemisloogikale, võib teooriat alguses esitleda, aga hiljem osalejate vaatenurkadele toetudes muuta. Isegi sellise kõige rohkem teooriale orienteeritud uurimistüübi puhul nagu kriitiline etnograafia, on toonitatud vastastikuseid suhteid andmete ja teooria vahel. (Vt näide 2.)

Sellistes kvalitatiivsetes uuringutes, kus teooria (nt põhistatud teooria), muster või üldistus on lõpptulemuseks, toi-

NÄIDE 2. Teooria tutvustamine uurimuse alguses. Murguia, Padilla ja Pavel uurisid 1991. aastal 24 hispaania ja indiaani päritolu üliõpilase lõimumist üliõpilaslinnaku sotsiaalse süsteemiga. Nad alustasid sellest, et vaatlesid osaliste kogemusi Tinto sotsiaalse lõimumise mudeli valguses, mõistsid aga, et sellest mudelist kogemuste mõistmiseks ei piisa. Seega ei kontrollitud siin mudeli kehtivust, nagu oleks tehtud kvantitatiivse uuringu puhul, vaid täiendati seda uuringu käigus. Uurimistöö lõpus esitasid autorid Tinto mudeli uuesti koos endapoolsete täiendustega. (Creswell 2003: 134–135.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

mub ka teooria esitlemine uurimisaruande lõpus. Sellist teooriat võib esitada loogilise skeemina, mis näitab mõistetevahelisi seoseid visuaalselt. (Vt näide 3.)

NÄIDE 3. Teooria tutvustamine uurimuse lõpus. Toetudes 33 õppetoolijuhatajaga tehtud intervjuule, töötasid Creswell ja Brown 1992. a välja põhistatud teooria vastastikku seotud kategooriatega, mis iseloomustasid õppetoolide mõju teaduskonna teadustegevusele. Teooriaosa esitati uuringut tutvustava artikli lõpus, kus autorid visandasid kategooriatest induktiivselt tuletatud teooria visuaalse mudeli. Lisaks töötasid autorid välja mudelit loogiliselt järgivad hüpoteesid. Mudeli ja hüpoteesidega samas osas võrreldi tulemusi teiste uurimuste andmete ja kirjandusest leitud teoreetiliste arutlustega. (Creswell 2003: 135.)

Seega võib teooriaid kvalitatiivses uuringus kasutada mitmeti, kuid alati käsitatakse teooriat esialgse või ajutise versioonina uurimisobjektist, mis muutub ja täieneb vastavalt empiirilistele andmetele.

2.3. Uurimisprobleemid kvalitatiivses uuringus

Kvalitatiivses uuringus ei piisa uurimisprobleemi sõnastamisest uurimisega algust tehes, vaid see vajadus tekib protsessi käigus korduvalt. Kuigi kvalitatiivsetes uuringutes rõhutatakse avatuse põhimõtet ja välditakse esialgsete hüpoteeside püstitamist, ei tähenda see, et uurimisküsimuse määratlemise katsetest peaks loobuma. Mida ebaselgemalt on uurimisküsimus sõnastatud, seda suurem on oht, et uurija leiab end lõpuks silmitsi andmevirnadega, mida ta ei suuda analüüsida.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Tähtis on arendada välja selge idee oma uurimisküsimusest, kuid jääda samas avatuks uutele ja võib-olla üllatavatele tulemustele. Selge arusaam uurimisküsimusest on vajalik ka sobivate metodoloogiliste otsuste tegemiseks: milliste meetodite kasutamine on vajalik, et küsimustele vastata; kas valitud meetoditega on üldse võimalik neile küsimustele vastata; kas kvalitatiivne strateegia sobib neile küsimustele vastamiseks? Flick (2006: 107) on uurimisküsimuse väljatöötamist kujutanud järgmiste etappidena.

- Üldise küsimuse sõnastamine.
- Spetsiifiliste uurimisküsimuste sõnastamine.
- Tundlikuks muutvate mõistete sõnastamine.
- Uurimisrühmade valik, kelle abil küsimust uurida.
- Sobiva uuringutüübi ja uurimismeetodite valik.
- Spetsiifiliste uurimisküsimuste hindamine ja ümbersõnastamine.
- Andmete kogumine.
- Spetsiifiliste uurimisküsimuste hindamine ja ümbersõnastamine.
- Andmete analüüs.
- Analüüsi tulemuste üldistamine ja hindamine.
- Tulemuste sõnastamine.

Uurimuse ainevaldkonna ja esialgse idee leiab uurija sageli oma kogemustest, huviobjektides ja, väidetavalt, isegi oma probleemidest. Hea uurimisteema on sageli kiviviske kaugusel (Huttunen 2005: 165.) Esialgne idee vajab siiski täpsustamist ja piiritlemist. Näiteks, kui uurija tunneb huvi nõustamise vastu, võib ta kaaluda järgmisi valdkondi: interaktiivsed protsessid nõustaja ja kliendi vahel; klientide juhti-

Tartu Ülikooli raamatukogu

mise organiseerimine; professionaalse identiteedi (olla aitaja ebasoodsates tingimustes) loomine ja säilitamine; patsiendi edusammude subjektiivsed ja objektiivsed ilmingud. Tavaliselt ei ole mõttekas lülitada uuringusse kõiki neid aspekte. (Flick 2006: 106–108.)

Uuringu lähtekohti aitavad täpsustada võtmemõisted. Põhistatud teooria loomise kontekstis on neid nimetatud sensibiliseerivateks ehk tundlikuks muutvateks mõisteteks. Flick (2006: 108) nt leidis institutsioonide nõustamistegevust uurides, et nõustaja ja kliendi interaktsiooni mõistmist hõlbustav tundlikuks muutev mõiste võiks olla usaldus.

Kui kvantitatiivse uuringu traditsioonide hulka kuulub võimalikult kitsalt piiritletud uurimisprobleemi püstitamine, siis kvalitatiivse uuringu puhul sobib laiem, kujunevat tüüpi uuringut mitte ülemäära piirav uurimisküsimus. Creswelli (2003: 105–106) sõnul peaks uurija endalt küsima: „Milline on kõige laiem küsimus, mida selles uuringus saab esitada?" Sellise laia küsimuseni jõudmiseks oleks tema sõnul hea küsida üks-kaks keskset küsimust ja siis maksimaalselt viis kuni seitse alaküsimust – need kitsendavad uuringu fookust, kuid säilitavad siiski piisava avatuse. Kokku võiks kirja panna kõige rohkem tosin küsimust. Neist saavad teemad, millele intervjuudes, vaatlustes või dokumente uurides keskenduda. Näiteks võib neid kasutada küsimustena, mida uurija esitab endale vaatluse ajal või osalejale intervjuu käigus.

Edasi soovitab Creswell suhestada uurimuse keskse küsimuse konkreetse kvalitatiivse uurimisstrateegiaga. Erinevad strateegiad võivad nõuda erinevaid uurimisküsimusi. Kriitilises etnograafias võib uurimisküsimuse tuletada olemasolevast kirjandusest, fenomenoloogias ei nõua aga esialgne lai uurimisküsimus mingeid viiteid olemasolevale kirjan-

Tartu Ülikooli raamatukogu

dusele ja võib kõlada nt nii: „Mida tähendab ema jaoks elamine koos oma teismelise lapsega, kes on vähki suremas?" Põhistatud teooria loomist taotlevates uuringutes võib uurimisküsimus seonduda andmetöötlusprotseduuride, nt avatud kodeerimisega („Milliste kategooriate abil saab kirjeldada hooldajate ja patsientide vahelist interaktsiooni?").

Creswell rõhutab, et uurimisküsimused peaksid kvalitatiivses uuringus algama sõnadega *mis* või *kuidas*, sest see rõhutab uuringu kavandamise avatust. Küsimus *miks* aga viitab põhjusele ja tagajärjele ning sobib seepärast kvantitatiivse uuringu traditsioonidega.

Tähelepanelik tuleks olla ka verbide valikul. Creswell (2003: 106–107) toonitab, et valima peaks selliseid tegusõnu, mis aitavad esile tuua uuringu avatud ja kujunevat loomust: *avastada* (nt põhistatud teooria loomisel), *püüda mõista* (nt etnograafias), *uurida protsessi* (nt juhtumiuuringus), *kirjeldada kogemusi* (nt fenomenoloogias), *esitada lugusid* (nt narratiivses uuringus). Samas tuleks uurimisküsimuse sõnastamisel vältida selliseid suunale osutavaid ja kvantitatiivsele uuringule omaseid verbe nagu mõjutama, mõju avaldama, determineerima, tingima, põhjustama ja seostuma. (Vt näiteid 4 ja 5.)

NÄIDE 4. Keskne uurimisküsimus etnograafilises uuringus. *Kuidas loevad varases teismeeas tüdrukud tarbekirjandust?* Finders eeldas 1996. a, et uurides, kuidas tüdrukud loevad ajakirju, saab ta selgitada, kuidas nad tajuvad ja konstrueerivad oma sotsiaalseid rolle ja suhteid. Keskne küsimus algab sõnaga *kuidas*, siin keskendutakse ühele mõistele – *tarbekirjandus* (ehk teismeliste ajakirjad) – ning siin on mainitud ka uuringus osalejaid, varases teismeeas tüdrukuid. (Creswell 2003: 107.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

NÄIDE 5. Kesksed uurimisküsimused juhtumiuuringus. *(a) Kuidas kirjeldavad psühholoogia naisdoktorandid oma otsust ülikooli naasta? (b) Kuidas kirjeldavad psühholoogia naisdoktorandid oma ülikooli naasmise kogemusi? (c) Kuidas on ülikooli naasmine muutnud nende naiste elu?* Feministliku suunitlusega uurijad Padula ja Miller soovisid oma 1999. aastal ilmunud uurimuses dokumenteerida kooli naasnud naiste kogemusi. Siin algavad kolm keskset küsimust sõnaga *kuidas,* siin kasutatakse avatust rõhutavat verbi *kirjeldama* ning keskendutakse kolmele doktoriõppega seotud kogemusele: ülikooli naasmise otsusele, kooli naasmisele ja sellega seotud muutustele. (Creswell 2003: 108.)

Flicki (2006: 109) sõnul võime eristada olukordade kirjeldamisega ja protsesside kirjeldamisega seotud uurimisküsimusi. Esimesel juhul soovitakse kirjeldada, kuidas vastav olukord on tekkinud ja kuidas seda säilitatakse. Teisel juhul on eesmärgiks kirjeldada, kuidas miski areneb või muutub. (Vt näide 6.)

NÄIDE 6. Uurimisküsimused rahvatervise suuniste omaksvõtmist käsitlevas uuringus. Uurimus viidi läbi Flicki jt poolt 2002. aastal. Autoreid huvitas, kuidas on rahvatervise suunised jõudnud ühte koduseid terviseteenuseid pakkuvasse institutsiooni. See polnud aga veel uurimisküsimus, mida võiks kasutada empiirilise uuringu alustamiseks. Sellest üldisest huvist oli vaja jõuda fokuseerituma vaatenurgani. Autorid keskendusid sellele, kuidas koduhoolduse õed ja arstid mõistavad tervist. Edasi leiti, et uurida tuleks töötajate haigusennetust ja terviseedendust puudutavaid hoiakuid ning eriti nende suhtumist vanematesse klientidesse. Sellest lähtuvalt töötati välja komplekt küsimusi, millele sooviti uuringus intervjuude abil vastust saada.

Tartu Ülikooli raamatukogu

- Milline on tervise mõiste arstide ja õdede jaoks?
- Millised tervisekäsitused on olulised professionaalseks tööks vanuritega?
- Milline on meedikute suhtumine haigusennetusse ja tervise-edendusse töös vanuritega?
- Millised on arstide ja õdede arusaamad vananemisest? Milline on nende arusaamade suhe tervisekäsitusega?
- Kuidas mõjutavad arusaamad tervisest ja vananemisest meedikute praktilist tööd?
- Kas on seoseid meedikute tervise- ja vananemiskäsituste ning nende professionaalse väljaõppe ja kogemuse vahel?

Neid uurimisküsimusi aluseks võttes kavandati episoodiintervjuud arstide ja õdedega. (Flick 2006: 110–111.)

Uurimisküsimusi võib Flicki (2006: 111) arvates võrrelda uksega, mis viib meid uurimisvaldkonda. Kas meie empiirilised uurimistegevused pakuvad neile küsimustele vastuseid või mitte, oleneb küsimuste sõnastamisest. See sõltub ka sellest, millised meetodid valitakse ja keda (nt milliseid isikuid, rühmi või institutsioone) või mida (missuguseid protsesse, tegevusi, elustiile) uuritakse. Uurimisküsimuste hindamise tähtsad kriteeriumid on nende sobivus ja selgus, aga ka see, kas neile on antud tingimustes võimalik vastata (kas selleks jätkub aega, raha, tööjõudu jne). Alati tuleks meeles pidada, et uurimisküsimuse sõnastamine tähendab üldise suunava küsimuse esitamist kogu uurimisprojekti jaoks, aga mitte neid konkreetseid küsimusi, mida hakatakse küsima nt intervjuud tehes.

Tartu Ülikooli raamatukogu

2.4. Väljavõtuotsused kvalitatiivses uuringus

Kvalitatiivsete uuringute eripära väljendub ka väljavõtu põhimõtetes. Kvantitatiivsetes uuringutes kasutatav juhuslik valik, mis toetub statistilise tõenäosuse teooriale, kvalitatiivsesse uuringusse tavaliselt ei sobi. Marshalli (1996) arvates nähakse kvalitatiivsete uuringute peamist erinevust kvantitatiivsetest pahatihti vaid andmekogumisviisides ning jäetakse piisava tähelepanuta valimi moodustamise iseärasused.

Kvantitatiivses uuringus taotletakse valimi esinduslikkust ehk teisisõnu seda, et uuringu tulemused oleksid üldistatavad kogu vastavale sihtrühmale (üldkogumile). Kõige sagedamini kasutatakse juhuslikku valikut, mille puhul kõigil sihtrühma liikmetel on võrdne võimalus valitud saada. Valimi optimaalset suurust on võimalik välja arvutada – seega teab uurija juba uuringut alustades, mitut inimest tal tuleks uurida. Juhuvalik annab hea võimaluse tulemuste üldistamiseks kogu populatsioonile, kuid see pole kõige tõhusam viis jõuda inimkäitumise keerukate ilmingute mõistmiseni. Seda väidet saab põhjendada nii teoreetiliste kui ka praktiliste asjaoludega. *Esiteks* on kvalitatiivsete uuringute valim enamasti väike ning see ei võimalda tulemuste üldistamist kogu sihtrühmale. *Teiseks* tuleks ehtsa juhusliku valimi saamiseks teada uuritava sihtrühma karakteristikuid, see on aga kvalitatiivses uuringus harva võimalik. *Kolmandaks* annab juhuslik valik populatsioonist esindusliku valimi vaid siis, kui uuringu seisukohast oluliste karakteristikute jagunemine populatsioonis järgib normaaljaotust. Pole aga andmeid, et väärtused, arusaamad ja hoiakud, millele tavaliselt keskendutakse kvali-

Tartu Ülikooli raamatukogu

tatiivsetes uuringutes, jaguneksid vastavalt normaaljaotusele. See teeb tõenäosusele toetuva lähenemisviisi sobimatuks. *Neljandaks* on sotsioloogid veenvalt tõestanud, et inimesed pole enda ja teiste inimeste käitumise vaatlemises, mõistmises ja tõlgendamises võrdselt edukad. Kvalitatiivsete uuringute läbiviijad mõistavad, et mõned inimesed pakuvad infoallikatena rikkalikumat teavet kui teised ning just neid tuleks uuringu osaliste hulka haarata. (Marshall 1996: 532.) „Heal infoandjal" peab olema teadmisi ja kogemusi seoses vastava teema või objektiga. Ta peab olema refleksioonivõimeline ja oma mõtteid selgesti väljendama. Lisaks peab tal olema aega ja tahtmist intervjuus või vaatluses osalemiseks (Flick 2006: 131). Selliste infoandjate väljavalimine on aga vastuolus juhusliku valiku põhimõttega (Marshall 1996: 523).

Valimi suurus. Sageli ei mõista kvantitatiivsete uuringute pooldajad, mis kasu on väikeste valimite uurimisest. Nad usuvad, et kõigi heade uurimuste lõppeesmärk peab olema tulemuste üldistatavus. Kvalitatiivses uuringus on valimi suurus sobiv siis, kui selle abil saab anda adekvaatse vastuse uurimisküsimusele. Praktikas selgub osalejate arv tavaliselt uuringu käigus vastavalt sellele, kuidas uuring edeneb ja millal tekib hetk, kui ei lisandu enam uusi kategooriaid, teemasid või seletusi. (Marshall 1996: 523.) Kui osalejate kaasamine lõpetatakse siis, kui uusi vaatenurki (nt intervjuudest) enam ei lisandu, s.t materjal on „küllastunud", räägitakse *andmete saturatsioonist* ja *teoreetilise saturatsiooni* kriteeriumi järgimisest (Flick 2006: 127). On selge, et selle kriteeriumi kasutamine nõuab paindlikuna kavandatud uuringut ning tsüklilist lähenemist valimi moodustamisele, andmete kogumisele, analüüsile ja tõlgendamisele (Marshall 1996: 523).

Tartu Ülikooli raamatukogu

Ehkki saturatsiooni idee on kvalitatiivsetes uuringutes laialdast poolehoidu leidnud, on säärases valimi määramises Hirsjärvi, Remese ja Sajavaara (2005: 169) sõnul ka mõndagi problemaatilist. Sõltub ju eelkõige uurija eruditsioonist, kui palju ta suudab andmeid kogudes märgata uusi vaatenurki. Samuti võib küsida, kuidas on siin lood kvalitatiivsete uuringute puhul sageli mainitud iga juhtumi ainulaadsusega. Ei ole kahte ühesugust kooliklassi, isegi mitte kahte ühesuguse didaktilise mõtteviisiga õpetajat. Millal võib uurija kindel olla, et uut teavet enam kindlasti juurde ei tule?

Sellesse ähmasesse küsimusse on püüdnud selgust tuua Guest, Bunce ja Johnson (2006). Soovides täpsustada intervjuude arvu, mis on vajalik saturatsiooni saavutamiseks, analüüsisid nad 60 kahel maal läbi viidud intervjuud ja leidsid, et enamasti saavutati andmete küllasus pärast 12 intervjuu läbiviimist. Selle arvu intervjuude põhjal oli loodud 92% kõigist protokollidest tuletatud koodidest.

Valimi moodustamise strateegia. Kvalitatiivse uuringu ringikujulise, kordustele toetuva protsessiga sobib *teoreetiline valimi moodustamine,* mida 1967. aastal tutvustasid Glaser ja Strauss. Selle strateegia puhul leitakse valimi moodustamise alus suuremal või väiksemal määral teooriast. Siin eeldatakse tõlgendavate teooriate tekkimist uuringu teatud etapis kogutud andmetest, mis suunavad valimini, mis aitaks seda teooriat täiendada. (Vt näide 7.) Ehkki see lähenemisviis on tekkinud põhistatud teooria tüüpi lähenemisviisi rüpes, kasutatakse seda suuremas osas kvalitatiivsetest uuringutest. Valimi moodustamise strateegia valikul on oluline meeles pidada, et kvalitatiivsetes uuringutes vaadeldakse inimesi mitte kunstlikult tekitatud isolatsioonis, vaid nende loomulikus

Tartu Ülikooli raamatukogu

keskkonnas. Seega peab valimi moodustamisel arvestama mitte ainult osalejate individuaalseid karakteristikuid, vaid ka ajalisi, ruumilisi ja situatsioonilisi tingimusi – kogu uuringu konteksti. Uurija peab alati silme ees hoidma suuremat mõõtkava. Kas see indiviid võiks väljendada teistsuguseid vaateid, kui teda intervjueerida nädala või kuu pärast? Kas intervjueeritavad tunnevad end erinevalt vastavalt sellele, kas neid küsitleda kodus või tööl? Kas peaks neid uurima siis, kui nad on stressi mõju all, või siis, kui nad on rahulikud? Nendele küsimustele ei ole õigeid vastuseid, aga uurija peaks arvestama, et säärased tegurid võivad uurimistulemuste tõepärasust mõjutada. (Marshall 1996: 523–524.)

NÄIDE 7. Teoreetiline väljavõtt. Glaser ja Strauss uurisid, kuidas teadvustatakse patsientide surma võimalust haiglates (vt ka näide 1). Visiidid meditsiiniasutustesse kavandati järgnevalt. Esmalt sooviti näha osakondi, kus patsiendi teadlikkus suremise võimalusest on minimaalne (enneaegsete vastsündinute osakond ja neurokirurgia, kus patsiendid on sageli koomas). Edasi taheti uurida osakondi, kus töötajad ning sageli ka patsiendid peavad suremise võimalust suureks ja suremine on kiire (intensiivravi). Siis sooviti tutvuda osakondadega, kus töötajad peavad patsientide surmavõimalust suureks, patsientidel aga võib olla erinevaid oletusi ning suremine on aeglane (onkoloogia). Lisaks taheti näha tegevust asutustes, kus suremine on tavaliselt ootamatu ja kiire (kiirabi). Vastavate haiglate ja osakondade valikut juhtis autorite üldine kontseptuaalne skeem, mis sisaldas hüpoteese suremise teadvustamise, tõenäoliseks pidamise ja kiiruse kohta. Seda kontseptuaalset struktuuri täiendati asjaoludega, mida autorid esialgu arvesse võtta ei osanud. Vahel naasti haiglasse kahe-kolme nädala pärast, et vaatlust jätkata, midagi kontrollida või täiendada. Sellest näitest ilmneb, kuidas uurija liigub valimit moodustades sammhaaval. (Flick 2006: 126–127.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Teoreetilise väljavõtu meetodit on (programmide hindamise kontekstis) edasi arendanud Patton (2002). Tema arvates tuleks juhtumite valikul arvestada järgmiste kriteeriumidega.

- Valimisse võib eesmärgipäraselt lülitada *äärmuslikud* või hälbivad juhtumid. Näiteks uurimaks, kuidas mingi reformiprogramm toimib, võib valida kõige edukamad näited ja analüüsida neid. Võib valida ka kõige ebaõnnestunumad näited, et uurida nurjumise põhjusi. Äärmuste uurimise kaudu püütakse jõuda uurimisvälja kui terviku mõistmiseni.
- Teine soovitus on valida *tüüpilised* juhtumid (s.t juhtumid, mille õnnestumise või ebaõnnestumise tase on tüüpiline suuremale osale juhtumitest). Siin uuritakse uurimisvälja, alustades selle tsentrist.
- Järgmist soovitust mööda tuleks jõuda *maksimaalse variatiivsuseni* valimis – lülitada sinna ainult mõned juhtumid, mis aga üksteisest võimalikult palju erinevad. See aitab selgitada varieerumist ja diferentseerumist uurimisväljal.
- Lisaks võib juhtumeid valida vastavalt *intensiivsusele,* millega uurijat huvitavad tunnused, protsessid, kogemused neis (oletatavalt) esinevad. Valitakse kas juhtumid, kus tunnuse intensiivsus on kõige suurem, või juhtumid, kus tunnuse intensiivsus on erinev, et juhtumeid hiljem võrrelda.
- Valitakse *kriitilised juhtumid,* kus uuritavaid suhteid saab (nt vastava valdkonna ekspertide arvamuse abil) maksimaalselt selgitada või mis on hinnatava programmi toimimise jaoks eriti olulised.

Tartu Ülikooli raamatukogu

- Arvestada võib ka *mugavuse* kriteeriumi – see tähendab selliste juhtumite valikut, mida on antud tingimustes kõige hõlpsam leida. Seda võib teha lihtsalt pingutuste vähendamiseks. Piiratud aja- ja inimressursside tingimustes on see sageli otsustav kriteerium. (Patton 2002: 230–243.)

Väljavõtuotsused kõiguvad alati kahe eesmärgi vahel: kas katta uurimisväli nii laialt kui võimalik või tungida uurimisvälja analüüsis nii sügavale kui võimalik. Esimene strateegia taotleb valimi mitmekesisust ja püüab kasutada nii paljusid erinevaid juhtumeid kui võimalik, leidmaks tõendeid, et teatud asju nähakse või kogetakse erinevatel viisidel. Teine strateegia püüab jõuda uurimisvälja ja selle struktuuride sügavusse ning keskendub üksikutele näidetele või uurimisvälja teatud sektoritele. Arvestades piiratud tööjõu-, raha- ja ajaressurssidega, tuleks neid eesmärke näha pigem alternatiividena kui kombineeritavate projektidena. (Flick 2006: 131–132.)

Väljavõtuotsused uuringu eri etappides. Valimi üle otsustamine ei tähenda üksnes uuringus osalejate valikut. Väljavõtt on probleem, mis nõuab lahendust uuringu mitmetes etappides. Andmete kogumise etapis tuleb otsustada, milliseid juhtumeid või juhtumirühmi uurida. Näiteks tahame teada, milliseid isikuid intervjueerida ning millistesse rühmadesse nad peaksid kuuluma. Andmete tõlgendamise staadiumis peame otsustama materjali väljavõtu üle: millised intervjuud valida töötluseks, transkribeerimiseks ja analüüsimiseks. Edasise tõlgendamise ajal tekib küsimus, millised teksti osad valida detailseks interpreteerimiseks – see on väljavõtt materjali sees. Lõpuks, tulemusi esitledes, tekib uus väljavõtuprob-

Tartu Ülikooli raamatukogu

leem: millised juhtumid või tekstiosad on kõige sobivamad uurimistulemuste demonstreerimiseks (esitatava väljavõtt). (Flick 2006: 123.)

Nagu eelnevast näha, võib uuringus teha erinevaid väljavõtuotsuseid. Millised need ka poleks, tuleb need alati kooskõlla viia teiste uuringus tehtud tähtsate otsustega ja muidugi ka kvalitatiivsele uuringule omase loogikaga.

Tartu Ülikooli raamatukogu

3. KVALITATIIVSETE UURINGUTE TÜÜBID

Metodoloogiakirjandus on täis termineid, mis kirjeldavad kvalitatiivsete uuringute mitmesuguseid suundi, koolkondi ja lähenemisviise. Need terminid kattuvad osaliselt ega pruugi asuda samal mõistelisel tasemel. Sellest segadusest johtub, et on raske eristada teineteisest neid termineid, mis osutavad tunnetusteoreetilistele lähtekohtadele, ja neid, mis viitavad meetodile. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 154.) Kvalitatiivseid uuringuid on püütud erinevalt liigitada. Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara toovad oma õpikus (2005: 156–157) ära 26 eri liiki, kuid täpsustavad samas, et see on vaid üks võimalik käsitlusviis. Kui sellisele paljususele lisada kirjanduses sageli väljendatud arvamused, et kvalitatiivse uuringu tegija peab olema eelkõige kunstnik (Finley & Knowles 1995), portretist (Dixson, Chapman & Hill 2005; Lawrence-Lightfood 2005) või meisterdaja (Kincheloe 2001, 2005), kes käsitleb käepärast ainest loominguliselt ja kujundab sellest isikupärase terviku, meenutada hübridiseerimise (Flick 2006: 25) mõistet, millega tähistatakse erinevate metodoloogiliste põhimõtete pragmaatilist kasutamist ning väljumist teatud metodoloogilise diskursuse piiravatest raamidest, ning lugeda luulevormi valatud uurimusi (Chan 2003), siis muutub kvalitatiivse uuringu tüübi või liigi mõiste veelgi kaheldavamaks. Ka Hirsjärvi, Remes & Sajavaara (2005: 156) möönavad, et iga uurija teeb oma uurimuse ja segab värvid temale omasel ainulaadsel viisil. Ta võib oma meetodile ka nime anda ning nii täieneb meetodite spekter veelgi.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Käesolevas peatükis esitatakse kvalitatiivsete uuringute tüüpidena kuut erinevat uuringudisaini, mida võib kirjanduses kõige sagedamini eriliigiliste tervikute tähenduses kohata. Need on juhtumiuuring (mida, tõsi küll, võib läbi viia ka kvantitatiivset või segastrateegiat kasutades), fenomenoloogiline uurimus, etnograafiline uurimus, narratiivne uurimus, põhistatud teooriat loov uurimus, tegevusuuring ja fenomenograafiline uurimus. Nende tüüpidega tutvudes peaks aga meeles pidama, et tegemist ei ole loogilise klassifikatsiooniga, mille liikmed jaotuvad kindlate kriteeriumide järgi ning kus on välistatud kattumised. Samuti ei pea iga kavandatav kvalitatiivne uurimus tingimata sobima ühe selles raamatus (või mujal) kirjeldatud tüübi alla. Oma uuringut võib, aga ei pea defineerima mingi konkreetse uurimustüübi kaudu. Nagu öeldud, võib eri seisukohtade ja tüüpide ideid loominguliselt ühendada ning taotleda ainulaadset tervikut.

3.1. Juhtumiuuring

Juhtumiuuringus (*case study*) uuritakse ilmingut tema loomulikus keskkonnas ning eriti sobib selle kasutamine siis, kui piirid ilmingu ja tema konteksti vahel pole selged. Siin kogutakse olukordade kohta triangulatsiooni põhimõttel väga mitmekesiseid andmeid. Andmete kogumisel ja analüüsil toetutakse eelnevalt välja töötatud teoreetilistele eeldustele. Juhtumiuuringut ei tuleks mõista mitte ainuüksi kui andmekogumistaktikat või teatud tüüpi uuringudisaini, vaid kui laia uurimisstrateegiat. (Yin 2003: 13–14.)

See strateegia hõlmab mitmeid variante. On uuringuid, kus käsitletakse vaid ühte juhtumit, ja on neid, kus vaadelda-

Tartu Ülikooli raamatukogu

vaid juhtumeid on mitu. Juhtumiuuringutesse võidakse kaasata kvantitatiivseid andmeid või toetuda ainuüksi neile.

On autoreid (nt Metsämuuronen 2006: 92), kes väidavad, et igasugune kvalitatiivne uuring on ühtlasi juhtumiuuring. Yini (2003: 14–15) arvates ei tohiks juhtumiuuringu mõistet siiski kvalitatiivsete uuringute terminiga segamini ajada. Tema sõnul järgivad paljud kvalitatiivsed uuringud etnograafilise meetodi malli, pidades kinni kahest tingimusest: (a) uurija vaatleb loomulikku keskkonda lähedalt ning kirjeldab seda detailselt; (b) välditakse toetumist ühelegi esialgsele teoreetilisele mudelile. Siiski pole etnograafilised uuringud alati juhtumiuuringud, samuti ei vasta juhtumiuuringud nimetatud kahele tingimusele. Juhtumiuuringus võidakse kasutada nii kvantitatiivseid kui ka kvalitatiivseid andmeid ning need ei pruugi alati hõlmata otseseid detailseid vaatlusi.

Sageli kasutatakse juhtumite analüüsi evalvatsiooniuuringutes. Siin on neil vähemalt viis rakendust: nende abil püütakse (1) *seletada* oletatavaid põhjuslikke seoseid, mis puudutavad mitmesuguseid tegelikus elus rakendatud sekkumisabinõusid, juhul kui seosed on liiga keerukad selleks, et uurida neid eksperimentaalsete strateegiatega – teisisõnu: neid võib rakendada mitmesuguste programmide mõju uurimiseks; (2) sekkumisabinõusid ja nende loomulikku konteksti *kirjeldada*; (3) hinnanguid andes teatud teemasid *illustreerida*; (4) *uurida* neid olukordi, kus hinnatavate sekkumiste tulemused ei väljendu selge üksiktulemusena; (5) hinnata evalvatsiooniuuringut ennast – sel juhul on tegemist *metaevalvatsiooniga*. (samas: 15.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Juhtumiuuringu kavandamine

Juhtumiuuringu kavandamisel tuleb tähelepanu pöörata eelkõige viiele olulisele aspektile. Need on (1) uurimisküsimused, (2) otsus, kas kasutada hüpoteese, (3) analüüsiüksuse määramine, (4) andmete ja hüpoteeside loogiline seostamine, (5) kriteeriumide leidmine tulemuste tõlgendamiseks. *Küsimused*, mis uuringus esitatakse, vihjavad ühtlasi strateegiale, mida sobiks neile vastuste otsimisel rakendada. Juhtumiuuringu strateegia sobib kõige paremini *kuidas-* ja *miks-*küsimustele vastamiseks. Paljude juhtumiuuringute puhul on mõistlik püstitada uuringu käiku suunav *hüpotees*. Oletame, et uurimisküsimuseks on: „Kuidas ja miks teevad organisatsioonid ühiseid teenuseid osutades üksteisega koostööd?" Küsimused *kuidas* ja *miks* osutavad, et juhtumiuuring oleks vastuse leidmiseks õige strateegia, kuid ei ütle, mida tuleks uurida. Siin aitab sobivate hüpoteeside püstitamine, mis juhiksid meid õiges suunas. Üks oletus on, et organisatsioonid teevad koostööd sellepärast, et see on neile vastastikku kasulik. See oletus peegeldab tähtsat teoreetilist eeldust (et teisi koostöö ajendeid ei eksisteeri või need on vähetähtsad), aga ühtlasi näitab, kust otsida tähtsaid tõendeid (selgitada, millist kasu iga organisatsioon koostööst saab). Samas on ka selliseid juhtumiuuringuid, kus hüpoteeside püstitamine ei ole põhjendatud. Enamasti kehtib see avastuslike uuringute puhul, kus hüpoteesi asemel sõnastatakse uuringu eesmärk. (Yin 2003: 21–22.)

Analüüsiüksuse määramine seondub tähtsa küsimusega: kuidas defineerida juhtumit? Varastes, Chicago koolkonna esindajate poolt läbi viidud juhtumiuuringutes oli juhtu-

Tartu Ülikooli raamatukogu

miks sageli *indiviid*, nt uuriti alaealise kurjategija või hüljatud mehe lugu. Sellisel juhul on analüüsiüksuseks indiviid ja infot kogutakse vastava indiviidi kohta. Mitme-juhtumiuuring võib keskenduda ka mitmele indiviidile. Siin on abi hüpoteesidest, mis osutavad, millist infot indiviidi või indiviidide kohta koguda. Need võivad puudutada nt varase lapsepõlve mõju või suhteid eakaaslastega. Juhtumiks võib olla ka mõni *sündmus,* nt võib uurida mingeid otsuseid, programme või organisatsioonilisi muutusi. Analüüsiüksuse määramine on seotud esialgsete uurimisküsimustega. Kui need ei too analüüsiüksust selgelt välja, on need kas liiga ähmased või on neid liiga palju. Analüüsiüksuse valikut suunab ka varasemaid uuringuid kajastav kirjandus, nt on uurijate sooviks sageli oma uurimistulemusi varasematega võrrelda, ning siis tuleks valida nendega sarnased juhtumid ja analüüsiüksused. (Yin 2003: 22–26.)

Vastavalt sellele, kas tegemist on ühe või mitme juhtumi uurimisega ning holistliku või hõlmava disainiga, võib rääkida neljal viisil kavandatud juhtumiuuringutest, mis on esitatud joonisel 1. Ühe-juhtumi-disain tähendab, et analüüsitakse üht juhtumit, mitme-juhtumi-disain aga seda, et vaatluse all on mitu juhtumit. Holistlike disainide puhul on juhtumis üks analüüsiüksus, nt uuritakse mingi organisatsiooni või programmi üldist iseloomu. Hõlmava disaini puhul on aga juhtumis mitu alamastme analüüsiüksust, nt käsitletakse juhtumiuuringus üht organisatsiooni, haiglat, aga analüüs hõlmab andmeid, mis puudutavad haigla kliinilisi teenuseid ja töötajaid. Evalvatsiooniuuringus võib juhtumiks olla mingi avalik programm, mis sisaldab mitmeid fondidega toetatud projekte – viimased ongi sel juhul alamastme analüüsiüksused. Alamastme analüüsiüksused võimaldavad sageli juhtumi

Tartu Ülikooli raamatukogu

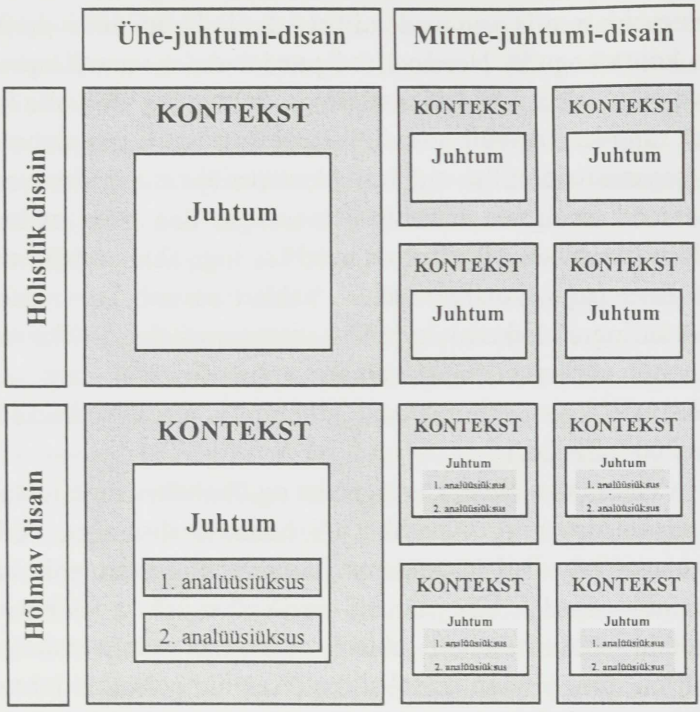

JOONIS 1. Juhtumiuuringu kavandamise neli viisi (Yin 2003: 40)

Tartu Ülikooli raamatukogu

laialdasemat analüüsi. Samas, kui alamüksustele liiga palju tähelepanu pöörata ja ignoreerida juhtumi holistlikke aspekte, võib juhtumiuuring minetada just sellele uurimisviisile omased eelised. Analüüsiüksuste valikut illustreerib näide 8.

Ühe-juhtumi-disaini valiku kriteeriumid on Yini (2003: 39–42) sõnul järgmised: (1) valitud üksikjuhtum esindab *kriitilist juhtumit*, mis aitab kontrollida mõnd hästi formuleeritud teooriat; (2) valitud üksikjuhtum esindab *äärmuslikku* või *unikaalset* juhtumit; (3) valitud üksikjuhtum esindab *tüüpilist* juhtumit; (4) valitud üksikjuhtum esindab *paljastavat* juhtumit; (5) valitud üksikjuhtumi puhul on tegemist *longituuduuringuga*.

Kui juhtumiuuring käsitleb rohkem kui üht juhtumit, on tegemist mitme-juhtumi-disainiga. Sellisel viisil kavandatud uuringud on viimastel aastatel sagenenud. Tüüpiline näide on uuring, mis käsitleb koolireforme (nt uue õppekava kasutuselevõtmist, tunniplaanide muutmist või uue tehnoloogia rakendamist). Kui uuring tervikuna hõlmab mitut kooli, ongi kasutusel mitme-juhtumi-disain. Juhtumite valik mitme-juhtumi-uuringusse peaks olema hästi läbi mõeldud. Siin järgitakse dubleerimisloogikat. Kui valitakse juhtumid, mille puhul võib ennustada sarnaseid tulemusi, on tegemist *otsese dubleerimisega* (*literal replication*). Kui juhtumite puhul võib ennustada vastandlikke tulemusi, räägitakse *teoreetilisest dubleerimisest* (*theoretical replication*). Mõlema valiku eelduseks on rikkaliku teoreetilise raamistiku väljatöötamine, mis aitab oletada, millistel tingimustel vastav nähtus ilmeb (otsene dubleerimine) ja millistel tingimustel see arvatavasti ei ilme (teoreetiline dubleerimine). Hiljem aitab seesama raamistik tulemusi üldistada ja teha oletusi uute juhtumite kohta. (Yin 2003: 46–48.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

NÄIDE 8. Analüüsiüksused juhtumiuuringus. Ira Magazineri ja Mark Patinkini 1989. aastal ilmunud raamatus *The Silent War: Inside the Global Battles Shaping America's Future* esitatakse üheksa juhtumiuuringut. Iga juhtum aitab lugejal mõista olukordi, mis on seotud rahvusvahelise majandusliku konkurentsiga. Kaks juhtumit nende hulgast tunduvad sarnased, kuid neil on erinevad peamised analüüsiüksused. Üks juhtum käsitleb Korea firmat Samsung ning siin uuritakse poliitikat, mis on teinud selle firma konkurentsivõimeliseks. Korea majandusliku arengu mõistmine on üks osa uuringu kontekstist ning lisaks keskendutakse selles juhtumiuuringus ühele konkreetsele tootele, millega firma arengut illustreerida: alamastme analüüsiüksuseks on Samsungi mikrolaineahju loomine. Teises juhtumiuuringus, mis käsitleb Apple'i arvutitehast Singapuris, uuritakse poliitikat, mis on teinud selle riigi konkurentsivõimeliseks. Siin on alamastme analüüsiüksuseks Apple'i arvutitehase kogemus ning seda kasutatakse kui näidet, kuidas riigi poliitika mõjutab välisinvesteeringuid. Siit on näha, kuidas peamiste analüüsiüksuste (*main unit of analysis*) ja alamastme analüüsiüksuste (*embedded units of analysis*), aga ka neid üksusi ümbritseva konteksti määratlemine sõltub tasandist, millele uuring keskendub. Peamine analüüsiüksus on seotud kesksete uurimisküsimustega. (Yin 2003: 25.)

Andmeid ja hüpoteese võib *seostada* mitmel viisil. Üks võimalus on nn mustrite sobitamine (*pattern maching*), mida esmakordselt kirjeldas Donald Campell. Siin võrreldakse juhtumi uurimisest saadud infost moodustunud „mustrit" mingite teoreetiliste eelduste alusel loodud „mustriga". Seejuures tuleb leida ka *kriteerium,* mille alusel otsustada, et uurimisandmetest moodustunud muster sobib paremini kokku just ühe, aga mitte teise mustriga. Samuti tekib küsimus, kui ühtelangevad võrreldavad mustrid nende sarnasuse kinnitamiseks

Tartu Ülikooli raamatukogu

peaksid olema. Sageli on lahenduseks andmete võrdlemine kahe võimalikult erineva mustriga. (Yin 2003: 26–27.)

Teooria roll juhtumiuuringu kavandamisel

Kui eelnevalt nimetatud viis juhtumiuuringu kavandamise tingimust on täidetud, aitab see uurijal luua esialgset teooriat oma uurimisobjekti mõistmiseks. Teooria loomine enne andmete kogumist on üks tähtis erinevus juhtumiuuringute ning selliste kvalitatiivsete uuringutüüpide vahel nagu etnograafiline uurimus ja põhistatud teooriat loov uurimus. Viimati nimetatud lähenemisviisides välditakse enne empiirilist uurimist teadlikult igasuguseid teoreetilisi eeldusi. Juhtumiuuringutes on aga teooria loomine kavandamisfaasis äärmiselt tähtis, olenemata sellest, kas järgneva uuringu eesmärgiks on teooria edasiarendamine või kontrollimine. (Yin 2003: 28.) (Vt näide 9.)

NÄIDE 9. Juhtumiuuringu kavandamisfaasis loodud teoreetilised väited. Markus uuris 1983. aastal uue juhtimisinfosüsteemi rakendamist. Tema peamine teoreetiline väide oli järgmine. *See juhtumiuuring näitab, miks on rakendus vaid siis edukas, kui uue infosüsteemi rakendamisega kaasneb organisatsiooni restruktureerimine.* Siin väidetakse, et uue süsteemi tõhusus ei ilme siis, kui säilib organisatsiooni vana struktuur. Süsteemi tõhus rakendamine nõuab organisatsiooni restruktureerimist. Sellele väitele lisati teine: *See juhtumiuuring näitab, miks ei piisa edukaks rakendamiseks ainult võtmeisikute ümberpaigutamisest.* See väide toob esile võistleva teooria sisu, mille järgi infosüsteemi rakendamine võib ebaõnnestuda seetõttu, et mõned inimesed ei soovi muutusi ja töötavad neile vastu, ning rakenduse edu saavutamiseks piisab sellest, kui need inimesed ümber paigutada. (Yin 2003: 28–29.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Teooria roll ei piirdu andmekogumisfaasi suunamisega. See hõlbustab ka juhtumi uurimisest tehtud järelduste viimist üldisemale tasandile. Siin räägitakse analüütilisest üldistamisest, mis vastandub teisele tulemuste üldistamise viisile, mida tuntakse statistilise üldistamisena. Analüütilise üldistamise puhul kasutatakse eelnevalt loodud teooriat mallina, millega võrrelda empiirilise uuringu tulemusi. (Yin 2003: 31–33.)

Juhtumiuuringu läbiviimiseks vajalikud oskused

Yin (2003: 58–59) möönab, et liiga paljud inimesed võtavad juhtumiuuringu ette seepärast, et peavad selle läbiviimist lihtsaks. Üksi arvamus pole kaugemal tõest, väidab ta seejärel. Juhtumiuuring esitab tema sõnul suuremaid nõudmisi uurija intellektile, isiksusele ja emotsioonidele kui ükski teine uurimisstrateegia. Põhjuseks on asjaolu, et juhtumiuuringus pole tegemist rutiinsete andmekogumisprotseduuridega. Vajalikud oskused ja võimed juhtumiuuringu tegemiseks on tema arvates järgmised:

- oskus *esitada häid küsimusi* ja suutlikkus tõlgendada neile antud vastuseid;
- oskus olla *hea kuulaja* ning mitte langeda iseenda ideoloogiate või eelarvamuste lõksu;
- oskus olla *kohanduv ja paindlik,* näha uutes olukordades mitte ohte, vaid võimalusi;
- võimelisus *mõista uuritavaid probleeme,* nende nii teoreetilisi kui ka poliitilisi suundumusi, mis hõlbustab oluliste sündmuste ja info leidmist;
- võime *mitte lasta end mõjutada eelnevalt kujunenud*

Tartu Ülikooli raamatukogu

arvamustest, kaasa arvatud need, mis on tuletatud teooriast; tundlikkus vasturääkivate tõendite suhtes.

Andmete kogumine juhtumiuuringus

Juhtumiuuringus võib tõenditena kasutada mitmesugustest allikatest saadud andmeid. Yin (2003: 85–97) kirjeldab järgmisi allikaid: *dokumendid* (kirjad, memorandumid, teadaanded, koosolekute protokollid, haldusdokumendid, ajaleheartiklid jm), *arhiivimaterjalid* (andmed pakutud teenuste kohta, organisatsioonide dokumendid, kaardid, isiklikud päevikud, kalendrid jm), *intervjuud* (avatud intervjuu, fokuseeritud intervjuu ja struktureeritud intervjuu), *otsesed vaatlused, osalusvaatlus, tooted ja kunstiteosed.*

Andmete kogumisel tuleks juhtumiuuringus järgida kolme olulist põhimõtet.

- Kasutada tuleks mitmest allikast pärinevaid andmeid, mis võimaldab triangulatsiooni. Ühe juhtumi uurimiseks võib korraldada nii intervjuusid kui ka vaatlusi ning koguda dokumendiinfot. Seejuures tuleb arvestada, et selline andmekogumisviis võib osutuda kaunis kulukaks ning uurija peab valdama mitmeid erinevaid andmekogumismeetodeid.
- Selliste rikkalike andmete puhul tuleks erilist tähelepanu pöörata nende talletamisele organiseeritud viisil. Sobivaim moodus on andmebaasi loomine.
- Järgida tuleks tõendite keti põhimõtet, mis aitab suurendada juhtumiuuringu usaldusväärsust. Nii nagu kriminoloogiliste tõendite puhul, peab ka siin kinni pidama rangest reeglist, et „kohtule" – uurimisaruandes –

Tartu Ülikooli raamatukogu

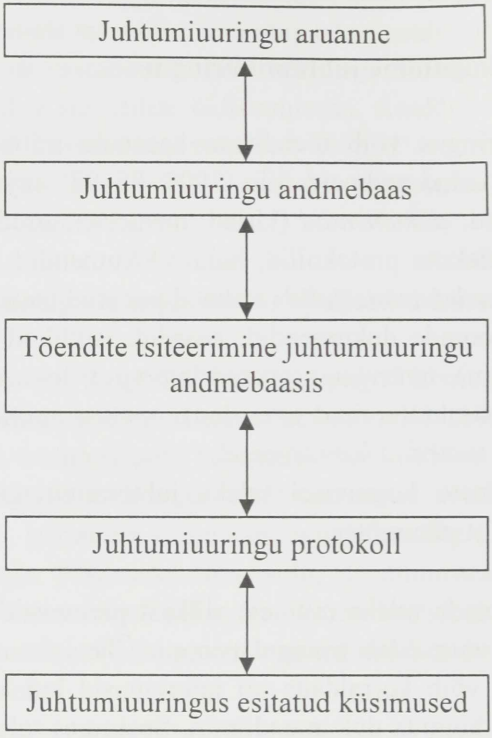

JOONIS 2. Tõendite kett juhtumiuuringus (Yin 2003: 106)

Tartu Ülikooli raamatukogu

esitatud tõendid on kindlasti needsamad, mida „kuriteopaigalt" koguti. Üksi algne tõend ei tohi hooletuse või tajuvigade tõttu kaduma minna. Tõendite ketti on kujutatud joonisel 2. (Yin 2003: 97–106.)

Andmete analüüs juhtumiuuringus

Nii nagu andmete kogumist, ei peeta ka andmete analüüsi juhtumiuuringus lihtsaks, sest kasutatavad strateegiad ja tehnilised võtted ei ole täpselt määratletavad. Ehkki juhtumiuuringus tuleb kasuks mitmesuguste tehniliste võtete valdamine, peab igas uuringus kindlasti järgima ka üldist analüüsistrateegiat, s.t määratlema uuringu prioriteedid – mida ja miks uurida. Yin (2003: 109–115) on kirjeldanud kolme analüüsistrateegiat.

- *Toetumine teoreetilistele lähteoletustele*. Andmekogumist ja -analüüsi juhivad selged teoreetilised eeldused, mis aitavad pöörata tähelepanu just teatud andmetele ja eirata teisi. Eriti hästi suunavad analüüsi teoreetilised oletused põhjuslike suhete kohta (vastused *kuidas*- ja *miks*-küsimustele).
- *Võistlevate seletuste kasutamine*. See strateegia seostub vahel esimesega, sest teoreetilised lähteoletused võivad hõlmata ka võistlevaid seletusi. Strateegia on kasulik ka teoreetiliste lähteoletuste puudumise korral ning eriti evalvatsiooniuuringutes. Neis püstitatakse sageli hüpotees, et tuvastatud ilmingud kujutavad endast mõne sekkumisprogrammi tulemust. Selle kõrvale saab seada lihtsa võistleva seletuse, et tuvastatud ilmingud on mingite muude mõjude tulemus. See eel-

Tartu Ülikooli raamatukogu

dab, et uuringu käigus tuleks koguda tõendeid ka võimalike muude mõjude kohta.

- *Juhtumi kirjeldamine*. Töötatakse välja juhtumi põhjalik kirjeldus. Strateegia on eelmistest vähem eelistatud, kuid sobib siis, kui teisi lähenemisviise on raske rakendada. Mõnikord ei ole kirjeldus juhtumiuuringu algne eesmärk, vaid aitab välja tuua olulisi põhjuslikke seoseid juhtumis.

Koos nimetatud analüüsistrateegiatega saab juhtumiuuringus rakendada erilisi tehnilisi võtteid. Nende hulka kuuluvad *mustrite sobitamine, seletuste leidmine, ajaliste tendentside väljatoomine, loogiliste mudelite väljatöötamine* ja *juhtumite süntees*. (Yin 2003: 116–137.)

Juhtumiuuringu näol on tegemist uurimisstrateegiaga, mis esitab suuri nõudmisi nii uurija teoretiseerimisoskusele kui ka loovusele ja tehniliste võtete tundmisele. See lähenemisviis suudab Flyvbergi (2006: 241) väitel anda suure panuse teadmiste kumulatiivsesse arengusse. Juhtumiuuringuga seonduv epistemioloogiline küsimus on Metsämuurose (2006: 91) sõnul järgmine: „Mida võib ühest juhtumist õppida? Mille poolest on see õpetlik?" Teema lõpetuseks näide juhtumiuuringust (näide 10), millest võiksid leida õpetlikku need, keda huvitab kiusamise vähendamine koolides.

NÄIDE 10. Juhtumiuuring. Turu ülikoolis viidi aastatel 1999–2000 läbi sekkumisprojekt, mille eesmärgiks oli vähendada ja ennetada koolikiusamist õpetajate koolituse abil. Uurijad kavandasid juhtumiuuringu, kus analüüsiti uurimisandmeid, mis olid kogutud kolmest projektiga liitunud algklassist, milles kiusamine oli sekkumisprojekti läbiviimise jooksul kõige rohkem vähenenud. Uuringu käigus intervjueeriti

Tartu Ülikooli raamatukogu

õpilasi sõprusrühmades, intervjuud salvestati ja intervjuumaterjali analüüsiti diskursusanalüüsi abil. Eesmärgiks oli eksplitseerida õpilaste poolt süstemaatiliselt kasutatavaid kõneviise ehk tõlgendusrepertuaare, mille raames õpilased mõistavad ja tõlgendavad kiusamist. Tulemused näitasid, et uuritavates klassides oli nii sarnasusi kui ka erinevusi. Kõigis klassides kasutati kiusamist õigustavaid tõlgendusrepertuaare, aga ka selliseid kõneviise, mida võiks käsitada kui eeldusi kiusamisvastaseks käitumiseks. Uuringus käsitleti klasse üksikjuhtumitena ja näidati, kuidas kiusamise tähendus on alati põimunud klassikollektiivist moodustunud kontekstiga. (Teräsahjo & Salmivalli 2002.)

3.2. Fenomenoloogiline uurimus

Fenomenoloogilise uurimuse objektiks on inimlik kogemus. Seega sobib seda kasutada kõigil teadusaladel, kus tuntakse huvi subjektiivse kogemuse vastu. Fenomenoloogia lähtekohaks on tõdemus, et inimene on teadvusega olend, kelle tegevust iseloomustab alati suunatus, intentsioon. Kogemus on suhe – suhe subjekti, tegevuse ja tegevuse objekti vahel. Teisisõnu: kogemus sünnib siis, kui inimene suunab oma teadvusliku tegevuse mingile objektile. Sellist suhet võib nimetada ka tähendussuhteks. (Virtanen 2006: 165.)

Kaks fenomenoloogilise uurimuse tähtsat mõistet on *kirjeldus (deskriptsioon)* ja *reduktsioon*. Kirjeldusel on fenomenoloogilises uurimisprotsessis kaks tähendust. Esiteks mõistetakse selle all oma kogemuste kirjeldamist uuritava poolt ning see puudutab andmekogumisetappi. Kirjelduse teine tähendus, mis tuleb esile analüüsietapis, on seotud uurijaga ning tähendab uuritava kogemuse kirjeldamist uurija

Tartu Ülikooli raamatukogu

poolt. Siin kerkib küsimus ka uuritava kogemuse ja uurija kirjelduse vastavusest. Reduktsiooni mõistega iseloomustatakse fenomenoloogias eemaldumist loomulikust reflekteerimata hoiakust ning ebaolulisest loobumist, et paljastada nähtuse mitmepalgelisus ja struktuur. Kuna fenomenoloogias tuleb uuritava kogemus välja tuua puhtana, sellisena, nagu see ilmneb, peab uurija kõrvale jätma oma esialgsed oletused ja eelarvamused. (Virtanen 2006: 169.) Fenomenoloogia põhimõtteid on käsitletud ka osas 1.3.1.

Andmete kogumine

Fenomenoloogilise uurimuse eesmärgiks on tuua esile uuritava vahetud kogemused. See asetab andmete kogumisele teatud tingimused. Esiteks tuleb andmestik koguda nii, et uurija mõju uuritavate poolt esile toodud kogemustele oleks võimalikult väike. Uuritavad peavad saama oma igapäevases elus läbielatud kogemusi esitada vabalt ja sundimatus õhkkonnas. Teine tähtis põhimõte andmete kogumisel on küsimuste võimalikult suur avatus, struktureerimatus. Küsimusi võidakse esitada kas kirjalikult või suuliselt, aga selle juures on kõige tähtsam see, et küsimus annaks uuritavale võimaluse lisada vastusele oma kujutlusi ja elamusi. (Virtanen 2006: 170.)

Fenomenoloogilistes uuringutes on andmeid kogutud peamiselt intervjuudega või avatud küsimustega küsimustikega. Virtase sõnul on mõlemal moodusel omad plussid ja miinused. Esimesel juhul on oht, et uurija võib oma kohalolekuga vastuseid mõjutada. Näiteks ei pruugi intervjueeritavad tundlike teemade puhul end intervjueerijale meelsasti avada ja sel juhul võib sobivamaks osutuda anonüümselt täidetav avatud küsimustega küsimustik. Samas pole kirjaliku andme-

Tartu Ülikooli raamatukogu

kogumisviisi korral võimalik esitada täpsustavaid küsimusi, kui nende järele tekib vajadus. Ükskõik kumma andmekogumisviisi kasuks otsustades peaks uurija oma valikut uurimisaruandes põhjendama. Mõlemal viisil kogutud andmetele antakse alati kirjalik kuju. Kui andmed kogutakse intervjuudega, siis kasutatakse heli- või videosalvestust. Hiljem salvestised transkribeeritakse, nii et tekib sõnasõnaline kirjalik protokoll. (Virtanen 2006: 170–171.) Näites 11 on esitatud väljavõte protokollist, millest on näha, kuidas uurija avatud küsimus on aidanud intervjueeritaval esile tuua oma kogemusi, elamusi ja kujutlusi.

Intervjueeritavate arv võib fenomenoloogilises uuringus olla erinev. Andmestik võib koosneda kuuest, aga ka mitmekümnest intervjuust. Ühest küljest tuleb meeles pidada, et fenomenoloogilises uuringus järgitakse kvalitatiivset teadusparadigmat, mille puhul uuritavate arv ei ole esmatähtis. Teisalt ei pruugi aga väga väike infoandjate hulk kogemuste kogu variatiivsust esile tuua. Tähtis on leida selliseid infoandjaid, kellel on uuritava ilminguga seotud kogemusi. Kui soovitakse uurida nt eluaegse vangistusega toimetuleku kogemusi, ei sobi selleks intervjueerida tingimisi karistatuid. Oleks parem, kui uurijal ei oleks uuritavatega isiklikke suhteid. (Virtanen 2006: 172.)

Andmete analüüs

Tuntud on *Amadeo Giorgi* meetod, kus analüüs läbib viis etappi. Siin antakse sellest ülevaade Virtase (2006: 175–180) vahendusel.

Esimeses etapis tutvutakse andmestikuga hoolikalt, et saada sellest üldine ettekujutus. See võib nõuda teksti mitme-

Tartu Ülikooli raamatukogu

NÄIDE 11. Väljavõte fenomenoloogilise uurimuse intervjuuprotokollist. (Uuritava vastus uurija palvele: „Palun kirjeldage mulle olukorda, kus teil õppimine ebaõnnestus.")

Olin umbes 10-aastane, kui tegin esimest korda katset jalgrattaga sõita. Meil oli ainult üks ratas./ Minu vanem vend oli juba ammu sõitma õppinud ja ma uskusin, et mina õpin selle ka ära. Meil oli suur õu, kus oli künkaid ja kallakuid, nii et võiks arvata, et mul oli kerge seda õppida, aga tegelikult oli see lausa katastroof./ Ma proovisin ja kukkusin. Proovisin uuesti ja vajutasin liiga ruttu pidurit. Alati juhtus midagi./ Kartsin haiget saada ja ei saanud aru, mida tuleb teha, ning olin väga pettunud./ Paar korda mõtlesin, et oleksin asja ära õppinud ja hirmust võitu saanud, kui mu pereliikmed poleks mulle öelnud: „Sa oled ikka rumal küll. Igaüks saab rattasõidu selgeks, selleks pole mingit tarkust vaja!"/ Aga ma lihtsalt ei saanud. Mida rohkem ma proovisin, seda rohkem see mul ebaõnnestus ja seda naeruväärsemaks muutusin./ Siis läks rattal kumm tühjaks, me ei lasknud seda kunagi ära parandada ja see oli ainus ratas, mis meil oli. Ma ei teadnud, kas see mind rõõmustas või kurvastas. Mõnikord olin rõõmus, et sain tühja rattakummi ettekäändeks tuua, aga olin ka kurb, sest tundsin end rumala ja saamatuna./

Palju aastaid hiljem, kui olin juba abielus, püüdsin uuesti rattaga sõitma õppida. Lapsed arvasid, et igaüks peaks rattaga sõita oskama, ja küsisid: „Mis sul viga on, emme?"/ Jah, ma tõepoolest proovisin, aga edutult, ikka oli hirm haiget saada ja tekkis pettumus, et ma ei suuda seda, mis on kõigi jutu järgi nii lihtne. Ma tean, et kõik mu lapsed oskavad rattaga sõita ja ma tunnen end saamatuna, et mina ei oska,/ aga see on lihtsalt üks väike ebaõnnestumine minu elus. Mul on ka suuremaid olnud./ Aga ebaõnnestumine valmistab väga suurt pettumust ja kui püüad ikka ja jälle ning ikka midagi välja ei tule, siis paneb see sind imestama./ Aga ma arvan, et jalgrattasõidu puhul mängivad tähtsat rolli hirm ja eneseusalduse puudumine. Sest kui kardad, siis sul pole kindlust, et edu saavutad, aga see sõltub suuresti sellest, kuidas sind on kasvatatud./ Ja võib-olla proovin ma ühel heal päeval uuesti ja siis saavutan edu./ (Giorgi & Giorgi 2006: 29–30.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

kordset läbilugemist. Uurija püüab uuritava kogemustesse sisse elada. Seejuures on taotluseks võtta andmestikku sellisena, nagu see on, ilma mingite hoiakute või eelarvamusteta.

Esimene staadium loob aluse *teisele etapile*, mille käigus leiab aset andmestiku jagamine tähendusüksusteks. Need väljendavad mingeid uuritava nähtuse seisukohast olulisi tähendusi. Väljatoodud tähendusüksused säilitavad aga alati sideme kirjelduse terviklikkusega. Uurija asi ei oleks siin otsustada, milline tähendus on oluline ja milline mitte. Kogemused on sageli üksteisega keeleliselt seotud, moodustades nn tähendustihendeid. Uuritava keelekasutus säilitatakse analüüsi selles etapis algsel kujul.

Kolmandas etapis toimub uuritava keelekasutuse tõlkimine teaduskeelde. Igale tähendusele liidetakse uurija tõlge teadusala keelde, nii et seos tõlke ja algupärase keelekasutuse vahel oleks nähtav. Et pääseda fenomenoloogilisele tasandile, kasutab uurija refleksiooni (*process of reflection*) ja kujutluslikku varieerimist (*imaginative variaton*). See aitab uurijal tabada uuritava kogemust sellisena, nagu see on. Kuna uuritava kogemus on tavaliselt esitatud mitmetähenduslikuna ja mitmete tegelikkuste võrgustikuna, püütakse refleksiooni ja kujutlusliku varieerimise abil valgustada juhtunu tegelikku psühholoogilist olemust.

Neljas etapp kätkeb endas individuaalse tähendusvõrgustiku (*specific situated structure*) moodustamist. See tähendab kõigile sisuvaldkondadele ühiste tähendustihendite väljatoomist ja üksteisega suhestamist. Loodav tähendusvõrgustik peab arvesse võtma kogemuse kogu variatiivsust. Kuna kogemus on oma olemuselt tähendustihend, siis pole mõtet uurida seda ribadeks lõigatult, sest see võib algse tähenduse hävitada. Analüüsi käigus on oluline säilitada kogemuse erinevate

Tartu Ülikooli raamatukogu

üksuste side suuremate tervikutega. Neljandas etapis ilmneb uuritava kogemus kogu oma variatiivsuses uurija keelekasutuse kaudu.

Viiendas etapis toimub üldise tähendusvõrgustiku loomine. Üldine tähendusvõrgustik peab sisaldama iga uuritava individuaalses tähendusvõrgustikus esile tulnud keskseid tähendusi. Siin käsitletakse nähtuse tähendusi üldisel tasandil. Side individuaalsete tähendusvõrgustikega peab aga kogu analüüsi vältel säilima.

Näitest 12 võib näha, kuidas on nende põhimõtete järgi analüüsitud eespool tutvustatud intervjuud, mis käsitles ebaõnnestumist õppimises. Intervjuuprotokollis olid juba kaldkriipsudega tähistatud tähendusüksused. Näites esindab tabeli vasakpoolne tulp olukorra kirjeldust uuritava sõnadega (teine etapp), parempoolsetes aga on näha uurija teisendused (kolmas etapp). Kaks parempoolset tulpa erinevad teineteisest vaid sünteesi astme ja psühholoogilise mõõtme väljatoomise poolest. Seejärel on esitatud ka individuaalne tähendusvõrgustik uurija keelekasutuse kaudu (neljas etapp) (näide 13).

NÄIDE 12. Fenomenoloogiline andmeanalüüs

1. Olin umbes 10-aastane, kui tegin esimest korda katset jalgrattaga sõita. Meil oli ainult üks ratas.	1. Osaleja (O) oli laps, kui püüdis esimest korda omandada oskust, mille omandamine on paljudele lastele kerge (jalgrattaga sõitmine). O väidab, et nende peres oli vaid üks selline ese.

(jätkub)

Tartu Ülikooli raamatukogu

(näide 12 jätkub)

2. Minu vend oli juba ammu sõitma õppinud ja ma uskusin, et mina õpin selle ka ära. Meil oli suur õu, kus oli künkaid ja kallakuid, nii et võiks arvata, et mul oli lihtne seda õppida, aga tegelikult oli see lausa katastroof.	2. O väidab, et tema vanemad õed-vennad omandasid selle oskuse kaua enne teda ja ta otsustas ise ka proovida. O kirjeldab oskuse omandamise keskkonda kui oskuse omandamiseks sobivat ja pingutuste tegemiseks soodsat, aga ütleb, et tema tegelikud katsed olid katastroof.	2. Õdede-vendade järgi oli endast-mõistetav, et saavutus oleks O-le kerge olnud. Sama võis eeldada keskkonnast.
3. Ma proovisin ja kukkusin. Proovisin uuesti ja vajutasin liiga ruttu pidurit. Alati juhtus midagi.	3. O. väidab, et ta proovis ja ebaõnnestus. Ta proovis uuesti ja tegi üht või teist tüüpi vea, alati juhtus midagi, mis takistas tal edu saavutamast.	
4. Kartsin haiget saada ja ei saanud aru, mida tuleb teha, ning olin väga pettunud.	4. O väidab, et hirmu tõttu oskuse omandamisel haiget saada ja suutmatuse tõttu edu saavutada, valmistas kogemus talle pettumuse. (Arvatavasti ei seosta ta hirmu ebaõnnestumisega.)	4. O katse omandada oskust hirmust kantud hoiakuga ei ole õppimiseks soodus. Ka edu mittekogemine ei soodusta oskuse omandamist, nii nagu ka sellele järgnenud pettumus.

(jätkub)

Tartu Ülikooli raamatukogu

(näide 12 jätkub)

5. Paar korda mõtlesin, et oleksin asja ära õppinud ja hirmust võitu saanud, kui mu pereliikmed poleks mulle öelnud: „Sa oled ikka rumal küll. Igaüks saab rattasõidu selgeks, selleks pole mingit tarkust vaja!"	5. O väidab, et paaril korral oleks ta haigetsaamise hirmust võitu saanud ja taibanud, mida tuleb teha, kui tema „tähtsad teised" poleks teinud pilkavaid märkusi tema katsete kohta oskust omandada.	5. „Tähtsate teiste" suhtumisel on O-le piirav mõju, eriti võtmemomentidel. Kui julgustavad sõnad oleksid võinud aidata, sai ta selle asemel negatiivsete märkuste osaliseks ja need pidurdasid ta katseid.
6. Aga ma lihtsalt ei saanud. Mida rohkem ma proovisin, seda rohkem see mul ebaõnnestus ja seda naeruväärsemaks muutusin.	6. O väidab, et mingil põhjusel ta lihtsalt ei suutnud oskust omandada, ja mida rohkem ta proovis, seda rohkem see tal ebaõnnestus ja seda naeruväärsemaks muutus ta „tähtsate teiste" silmis – aga edu ei järgnenud.	

(jätkub)

Nagu eespool öeldud, toimub fenomenoloogilise analüüsi viiendas etapis üldise tähendusvõrgustiku loomine, mis sisaldab iga uuritava individuaalses tähendusvõrgustikus esile tulnud kesksed tähendusi ja kus nähtuse tähendusi käsitletakse üldisel tasandil. Näide 14 sellise üldise tähendusvõrgustiku kohta on tuletatud kahe Sansibari õppija vastustest küsimuse-

Tartu Ülikooli raamatukogu

(näide 12 jätkub)

7. Siis läks rattal kumm tühjaks, me ei lasknud seda kunagi ära parandada ja see oli ainus ratas, mis meil oli. Ma ei teadnud, kas see mind rõõmustas või kurvastas. Mõnikord olin rõõmus, et sain tühja rattakummi ettekäändeks tuua, aga olin ka kurb, sest tundsin end rumala ja saamatuna.	7. O väidab, et ese kaotas oma funktsiooni, ja seepärast ei saanud ta eseme parandamata jätmise tõttu enam oma oskuse omandamise katseid jätkata. Eseme seisukord jättis ta vastuolulisse seisundisse – ta oli vaheldumisi rõõmus ja kurb. O oli rõõmus, sest eseme funktsioonikaotus oli talle ettekäändeks uutest katsetest loobumiseks (millele järgneb naeruvääristamine „tähtsate teiste" poolt). Aga O oli ka kurb, sest mõistis, et nüüd, kui ese oli kaotanud oma funktsiooni, tundis ta end saamatuna, kes polegi seda lihtsat oskust omandanud.
8. Palju aastaid hiljem, kui olin juba abielus, püüdsin uuesti rattaga sõitma õppida. Lapsed arvasid, et igaüks peaks rattaga sõita oskama, ja küsisid: „Mis sul viga on, emme?"	8. O väidab, et palju aastaid hiljem, kui ta oli täiskasvanu ja tal olid endal lapsed, püüdis ta oskust uuesti omandada oma laste suhtumise pärast, kes arvasid, et oskust suudavad kõik omandada, sest see on nii lihtne.

(jätkub)

Tartu Ülikooli raamatukogu

(näide 12 jätkub)

9. Jah, ma tõepoolest proovisin, aga edutult, ikka oli hirm haiget saada ja tekkis pettumus, et ma ei suuda seda, mis on kõigi jutu järgi nii lihtne. Ma tean, et kõik mu lapsed oskavad rattaga sõita ja ma tunnen end saamatuna, et mina ei oska,	9. O väidab, et ta proovis veel kord oskust omandada, aga edutult, ning tunnistab, et tal oli ikka hirm haiget saada ja ta koges ikka pettumust, et ei suuda omandada oskust, mida ta sugulased ja tuttavad peavad lihtsaks.	
10. aga see on lihtsalt üks väike ebaõnnestumine minu elus. Mul on ka suuremaid olnud.	10. Siiski tunnistab O, et ebaõnnestumine selle oskuse omandamisel on üksnes üks ebaõnnestumine tema elus. Ta möönab, et tal on olnud suuremaid ebaõnnestumisi.	10. O lepib oma ebaõnnestumisega, sest ta viitab teistele ebaõnnestumistele, mis selle varjutavad, luues nii olukorra, kus puudub motiiv selle muutmiseks.
11. Aga ebaõnnestumine valmistab väga suurt pettumust ja kui püüad ikka ja jälle ning midagi välja ei tule, siis paneb see sind kahtlema.	11. Sellele vaatamata tunnistab O, et ebaõnnestumine valmistab talle suurt pettumust ning ebaõnnestumine pärast korduvaid katseid paneb teda (endas) kahtlema.	

(jätkub)

Tartu Ülikooli raamatukogu

(näide 12 jätkub)

12. Aga ma arvan, et jalgrattasõidu puhul mängivad tähtsat rolli hirm ja eneseusalduse puudumine. Sest kui kardad, siis sul pole kindlust, et edu saavutad, aga see sõltub suuresti sellest, kuidas sind on kasvatatud.	12. O pakub tõlgendust oma ebaõnnestumisele oskuse omandamisel, oletades, et tema hirm haiget saada ja eneseusalduse puudus mängisid ebaõnnestumiskogemuses tähtsat rolli. Seejärel O üldistab, et see, kellel pole eneseusaldust ja kes kardab ülesannet adekvaatselt sooritades haiget saada, ei saavuta edu. O seob selle üldistuse kasvatusega, vihjates, et see kehtib tema kohta.	12. Ebaõnnestumiskogemus näib O puhul seostuvat sõbralike enesetõlgendustega, mis aitavad sellega leppida. Võib-olla seepärast puudubki tugevam motivatsioon edu saavutada.

(Giorgi & Giorgi 2006: 40–43.)

NÄIDE 13. Analüüs jätkub: osaleja individuaalne tähendusvõrgustik. Püüdes sooritada ülesannet, mis oli teiste sõnul lihtne, koges O kaks korda ebaõnnestumist. Tema puhul oli ebaõnnestumises suur tähtsus hirmudel, raskustel ja sobiva toetuse puudumisel, mistõttu ta tundis ülesande sooritamise katsete ajal väga suurt pettumust ning vastuolulisi tundeid katsete jätkamise suhtes. O koges, et „tähtsate teiste" hoiakud mõjuvad talle piiravatena ning kogu kogemus oli paigutatud ebaõnnestumisega leppimise konteksti, mis näitab, et O-l on puudu eneseusaldusest. (Giorgi & Giorgi 2006: 44.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

le: „Miks õpid selles [kristlikus õpi-] keskuses?" Analüüsi eelmiste etappidega saab tutvuda Virtase teose (2006: 175–180) abil.

NÄIDE 14. Üldine tähendusvõrgustik fenomenoloogilises analüüsis. Õppijad õpivad keskuses, sest seal on töö hästi korraldatud ja keskus toetab nende ametialaste valmiduste kujunemist. See aitab neid edasises elus. Keskuses ei õpetata usuõpetust. Keskus aitab ka arvutite kasutamisega. Õppijate kogemuste järgi pole kursuste tasu ülemäära suur ning õpetajate poolt pakutav õpetus on kvaliteetne. See, et keskus töötab kristliku kiriku juures, Sansibari noori ega nende usku ei mõjuta. Nad on tulnud keskusesse koolituse, mitte usu tõttu. (Kuna näide põhineb kahe õppija vastustel, ei pruugi see välja tuua kogemuste kogu variatiivsust.) (Virtanen 2006: 180.)

Perttula täiendused Amadeo Giorgi meetodile

Kui Amadeo Giorgi meetod esindab rohkem „puhast", kirjeldavat fenomenoloogiat, mille peamine filosoofiline taust on Edmund Husserli õpetuses, siis Perttula meetodi juured on Heideggeri hermeneutilises ja Rauhala eksistentsiaalfenomenoloogilises filosoofias (vt 1.3.1.). Perttula nimetab oma meetodit *fenomenoloogilise eriteaduse meetodiks*. Perttula meetodi peamised tunnused, võrreldunа Giorgi analüüsiga, on esitatud tabelis 4. Lähemalt on Perttula meetodiga võimalik tutvuda Virtase (2006: 182–195) ülevaate põhjal.

Tartu Ülikooli raamatukogu

TABEL 4. Giorgi ja Perttula fenomenoloogilise analüüsi etapid

Giorgi fenomenoloogiline analüüs	**Perttula täiendused**
1. etapp **Tutvutakse hoolikalt ja avatult uurimuse andmestikuga, taotledes üldkäsitust**	1. peaetapp 1.1. Avatud lugemine 1.2. Moodustatakse sisuvaldkonnad
2. etapp **Uurimisandmed jagatakse tähendusüksusteks**	1.3. Jagamine tähendusüksusteks
3. etapp **Tähendusüksusi väljendatakse uurija keelekasutusega.**	1.4. Üleminek uurija keelekasutusele 1.5. Tähendusüksuste paigutamine sisuvaldkondade alla
4. etapp **Luuakse individuaalne tähendusvõrgustik**	1.6. Individuaalne tähendusvõrgustik sisuvaldkondade lõikes 1.7. Liigendus sisuvaldkondade järgi

(jätkub)

Tartu Ülikooli raamatukogu

(tabel 4 jätkub)

5. etapp	**2. peaetapp**
Luuakse üldine tähendusstruktuur	2.1. Jagamine individuaalse tähendusvõrgustiku tähendusi sisaldavateks üksusteks 2.2. Moodustatakse andmestikku kirjeldavad sisuvaldkonnad 2.3. Mitteindividuaalse keelekasutusega väljendatud üksused paigutatakse sisuvaldkondade alla 2.4. Moodustatakse spetsiifilised sisuvaldkonnad 2.5. Moodustatakse spetsiifiline üldine tähendusvõrgustik 2.6. Moodustatakse sisuvaldkondade üldine struktuur 2.7. Sisuvaldkonnad integreeritakse üldisesse tähendusvõrgustikku

(Virtanen 2006: 182.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Fenomenoloogilise meetodi usaldusväärsus

Fenomenoloogilise uurimuse usaldusväärsust võib mõjutada uurija vaatenurk. Uurijal on uurimisobjektiga seoses omad eelarvamused, huvid ja arusaamad. Kõiki neid vaatenurki on nimetatud *uurijaprofiiliks*. Fenomenoloogilises uuringus tuleks uurijaprofiili läbipaistvalt kirjeldada, et lugeja saaks ettekujutuse uurija lähtekohtadest uuringu kavandamise ja läbiviimise ajal. Näiteks võib kirjeldada, kust tekkis huvi uurimisobjekti vastu, oma hariduslikku tausta jms. Uurija subjektiivsust ei saa uurimusest kunagi täielikult eemaldada, kuid uurija peaks üldistatavat teadmist taotledes püüdma eristada teaduslikke leide oma muudest kogemustest. (Virtanen 2006: 198–199.)

Kvalitatiivsetele uuringutele ei saa automaatselt üle kanda kvantitatiivsete uuringute kvaliteedikriteeriume. Samuti ei pruugi kvalitatiivsete uuringute kvaliteedikriteeriumid ühtviisi sobida kõigile kvalitatiivsetele uuringutele. (Vt ka 6. ptk.) Fenomenoloogilise uuringu kvaliteedi hindamiseks on soovitatud järgmisi kriteeriume:

- uurimisprotsessi järjekindlus (loogiline seos uuritava nähtuse, andmekogumisviisi, teoreetilise lähenemisviisi, analüüsimeetodi ja uurimisest kirjutamise viisi vahel);
- uurimisprotsessi reflekteerimine ja kirjeldamine (uurija valikute põhjendamine uuringu kõigis etappides, eriti analüüsi kirjeldamine);
- uurimisprotsessi andmestikupõhisus;
- uuringu konteksti arvestamine uurimisprotsessis ja uuringutulemuste tutvustamisel;

Tartu Ülikooli raamatukogu

- teadmise kvaliteet (kvalitatiivses uurimuses võib välja tuua olemuslikul, mõistelisel või isiklikul tasandil üldistatud teadmist; üksikutes kogemustes, nähtustes ja sündmustes saab märgata sarnasusi, mis aitavad meil mõista teisi sündmusi; kogemus on alati ainulaadne, aga kogemuste sarnasuse väljatoomine põhineb inimese võimel kasutada üldmõisteid);
- meetodite võimalik ühendamine (mitme meetodi kasutamine võib uurimuse usaldusväärsust suurendada);
- teiste uurijate toetus uuringu hindamisel;
- uurija subjektiivsuse kirjeldamine (uurimisaruandest peab selguma, kuidas on uurija uuringu eri etappides ainest reflekteerinud, analüüsinud ja sellest kirjutanud);
- uurija vastutustundlikkus (süstemaatiline tegevus kõigis uurimisetappides ja selge ülevaate andmine sellest uurimisaruandes).

(Virtanen 2006: 201–204.)

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et fenomenoloogiline uurimus ei kujuta endast üksnes teatud meetodi ja selle etappide mehaanilist järgimist. Virtase (2006: 208) sõnul tähendab see pigem teatud eluviisi. Ta soovitab uuringu igas etapis pidada meeles seda küsimust, mille esitamine ja millele vastuse otsimine teeb uurimusest fenomenoloogilise uurimuse. Enne kui siirduda empiirilise uuringu etappide läbiviimise juurde, tasub kindlasti sisse elada fenomenoloogilise lähenemisviisi olemusse ja põhimõistetesse (vt 1.3.1 ja selle peatüki algus).

Tartu Ülikooli raamatukogu

3.3. Etnograafiline uurimus

Etnograafiaks on nimetatud uurimisstrateegiat, kus pikema perioodi vältel uuritakse terviklikku kultuurilist rühma nende loomulikus keskkonnas, kogudes peamiselt vaatlusandmeid (Creswell 2003: 14). Uurimisprotsessi on kirjeldatud paindlikuna ning nagu muude kvalitatiivsete uuringutüüpide puhul, on ka etnograafilise uurimuse kohta väidetud (Rantala 2006: 216), et selle tegemiseks on raske leida täpseid juhtnööre. Niisamuti ei ole ainuõiget ja lihtsat viisi etnograafia kirjeldamiseks, kuna eri teadusaladel on erinevad etnograafiliste uuringute traditsioonid. Etnograafilise uurimuse eesmärgiks on mõista inimese tegevust ja sellega seotud sotsiaalseid tähendusi konkreetses keskkonnas. Uurija kogub andmestiku ise ning võib samas ka ise olla üks uurimisobjekt. Etnograafilise uurimuse keskne mõiste on *välitöö*. Ehkki uurijate hulgas pole üksmeelt küsimuses, mida etnograafiline uurimus endast kujutab, nõustub siiski enamik neist sellega, et etnograafilise uuringu tegemiseks on vajalik välitöö periood, mille käigus etnograaf võtab osa uuritavate igapäevastest tegemistest. (Rantala 2006: 219.)

Etnograafia ajalugu

Etnograafia juured on nii sotsiaalteaduslikes kvalitatiivsetes uuringutes kui ka antropoloogias, kasvatuspsühholoogias ja sotsioloogilises välitöös. Tihedaid seoseid on nähtud etnograafia ja *antropoloogia* vahel. Antropoloogia, mis tähendab sõnasõnalt teadust inimesest, püüab mõista inimese elu tema

Tartu Ülikooli raamatukogu

loomulikus ümbruses. Ehkki antropoloogia eesmärk on leida inimeste vahel mitte ainult eristavaid, vaid ka ühendavaid jooni, on see siiski tihti jaganud vallutajate poliitilisi ja majandushuvisid ning toetanud asumaade põlisasukate alistamist. Antropoloogia eeskujul on ka etnograafia sageli keskendunud kaugete ja eksootiliste kultuuride uurimisele. Laialdase tuntuse on saavutanud *Bronislaw Malinowski* aastatel 1913–1916 tehtud uurimused Trobriandi saarte asukatest (Rantala 2006: 217.) Seepärast kujutletaksegi, et etnograafe on kerge leida „pikkade lennureiside, teadmatusse suunduvate rännakute ja raskesti läbitavate soiste maastike tagant, teisisõnu „sealt"". Alles viimastel aastakümnetel on etnograafia uurimisväli laienenud „koju" (Fingerroos 2003.) Etnograafia „koju jõudmisele" aitasid eriti kaasa Chicago koolkonna 1930. aastatel tehtud tööd, kus etnograafilisi meetodeid kasutati linnaelu uurimisel (Rantala 2006: 218).

Etnograafia määratlused

Etnograafia nimetus tuleb kreeka sõnadest *ethnos* (rahvas või hõim) ja *graphia* (kirjeldamine). „Rahvastest kirjutamisega" seostub tavaliselt välitöö ning säärane kirjeldav kirjutamine loetakse kvalitatiivsete uurimisstrateegiate hulka (Fingerroos 2003.) Etnograafia sisu on sageli iseloomustatud Geertzi mõiste *tihe kirjeldus* abil (Rantala 2006: 221). Tiheda kirjelduse mõiste päritolu, arengu ja tähenduse üle on arutlenud Pontoretto (2006) ning leidnud, et etnograafia kontekstis on see mõiste – ehkki ähmane mõne teise kvalitatiivse lähenemisviisi raames – üpris selgesti mõistetav (541). Ta tõstab esile Denzini definitsiooni, mille järgi „tihe kirjeldus ... tähendab enamat kui inimese tegevuse kirjeldamist. See läheb

Tartu Ülikooli raamatukogu

kaugemale pelgast faktist ja pinnalisest väliskujust. See esitab inimesi üksteisega ühendavate sotsiaalsete suhete detailid, konteksti, emotsioonid ja võrgustiku. Tihe kirjeldus toob esile emotsionaalsuse ja enesekohased tunded. See lisab kogemusele ajaloo. See näitab, milline on kogemuste või sündmuste tähendus kõnealuse inimese või kõnealuste inimeste jaoks. Tihedas kirjelduses on kuulda vastastikuses mõjusuhtes olevate indiviidide hääli, tundeid, tegusid ja tähendusi". (540.)

Etnograafiat on iseloomustatud uurimisstiili kaudu. Seda on määratletud kui uurimisretke, mille ajal näidatakse üles huvi uurimisobjekti vastu ja tehakse tööd struktureerimata materjaliga. Etnograafiat on seostatud õppimisega ja peetud *kogedes õppimiseks.* (Rantala 2006: 221.)

Etnograafia on nagu lai vihmavari, mille alla mahub erinevaid metodoloogilisi ja metoodilisi lähenemisviise (Rantala 2006: 226). Etnograafilistel uuringutel võib olla erinevaid rõhuasetusi, neis võib kasutada erinevaid tehnilisi võtted ja toetuda mitmesugustele allikatele. Andmete kogumiseks kasutatakse peamiselt vaatlust, aga ka intervjuusid. Etnograafe õhutatakse kasutama paljusid erinevaid andmekogumismeetodeid, et näha üht ja sama nähtust võimalikult paljudest vaatenurkadest ning jõuda selle rikkaliku ja sügava analüüsini (Palmu 2003: 6.)

Andmete kogumine ja metodoloogilised põhimõtted etnograafilises uurimuses

Tüüpilises etnograafilises uurimuses on peamisteks andmekogumismeetoditeks intervjuud, vaatlused ja dokumentide kogumine. Vaatlusmeetoditest on eelistatud *osalusvaatlus,*

Tartu Ülikooli raamatukogu

mille käigus vaatleja ühtlasi osaleb vaadeldavas tegevuses. Millise määrani selline osalus peaks ulatuma või saab ulatuda, on siiani vaidlusküsimus. On selge, et nt lapsi vaadeldes ei saa täiskasvanud uurija uuritava rühmaga ühte sulada, küll aga on tal võimalik osaleda selle tegevustes vabatahtliku, lapsevanema või töötajana. Samuti ei usu paljud autorid, et mõistmise huvides peaks uuritava rühma täievoliliseks liikmeks saama, vastupidi, seda tuleks nende arvates uuringu valiidsuse huvides koguni vältida. Nende meelest peaks etnograaf suutma uuritavat rühma vaadelda ühtaegu nii seest- kui ka väljastpoolt: ta peaks jääma „külaliseks". (Genzuk 2003.)

Kolme olulise metodoloogilise printsiibina, mida etnograafilise uurimuse puhul on rõhutatud, võiks nimetada naturalismi, mõistmist ja avastust.

Naturalismi vaatenurk tähendab, et uurijal tuleks püüda tabada inimeste käitumise loomulikku iseloomu. See on võimalik vahetutes kontaktides, aga mitte selliste kunstlikus keskkonnas korraldatud sekkumiste kaudu nagu eksperimendid või intervjuud, kus räägitakse oma tegevusest. Seepärast uurivadki etnograafid inimesi nende loomulikus keskkonnas, s.t keskkonnas, mis eksisteerib uurimisprotsessist sõltumatult. Naturalismi juurde kuulub nõue, et uurija minimeeriks oma mõju uuritavate käitumisele. See suurendab võimalust, et ühes olukorras tehtud avastused on üldistatavad teistele sarnastele olukordadele. Naturalism tähendab ka seda, et sotsiaalseid protsesse tuleks seletada nende suhete kontekstis, milles need ilmnevad. (Genzuk 2003.)

Mõistmine. Etnograafid usuvad, et inimese tegevus pole lihtsalt reaktsioon teatud stiimulitele, vaid eeldab ka nende stiimulite tõlgendamist ja oma reaktsioonide mõtestamist. Inimtegevusest arusaamiseks tuleb mõista neid kultuuri-

Tartu Ülikooli raamatukogu

lisi vaatenurki, millele see toetub. See tundub meile ilmselge võõraste kultuuride puhul, kus kõik, mida näeme ja kuuleme, on meile mõistatuseks. Ometi on see niisama oluline ka tuttavat ümbrust uurides. Õigupoolest on vääritimõistmise oht just tuttavas keskkonnas eriti suur. Meil on raske näha teiste vaatenurgast seda, mida me juba teame, sest eri rühmadel ja indiviididel on maailmast erinev arusaam. Eriti kehtib see suurte keerukate ühiskondade kohta. Seepärast hoiduvad etnograafid teadlikult uuritava rühma liikmete käitumise seletamisest enne rühma kultuuriga tutvumist. Sellele aitavad kaasa sellised meetodid nagu osalusvaatlus ja struktureerimata intervjuud. (Genzuk 2003.)

Avastus. Etnograafilist mõtlemist iseloomustab induktiivne loogika ehk toetumine avastustele, aga mitte piirdumine mingite sõnaselgelt püstitatud hüpoteeside kontrollimisega. Kui läheneda ilmingule eelnevalt seatud hüpoteeside kaudu, ei ole võimalik nähtuse tõelist olemust avastada, sest eelnevad oletused pimestavad meid. Hüpoteeside seadmise asemel alustatakse uuringut üldisemat laadi huviga teatud sotsiaalse ilmingu või mõne teoreetilise või praktilise probleemi vastu. Uuringu käigus fookus kitseneb ja täpsustub ning võibolla isegi muutub oluliselt. Ka teoreetilised ideed, millega hakatakse vaadeldut raamistama ja seletama, arenevad välja alles uuringu käigus. (Genzuk 2003.)

Ehkki *välitööks* pole võimalik anda täpseid juhtnööre, sest need sõltuvad nii olukorrast, uuringu eesmärgist kui ka uurija oskustest, huvidest ja vajadustest, võib siiski abi olla järgmistest Genzuki (2003) poolt vahendatud soovitustest: (1) tee uurimisväljal märkmeid; (2) kogu mitmekesist infot erinevatest allikatest; (3) kasuta andmete veenvuse suurendamiseks triangulatsiooni; (4) kasuta tsitaate, esita osalejate

Tartu Ülikooli raamatukogu

kogemusi nende oma sõnade kaudu; (5) vali targalt võtmeinfoandjaid; (6) teadvusta endale välitöö eri etappe: loo usaldus väljale sisenedes, jää distsiplineerituks rutiinse välitöö faasis, pärast välitöö lõppu keskendu viljakale sünteesile, tee kogu välitöö vältel kohusetundlikult märkmeid, koge uuritavat olukorda nii terviklikult kui võimalik, erista kirjeldamine selgelt tõlgendamisest ja hindamisest, anna osalejatele välitöö tulemustest tagasisidet ja jälgi selle mõju, lülita väljal tehtud märkmetesse ja vaatlusaruannetesse ka enda kogemused, mõtted ja tunded – ka need on uurimisväljalt kogutud andmed.

Etnograafilise uuringu käik

Rantala (2006: 237–273) annab etnograafilise uuringu käigu kirjeldamiseks ülevaate enda 2005. aastal ilmunud uurimuse *Oppimisen iloa etsimässä: kokemuksen etnografia alkuopetuksessa (Õppimisrõõmu otsimas: kogemuse etnograafia algõpetuses)* valmimisest (näide 15). Siin esitatakse see lühendatult.

NÄIDE 15. Etnograafilise uuringu käik

Rantala alustas tööd oma uurimuse (*Oppimisen iloa etsimässä: kokemuksen etnografia alkuopetuksessa*) kallal aastal 2003, kui ta töötas klassiõpetajana. Kuigi ta esitab tööetappe järjestikustena, olid need praktikas üksteisega põimunud.

Uuringu kavandamine ja lähtekohad. Töö alguses tutvusin kirjandusega ning otsisin parimat viisi koolis esinevate tunnete uurimiseks. Lõpuks otsustasin läheneda kooliargipäeva tunnetele etnograafia vahendite kaudu. Esialgu hirmutas mind veidi uurimisvälja mõiste, millega on traditsiooniliselt seostatud midagi kauget, tundmatut ja põnevat. Kool aga pole tundmatu, sest meil kõigil on kooliga seotud kogemusi. Lisaks

Tartu Ülikooli raamatukogu

oli uurimisväli ühtlasi minu töökoht ja tekkis küsimus, kas suudan näha tuttavat ümbrust uue pilguga. Kui aga pihku juhtus artikkel, kus kirjeldati meie praegusi teadmisi koolitunnetest nii algelistena, nagu olid 16. sajandi maakaardid, sai selgeks, et uus ja uurimisväärne ei pruugi alati sugugi kaugel olla. Nimetasin oma lähenemisviisi *kogemuseetnograafiaks,* sest käsitlesin enda kogemusi õpetaja ja uurijana. Kogemust uuriva etnograafi uurimisväli ei piirdu üheainsa kohaga, vaid tuleb temaga kõikjale kaasa.

Uurimuse andmestik koosnes videosalvestatud õppetundidest 1. ja 2. klassi õpilastega. Uuringu kavandamisfaasis tegin otsuse, kuidas uurimisväljal andmeid koguda, kuid ei teadnud veel, milline meetod kujuneb teistest tähtsamaks. See pidi selguma töö käigus. Oli võimalus, et mõni lapsevanem ei anna nõusolekut videosalvestuseks klassis, ja sel juhul oleks tulnud piirduda intervjuu ja pedagoogilise päevikuga. Ja kui mõni õpilane ei oleks soovinud pärast tunde intervjuule tulla, jäänuks jälle intervjuude osa väiksemaks. Lõpuks toetusid uurimistulemused videosalvestistest, intervjuudest ja uurimispäevikust saadud andmetele. Uurimuse seisukohast muutusid tähendusrikkaks ka pisiasjad. Rõõmu kogemine klassis on juhuslik, seda ei saa ennustada. Kavandamisfaasis mõtlesin läbi ka *uurimisülesanded:* (1) Kuidas saab õppimisrõõmu mõistet kirjeldada teaduskirjanduse valguses? (2) Milliste meetoditega läheneda klassis esinevatele tunnetele? (3) Millisena ilmneb õppimisrõõm minu klassis?

Valmistumine. Uuritavaid tuleb alati kohelda austusega. Kuna minu uuring oli suunatud lastele, oli uurimise *eetika* eriti tähtis. Uurimisväljale pääsemine eeldab *luba* lastelt ja nende vanematelt. Tutvustasin uurimiskava lastevanemate koosolekul. Selgitasin, et intervjueerin õpilasi kas vahetunnil või pärast kooli kokkulepitud ajal, ning kavatsen ka õppetunde videosalvestada. Rääkisin, et võin uurimisandmestikku liita ka osa vanematega peetud vestlusi. Ükski lapsevanem ei keeldunud uuringust ning hiljem sain neilt ka kirjaliku loa. Loomulikult küsisin luba ka õpilastelt. Ütlesin, et tahan neid veel paremini õpetama õppida ning selleks tuleks mul neist videoid teha ja neid intervjueerida. Õpilased vastasid, et võin küsida kõike, mida iganes tahan. Uuringuga nõustusid ka kooli direktor ja õppealajuhataja. Viimane soovis kindel olla, et ma ei intervjueeri õpilasi koolitundide ajal. Individuaalsete intervjuudega ma muidugi nii tegingi. Vaid paar lühikest rühmaintervjuud jäid

Tartu Ülikooli raamatukogu

koolitundi, aga neid võis käsitleda ka õpilastele kasuliku õppimisolukorrana: nad pidid teisi kuulama ja vestluses osalema. Uuringus kogunes rikkalik pildiandmestik ja seepärast oli keerukas kaitsta osalejate *anonüümsust.* Samas olid pildid uurimuse usaldusväärsuse seisukohalt väga olulised, sest aitasid vahendada tundeid, mida ma klassis märkasin ja kogesin. Lahendasin selle vastuolu, vesteldes õpilaste ja nende vanematega, ning sain vanematelt kirjaliku nõusoleku pildimaterjali avaldamiseks. Usun, et seda võimaldas minu uurimuse iseloom. Selles ei käsitleta õrnu teemasid, nt õpiraskusi, peretaustaga seotut jms. Piltidele lisati õpilaste varjunimed. Õpilaste kaitsmiseks oli varjunimesid rohkem kui õpilasi klassis. Kuna uuritavad peavad uurimuse kohta infot saama ka pärast uurimisprotsessi lõppu, andsin õpilastele võimaluse näha minu valmis tööd. Vaatasime koos pilte, mis olid nende meelest huvitavad, sest tõid neile meelde esimesed kooliaastad. Vanematele tutvustasin oma uurimistöö tulemusi lapsevanemate koosviibimisel. Arvestan sellega, et mina olen selle andmestiku haldaja ega tohi seda ilma vanemate ja laste loata kellelegi loovutada. Uuringut kavandades mõtisklesin ka laste intervjueerimisega seotud probleemide üle.

Lõpuks uurimisväljal. Enne välitöö alustamist peab uurija uuritavasse kogukonda sisse pääsema. Etnograafiline uurimus algab tavaliselt nn *avajutustusega* uuringu algusest. Väljavõte minu pedagoogilisest päevikust: *Tulin hommikul kooli, nii nagu olen tulnud sadadel muudel hommikutel. Istume õpilastega pidulikult oma kohtadele: mina õpetajalaua taha ja õpilased oma pinkidesse. Load uuringu tegemiseks on palutud ja saadud. Kõik on valmis. Enna keerutab jalgu ja imetleb oma uusi kingi. Kaamera klassinurgas töötab. Ise mõtlen murelikult, kas ikka võtsin piisavalt kassette kaasa.*

Välitöö tuleb ka ajaliselt määratleda, kuigi tegemist on minu töökohaga. Etnograafilise uuringu traditsioonidesse kuulub pikk välitööperiood ning uurimus on seda usaldusväärsem, mida pikema aja vältel on tehtud välitööd. Koole uurides on välitöö ajaliseks miinimumiks peetud üht poolaastat.

Tavaliselt satub uurija uurimisväljal uude ümbrusse. See asjaolu kätkeb endas nii võimalusi kui ka ohte. Uurijal on võimalus esitada küsimusi, mida kogukonna liikmed ise ei soovi, julge, märka või taipa esitada. Etnograaf peaks olema uurimisväljal nii kaua, et uuritavad ja keskkond muutuvad talle tuttavaks, aga koos sellega võib väheneda ka

Tartu Ülikooli raamatukogu

keskkonna tajumise tundlikkus.

Ise uurimisväljal olles salvestasin juhtumised videolindile, et saada võimalust neid korduvalt vaadelda. Andmete kogumine uurimisväljalt seguneb neist kirjutamisega. Kirjutamist ongi peetud etnograafi kõige tähtsamaks ülesandeks. See saab tavaliselt alguse välitöö käigus tehtud märkmetest.

Andmete kogumine. Etnograafilises uuringus ei ole andmestiku kogumise juures oluline mitte uuritavate suur hulk, vaid materjali mitmekesisus, põhjendatus ja sügavus. Etnograaf peab suutma maalida uurimisobjektist võimalikult täpse, mitmekülgse ja elava pildi. Minu uurimisandmestik koosnes videosalvestatud õppetundidest, fotodest, intervjuudest ja pedagoogilisest päevikust. Kõige tähtsama koha nende hulgas said videosalvestatud tundide litereeritud tekstid ja videolintidelt saadud pildid. Digifotoaparaadiga pildistamist kasutasin seal, kuhu polnud võimalik videokaamerat kaasa võtta (nt vahetundides). Peaandmestikku toetab lisaandmestik, mille moodustavad pedagoogiline päevik ja intervjuud õpilastega. Lisaandmestik ei ole mahult suur, kuid aitab esile tuua olukordade tõlgendamise erinevaid vaatenurki. Andmete kogumine kestis kahe õppeaasta vältel, peamiselt koolis, aga ka ekskursioonil teaduskeskusesse ja suusamatkal. Õpilasi oli 19: 5 tüdrukut ja 14 poissi. Andmestiku salvestasin ise, aga paaril korral sattus kaamera ka õpilaste kätte.

Andmete analüüs. Andmete analüüsi eesmärgiks on leida andmestikku iseloomustavaid üldmõisteid ja -seaduspärasusi. Uurimisandmestiku analüüs tähendab materjali tihendamist, mis leiab aset kogu uurimisprotsessi jooksul. Kuna minu andmestik oli mitmekesine, oli selle analüüs mulle tõsine väljakutse. Kuna uurimisobjektiks olid tunded, mille uuritavus ja olemus on vaieldav, tegi see ülesande veelgi raskemaks. Minu ette kerkis rohkelt küsimusi. Kelle hääl uuringust kostab? Kas minu kõne summutab õpilaste oma? Kas uurimuses jääb kõlama vaid minu vali hääl, mis peidab enda alla õpilaste tegelikud tunded ja kogemused? Millise õpetajast uurijana paistan uurimuse lugejale? Kas olen „hea" õpetaja või aus uurija? Kas saan selles uuringus täita mõlemat rolli? Kas tunnete analüüs ongi üldse võimalik? Kuidas analüüsida seda, mis on minu uurimuses peidetud ridade vahele, piltide, sõnade ja rollide taha? Kuidas aidata lugeja rajale, mida käies ta saaks osa neist kogemustest, mida kogesin mina koos õpilastega? Või oleks

Tartu Ülikooli raamatukogu

uuringu selles staadiumis õigem arvuti kinni panna ja kogu lugu unustada?

Andmestiku analüüsis läbisin järgmised staadiumid.

- *Uurimismeetodi ja andmekogumise kavandamine 2003. aasta sügisel. Esimeste tundide filmimine ja transkribeerimine.* Kasutasin transkribeerimiseks tabelivormi, mida on rakendatud interaktsioonianalüüside puhul. Panin tabelisse kirja vestlused, näoilmed, žestid, liigutused ning oma tähelepanekud ja taustteabe sündmuste käiku mõjutanud teguritest. Ma ei keskendu vaid sellele hetkele, mis on talletatud videole, vaid hõlman ka enda ja õpilaste varasemaid kogemusi. Väljavõte tabelikujulisest transkriptsioonist on esitatud tabelis 5.
- *Teaduskirjandusega tutvumine ja selle põhjal õppimisrõõmu mõiste määratlemine 2004. aasta sügisel. Tundide videosalvestamine jätkub.* Lähenesin teemale Juha Siitose jõutamisteooria ja Csikszentmihalyi *flow*-teooria kaudu. Pidasin oma uuringu seisukohalt olulisteks ka Juha Varila mõtteid töörõõmust. Jõutamisteooria järgi kuuluvad jõutamisprotsessi juurde kogetud võimekus, eesmärk, kontekst ja emotsioonid. Paralleelselt teoreetilise tööga kogusin ka andmeid oma klassist. Õpilased harjusid tundide videosalvestamisega kiiresti, kuid mõnikord meenus see neile ehmatusega (*Kas kaamera töötas? Appi, mida me rääkisime?).*
- *Suurem osa andmestikust koguti 2005. aasta kevadel, siis algas ka andmestiku süstemaatiline litereerimine.*
- *Kõne analüüsimine, kusjuures prosoodikat ja näoilmeid analüüsiti peamiselt vestlusanalüüsi meetodite abil.* Soome vestlusanalüüsi traditsioonis pole tunnetele piisavalt tähelepanu pööratud. Peräkylä järgi võib interaktsiooniprotsessis ilmnevaid emotsioone uurida vestluse prosoodika (kõne rütmi ja tempo) abil. Pöörasin litereerimisel tähelepanu ka kõne prosoodikale, märkides vastavad märkused nurksulgudesse. Sinna sain terviku parema avamise huvides lisada ka oma muid tähelepanekuid. Ei ole üht ainuõiget litereerimismoodust, sest selle määrab iga uuringu ülesanne.
- *Õpilase ja õpetaja tegevuse vaatlemine osana klassikontekstist.* Antropoloogilise lähenemisviisi järgi saab tundeid ja nendega

Tartu Ülikooli raamatukogu

seotud seiku mõista vaid selle aja ja koha kontekstis, kus need ilmnevad. Seepärast moodustasin oma andmestikust terviklikke kogumeid, kus ilming või tähelepanek muutus mõistetavaks konteksti osana.

- *Pildimaterjali analüüs sotsiaalsemantilisest vaatenurgast.* Piltide analüüs toimus samaaegselt andmete transkribeerimisega, sest ma ei soovinud piltide ja teksti analüüsi teineteisest eristada. Pilt täiendab kõnet ja vastupidi. Püüdsin tundeid ja nendega seotud seiku lugejale nähtavaks teha väikeste visuaalsete pildiseeriate ja üksikute piltide abil. Kasutan visuaalse antropoloogia lähenemisviisi, nii et klassis esinevad tunded on dokumenteeritud visuaalselt ning verbaalselt ehk kirjutatud tekstina. Piltidele lisan sageli pilditeksti, kus toon ära tegutsejate kõne sellisena, nagu see antud olukorras oli. Transkribeerimise käigus panen tähele andmestikust tõusvaid kategooriaid, kuid ei käsitle neid tingimata püsivatena. Kategooriad muutusid ja elasid kogu aeg – osa neist olid kogu aeg päevakorral, teistest aga said osad mõnes suuremas tervikus.

TABEL 5. Näide tabelikujulisest transkriptsioonist
(Käsitöö tund puutööklassis; nr tähistab salvestise numbrit)

Aeg	Mida räägitakse	Mida tehakse	Tähelepanekud	Nr
11.55	Erkki [rõõmsalt]: Tore, et saame puutööd teha! Erkki [omaette]: Kaks naela veel ja siis on põhi valmis. Erkki: Veel üks nael... Jess, ongi valmis [näitab Tomile]	Erkki lööb innukalt naela sisse.	Klassis algab rõõmus haamritega löömine ja jutuvada. Õpilased on kogu nädala reedet oodanud ja mitu korda küsinud, kas saavad varsti jälle vihmaveerenni teha. Nad on muretsenud, et ega käsitöötund äkki ära jää, sest vahel tehakse reedeti erandeid, kus tavaline tunniplaan ei kehti.	310

Tartu Ülikooli raamatukogu

- *Uurimuse usaldusväärsuse hindamine.* Etnograafilise uurimuse probleemiks on peetud selle *subjektiivsust.* Subjektiivsuse vältimiseks tuleb osata eristada oma tähelepanekuid ja eelarvamusi. Uuringu usaldusväärsust suurendab uurimiskonteksti tundmine. Oma uuringut tegin koos õpilastega kaks aastat. Lisaks tunnen paljude õpilaste perekondi juba varasemast ajast, kui õpetasin õpilaste õdesid-vendi. Olen töötanud koolis õpetajana 1994. aastast. Kuna meie kool ei ole suur (120 õpilast), siis on õpilased tuttavaks saanud ka ühisüritustel. Väidan, et tunnen oma õpilasi. Aga tuttav keskkond võib endas peita ka probleeme. Kuidas näha tuttavas uut? Ise näen uurimisvälja tundmises võimalust ja vältimatust. Kuidas saakski uurida õpilaste kogemusi välise vaatlejana, ilma õpilasi tundmata ja usalduseta, mille olen just koos õpilastega töötades saavutanud? Kuidas märgata erandeid, kui ei tunne tavapärast? Minu uurimus keskendus tuttavale ja turvalisele argipäevale kooliklassi kontekstis. Olen arvestanud oma uuringus sündmuste konteksti, sest ilma selleta on võimatu tundeid mõista. Minu uuringu usaldusväärsus peitub minu õpilastetundmises, uuringu konteksti arvestamises, mitme meetodi kasutamises, koostöös uuritavatega, uuritavate hääle kuuldavale toomises ja tähelepanekute hoolikas talletamises. (Rantala 2006: 237–273.)

Etnograafia on põnev ja suurt loomingulisust võimaldav uurimisviis, mis sobib uurijale, kellel on soov töötada lähedases kontaktis uuritavatega ning heita sügav pilk nende igapäevaellu. Piiratud ajaga valmivate uurimuste puhul võib takistuseks saada pikaajalise välitöö nõue. Algajale võib proovikiviks osutuda ka vajadus tunda end kodus mitmetes erinevates andmekogumismeetodites. Raskusi võib aga lõpuks kroonida suur rahulolu. Eelnevalt tutvustatud etnograafilise uurimuse autor *Taina Rantala* on oma tööst rääkides öelnud Rovaniemi kodulehel välja mõtte, mis võib väga hästi kehtida mitte ainult algkooliõpilaste koolitöö, vaid ka läbi

Tartu Ülikooli raamatukogu

raskuste uurimisviiside õppimise kohta: "[õppimise juures] on ruumi igasugustele tunnetele, aga ka negatiivset õppimisprotsessi on võimalik muuta õppimisrõõmuks."

3.4. Põhistatud teooriat loov uurimus

Põhistatud teooria loomist taotlevad meetodid järgivad andmete kogumisel ja analüüsil valdavalt induktiivset loogikat. Alustatakse üksikjuhtumitest või kogemustest, millest luuakse üha abstraktsemaid kontseptuaalseid kategooriaid, mis selgitavad, millele need andmed osutavad. Loodud kategooriad sünteesivad ja tõlgendavad andmeid ning näitavad nendevaheliste suhete mustreid. (Charmaz 2006: 82.) Uuringu tulemusel tekkiv põhistatud teooria (*grounded theory*) on seega teooria, mis tuletatakse empiirilistest andmetest, aga mitte eelkõige varasematest uuringutest või teooriatest (Metsämuuronen 2006: 97).

Meetodi loojad on sotsioloogid *Barney Glaser* ja *Anselm Strauss* (1967). Ehkki sotsioloogias oli tolleks ajaks juba pikk etnograafilise välitöö, intervjuude ja juhtumiuuringute traditsioon, oli see 1960. aastateks tänu kvantitatiivsete meetodite võidukäigule nõrgenenud. Kasvanud oli lõhe teooria ja uurimisprotsessi vahel. Teooriat kasutati kvantitatiivses uuringus vastavalt deduktiivsele loogikale: uuringu jaoks tuletati kontrollitavad hüpoteesid juba olemasolevatest teooriatest. See tähendas aga ühtlasi, et selliste uuringutega oli raske jõuda uute teooriateni. Glaser ja Strauss vaidlustasid

- teooria ja uurimisprotsessi meelevaldse lahutamise;
- valitseva seisukoha, mille järgi kvalitatiivsed meetodid

Tartu Ülikooli raamatukogu

on vaid teerajajaiks „täpsematele" kvantitatiivsetele meetoditele;

- arusaama, et kvalitatiivsed meetodid on impressionistlikud ja ebasüstemaatilised;
- uuringu andmekogumis- ja analüüsietappide üksteisest lahutamise;
- arusaama, et kvalitatiivse uuringuga pole võimalik teooriat luua.

(Charmaz 2006: 83–84; Lowe 1996: 2–3.)

Glaser ja Strauss toetusid oma eelkäijate implitsiitsetele analüütilistele protseduuridele ja muutsid need eksplitsiitseks. Nende lähenemisviis sisaldab nii positivistlikke kui ka tõlgenduslikke elemente: välismaailma uurimisel kasutatakse süstemaatilisi tehnilisi võtteid, mis ühendab seda positivismiga, aga ühtlasi rõhutatakse, et inimesed loovad, konstrueerivad oma tegevust, intentsioone ja maailma nähtustele antavaid tähendusi, ning see viitab seosele tõlgenduslike lähenemisviiside traditsioonidega. (Charmaz 2006: 84–85.)

Põhistatud teooria loomist taotleva uuringu põhitunnused on Glaseri ja Straussi järgi järgmised:

- andmeanalüüsi- ja andmekogumisfaaside üheaegsus;
- analüütiliste koodide ja kategooriate tuletamine andmetest, mitte eelnevalt püstitatud hüpoteesidest;
- keskmise tasandi teooriate loomine käitumise ja protsesside seletamiseks;
- memode ehk analüütiliste märkuste kirjutamine kategooriate eksplitseerimiseks;
- andmete võrdlemine omavahel, andmete võrdlemine mõistetega, mõistete võrdlemine teiste mõistetega;

Tartu Ülikooli raamatukogu

- teoreetiline väljavõtt, s.t valimi moodustamine teooria loomiseks ning kontseptuaalsete kategooriate kontrollimiseks, aga mitte vastava populatsiooni esindamiseks;
- kirjanduse ülevaate tegemine pärast andmete analüüsimist.

(Charmaz 2006: 83.)

Põhistatud teooria loomise protsess

Põhistatud teooria loomist alustatakse üldise küsimuse esitamisega huvipakkuva uurimisteema kohta. Valdkonna uurimist alustatakse sageli nn *sensibliseerivate* (tundlikumaks muutvate) *mõistete* leidmisega. Need mõisted suunavad uurijat esitama teema kohta teatud küsimusi. Charmaz tundis oma kroonilistele haigetele suunatud uuringu alguses nt huvi selle vastu, kuidas kogevad need inimesed aega ning kuidas nende haigus ajataju mõjutab. See põhihuvi tõi uuringusse sellised mõisted nagu minakäsitus, identiteet ja kestus. Neid mõisteid kasutas autor lähtepunktidena intervjuuküsimuste leidmiseks, andmete vaatlemiseks, intervjueeritavate kuulamiseks ja andmete analüüsimiseks. Säärased lähtepunktid mitte ei piira, vaid arendavad autori ideid. Niisiis – sensibiliseerivad mõisted suunavad uurimisprotsessi algust, aga ei määra selle lõppu. Põhistatud teooria loomist taotlev uurija peaks uuringu vältel jääma võimalikult avatuks uutele vaatenurkadele. (Charmaz 2006: 85.)

Andmete analüüsiga alustatakse kohe andmekogumisfaasi alguses. Andmekogumise ja -analüüsi üheaegsus tähendab, et analüüsi esialgsed tulemused suunavad edasist andmekogumist, nii et see keskenduks rohkem analüüsi käigus selgunud teemadele ja küsimustele. See aitab vältida liigse hul-

Tartu Ülikooli raamatukogu

ga üldiste, fokuseerimata andmete kogunemist, mis ei vii uute avastusteni. See aitab otsida teemasid, mis on ühes intervjuus või vaatluses sõnaselgelt väljendatud, aga teistes võivad jääda implitsiitseks või puududa. Näiteks mainis üks polüskleroosi põdev naine, et tal esineb „halbu päevi", mil ta kogeb aega erinevalt ja mil ajal on tema jaoks erinev tähendus. Kui uurija päris aja tähenduste üle, siis selgus, et naine seostas aja tajumist oma minapildiga: halbadel päevadel ta päev lühenes, sest igapäevased toimetused võtsid rohkem aega, ning samas vähenes tema eelistatud mina osakaal. Need andmed juhtisid uurija uute küsimusteni. Kuivõrd näevad inimesed oma mina kokkukuuluvana oma igapäevastega toimetustega või neist lahus olevana? Kas haigus mõjutab seda kujutlust? (Charmaz 2006: 86.)

Milliseid andmeid põhistatud teooriat taotlevates uuringutes kogutakse? Uuritavasse ilmingusse püütakse tungida võimalikult sügavale ning koguda rikkalikke andmeid. Rikkalikud andmed hõlmavad nii osaliste mõtteid, tundeid, kavatsusi ja tegusid kui ka ilmingute konteksti ja struktuuri. See tähendab Geertzi mõttes *tiheda kirjelduse* taotlemist. Kasutada võib vaatlusmärkmeid, osaliste kirjutisi ja detailseid narratiive oma kogemustest. Usalduse loomiseks ja detailsete andmete saamiseks on soovitatud järjestikuseid intensiivseid intervjuusid. Sobivad küsimused rikkalike andmete väljameelitamiseks on "rääkige mulle sellest", "kuidas", "mis" ja "kus", eriti kui neid toetada selliste täpsustavate palvetega nagu "kas kirjeldaksite seda lähemalt". Tähelepanu võiks pöörata ka parasiitsõnadele ja mõistatada, millele need osutavad. Kas need peegeldavad sõnavalikuraskusi? Kas "teate küll" võib viidata endastmõistetavustele? Mida tähendavad pikad pausid? (Charmaz 2006: 87–89.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Andmete kogumise ja analüüsi etappide ühitamine on otseselt seotud uurija taotlusega jõuda välja teooriani. Teiste kvalitatiivsete uurimisstrateegiate puhul võidakse samuti pakkuda mingi käitumise tihedat kirjeldust, kuid esitamata ja täpsustamata seejuures teoreetilisi mõisteid ja seoseid. Põhistatud teooria loomist taotlevad uurijad seevastu kasutavad tihedat kirjeldust selleks, et esitada teoreetilisi küsimusi. Näiteks, kui uuritavad olid tunnistanud, et neil on raske teistele oma haigusest rääkida, siis Charmaz, selle asemel et piirduda tiheda kirjeldusega haigusest teatamisega kaasnevatest raskustest, hakkas esitama analüütilisi küsimusi, mille hulka kuulusid ka järgmised. Mis iseloomustab haiguse paljastamist? Millised sotsiaalpsühholoogilised tingimused soodustavad ja millised pidurdavad haigusest rääkimist? Mille poolest erineb haiguse paljastamine teistest rääkimisvormidest? Kas oma haigusest rääkimiseks kasutatakse mingeid strateegiaid? (Charmaz 2006: 89–90.)

Andmete kodeerimine

Straussi (1987) lähenemisviisis on andmete tõlgendamine empiirilise protseduuri tuum. Tekstide tõlgendamine teenib teooria arendamist ning aitab otsustada, milliseid täiendavaid andmeid koguda. Siin pole tegemist mitte lineaarse protsessiga, kus esmalt kogutakse andmed ja seejärel tõlgendatakse neid, vaid protseduuriga, kus andmekogumine ja -analüüs on põimunud. (Flick 2006: 295–296.)

Teoreetiline kodeerimine on andmeanalüüsi protseduur, mille eesmärk on luua põhistatud teooriat. Seda protseduuri tutvustasid Glaser ja Strauss (1967) ning arendasid edasi Glaser (1978), Strauss (1987) ning Strauss ja Corbin

Tartu Ülikooli raamatukogu

(1990). Nagu öeldud, ei saa siin andmete tõlgendamist vaadelda lahus nende kogumisest või materjali väljavõtust. Tõlgendus aitab otsustada, milliseid andmeid või juhtumeid järgmisena analüüsida ning kuidas ja milliste meetoditega neid peaks koguma. Tõlgendusprotsessis võib eristada erinevaid tekstiga töötamise protseduure. Need on *avatud kodeerimine*, *telgkodeerimine* ja *valikuline kodeerimine*. Neid protseduure ei tuleks käsitleda ei selgelt eristatavate protseduuridena ega ka protsessi ajaliselt lahutatud faasidena. Pigem on need tekstimaterjali käsitlemise erinevad viisid, mille vahel uurija võib vajadusel edasi-tagasi liikuda ja mida võib analüüsi käigus kombineerida. Tõlgendusprotsess algab avatud kodeerimisega, aga mida enam analüüsiprotsess lõpule läheneb, seda enam tõuseb esiplaanile valikuline kodeerimine. Kodeerimist tuleb siin mõista kui operatsioone, mille abil andmed osadeks lahutatakse, mõtestatakse ja taas uuel viisil kokku pannakse. See on tähtsaim protsess, mille abil andmetest kujuneb teooria. (Flick 2006: 296.)

Kodeerimine tähendab pidevat ilmingute, juhtumite ja mõistete võrdlemist ning tekstile adresseeritud küsimuste sõnastamist. Kodeerimisprotsess saab alguse andmetest ja viib abstraheerimisprotsessi kaudu teooriate loomiseni. Empiirilisele materjalile lisatakse teatud mõisted või koodid. Need sõnastatakse esialgu nii tekstilähedaselt kui võimalik, hiljem aga muutuvad need üha abstraktsemaks. *Kategoriseerimise* all mõeldakse nende mõistete koondamist üldisemate mõistete alla ning mõistete ja üldmõistete vaheliste suhete avamist. Teooria loomine hõlmab kategooriate ja mõistete ning nende suhete võrgustiku väljatoomist. See hõlmab nii hierarhilisi kui ka sama taseme mõistete ja kategooriate vahel valitsevaid suhteid. Kogu protsessi käigus paneb uurija oma

Tartu Ülikooli raamatukogu

muljeid, seoseid, küsimusi ja ideid kirja. Nii tekivad kodeerimismärkmed ehk memod, mis täiendavad ja selgitavad leitud koode. (Flick 2006: 296–297.)

Avatud kodeerimise eesmärk on väljendada andmeid ja ilminguid mõistetena. Selleks jagatakse andmed esmalt lõikudeks. Tekstist leitakse tähendusüksused (üksikud sõnad, lühikesed sõnaühendid), ja lisatakse neile märkmeid ja mõisteid (koode). Näites 16 on esitatud uuritava subjektiivne tervisemääratlus, mis on jaotatud tähendusüksusteks ja kodeeritud.

NÄIDE 16. Uuritava subjektiivse tervisemääratluse avatud kodeerimine

Hüva, minu 1/ jaoks isiklikult 2/ seostub 3/ tervis 4/ järgmisega: see hõlmab kogu inimorganismi 5/ täielikku funktsioneerimist 6/, kõiki 7/ organismi 8/ biokeemilisi protsesse 9/ kõigis tsüklites 10/, aga ka 11/ minu isiku 12/ ja üldisemalt 13/ inimese vaimset seisundit 14/.

1 Lähtepunkt, tutvustus.
2 Intervjueeritav rõhutab viidet endale, eristades end teistest, kohalikest käibetõdedest. Tal pole vajadust kõigepealt otsida.
3 Seostamine.
4 Küsimuse juurde tulemine.
5 Distantseerumine, üldine, sissejuhatusega (isikliku idee rõhutamine) vastuolus, õpik, viide inimesele, keda aga nähakse masinana.

Kood: mehhanistlik ettekujutus inimesest.

6 Tehniline, õpitud, õpikuväljend, masina mudel, normile orienteerumine, normatiivne mõtlemine, normatiivsuse nõue (see, kes täielikult ei funktsioneeri, on haige).

Kood: funktsionaalsus, normatiivsuse nõue.

7 Täielik, kõikehõlmav, maksimaalne, eristuse puudumine, tasakaal.

Tartu Ülikooli raamatukogu

8 Vt 5.
9 Vangla, suletud süsteem, midagi on väljaspool, teiste juhitud, võibolla hõlmab ka sisemist dünaamikat.
10 Kõikehõlmav; masina mudel, reeglite ring, reegleid järgiv protseduur, vastand kaosele.

Kood: mehhanistlik-somaatiline ettekujutus tervisest.

11 Täiendus, uus aspekt vastandina varem öeldule, kahe (või rohkema) erineva arusaama kuulumine tervisekäsitusse.

Kood: multidimensionaalsus.

12 Mainib midagi isiklikku, aga tekitab kohe jälle distantsi, räägib ennast puudutavast väga neutraalselt, kaitse liiga suure läheduse vastu naissoost intervjueerijaga ning iseendaga (mees).

Kood: kõikumine isikliku ja üldise tasandi vahel.

13 Üldine, abstraktne ettekujutus inimesest, normile orienteeritus, ainulaadsus pigem tähelepanuta jäetud.

Kood: distants.

14 Mehhanistlik, negatiivne alatoon, väärtarvitamine, staatiline („millises seisundis ta on?")

(Flick 2006: 297–298.)

Nagu näitest näha, on intervjuukatke osad üksteisest kaldjoontega eraldatud ning lisatud numbrid tähistavad vastavat tähendusüksust. Iga üksuse kohta on tehtud märkmeid: mõnikord viivad need koodide moodustamiseni, teinekord aga loobutakse neist edasises protsessis kui ebasobivatest. (Flick 2006: 297–298.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Sellist protseduuri ei rakendata kogu intervjuuteksti või vaatlusprotokolli osas, vaid ainult eriti õpetlike ja vahel ka segaste lõikude puhul. Sageli on lähtekohaks teksti algus. Protseduuri eesmärk on jõuda teksti sügavama mõistmiseni. Charmaz soovitab sellist kodeerimist teha rida-realt, sest see aitab uurijal hoiduda oma motiivide, hirmude või lahendamata isiklike probleemide omistamisest vastajatele või kogutud andmetele. Järgneb Charmazilt pärinev näide 17 rida-realt kodeerimise kohta. Koodid on vasakul ja intervjuukatked paremal. (Flick 2006: 298.)

NÄIDE 17. Rida-realt kodeerimine

Vahelduvad sümptomid, ebajärjekindlus eri päevadel.	Kui sul on söötraig, ma pean silmas, et ühel päeval on see mu maks; ühel päeval on see mu liigesed; ühel päeval on see mu pea ja see on umbes nii, et
Tõlgendab teiste antud minakujutlusi.	inimesed peavad sind hüpohondrikuks, kui kaebad kogu aeg erinevate
Avalikustamise vältimine.	vaevuste üle … See on umbes nii, sest
Tõrjumise ennustamine.	sa ei taha midagi öelda, sest inimesed hakkavad mõtlema, teate küll, jumala pärast, ärge minge talle lähemale, sest muud ta ei tee kui hädaldab selle üle.
Teiste teadmatuses hoidmine.	Ja ma mõtlen, et sellepärast ma ei ütle
Sümptomite nägemine ühendatuna.	kunagi midagi, et tunnen, et kõik, mis mul on, on ühel või teisel viisil seotud söötraiaga, aga suurem osa inimesi ei
Teised on teadmatuses.	tea, et mul on söötraig, ja isegi need,
Uskumatuse ennustamine.	kes teavad, ei usuks, et kümme erinevat vaevust tulevad ühest ja samast
Teiste vaadete kontrollimine.	asjast. Ja ma ei taha, et keegi ütleks,
Häbimärgistamise vältimine.	teate küll, et nad ei taha minuga sel-
Avalikustamisega seotud võimalike kaotuste ja riskide hindamine.	lepärast läbi käia, et ma hädaldan.

(Flick 2006: 298.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Mõnikord saadakse avatud kodeerimise tulemusena kümneid koode. Järgmine samm on koodid grupeerida ja moodustada kategooriad. Viimased väljendavad ilminguid, mis on uurimisküsimuse seisukohalt eriti olulised. Saadud kategooriad seostatakse uuesti koodidega, mis on aga nüüd abstraktsemad kui need, mida kasutati esimeses etapis. Nüüd peavad koodid esindama kategooria sisu tabaval viisil. Koodide nimetamise võimalikud allikad on sotsiaalteaduslikust kirjandusest leitud mõisted (konstrueeritud koodid) või intervjuudest võetud tsitaadid (*in vivo* koodid). Sageli eelistatakse materjalipõhisuse tõttu viimati nimetatud võimalust. Siis arendatakse sel viisil leitud kategooriaid edasi. Kategooria juurde kuuluvad omadused nimetatakse ja suhestatakse teatud mõõtkavaga (mingite omaduste erineva tugevusastmega), et määratleda kategooria sisu täpsemalt. (Flick 2006: 299.)

Avatud kodeerimist võib rakendada erineva detailsusega. Teksti võib kodeerida rida-realt, lause-lauselt või lõik-lõigult, samuti võib koodi seostada kogu tekstiga (protokolliga, juhtumiga). Millist moodust rakendada, sõltub uurimisküsimusest, andmestikust, uurija isiklikust analüüsistiilist ja uuringu etapist, milleni on jõutud. Tähtis on mitte kaotada sidet kodeerimise eesmärgiga. Kodeerimise peaeesmärk on lahutada tekst osadeks ja seda mõista, arendada välja kategooriad ning seada need uuringu edenedes korrastatud süsteemi. Strauss ja Corbin (1990: 74) võtavad avatud kodeerimise sisu kokku järgmiselt.

Teooria peamised ehituskivid on mõisted. Põhistatud teooria meetodi juurde kuuluv avatud kodeerimine on analüütiline protsess, mille abil tuuakse välja mõisted ja arendatakse neid, tuues välja nende omadused ja dimensioonid.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Peamine analüütiline protsess, mille kaudu see toimub, on järgmine: küsimuste esitamine andmete kohta; sarnasuste ja erinevuste leidmine juhtumite, sündmuste ja ilmingute vahel. Sarnased sündmused ja juhtumid nimetatakse ja grupeeritakse, et moodustada kategooriaid.

Avatud kodeerimise tulemus peaks olema tekstile liidetud koodide ja kategooriate nimekiri. Seda peaksid täiendama *kodeerimismärkmed*, mille eesmärk on koodide ja kategooriate sisu selgitada ja defineerida, ja *memod*, mis sisaldavad andmestiku vaatlusel tehtud tähelepanekuid ja teooria loomise seisukohalt olulisi mõtteid. (Flick 2006: 300.)

Mitte ainult avatud kodeerimise, vaid ka teiste kodeerimisstrateegiate puhul on soovitav, et uurija esitaks tekstile regulaarselt ja korduvalt nn põhiküsimusi, mis on ära toodud järgnevas loetelus.

- *Mis?* Mis teema siin esineb? Mis ilmingut on siin mainitud?
- *Kes?* Millised isikud, tegutsejad on haaratud? Mis rolle nad mängivad? Milline on nendevaheline interaktsioon?
- *Kuidas?* Milliseid ilmingu aspekte on mainitud (või mainimata jäetud)?
- *Millal? Kui kaua? Kus?* Aeg, kulg, asukoht.
- *Kui palju? Kui tugev?* Intensiivsuse aspektid.
- *Miks?* Mis põhjused on antud või mis põhjusi saab rekonstrueerida?
- *Milleks?* Millise kavatsusega, mis eesmärgil?
- *Mille abil?* Vahendid, taktikad ja strateegiad eesmärgi saavutamiseks.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Nende küsimuste esitamine aitab tekstil avaneda. Küsimusi võib adresseerida üksikutele lõikudele, aga ka juhtumitele tervikuna. Lisaks nende küsimuste esitamisele võib võrrelda dimensiooni äärmusi („pliks-plaks-tehnika"), ilminguid täiesti erinevatest kontekstidest või seada kahtluse alla endastmõistetavusi („punase lipu lehvitamise tehnika"), et kategooria dimensioone ja sisu veelgi rohkem lahti harutada. (Flick 2006: 300.)

Telgkodeerimine. Järgmine kategooriate täpsustamise ja diferentseerimise etapp lähtub avatud kodeerimise tulemustest. Avatud kodeerimise käigus tekkinud kategooriatest valitakse need, mis tunduvad edasise töötlusprotsessi jaoks kõige paljulubavamad. Nii tekkinud *telgkategooriaid* rikastatakse, näidates nende kokkusobivust nii paljude lõikudega kui võimalik. Kategooriate edasiseks täpsustamiseks rakendatakse ülalnimetatud küsimusi ja võrdlusi. Lõpuks töötatakse välja suhted telgkategooriate ja teiste kategooriate, samuti kategooriate ja alakategooriate vahel. Seda protsessi on Strauss ja Corbin näitlikustanud joonisega 3.

JOONIS 3. Kodeerimisparadigma mudel põhistatud teooria loomist taotlevas lähenemisviisis (Flick 2006: 301)

Tartu Ülikooli raamatukogu

See väga lihtne üldine mudel selgitab suhteid ilmingu, selle põhjuste ja tagajärgede, konteksti ja uuritavate poolt kasutatavate strateegiate vahel. On tähtis märkida, et mudel viitab ainult võimalikele suhetele ilmingute ja mõistete vahel ning selle kasutamine võib soodustada ilmingute, mõistete ja kategooriate vaheliste suhete avastamist või loomist. Ka seda mudelit kasutades esitatakse teksti puudutavaid küsimusi ja rakendatakse uuesti ülalmainitud võrdlusstrateegiaid. Väljatoodud suhteid ja kategooriaid kontrollitakse tekstile ja andmetele tuginedes üha uuesti ja uuesti. Uurija liigub pidevalt edasi-tagasi induktiivse mõtlemise (arendades tekstist mõisteid, kategooriaid ja suhteid) ja deduktiivse mõtlemise (kontrollides mõisteid, kategooriaid ja suhteid teksti abil, eriti lõikude või juhtumite abil, mis erinevad neist, millest need tuletati) vahel. (Flick 2006: 301.)

Seega võib öelda, et telgkodeerimine on protsess, mille käigus kategooriatele lisatakse alakategooriad. See on kompleksne induktiivse ja deduktiivse mõtlemise protsess, mis hõlmab mitut etappi. Neid etappe läbides esitatakse nagu avatud kodeerimise puhulgi küsimusi ja kasutatakse võrdlusi. Siiski on nende protseduuride rakendamine telgkodeerimise puhul fokuseeritum ja suunatud kategooriate avastamisele ja suhestamisele, lähtudes kodeerimisparadigma mudelist. (Strauss ja Corbin 1990: 114.)

Telgkodeerimises valitakse kõigist kodeerimismärkmetega varustatud kategooriatest välja need, mis on uurimisküsimuse seisukohast kõige olulisemad. Seejärel otsitakse nendele tähtsatele koodidele tõendeid paljudest erinevatest tekstilõikudest, et ülalmainitud küsimuste põhjal välja töötada telgkategooriat. Vahetulemuste struktureerimiseks töötatakse välja suhted (vahendid-eesmärk, põhjus-tagajärg, ajalised või

Tartu Ülikooli raamatukogu

lokaalsed) erinevate telgkategooriate vahel, kasutades ülalnimetatud kodeerimisparadigmat. (Flick 2006: 302.)

Glaser on soovitanud põhikoodide liigitamist nn *kodeerimisperekondadeks*. Need aitavad leida uusi koode ja neid määratleda (tabel 6).

TABEL 6. Kodeerimisperekonnad põhistatud teooria loomist taotlevas lähenemisviisis

Kodeerimis-perekonnad	Mõisted	Näited
Kuus C-d (*causes, contexts, contingencies, consequences, covariances, conditions)*	Põhjused, kontekstid, asjaolud, tagajärjed, koosesinemine, tingimused	... kannatas valu tõttu
Protsess	Staadiumid, faasid, faaside seosed, üleminekud, elu- või teenistuskäigud, ketid, järgnevused	Kroonilise valuga patsiendi teenistuskäik
Astmeperekond	Määr, tasand, intensiivsus, ulatus, hulk, kontiinum, statistiline keskmine, standardhälve	Valu all kannatamise määr
Tüübiperekond	Tüübid, klassid, žanrid, prototüübid, stiilid, liigid	Valu liigid: terav valu, läbitungiv valu, valutukse, valusööst, torkav valu, näriv valu, kipitus
Strateegiaperekond	Strateegiad, taktikad, tehnikad, mehhanismid, korraldus	Valuga toimetulek

(tabel jätkub)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Interaktsiooni-perekond	Interaktsioon, vastastikune mõju, vastastikune sõltuvus, vastastikune kasu, asümmeetriad, rituaalid	Valukogemuse ja toimetuleku vastastikune mõju
Identiteediperekond	Identiteet, minapilt, minakäsitus, enesehinnang, sotsiaalne väärtus, mina muutumine	Valuga patsientide minakäsitused
Lõikepunkti perekond	Piir, otsustav silmapilk, lõikepunkt, pöördepunkt, taluvustasandid, tagasiteeta punkt	Valu krooniliseks muutumine patsiendi haigusloos
Kultuuriperekond	Sotsiaalsed normid, sotsiaalsed väärtused, sotsiaalsed uskumused	Sotsiaalsed normid valu talumise kohta
Konsensuseperekond	Lepingud, lepped, situatsioonide määratlused, ühetaolisus, konformsus, konflikt	Nõustumine

(Flick 2006: 303.)

Valikuline kodeerimine. Kolmas etapp, valikuline kodeerimine, järgneb telgkodeerimisele kõrgemal abstraktsustasandil. Siin vaadeldakse juhtumit tervikuna ning püütakse seda iseloomustada mingi *peamise mõtte* või *põhisisu* kaudu. Selleks leitakse juhtumit iseloomustav keskne mõiste ja suhestatakse see teiste kategooriatega. Igal juhul peab tulemuseks olema *üks* keskne kategooria, mis kajastab *üht* keskset ilmingut. See tuumkategooria arendatakse kõigis oma tunnustes ja dimensioonides välja ning suhestatakse, kui vähegi võimalik, kõigi teiste kategooriatega (kasutades kodeerimisparadigmat). Analüüsi eesmärk on avastada nii teatud mustreid kui ka nende avaldumistingimusi. Andmete liigitamine vasta-

Tartu Ülikooli raamatukogu

valt kodeerimisparadigmale võimaldab uurijal jõuda spetsiifilise teooriani ja väita: „Neil ja neil tingimustel (mida loetletakse) juhtub see ja see." (Flick 2006: 302.)

Lõpuks sõnastatakse teooria detailsemalt ja kontrollitakse seda konkreetsete andmete abil. Andmete tõlgendamise protseduur lõpeb punktis, kus on saavutatud *teoreetiline saturatsioon* (s.t edasine kodeerimine, kategooriate rikastamine jne ei anna enam uut teadmist). Samas on see protseduur piisavalt paindlik, et võimaldada uurijal korduvalt kasutada samu lähtetekste ja samu avatud kodeerimise koode koos erinevate uurimisküsimustega ja eesmärgiga luua põhistatud teooria mingil muul teemal. (Flick 2006: 303.)

Charmaz on soovitanud veidi teistsugust põhistatud teooria loomise protseduuri. Pärast rida-realt kodeerimist jätkab ta sellega, et uurib mõningaid tulemuseks saadud koode sügavamalt. Eespool esitatud näites (vt näide 17 rida-realt kodeerimise kohta) olid need koodid „avalikustamise vältimine" ja „avalikustamisega seotud võimalike kaotuste ja riskide hindamine". Charmaz nimetab analüüsi teist etappi *fokuseeritud kodeerimiseks*. (Flick 2006: 304.)

Põhistatud teooria loomist illustreerivad näited 18 ja 19.

NÄIDE 18. Põhistatud teooria loomine. Glaser ja Strauss kasutasid enda poolt loodud meetodit 1965. aastal avaldatud uuringus, kus uuriti suremist ja selle käsitlemist haiglates. Nende uurimisküsimuseks oli, millest sõltub interaktsioon surijatega ja kuidas mõjutab seda teadmine inimese peatsest surmast. Konkreetsemalt uurisid nad interaktsiooni surija ja meedikute, meedikute ja surija sugulaste ning sugulaste ja surija vahel. Autoreid huvitas, milliseid käitumistaktikaid surijatega suheldes kasutatakse ja millist rolli mängib nende kujunemises haigla kui sotsiaalne organisatsioon. Analüüsi lõpuks kujunes uuringu keskseks mõisteks teadmiskontekst. Selle mõistega taheti rõhutada, et igal

Tartu Ülikooli raamatukogu

interaktsioonis osalejal on mingi arusaam patsiendi seisundist ning sellest, milline ettekujutus tema teadmisest on teistel interaktsioonis osalejatel. Teadmiskontekst võib muutuda nt patsiendi seisundi või uue info mõjul, mida interaktsioonis osalejad saavad. Autorid tõid välja kolm teadmistüüpi. *Suletud teadmine* tähendab, et patsiendid ei kahtlusta, et nad lähenevad surmale. *Kahtlev teadmine* tähendab, et surma võimalust kahtlustatakse. *Teadmine koos vastastikuse teesklusega* tähendab, et kõik osalised teavad lähenevast surmast, aga keegi ei ütle seda välja. *Avatud teadmine* tähendab aga, et patsiendid on oma olukorrast teadlikud ja räägivad sellest avameelselt teistega. Teadmiskontekstide analüüs hõlmas vastavate kontekstide kirjeldust ja iga konteksti sotsiaalse struktuuri eeltingimusi (sotsiaalsed suhted jne). Autorid näitasid, millised interaktsioonid tekivad ühes või teises kontekstis, milliseid taktikaid ja vastutaktikaid kasutasid osalejad teadmiskonteksti muutmiseks ning millised olid iga interaktsioonivormi tagajärjed osalejate, haigla ja järgnevate interaktsioonide jaoks. Analüüsiga jõuti teadmiskontekstide teooriani. Teooria loomisel võrreldi uuritavat olukorda teiste vastastikuse teeskluse situatsioonidega ja vaadeldi, kuidas neid saaks iseloomustada sama tüpoloogia abil. Võrdlussituatsioonideks olid autode müümine ja ostmine ning klounitegemine tsirkuses. Integreerides nimetatud teised valdkonnad ja nende põhjal välja arendatud põhistatud teooriad, loodi formaalne teadmisteooria. See oli näide põhistatud teooria loomise kohta, kus toetutakse ühele kesksele mõistele. (Flick 2006: 304.)

NÄIDE 19. Teine näide põhistatud teooria loomisest. Corbin ja Strauss arendasid teoreetilist kodeerimist edasi ja kasutasid seda paljudes hooldust ja meditsiinisotsioloogiat puudutavates uuringutes. 1988. a uurisid nad, kuidas kogevad inimesed oma kroonilist haigust ja kuidas tulevad sellega toime nende sugulased. Andmestiku moodustasid intensiivsed intervjuud haigete ja nende sugulastega nii uuritavate kodus kui töökohal. Intervjuudes tunti huvi, milliste probleemidega haiged ja nende sugulased oma isiklikus elus kokku puutuvad. Uurijad soovisid leida vastust küsimusele: „Kuidas saab aidata krooniliselt haigel inimesel oma haigusega paremini toime tulla?" Erinevalt varasematest uuringutest, kus sooviti vältida enne andmekogumist loodud teoreetilist raamis-

Tartu Ülikooli raamatukogu

tikku ja arusaama uuritavast teemast, alustavad autorid siin, toetudes oma varasematele töödele, uuringus kasutatud teoreetiliste vahendite põhjaliku esitamisega. Uurimuse peamine mõiste on *trajektoor*. See tähendab nii haiguse kulgu kui ka nende inimeste tööd, kes proovivad seda kulgu mõjutada. Autorid toovad välja haiguse erinevaid staadiume ehk trajektoori faase. Need on haiguse äge faas, haiguse tagasitulek, haiguse stabiilne faas, haiguse ebastabiilne faas, seisundi halvenemine ja suremine. Selles teoreetilises raamistikus analüüsivad autorid, kuidas muudab perekonna krooniliselt haige liige perekondade eluplaane, ja keskenduvad biograafilistele protsessidele, mille abil haiguse all kannatajad püüavad sellega toime tulla. Oma raamatu teises osas kasutavad autorid sama teoreetilist raamistikku analüüsimaks trajektoori eri faase detailsemalt. See uurimus oli väga viljakas, sest arendas välja teoreetilise raamistiku, mis ulatub kaugemale olemasolevatest mõistetest (toimetulek, kohanemine ja stress). Autorid töötasid oma empiirilistele uuringutele toetudes välja trajektoori mõiste ja analüüsisid selle abil uuritavate kogemusi. Nad analüüsisid ka trajektoori eri staadiume, esitades selleks mitmesuguseid küsimusi. Millised on töö erinevad tüübid? Kuidas töö tehtud saab? Kuidas mõjutavad töö ärategemist kesksed tööprotsessid ja interaktsioon? Kuidas mõjutavad seda biograafilised protsessid? See on hea näide, kuidas Glaseri, Straussi ja Corbini poolt loodud mitmeetapilise uurimisstrateegia abil saab analüüsida teoreetiliselt ja praktiliselt tähtsat teemat. (Flick 2006: 305.)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kirjeldatud meetodi eesmärk on tekstide järjekindel liigendamine. Teksti sisu ja tähendust aitab mõista avatud kodeerimise kombinatsioon üha fokuseeritumate protseduuridega. Ühtlasi kombineeritakse selles meetodis induktiivset ja deduktiivset lähenemisviisi. Uuringutüübi nõrkusena on Flick (2006: 306) nimetanud asjaolu, et selle puhul hägustub meetodi ja kunsti piir, mis teeb selle õpetamise keerukaks. Sageli saavad meetodi tugevad küljed ilmseks alles seda rakendades. Järgmine probleem on potentsiaalsete kodeerimis- ja võrdlusvõimaluste lõputus.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Avatud kodeerimist peab rakendama kõigi tekstilõikude puhul ja edasi saab arendada kõiki leitud kategooriaid, mida on tavaliselt arvukalt. Tekstilõike ja juhtumeid saab lõputult omavahel võrrelda. Teoreetilise väljavõtu põhimõte võimaldab jätkuvalt integreerida uusi juhtumeid. Samas antakse meetodi kirjeldustest vähe vihjeid lõikude ja juhtumite valiku kriteeriumide kohta. Neile küsitavustele vaatamata on tegemist võimalusterikka lähenemisviisiga, mis Straussi ja Corbini (1990: 19) sõnul aitab päevavalgele tuua ja mõista seda, mis peitub vähetuntud ilmingute taga.

3.5. Tegevusuuring

Tegevusuuringu (*action research*) all mõeldakse loomulikus keskkonnas läbiviidavaid väiksemaid sekkumisprojekte ning viimaste mõju lähemat uurimist. Seega on tegevusuuringu näol tegemist uuringuga, mille abil püütakse lahendada erinevaid praktilisi probleeme, mõista sügavamalt nt töökollektiivi sotsiaalset praktikat ja seda parandada. Juhtumiuuringu puhul on rõhutatud selle seotust konkreetse olukorraga, koostööle toetumist, uurija osalemist uuritavas olukorras ja enesehindamist. (Metsämuuronen 2006: 102.)

Tegevusuuringut on määratletud kui demokraatlikku osalemisprotsessi, mille eesmärk on luua väärtuslikku praktilist teadmust. Siin püütakse inimeste koostöös ühendada tegevust ja refleksiooni, teooriat ja praktikat ning jõuda muret tekitavate probleemide praktiliste lahendusteni, üldisemalt aga indiviidide ja ühiskondade õitsenguni. (Brydon-Miller, Greenwood & Maguire 2003: 10–11.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Tegevusuuringu tähtsaimate tunnustena on välja toodud järgmised.

- Uurimisobjektiks on sotsiaalne praktika, mis on aldis muutustele.
- Uuringu käiku võib kujutada kavandamise, tegevuse vaatlemise ja refleksiooni spiraalina, kus igat etappi suhestatakse süstemaatiliselt ja kriitiliselt teistega.
- Uuringus osalejad kannavad uuringu igas etapis vastutust oma tegevuse ja selle intensiivsuse eest nii teiste osaliste kui ka iseenda ees.

(Metsämuuronen 2006: 103.)

Tegevusuuringu ajalugu

Tegevusuuringu ajalugu on keerukas, sest tegemist pole mitte selgelt eristunud akadeemilise distsipliiniga, vaid laia lähenemisviisiga, mis on eri aegadel väljendunud mitmesugustes valdkondades. Sageli peetakse tegevusuuringu pioneeriks *John Dewey't*, arvestades nii tema filosoofilisi töid kui ka eksperimente hariduse valdkonnas (Brydon-Miller jt 2003: 11.) Tegevusuuringu teoreetilise isa rollis nähakse aga *Kurt Lewinit,* kes arendas tegevusuuringu põhimõtted välja oma viimastes, 1946. ja 1947. aastal avaldatud artiklites (Bargal 2006: 368; Metsämuuronen 2006: 103). Bargal (2006) on välja toonud neli olulist aspekti Lewini isiklikus ja intellektuaalses taustas, mida võib seostada tegevusuuringu paradigma väljatöötamisega. Esiteks oli ta immigrant, natslikult Saksamaalt põgenenud juut – seega vähemusrühma esindaja, kellel oli tulnud kogeda diskrimineerimist ja tõrjumist. Tal tekkis isiklik huvi rakendada tegevusuuringut rühmasiseste su-

Tartu Ülikooli raamatukogu

hete uurimiseks. Teiseks tegevusuuringu kontseptsiooni allikaks sai tema väljateooria ning selles väljendust leidnud metateoreetilised põhimõtted. Kolmanda olulise mõjuri rolli täitis tema pühendumine demokraatiaideele ning selle rakendustele nii hariduses kui ka indiviidi ja ühiskonna suhete mõistmiseks. Neljas allikas on Lewini sotsiaalse vahetuse teooria.

Tänapäevaks on kogunenud aukartust äratav hulk tegevusuuringuid kajastavat kirjandust. Dick (2006) on teinud ülevaate aastatel 2004–2006 ilmunud publikatsioonidest ja leidnud, et olulisi teoseid on avaldatud mitmetes olulistes valdkondades. Nimetatud on tegevusuuringu üldküsimusi käsitlevaid teoseid, haridusvaldkonnas ja sootsiumis tekkivate probleemide lahendamiseks tehtud tegevusuuringuid, osalusele keskendunud tegevusuuringuid, meditsiini ja tervisekaitse valdkonnas tehtud tegevusuuringuid, organisatsioonide arengu vastu huvi tundvaid tegevusuuringuid ning professionaalsele arengule pühendatud tegevusuuringuid. Vastavaid töid avaldatakse mitmetes tegevusuuringutele spetsialiseerunud teadusajakirjades, lisaks on rohkelt muid teadusajakirju, mis on välja andnud tegevusuuringutele pühendatud erinumbreid.

Tegevusuuringud hariduse valdkonnas

Dicki (2006: 441) sõnul on viimastel aastatel kõige arvukamalt tegevusuuringuid avaldatud hariduse valdkonnas. Juba aastaid on tegevusuuringut seostatud mõistega *õpetaja kui uurija.* See mõiste kajastab ootust, et õpetaja peaks suutma kaasa rääkida õppekavade koostamises, oma töökeskkonna parandamises, õpetamise professionaalse taseme tõstmises ja hariduspoliitilistes otsustes ning vajab selleks teaduslikku

Tartu Ülikooli raamatukogu

mõtteviisi. Üheks võimaluseks tegutseda õpetaja kui uurijana on analüüsida oma tööd ja töökeskkonda tegevusuuringu abil. (Johnson 1993.)

Cohen ja Manion (1995: 188–189) on visandanud viis erinevat olukorda, mis õigustavad tegevusuuringu korraldamist koolis ja klassis. Tegevusuuringud võivad nende sõnul olla

1 probleemide lahendamise vahendiks või olemasolevate tingimuste parandamise abinõuks mitmesugustes olukordades;
2 enesetäiustamise treeninguks, mis suurendab õpetajate vilumust ja pakub neile uusi võimalusi analüüsivõime ja eneseteadlikkuse arendamiseks;
3 võimalus uuenduslike lähenemisviiside tugevdamiseks juba toimivas, aga sageli uute õpetamis- ja õppimisseisukohtade juurutamist pidurdavas süsteemis;
4 võimalus tugevdada pahatihti nõrka sidet praktiseerivate õpetajate ja akadeemiliste uurijate vahel ning kompenseerida traditsiooniliste uurimismeetodite võimetust selgeid juhiseid anda;
5 paremaks lahenduseks, võrreldes pigem subjektiivse, impressionistliku lähenemisega, mida klassiruumis tavaliselt kasutatakse – ehkki ka tegevusuuringuid ei iseloomusta tõsiteaduslik rangus.

Tegevusuuringu käik

Tegevusuuringu käiku võib Metsämuurose (2006: 104–105) vahendusel kujutada järgmiste etappidena.

Tartu Ülikooli raamatukogu

1. Argiolukorrast lähtuva probleemi määratlemine, hindamine ja sõnastamine.
2. Esialgne vestlus ja nõupidamine asjast huvitatud osapoolte vahel.
3. Varasema teaduskirjanduse otsimine.
4. Esialgu sõnastatud probleemi ülevaatamine ja täpsem määratlemine.
5. Uuringu käigu kavandamine.
6. Uuringu hindamise (evalvatsiooni) kavandamine.
7. Uue projekti käivitamine.
8. Andmestiku tõlgendamine ja projekti hindamine.

Tegevusuuringu käiku illustreerib näide 20.

NÄIDE 20. Tegevusuuringu käik

Tertsunen (1999) viis läbi tegevusuuringu, et selgitada arvutipõhiste õppeprogrammide kasutamise võimalusi elektriala ametikoolituses. Ta kirjeldab läbiviidud uuringu protsessi spiraalikujulisena. Uuring läbis neli tsüklit. Iga tsükkel sai alguse esialgsest tegevuskavast, millele järgnes tegevuse elluviimine, selle jälgimine ning viimasest lähtuvad muudatused tegevuskavas. Esimene tsükkel, orienteerumisetapp, kestis ühe aasta. Teine tsükkel oli tutvumisetapp ja kestis samuti aasta. Kolmas tsükkel oli nimetatud harjutamisetapiks ning kestis ühe poolaasta. Viimane, neljas tsükkel oli hindamisetapp, mis kestis ühe õppeaasta. Kogu uuring hõlmas ajavahemikku 1994. aasta jaanuarist 1997. aasta maini. Uuringus osales erinevate ainete õpetajaid, kes uurisid arvutipõhiste õppeprogrammide kasutamist oma õppeainete raames. Samas keskendus tegevusuuring just neile õpetus- ja õppimisolukordadele, mida kõnealused õpetajad vastaval ajavahemikul nagunii oleksid suunanud. Kui õpetajal oli nt kavandatud teatud matemaatikaküsimuste käsitlemine, siis püüti leida just nende küsimuste õpetamist soodustavaid arvutiprogramme. Seega taotleti konkreetsest olukorrast lähtuvaid lahendusi, kus

Tartu Ülikooli raamatukogu

arvutipõhised õppeprogrammid pakkusid õpetamise ja õppimise toetamiseks alternatiivset õppematerjali ja õppemeetodeid. Uuringus kasutatavaid arvutipõhiseid õppeprogramme ei määratud kindlaks enne uuringu alustamist, vaid arvestati konkreetset olukorda ja õpetajate soove.

Tegevusuuringu läbiviimise kohtadeks valiti kaks kutseõppeasutust Lõuna-Soomes, millest üks oli suur ja teine väike. Valikukriteerium oli praktilist laadi: lähedus uurija kodule ja töökohale. See oli vajalik seepärast, et tegevusuuring nõuab uurija sagedast kohalolekut. Neist kahest õppeasutusest osales uuringus lisaks uurijale 15 elektriala õpetajat ja 220 õpilast. Uuring viidi eelnevalt kirjeldatud tsüklitena läbi samaaegselt mõlemas koolis.

Esimese tsükli, orienteerumisetapi eesmärgiks oli tutvuda arvutipõhiste õpetusprogrammide kasutamise olukorraga õppeasutustes. Selle tsükli peamised tegevused olid järgmised.

1. Õpetajatega korraldati ühine nõupidamine, kus arutati projekti käivitamist. Selle põhjal koostati projekti üldine kava. Koos õpetajatega täpsustati orienteerumisetapi eesmärke ja koostati igale õpetajale selle etapi tegevuskava.
2. Tegevus hõlmas arvutipõhiste õppeprogrammide kasutamise katsetamist erinevates õppimisolukordades. Iga õpetaja, sh uurija, kas kasutas ise 1–3 õppetunnis mitmesuguseid arvutipõhiseid programme või jälgis nende kasutamist.
3. Pandi kirja nende olukordadega seonduvad kogemused, vestlused, kontaktid, probleemsituatsioonid, õnnestumis- ja ebaõnnestumiselamused. Andmeid dokumenteeriti märkmetena õppimispäevikutes ja vastustena küsimustikele.

Teise tsükli e tutvumisetapi sisu oli järgmine.

1. Lähtudes üldkavast, intervjueeris uurija õpetajaid. Intervjuud salvestati. Intervjuude eesmärk oli reflekteerida kogemusi, mis seondusid elluviidud praktiliste tegevustega, ning mõista praktiliste probleemide välja. Kogemusi ja saavutatud tulemusi võrreldi tegevusuuringu ja selle esimese etapi eesmärkidega.

Tartu Ülikooli raamatukogu

2. Orienteerumisetapi kogemuste ja õpetajatega läbi viidud intervjuude põhjal koostati täpsustatud üldkava. Koostöös õpetajatega määrati kindlaks järgmise, tutvumisetapi eesmärgid ning koostati igale õpetajale tegevuskava selle etapi jaoks.
3. Tegevus hõlmas arvutipõhiste õppeprogrammide kasutamise katsetamist mitmesugustes õppimisolukordades. Iga õpetaja, sh uurija, viis läbi tunde, kus kasutati arvutipõhised õppeprogramme.
4. Saadud kogemused, peetud vestlused, kontaktid, probleemsituatsioonid, õnnestumis- ja ebaõnnestumiskogemused märgiti õppimispäevikutesse. Andmete kogumiseks kasutati ka küsimustikku.

Kolmanda tsükli e harjutamisetapi tegevused olid järgmised.

1. Lähtudes üldkavast, toimus siin kokkuvõtte tegemine teise etapi kogemustest ja refleksioon. Tutvumisetapi kogemuste põhjal revideeriti üldkava. Koostöös õpetajatega koostati igale õpetajale tegevuskava kolmanda e harjutusetapi jaoks.
2. Tegevus hõlmas arvutipõhiste õppeprogrammide kasutamise katsetamist mitmesugustes õppimisolukordades. Iga õpetaja, sh uurija, viis läbi tunde, kus kasutati arvutipõhised õppeprogramme. Kolmas tsükkel erines kahest esimesest ajastuse ja kontaktide laadi poolest. Uurija osales nagu varasemateski tsüklites arvutipõhiste õppeprogrammide katsetamises, aga ühendust rühmade ja õpetajatega võeti vaid vajaduse korral. Nii püüti jälgida projekti mõju, s.t selgitada, kas heakskiidetud õpetus- ja õppimismeetodid on muutunud tavalise koolipraktika osaks või "ununevad" need niipea, kui uurija lõpetab oma aktiivse osalemise projektis.
3. Saadud kogemused, peetud vestlused, kontaktid, probleemsituatsioonid, õnnestumis- ja ebaõnnestumiskogemused märgiti õppimispäevikutesse. Andmete kogumiseks kasutati ka küsimustikku. Projektist kokkuvõtte tegemise lähtekohaks olid uuri-

Tartu Ülikooli raamatukogu

ja intervjuud õpetajatega. Intervjuud salvestati. Intervjuudes reflekteerisid õpetajad oma kogemusi seoses praktiliste õppimisolukordadega ja kogu projekti vältel esile kerkinud probleeme.

Neljas tsükkel e hindamisetapp erines oma elluviimise ja tegevuste poolest eelmistest. Selle etapi teostajateks valiti eelmistest katsetustest osa võtnud õpetajate hulgast need, kes selleks ise soovi avaldasid. Lisaks hõlmati õpetajaid teistest õppeasutustest. Õpetajate arvu suurendamise eesmärk oli saada võrdlusinfot teistelt, projektis mitteosalenud õpetajatelt. Samuti sooviti võrreldavat infot teistes õppeasutustes kasutatavatest arvutipõhistest õppeprogrammidest. Neljanda tsükli tegevused olid järgmised.

1. Üldkava järgi oli selle etapi eesmärgiks projekti elluviimise kogemuste kokkuvõte ja refleksioon. Koostöös õpetajatega koostati igale õpetajale tegevuskava neljanda e hindamisetapi jaoks.
2. Tegevus hõlmas arvutipõhiste õppeprogrammide hindamist ja praktilist katsetamist erinevates õppimisolukordades. Iga õpetaja, sh uurija, hindas mitmesuguseid arvutipõhiseid õppeprogramme ja viis läbi tunde, kus neid programme kasutatakse.
3. Saadud kogemused, peetud vestlused, kontaktid, probleemsituatsioonid, õnnestumis- ja ebaõnnestumiskogemused märgiti õppimispäevikutesse. Andmete kogumiseks kasutati ka küsimustikku.

Neljanda etapi tulemusi võrreldi eelmiste etappide tulemustega. Võrdluse eesmärk oli kõrvutada erinevatest õppeasutustest ja keskkondadest saadud infot arvutipõhiste õppeprogrammide kasutamise kohta mitmesugustes olukordades.

Uuringu käigus koguti palju erinevaid andmeid: intervjuudest, kirjaliku tagasiside materjalidest, koosolekuprotokollidest, päevikutest, märkmetest jne. Andmete analüüsi- ja hindamisstaadiumis on väga

Tartu Ülikooli raamatukogu

tähtis, mida hinnatakse ja kes hindavad. Uurimisandmete hindamiseks kasutati järgmist Jyrkämä loodud 5-etapilist hindamismudelit.

1. Andmete hankimine tegevuse käigu, eesmärkide saavutamise ja märgatud soovimatute tagajärgede kohta. Selleks et midagi hinnata, peame teadma, milliseid tulemusi saavutati. See asetab suuri nõudeid projekti jälgimisele. Infot tuleb hankida pidevalt ja süstemaatiliselt.
2. Vastuste otsimine küsimustele, kas projektile püstitatud eesmärgid saavutati ja kavandatud mõjudeni jõuti.
3. Mil määral jõuti soovimatute tagajärgedeni, mis võivad kavandatud eesmärkidega isegi vastuolus olla, ning mil määral ja mis valdkondades seda esines.
4. Mil määral saavutati püstitatud vaheeesmärgid, kuidas hinnata osalemisaktiivsust ja tegevuse teadvustamist.
5. Tegevusuuringu protsessi hindamine, uurimistoimingute ja saavutatud tulemuste suhte hindamine. Hinnatakse uurimistoimingute tõhusust ning selle parandamise võimalusi.

Tegevusuuringu aruande koostamiseks ei ole üldkehtivaid reegleid. Aruande eesmärgiks on võimalikult selgelt kirjeldada tegevusuuringu käigus kogutud andmestikku ja tegevusuuringu tulemusi. Tertsuse uurimuses järgiti Erikssoni mudelit, mille järgi uurimisaruanne peaks koosnema järgmisest üheksast osast:

(1) empiirilisi andmeid puudutavad väited;
(2) analüütilised, kõnekad lühikirjeldused;
(3) tsitaadid uurimisväljal tehtud märkmetest;
(4) tsitaadid intervjuudest;
(5) üldülevaade uurimisandmestikust;
(6) üksikkirjeldustega kaasnev selgitav tõlgendus;
(7) üldkirjeldusega kaasnev selgitav tõlgendus;
(8) teoreetiline arutelu;

Tartu Ülikooli raamatukogu

(9) aruanne uurimisetappidest.

Selgus, et arvutipõhiste õppeprogrammide kasutamine aitab vähendada õppijate motivatsiooni langetavate korduvate ja monotoonsete ülesannete osa ning suurendada teadmiste rakendamisele suunatud ülesannete osakaalu, mis edendavad õppimist ja soosivad uuendusmeelse hoiaku arengut õppijates. (Tertsunen 1999.)

Tegevusuuringut on kritiseeritud, väites, et selle uurimisobjekt on liialt konkreetse situatsiooniga seotud ning spetsiifiline; et selle eesmärgid ja meetodid on sageli ähmaselt määratletud; et uurija ning uuritavate vahel ei valitse võrdsete dialoog, vaid koostöö praktikute ja uurijate vahel sõltub sageli uurijatest; et siin ei ole õnnestunud teooriat ja praktikat ühendada, sest teooria jääb uurija hooleks, selle rakendamine aga praktikute mureks; et sellel on (eriti saksakeelsetes maades) tugev poliitiline (vasakpoolne või marksistlik) pitser; et uurijad ei oska alati teiste poolt saadud tulemusi ära kasutada; et uurijad võivad otsida vastuseid oma probleemidele, mis praktikuid ei huvita (Metsämuuronen 2006: 105–106). Siiski näitab tegevusuuringute arvu kasv jätkuvat huvi selle uurimissuuna vastu ning Dicki (2006: 452) hinnangul on paranenud ka tegevusuuringute kvaliteet. Brydon-Miller (2003: 25) märgib, et tegevusuuringu suund on elujõuline ning muutunud mõjukamaks, kui see oli veel põlvkond või paar tagasi. Selgituse sellele võib leida Dicki (2006: 452) väitest, et kiiresti muutuvasse maailma näivad kõige paremini sobivat sellised uuringud, mis on kavandatud just konkreetset olukorda ja eesmärki silmas pidades. Tundub, et tegevusuuringud vastavad sellele tingimusele.

Tartu Ülikooli raamatukogu

3.6. Fenomenograafiline uurimus

Fenomenograafia tähendab „fenomenist kirjutamist". Fenomenograafia kui kvalitatiivsete uuringute strateegia sai alguse 1970. aastatel *Ference Martoni* poolt Göteborg'i ülikoolis tehtud uuringutest. Oma meetodi nimetas Marton fenomenograafiaks 1980. aastate alguses. (Metsämuuronen 2006: 108; Syrjälä jt 1994: 115.) Ehkki uurimissuund on siiani kõige populaarsem Põhjamaades, on fenomenograafilisi uuringuid tehtud ka Suurbritannias ja Austraalias. Põhja-Ameerikas seevastu näib see lähenemisviis olevat peaaegu tundmatu ning valdkonna olulistes teatmeteostes (nt Denzin & Lincoln 2000) seda ei käsitleta. (Huusko & Paloniemi 2006: 163.)

Marton (1981: 180) tutvustab fenomenograafiat kui uurimissuunda, mille eesmärk on inimeste kogemuste kirjeldamine, analüüsimine ja mõistmine. Tema sõnul (samas: 177–178) on võimalik esitada kaht erinevat vaatenurka esindavaid küsimusi. Võib nt küsida: „Miks on ühed lapsed koolis edukamad kui teised?" Sellele küsimusele vastates väidetakse midagi reaalsuse kohta. Võib aga küsida ka nii: „Millised on inimeste arvamused selle kohta, miks on ühed lapsed koolis edukamad kui teised?" Sellele küsimusele vastates väidetakse midagi selle kohta, kuidas inimesed reaalsust mõistavad. Esimesele küsimusele vastates esitame väite maailma kohta, teisele küsimusele vastates püüame aga midagi väita selle kohta, mida inimesed maailmast mõtlevad või kuidas nad maailma kogevad. Esimest nägemisviisi nimetab Marton esimese astme vaatepunktiks, teist aga teise astme vaatepunktiks. Mõlemad vaatepunktid täiendavad teineteist,

Tartu Ülikooli raamatukogu

aga fenomenograafiale on iseloomulik uurida maailma teise astme vaatepunktist (Uljens 1990: 4). Fenomenograafia püüab leida ja süstematiseerida mõtlemisviise, mille abil inimesed reaalsuse erinevaid aspekte tõlgendavad (Marton 1981: 180).

Fenomenograafia ja fenomenoloogia

Kõlalise sarnasuse tõttu võib uurimismeetoditega esimest tutvust tehes segi ajada fenomenograafia ja fenomenoloogia (3.2.). Marton möönab (1981: 180), et fenomenograafia ja fenomenoloogia vahel on mitmeid sarnasusi. Huusko ja Palóniemi (2006: 164) poolt vahendatuna on ühisjoonteks mittedualistlik suhe inimese ja maailma vahel, kogemuste ja konteksti rõhutamine ning kvalitatiivsus. Uljens (1990: 4) on toonitanud, et fenomenograafia sarnaneb fenomenoloogiaga inimmõtlemise intentsionaalsuse rõhutamise poolest: kui inimene mõtleb, siis ta mõtleb *millestki,* vaimsed aktid on alati millelegi suunatud. Martoni järgi ei ole uurimissuund siiski välja arenenud fenomenoloogilisest mõtlemisest ning seda pole tuletatud fenomenoloogilisest filosoofiast (Huusko & Paloniemi 2006: 164). Marton (1981: 180–181) toob välja neli olulist erinevust fenomenograafia ja fenomenoloogia vahel.

Esiteks ei oleks rangelt fenomenoloogilisest seisukohast kinni pidades võimalik esimese ja teise astme vaatepunkti teineteisest eristada. Fenomenoloogilise vaate kohaselt on meil juurdepääs maailmale ainult läbi oma kogemuste. Järelikult ei saa me kogemuste sisu ja kogemusi kui selliseid üksteisest eristada. Näiteks, kui fenomenoloog uurib seda, kuidas inimesed kogevad poliitilist võimu, keskendub ta poliitilise

Tartu Ülikooli raamatukogu

võimu uurimisele. Kui sama probleemi uurib psühholoog, siis tunneb ta huvi selle vastu, kuidas inimesed asju tajuvad. Fenomenograafilise orientatsiooniga uurija keskendub aga kahe eelmise lähenemisviisi lõikepunktile – ta uurib, kuidas inimesed tajuvad poliitilist võimu. Seega on fenomenograafial ühisjooni ka traditsioonilise psühholoogiaga, ent ta on rohkem orienteeritud inimeste kogemuste sisule. Ka psühholoogias tuntakse huvi selle vastu, kuidas inimesed maailma tajuvad ja mõtestavad, kuid siin püütakse iseloomustada tajumist ja mõtlemist kui üldisi protsesse, sõltumata sellest, mida tajutakse või millest mõeldakse.

Teine erinevus fenomenoloogia ja fenomenograafia vahel on järgmine. Fenomenoloogias on kesksel kohal põhiolemuse mõiste, mida võib käsitada reaalsuse vastava aspekti üldise, intersubjektiivse tähendusena. Fenomenograafias seevastu eeldatakse, et reaalsuse mingit aspekti, fenomeni ehk ilmingut, saab tajuda või mõista suhteliselt piiratud arvul kvalitatiivselt erinevatel viisidel. Üldise ja isikuomase vahel näib eksisteerivat veel üks tasand – tajumis- ja mõtlemisviiside tasand, mis on väärt omaette uurimist.

Kolmandaks on fenomenoloogia orientatsioon Martoni sõnul ennekõike metodoloogiline, fenomenograafia oma aga seotud tähendustega. Näiteks võiks fenomenoloogiline poliitilist võimu käsitlev uurimus rääkida sellest, mida on välja selgitatud poliitilise võimu kohta, fenomenograafiline poliitilist võimu kajastav uurimus aga kõneleks sellest, kuidas inimesed poliitilist võimu tajuvad, kogevad ja mõistavad.

Neljandaks on fenomenoloogiline uuring suunatud teadvuse refleksioonieelsele tasandile. Eesmärgiks on kirjeldada maailma sellisena, nagu ta näeks välja siis, kui inimesed poleks veel õppinud seda nägema, või selgitada, kuidas meie

Tartu Ülikooli raamatukogu

igapäevase eksistentsi endastmõistetavat maailma „läbi elatakse". Fenomenograafias on aga tähtis selgitada, millised on kultuuriliselt ja individuaalselt õpitud viisid maailma mõista ja end maailmaga suhestada.

Fenomenograafiliste uuringute huviobjektid

Fenomenograafia on algusest peale tundnud elavat huvi õppimise vastu. Õppimist vaadeldakse aga alati selles kontekstis, *mida* õpitakse. Eeldatakse, et ühe ja sama mõiste kohta võib inimestel olla erinevaid käsitusi ning need käsitused võivad aja jooksul muutuda. Näiteks võib meie arusaam mõistest kass oluliselt laieneda, kui sirvime kassitõugude albumit. Õppimist ja õpetamist võib vaadata kui katset inimeste arusaamu teatud suunas muuta. Õpetaja puhul eeldatakse, et tema teadmisstruktuurid on arenenumad ja liigendunumad kui õpilastel. Koolis toimuva interaktsiooni käigus mõjutab asjatundja lihvitud arusaam algaja spontaanset arusaama nii, et see areneb ja läheneb vähehaaval asjatundja omale. Seejuures eeldatakse aga, et õpilase spontaanset arusaama ei tohi „kinni müürida", vaid seda tuleb tundma õppida, et teha võimalikuks teadusliku ja spontaanse arusaama kohtumist. Näiteks, kui õpetaja asub selgitama astronoomilist arusaama taevakehade liikumisest, on hea, kui ta õpiks eelnevalt tundma õpilaste spontaanseid (nt mütoloogilisi) käsitusi ning neid teadusliku lähenemisviisi tutvustamisel ära kasutaks. (Syrjälä jt 1994: 118–120.)

Uljensi (1990: 15–16) järgi on fenomenograafilisi uuringuid tehtud kolmes peamises valdkonnas:

- õppimise üldised aspektid (lähenemisviisid, stratee-

Tartu Ülikooli raamatukogu

giad);

- õppimise sisule orienteeritud uuringud mitmes valdkonnas (majandus, matemaatika, füüsika, tervisekasvatus jm);
- inimeste käsitused erinevate nähtuste kohta (poliitiline võim, inflatsioon, õpetajate teadmised, õpetamine, arendustöö koolis, laste mäng, surm, laste lugemaõppimine, kaardi lugemine jm).

Fenomenograafilises uurimuses püütakse kirjeldada kvalitatiivselt erinevaid viise, millega inimesed mõistavad ümbritsevat reaalsust (Uljens 1990: 16). Fenomenograafias esitatakse nii *millele-* kui ka *kuidas*-küsimusi (millele on vaimne akt suunatud ja kuidas, mil viisil see väljendub). Kogu vaimse akti mõistmiseks peame mõistma nii objekti kui ka viisi ning fenomenograafia vaatenurgast on need kaks vastastikuses sõltuvuses: kui teame, mil viisil on kellegi vaimne akt objektile suunatud, mõistame paremini selle objekti omadusi, nii nagu inimene neid tajub (samas: 4.)

Fenomenograafilise uuringu käik

Osa fenomenograafia lähenemisviise on samad mis teiste kvalitatiivsete uuringutüüpide puhul, osa aspekte aga unikaalsed (Uljens 1990: 7).

Syrjälä jt (1994: 114–160) järgi läbib fenomenograafiline uuring tavaliselt neli järgmist etappi.

1. Uurija hakkab huvi tundma mingi nähtuse või mõiste vastu, mille kohta näib olevat hämmastavalt palju erinevaid arusaamu.

Tartu Ülikooli raamatukogu

2. Uurija tutvub vastava mõistega teoreetiliselt ning teeb erinevatest seisukohtadest esialgse liigituse.
3. Uurija intervjueerib erinevaid isikuid, et selgitada nende arusaamu vastavast mõistest.
4. Uurija liigendab käsitused, moodustades erinevad tähendusklassid. Käsituste erinevuse seletamiseks kasutab uurija nende ühendamist kõrgema taseme tähendusklassideks.

Francise (1993) sõnul võib inimeste mõtlemisviiside väljaselgitamiseks lisaks intervjuudele kasutada kirjutisi, joonistusi või tegevuse vaatlemist. Huusko ja Paloniemi (2006: 164) andmetel on Soomes tehtud fenomenograafilistes uuringutes kasutatud erinevaid kirjalikku vormi viidud andmestikke: avatud ja teemaintervjuusid, rühmaintervjuusid, kirjutisi, dokumente ja küsitlusi või nimetatute kombinatsioone. Andmekogumise keskne nõue on esitatud küsimuste avatus.

Nagu teada, kasutatakse kvalitatiivsetes uuringutes rohkem või vähem struktureeritud analüüsiviise. Fenomenograafilises uurimuses eelistatakse vähem struktureeritud analüüsivormi. Fenomenograafilist *meetodit* (tehnikat) pole võimalik eristada analüüsitava sisust. Analüüs on alati seotud sisuga, mis „täidetakse tähendusega". Selle all tuleb mõista tõlgendamist. Tõlgendamine pole aga võimalik eelnevalt konstrueeritud analüüsivahendi abil. Analüüsivahendi (tehnika) määrab alati nende andmete laad, mis uuringust saadakse. Seepärast on parem rääkida fenomenograafiast kui teatavast kvalitatiivse uurimise lähenemisviisist, aga mitte kui meetodist selle sõna ranges tähenduses. (Uljens 1990: 8.)

Uljens (1990: 8) toonitab, et analüüsi fookus peab olema sellel, *kuidas* isikud kõnealust ilmingut mõistavad, aga

Tartu Ülikooli raamatukogu

mitte sellel, *miks* nad nii arvavad. See ei tähenda, nagu ei võiks küsimus, miks teatud inimrühm nii või teisiti mõtleb, uurijatele üldse huvi pakkuda. See on lihtsalt hoopis teist tüüpi küsimus kui see, mille eesmärk on välja selgitada inimeste erinevaid viise mingit nähtust mõista.

Fenomenograafiline uurimus on andmestikupõhine ja käsituste liigitamiseks ei kasutata mingist teooriast tuletatud oletusi. See ei tähenda, nagu ei vajaks fenomenograafiline uurimine teoreetilisi teadmisi. Need võivad andmete kogumist suunata, aga tegelik teoorialoome leiab aset uurimisprotsessi käigus. Nii uuringu suunamises, teostamises kui ka andmeanalüüsis peab oma teoreetilisi eeldusi endale teadvustama. See tähendab nii endale oma käsitustest aruandmist kui ka avatust uuritavate käsitustele. Kuna empiirilist uuringut suunab alati huvi saada teatud laadi teadmisi, ei ole lähenemine andmestikule täiesti ilma eeloletusteta võimalik. Nende arvestamist on nimetatud *kontrollitud subjektiivsuseks* või *kriitiliseks enesereflеksiooniks*. (Huusko & Paloniemi 2006: 166.)

Fenomenograafilise analüüsi eesmärgiks on leida andmestikust selliseid struktuurseid erinevusi, mis selgitavad uuritavate ilmingutega seonduvate käsituste omavahelist seost. Nendele erinevustele toetudes moodustatakse erilised erineva abstraktsusega *kirjelduskategooriad* (joonis 4). Kirjelduskategooriad iseloomustavad kõnealuse ilmingu mõistmise erinevaid viise.

Huusko ja Paloniemi (2006: 167–169) kirjeldavad fenomenograafilise analüüsi etappe järgmiselt.

(1) Alustatakse uurimisküsimuse seisukohast tähenduslike üksuste leidmisega tekstist (kirjeldusest, intervjuuprotokol-

Tartu Ülikooli raamatukogu

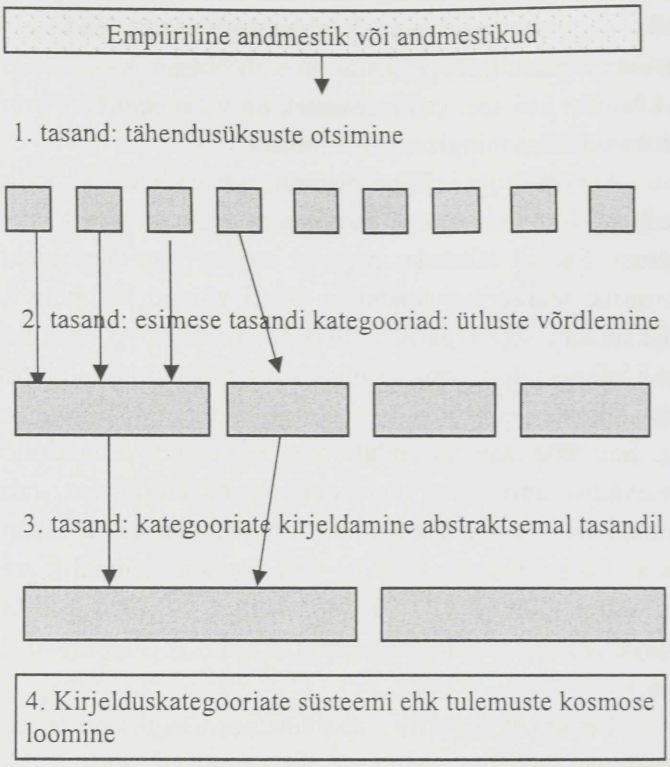

JOONIS 4. Kirjelduskategooriate erinevad abstraktsustasandid (Huusko & Paloniemi 2006: 167)

list). Kogu tekst jagatakse *tähendusüksusteks*. Tähendusüksuste leidmist hõlbustab mitmesuguste küsimuste esitamine andmestiku kohta. (Vt näide 21.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

NÄIDE 21. Tähendusüksuste leidmine. Paloniemi uurimuse üheks ülesandeks oli kirjeldada töötajate arusaamu vanuse tähendusest kutsealases asjatundlikkuses. Andmed koguti kuueteistkümne teemade järgi liigendatud individuaalse ja rühmaintervjuuga, mis viidi läbi teenindus- ja IT-firmade töötajatega. Analüüs algas materjali mitmekordsest läbilugemisest, mis andis esialgse ettekujutuse andmestikus esinevast vanusekäsituste varieeruvusest. Siis hakati andmestikust otsima vanusekäsitusi puudutavaid tähendusüksusi. Ütluste vaheliste erinevuste ja sarnasuste leidmiseks esitati nt järgmisi küsimusi. Mida intervjueeritav selle väljendusega silmas peab? Milline on selle seos vanuse tähenduse käsitamisega? Millisest vaatenurgast see on öeldud? Andmestikku käsitleti nii tervikuna kui ka firmade kaupa liigitatud osaainestikena. See aitas arvestada vanusekäsituste seotust kontekstiga ja vaadelda neid tegevusalast lähtuvalt. (Huusko & Paloniemi 2006: 167–168.)

(2) Teises etapis rühmitab uurija tähendusüksused, nii et tekivad kategooriad. Siin keskendutakse tähendusüksuste võrdlemisele kogu andmestiku tähenduste kogumiga. Võrdlusega saab määrata kategooriate piirid. Analüüsi tuumaks on variatiivsuse leidmine, mis põhineb erinevate ütluste vaheliste sarnasuste ja erinevuste kindlakstegemisel. (Vt näide 22.)

NÄIDE 22. Esimese tasandi kategooriate leidmine. Ütlused rühmitati ja moodustati vanusekäsitusi kirjeldavad kategooriad. Ühelt poolt vaadeldi, milliseid erinevaid käsitusi esines kogu andmestikus. Teiselt poolt aga vaadeldi, milliseid erinevaid väljendusi esines igas üksikus intervjuus ja millised olid nendevahelised suhted. Rühmitamist hõlbustas ka kategooriate esialgne nimetamine. (Huusko & Paloniemi 2006: 168.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

(3) Analüüs jätkub kategooriate kirjeldamisega abstraktsemal tasandil ja kategooriatevaheliste suhete täpsustamisega. Oluline on leida iga kategooria moodustamiseks kriteerium, nii et kategooriad üksteisest selgelt eristuksid. Kategooriad sisaldavad käsituste erijooni, mida selgitatakse empiirilisest andmestikust võetud tsitaatide abil. Kategooriatevaheliste suhete kirjeldamist hõlbustab nende sisu lahtikirjutamine. Samas loob see aluse ka kirjelduskategooriate süsteemi ehk tulemuste kosmose (*outcome space*) loomiseks. (Vt näide 23.)

NÄIDE 23. Kategooriate kirjeldamine abstraktsemal tasandil. Lõpliku kirjelduskategooriate süsteemi moodustamiseks kirjeldati kategooriate keskseid tunnuseid ja kategooriatevahelisi suhteid. Selle protsessi tulemuseks olid neli kategooriat, mis esindasid nelja erinevat vanuse tähendust ametialases asjatundlikkuses. Need kategooriad moodustasid horisontaalse kirjelduskategooriate süsteemi ja olid järgmised: vanuse tähtsusetus asjatundlikkuses, vanus kui asjatundlikkuse ja kogemuse suurendaja, vanuse tähendusrikkus tänapäeval ja vanus kui asjatundlikkuse vähendaja. Lõpuks võeti töötajate ametialast asjatundlikkust ja selle arengut puudutavad vanusekäsitused kokku kui vanuse suhtes neutraalsed, vanuse positiivsust rõhutavad ja vanuse negatiivsust rõhutavad. (Huusko & Paloniemi 2006: 168.)

Kategooriate kvalitatiivsed erinevused peavad olema nii selged, et nende vahel poleks kattumisi. Kategooriate moodustamise juures pole oluline mitte ütluste arv, vaid see, et kategooriate süsteem hõlmaks andmestikus esineva käsituste varieeruvuse. Just andmestiku kõige marginaalsem käsitus võib olla teoreetiliselt kõige huvipakkuvam. (Huusko &

Tartu Ülikooli raamatukogu

Paloniemi 2006: 168–169.)

Kategooriasüsteemide tüübid. Uurija peaks otsustama, millise kategooriasüsteemi tüübini ta tahab jõuda. Kirjelduskategooriad võivad olla omavahel erinevat tüüpi suhetes. Esiteks erinevad kirjelduskategooriad üksteisest selle poolest, et peegeldavad mingi reaalsuse aspekti mõistmise erinevaid viise. Teiseks aga erineb nendevaheliste suhete laad. Rääkida võib vähemalt kolmest erinevast struktuurist: horisontaalsest, vertikaalsest ja hierarhilisest. (Uljens 1990: 11–14.)

Horisontaalse struktuuri moodustavad kategooriad siis, kui nad on võrdsed (võrdsel tasandil, võrdse tähtsusega). Sel juhul peitub kategooriate erinevus ainult nende sisus. Selline kategooriate süsteem oli kasutusel Larssoni uuringus (näide 24).

NÄIDE 24. Horisontaalne kategooriate süsteem fenomenograafilises uurimuses. Larsson tõi oma 1986. aastal tehtud uuringus välja õpetajate neli erinevat arusaama õpetamisoskuste muutumisest.

A. Staaži lisandumisega kandub õpetaja tähelepanukese enda tegevuselt ja kavandamiselt õpilaste tegevusele ja õppimisele.

B. Staaži lisandumisega paraneb õpetaja teadmine erinevatest õpetamisviisidest, mis aitab tal valida nende hulgast parima.

C. Staaži lisandumisega tekib õpetajal parem arusaam sellest, mis laadi teadmisi ta tahab vahendada. Püüd edastada suurt hulka faktiteadmisi asendub taotlusega keskenduda väiksemale arvule põhimõtetele või järeldusteni jõudmise viisidele.

D. Staaži lisandumisega muutub õpetaja töö rutiinseks, mistõttu tema huvi väheneb, ta ei kasuta oma võimeid täiel määral ning tema töö tõhusus langeb. (Uljens 1990: 11–12.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Vertikaalse struktuurini jõudis Alexanderrsons oma 1985. aastal tehtud uurimuses, kus ta tundis huvi, kuidas mõistavad täiskasvanud õppijad nälja põhjusi. Intervjuudes enne ja pärast sotsiaalteaduslikku koolitust küsiti neilt, miks on maailmas, eriti arengumaades, nii palju nälga. (Vt näide 25.)

NÄIDE 25. Vertikaalne kategooriate süsteem fenomenograafilises uurimuses. Alexanderrsonsi 1985. aastal avaldatud uurimuses väljendati kolme erinevat arusaama nälja põhjustest.

A. Nälja põhjus on väheses võimus.
B. Nälja põhjus on väheses toidutootmises.
C. Nälja põhjus on rahvastiku suurenemises.

Arusaam A oli kõrgemal tasandil kui arusaamad B ja C, sest siin arvestati andmete sisemisi aspekte ja nimelt seda, et suurem osa muutusi vastajate arusaamades (mis ilmnes enne ja pärast koolitust tehtud intervjuuandmete võrdlusest) oli suunatud selle arusaama poole (vastajad väljendasid intervjuudes liikumist seisukohalt B või C seisukoha A juurde). (Uljens 1990: 12–13.)

Hierarhiline struktuur kujunes Hasselgreni 1982. aastal avaldatud uurimuses, kus keskenduti eelkoolikasvatuse üliõpilaste arusaamadele mängust (näide 26).

NÄIDE 26. Hierarhiline kategooriate süsteem fenomenograafilises uurimuses. Hasselgreni 1982. aastal ilmunud uurimus oli kavandatud järgmiselt. Üliõpilastel paluti vaadata 5-minutilist videosalvestist koolieelikute mängust. Üliõpilased vaatasid salvestist kahe semestri pikkuse perioodi jooksul kolm korda ning pärast igat vaatamist tuli neil jutustada, kuidas nad vaadatu sisu mõistavad. Hasselgren eristas vastustes neli kvalitatiivselt erinevat arusaama.

Tartu Ülikooli raamatukogu

- *Fragmentaarsus.* Jutustuses puudus organiseeriv põhimõte ning nähtust anti rohkem või vähem impressionistlik pilt.
- *Osalisus.* Jutustuses keskenduti salvestise mingile osale, vähendades teiste osade rolli või jättes need täiesti välja.
- *Kronoloogilisus.* Jutustus kujutas endast salvestise sisu ümberjutustamist, lähtudes kronoloogilisest järgnevusest.
- *Abstraheerimine.* Nähtut kasutati mingi abstraktse idee illustreerimiseks.

Selle kategooriate süsteemi arusaamad on erinevalt arenenud. Arenenumad arusaamad haaravad endasse ka vähem arenenud arusaamade jooni. Kategooriate süsteemi moodustamisel on arvestatud andmete sisemisi aspekte (mitte mingit välist kriteeriumi). Lähtutakse andmete loogilistest ja strukturaalsetest aspektidest. See, mitu indiviidi vastavat arusaama esindasid, ei ole oluline. (Uljens 1990: 13–14.)

Fenomenograafilises uurimuses püütakse nagu paljudes teisteski kvalitatiivsetes strateegiates luua mingit ilmingut puudutavat teooriat. Selleni juhibki kirjelduskategooriate süsteem, mida on nimetatud ka tulemuste kosmoseks. (Metsämuuronen 2006: 109.)

Fenomenograafilise uurimuse käiku illustreerib näide 27.

NÄIDE 27. Fenomenograafilise uurimuse käik. Sandberg ja Samuelsson (2003) kasutasid fenomenograafiat, et kirjeldada erinevaid viise, kuidas eelkooliõpetajad mõistavad mängu. Nad uurisid, kuidas mäletavad õpetajad mängu oma lapsepõlves ja kuidas nad tajuvad tänapäeva laste mängu. Vastavalt fenomenograafia traditsioonidele keskenduti käsituste variatiivsusele. Analüüsis oli oluline koht intervjueeritavate väidete võrdlemisel, mis võimaldas leida sarnasusi ja erinevusi inimeste mõtlemisviisides. Intervjuud olid lähtepunktiks tõlgendusele ja analüüsile, mis viis kirjelduskategooriate väljatoomiseni. Indiviide vaa-

Tartu Ülikooli raamatukogu

deldi lahus kirjelduskategooriatest, s.t ühe vastaja väited võisid langeda mitmesse erinevasse kategooriasse.

Intervjuud viidi läbi 20 eelkooliõpetajaga. Intervjueeritavad väljendasid mängu kohta erinevaid vaated, seega kujunes rühmasisene variatiivsus. Valimi moodustamisel kasutati nii eesmärgipärase väljavõtu kui ka teoreetilise väljavõtu põhimõtteid. Valimi moodustamisel taotleti variatiivsust vastavalt soole, eale, lapsepõlvekeskkonnale, õde-de-vendade olemasolule, oma laste olemasolule, haridustee pikkusele ja tööle kas munitsipaal- või eraõppeasutustes. Sellega taotleti nii võimalikult laiahaardelisi kirjeldusi kui ka maksimaalset varieeruvust.

Eelkooliõpetajatele helistati, tutvustati nii uuringu eesmärki kui ka kavandatavat intervjuud ning päriti, kas nad oleksid nõus osalema. Otsustati ka intervjuu toimumise aeg ja koht. Poolstruktureeritud intervjuud viidi läbi osaliste töökohal. Iga intervjuu algas uuringu eesmärgi kirjeldamisega. Tutvustati ka uuringu eetikanõudeid, mis hõlmavad konfidentsiaalsust, nõusolekut, informeeritust ja autonoomiat. Rõhutati, et uuringus osalemine on vabatahtlik.

Intervjueerijad palusid eelkooliõpetajatel rääkida järgmistel teemadel: mälestused oma lapsepõlve aegsetest mängukogemustest, ettekujutused tänapäeva laste mängust eelkoolis ja kodus, võrrelduna nende endi kogemustega, ning nende lähenemisviis laste mängule klassis. Need küsimused olid lähtepunktiks edasisele vestlusele ning sügavamale arutelule mängu üle. Selleks et avastada eelkooliõpetajate vaatenurki, julgustasid intervjueerijad neid vabalt oma kogemustest rääkima. Intervjuud kestsid 45–90 minutit, need salvestati ja transkribeeriti.

Andmete analüüsil järgiti fenomenograafilise uuringu traditsioone. Kõigepealt loeti igat intervjuuprotokolli korduvalt, et saada väidetest üldine mulje ja mõista nende tähendust. Nii saadi ülevaade materjalist ning toodi välja mõned ühisjooned. Seejärel analüüsiti igat intervjuud, vaadeldes seda nii tervikuna kui ka detailselt. Siis algas andmete redutseerimine, s.t valiti välja kõik tsitaadid, mis väljendasid vastust küsimusele: „Kuidas tajuvad eelkooliõpetajad oma lapsepõlve mängu ja kuidas nad tajuvad tänapäeva laste mängu?" Tsitaatidest moodustati peamised kategooriad. Sama tähendusega väited koondati ühe kategooria alla ja kategooriale anti nimi. Sellise analüüsi käigus tuli välja arvukalt olulisi väiteid. Kolmas samm oli kogu valimist saadud väidete rühmitamine tähendusüksusteks, mis omakorda koondati kahe üldisema teema alla.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Neljandaks uuriti kummagi laiema teema alla koondatud tähendusüksuste sarnasusi ja erinevusi. Need tähendusüksused olidki uurimuse fookuses ja näitasid erinevaid viise, kuidas eelkooliõpetajad mängu tajuvad.

Hinnati ka uurimistulemuste valiidsust, reliaablust ja üldistatavust. Fenomenograafias näitavad valiidsus ja reliaablus seda, mil määral arusaamade kategooriad vastavad osavõtjate arusaamadele. Reliaablust, hoolikust ja valiidsust toetasid kaks kriteeriumi: kategooriaid illustreerisid tsitaadid intervjuudest ning teine uurija kontrollis, et kategooriad on vastavuses intervjuudes esitatud väidetega. Seega oli tsitaatidel uuringus kaks rolli: illustreerida tulemusi ja anda lugejale võimalus hinnata uurijate tõlgenduse põhjendatust. Mõlemad autorid analüüsisid intervjuusid sõltumatult. Samuti arutati uuringu esialgseid tulemusi teiste uurijatega.

Üldistatavus tähendab fenomenograafilises traditsioonis seda, et ilmingul on nii palju omadusi kui võimalik. Seda traditsiooni järgides taotleti uuringus väljavõtustrateegiaga materjali võimalikult suurt variatiivsust. Uuritavate valik toetus eeldusele, et inimest ümbritsev kontekst mõjutab oluliselt võimalust saada nii- või teistsuguseid kogemusi.

Uuringust selgus, et eelkooliõpetajad kirjeldavad oma lapsepõlvemängu sooliste stereotüüpide kaudu. Osa meestest ja naistest kirjeldas "salajast" mängumaailma, mis asus väljaspool täiskasvanute nägemisulatust. Kõik vastajad rõhutasid, et õuemängud olid nende lapsepõlves palju üldisemad kui nüüd. Samuti näitas intervjuude analüüs suurt variatiivsust arusaamades enda lapsepõlve aegsest ja praeguste laste mängust. Need võis koondada kahe nimetuse alla: "idealiseeritud arusaamad" (idealiseeriti oma lapsepõlve aegset mängu) ja "pragmaatilised arusaamad" (arvati, et tänapäeva laste mäng ei erine palju nende endi lapsepõlve mängust).

Kirjeldatud mängukogemustes eristus kaks teemat: mänguks jääv aeg ja meedia mõju. Neid teemasid ja nende alla koondunud kategooriaid kirjeldati kas idealiseeritud või pragmaatilisest vaatenurgast (joonis 5).

Uuring tipnes aruteluga tulemuste üle. Arutelus toetasid uurijad oma seisukohti teoreetiliste allikatega. Muu hulgas pidasid nad hämmastavaks, et haritud eelkooliõpetajad pole reflekteerinud oma lapsepõlve ja praeguste laste mängukogemusi. Oma lapsepõlve mängu idealiseerimist peeti vähese reflekteerimise tagajärjeks. Mida enam oma lap-

Tartu Ülikooli raamatukogu

sepõlve mängu idealiseeriti, seda negatiivsemalt suhtuti tänapäeva laste mängumaneeridesse. Edasi arutleti muutuste üle, mida õpetajad olid mängus täheldanud (õuemängude ja "salajaste" mängude osa) ning seostati neid keskkonna- ja sotsiaalsete normide muutustega ühiskonnas. Leiti, et õpetajad ei väärtusta mängu piisavalt. (Vt põhjalikumalt Sandberg & Samuelsson 2003.)

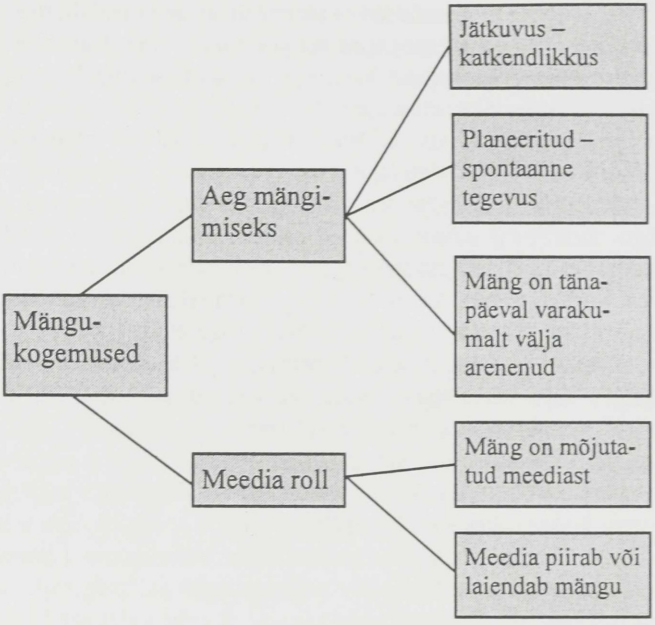

JOONIS 5. Kõigile osalistele ühised mängukategooriad (Sandberg & Samuelsson 2003)

Martoni arvates võimaldavad fenomenograafilised kirjelduskategooriad jõuda n-ö kollektiivse mõtlemiseni. Ta usub, et selline indiviidide kõrgemal seisev mõtlemisviiside süsteem kirjeldab inimmõtlemist kahel moel. Esiteks võib

Tartu Ülikooli raamatukogu

seda kasutada *kirjeldusinstrumendina,* kui on vaja selgitada, kuidas inimesed konkreetsetes olukordades mõtlevad, teiseks võib see täita mõtlemise enda *kirjelduse* rolli. (Marton 1981: 196, 198.) Huusko ja Paloniemi (2006: 163) sõnul on uurimissuund viimastel aastatel arenenud teoreetilisemas suunas.

Niisiis on fenomenograafiline lähenemisviis veel üks paljulubav võimalus kvalitatiivse uuringu kavandajale, keda huvitavad inimmõtlemise saladused. Kuna selle läbiviimine ei nõua – nagu nt etnograafia – pikaajalist viibimist uuritavas keskkonnas, sobib see sageli uurimistöödeks, mis peavad mahtuma ajalistesse raamidesse.

3.7. Narratiivne uurimus

Me sünnime lugudest tulvil maailma ning elame oma elu lugusid luues ja vahetades. Inimene on lugusid rääkiv loom. Seda mõtet on romaanis *Vete maa* hästi väljendanud Graham Swift.

Lapsed, ainult loomad elavad täiesti Siin-ja-Praegu. Ainult loodus ei tunne mälu ja ajalugu. Ainult inimene – lubage mul välja pakkuda definitsioon – on loom, kes pajatab lugusid. Kuhu ta ka ei läheks, ta ei taha endast maha jätta sogast kiiluvett ega tühja ruumi, vaid lugude kindlust pakkuvaid poisid ja rajamärke. Ta peab lugusid edasi pajatama. Kuni lugu jätkub, on kõik korras. (Swift 1998: 56.)

Lugude jutustamine on üks inimkultuuri nurgakivisid. Selle kaudu avaldub *narratiivne mõtlemine,* mille abil inimene mõtestab maailma ja iseennast selles maailmas (Bruner

Tartu Ülikooli raamatukogu

1986: 11–43). Lugude pajatamine aitab meil luua korda oma laialipaisatud ja tihtipeale segadust tekitavates kogemustes (McAdams 1988: 11). Narratiiv on nii mõtlemise vorm kui ka kultuuri võimalus väljendada oma maailmapilti (Bruner 1996: xiv).

Lugu ja narratiiv

Sõna narratiiv tuleb ladina sõnast *narratio,* mis tähendab jutustust või lugu, ja verbist *narrare,* mis tähendab jutustamist (Heikkinen 2002: 16). Suur osa autoreid käsitlebki lugu ja narratiivi sünonüümidena. Polkinghorne'i (1988: 13) sõnul kujutavad nii lugu kui ka narratiiv endast fundamentaalset skeemi, mis aitab luua seoseid inimtegevuste ja sündmuste vahel. Riley ja Hawe (2005) seevastu leiavad, et neid kaht mõistet tuleks eristada. Nende meelest saab loost narratiiv seal, kus lõpevad primaarandmed ja algab nende analüüs. Inimesed jutustavad lugusid, aga analüüsi käigus saavad neist narratiivid. Uurija tõlgendab lugusid, et leida neis peituvat narratiivi, mille häält jutustaja ise ei pruugi suuta kuuldavale tuua. Riley ja Hawe kasutavad näitena Ezzy uurimust, kus tunti huvi, kuidas jutustavad inimesed lugusid enda töötuks jäämisest ning kuidas mõjutavad jutustamisviisi laiemad sotsiaalsed tegurid. Uurijad tõid töötute jutust välja kaks narratiivi: kangelasliku ja traagilise. Töökaotuse kangelaslik narratiiv rõhutas indiviidi tegevust ja autonoomiat, traagiline narratiiv aga näitas inimest institutsionaalsete ja sotsiaalsete jõudude ohvrina. Ka Elliotti (2005: 12–13) ülevaates eristatakse inimeste endast ja oma kogemustest räägitud lugusid ning uurijate lugusid, milles püütakse mõtestada teiste inimeste kogemusi ja sotsiaalset maailma, kuid seejuures kasutatakse

Tartu Ülikooli raamatukogu

esimese ja teise astme narratiivide mõisteid.

Esimese astme narratiivide all mõistetakse lugusid, mida inimesed jutustavad endast ja oma kogemustest kas igapäevase suhtlemise käigus, nt õhtusöögilaua taga, tööl või koolis. Neid võidakse rääkida ka ametlikumas keskkonnas, nt tööintervjuudel või eneseabirühmas. Kuna sellistel narratiividel on oluline roll identiteedi konstrueerimisel ja teistele vahendamisel, on neid nimetatud ka *ontoloogilisteks narratiivideks. Teise astme narratiivid* on aga konstrueeritud uurijate poolt, kes püüavad mõtestada sotsiaalset maailma ja teiste inimeste kogemusi. Need narratiivid kujutavad endast võimalust sotsiaalse ja ajaloolise teadmuse esiletoomiseks. Teise astme narratiivid ei pea tingimata keskenduma indiviididele. Nende hulka võivad kuuluda ka kollektiivsed lood, mis esitavad indiviidi loo, jutustades selle sotsiaalse kategooria kogemustest, kuhu indiviid kuulub. Ehkki selline narratiiv räägib tervest inimeste kategooriast, on inimese reaktsioon seda kuuldes: "See on minu lugu. Ma pole üksi." Teise astme narratiive on nimetatud ka *esindavateks narratiivideks.* (Elliott 2005: 12–13.)

Narratiivi on defineeritud erinevalt. Annus (2002: 24–25) esitab kaheksa tuntumat narratiivimääratlust ja väidab, et kuna „narratiivi mõiste ümber võib punuda väga erinevaid tarbimisviise, muutub ka mõiste tähendussisu vastavalt uurija huvi iseärasustele". Annus ise määratleb narratiivi – enda sõnul küll mõnevõrra lihtsustatult – kui tähenduslikult ühendatud sündmuste esitamist tekstina (2000: 19). See on lähedane Murray (2006: 113–114) käsitusele, kes näeb narratiivis mingite sündmuste korrastatud tõlgendust. Ta rõhutab, et narratiiv hõlmab arusaama nii loo tegelastest kui ka sündmuste vahelistest põhjuslikest seostest ning sellel on klassikalise

Tartu Ülikooli raamatukogu

seisukoha järgi kolm komponenti: algus, keskpaik ja lõpp. Seega ei saa igasugust rääkimist, nt millegi kirjeldamist või argumenteerimist käsitleda loo jutustamisena (Bamberg 2006: 7). Elliott (2005: 3–4) nimetab narratiivi kolme kõige tähtsama tunnusjoonena järgmisi:

a) narratiivid on *kronoloogilised* (esitavad järjestikuseid sündmusi);
b) narratiivid on *tähendusrikkad*;
c) narratiivid on loomult *sotsiaalsed* (kuna neid luuakse teatud auditooriumile).

Narratiiv ja identiteet

Ehkki teadlaste huvil lugude uurimise vastu on pikk ajalugu (vt nt Czarniawska 2004: 1–3; Lewis 2007: 1–39), suurenes 1980. aastatel sotsiaalteadlaste huvi lugude uurimise vastu sedavõrd, et sellest tavatsetakse rääkida kui narratiivsest pöördest sotsiaalteadustes (Murray 2006: 111 jm). See olnuks mõeldamatu *Jerome Brunerita*, kes ühendas uuenduslikult narratiivi ja identiteedi mõisted. Bruneri sõnul konstrueerime ja rekonstrueerime pidevalt oma *mina*, muutes seda vastavaks olukordadega, millesse satume, ning juhindume selles nii mälestustest mineviku kohta kui ka tulevikku suunatud lootustest ja hirmudest. See väljendub lugudes, mida endast räägime. Autobiograafiates toetume nii kultuuriliselt jagatud sümbolisüsteemidele kui ka oma isiklikele kogemustele. Seega vaadeldakse autobiograafiates oma minevikus aset leidnud elusündmusi, seostatakse ja mõtestatakse neid siin-ja-praegu-vaatenurgast, hoides silme ees ka tulevikku. Samas on Bruner rõhutanud jutustamise situatsiooniliste tingimuste mõju: mu-

Tartu Ülikooli raamatukogu

gandame oma lood sobivaks uutele tingimustele, uutele sõpradele ja ettevõtmistele. Bruner väidab, et sageli saab mälust meie ennastkujundavate lugude ohver. Tema töödest ilmnes, et meil ei ole endast ühtainust kõigisse olukordadesse sobivat lugu, vaid meie lugu kujuneb vastavalt sellele, mida me arvame, et teised meist arvavad. Niisiis on meie väga isiklik autobiograafia ühtlasi läbinisti sotsiaalne. Narratiivide abil loovad inimesed arusaamu enda kohast maailmas ning narratiivide kaudu pakub kultuur oma liikmetele identiteedi- ja tegevusmudeleid. (Bamberg 2006: 3–6; Bruner 1996: xiv.) Meie identiteet on narratiivne. "Me oleme kõik nii lugude jutustajad kui ka lood, mida räägime," kirjutavad Mc Adams, Josselson ja Lieblich (2006: 3).

Elulugu ja elu ajalugu

Kui inimene jutustab oma elust, siis põimub tema autobiograafias personaalne ja sotsiaalne, minevik, olevik ja tulevik. See on andnud narratiivide uurijatele võimaluse eristada elulugu (*life story*) ja elu ajalugu (*life history*). Elulugu on lugu, mida inimene oma elust räägib, elu ajalugu aga elulugu, mis on paigutatud oma ajaloolisse konteksti. Elu ajalugude uurijad kasutavad elulugusid, et uurida konkreetseid sotsiaalseid ja ajaloolisi probleeme. Nad usuvad, et inimeste poolt oma elust jutustatud lood võimaldavad pilguheitu mitmetesse „suurtesse" küsimustesse, mis puudutavad inimeste kogemusi ja arusaamu maailmast, oma kohast selles ja sündmustest, millesse inimene satub. (Goodson & Sikes 2001: 1–2.)

Taotlus jõuda inimeste elulugude kaudu eespool nimetatud „suurte küsimusteni" seab uurijad mitmete tõsiste probleemide ette. Paratamatult tuleb küsida, mida inimese jutusta-

Tartu Ülikooli raamatukogu

tud elulugu endast kujutab, kuidas saab eluloost elu ajalugu ja milline on jutustatud ja elatud elu vahekord. (Goodson & Sikes 2001: 39–56.) Kui 20. sajandil tekkis elav huvi nii kirjapandud elulugude kui ka suulise ajaloo (*oral history*) vastu, tiivustas uurijaid veendumus, et lõpuks on kätte saadud materjal, mis võimaldab teada saada, mis on ühiskonnas juhtunud. Sellele järgnes peagi kainenemine ja tõdemine, et jutustatud elulugu ei saa samastada elu ajalooga, sest eluloo meediumiks on ebatäpne ja erapoolik mälu. Indiviidi ajakogemus ei ole ainult personaalne, vaid ka sotsiaalne ja kultuuriline, inimesed mäletavad neidsamu asju väga erinevalt. Paratamatult peab alati küsima mitte ainult, mida kõneldakse, vaid ka, miks kõneldakse, kellele kõneldakse ja kes kõneleb, kelle hääled eluloos kõlavad. (Hinrikus 2003: 173–174.)

„Suured lood" ja „väiksed lood"

Bamberg (2006) väidab, et narratiivne pööre on viinud (mõnikord ka põhjendamatule) „suurte lugude" (*Big Stories*, mida ei tohiks segamini ajada Lyotard'i töödest käibele läinud terminiga "suured narratiivid" – *Grand Narratives*!) võidukäigule narratiivsetes uurimustes, mis on tihtipeale toimunud „väikeste lugude" (*small stories*) uurimise arvel. Bamberg käsitleb suurte lugudena lugusid, mida meelitatakse jutustajatelt välja eriliste, kas uurimuslike või terapeutiliste, intervjuude abil. Need on elulood, autobiograafiad või lood mingitest pöördelistest sündmustest elus. Suurte lugude kõrval on aga ka „väiksed lood", mida inimesed räägivad loomuliku interaktsiooni käigus. Need on lühikesed lood (mitte lühilood, mis on kirjanduslik termin), mis ei käsitle kindlasti mitte kogu rääkija elu ja enamasti ka mitte kogu mõnd läbi-

Tartu Ülikooli raamatukogu

elatud sündmust (neid on nimetatud ka isiklikeks lugudeks – *personal stories* – või isikliku kogemuse narratiivideks – *narratives of personal experience*). Väiksed lood räägivad tavalistest igapäevastest asjadest ega pruugi näida huvitavad. Need unustatakse kiiresti ning tihti ei peetagi neid lugudeks. Just sellistele väikestele lugudele on senistes narratiivsetes uurimustes liiga vähe tähelepanu pööratud. Tunnustades suurte lugude uurimisel saavutatut, viitab Bamberg ka ohtudele, mida see eelistus sisaldab. Suurte lugude jutustamine ei ole igapäevane nähtus. Neid ei jagata spontaanselt, vaid inimesi õhutatakse rääkima eriliste intervjuude käigus – tingimustes, mida võib pidada kunstlikeks. See teeb uurimisprotsessi kahtlaselt sarnaseks nende traditsiooniliste protseduuridega, kus subjektid asetatakse väga erilistesse tingimustesse, selleks et piiluda pealispinna „taha" või "alla" ning tuua päevavalgele midagi sellist, mis argitingimustes ei avaldu – midagi "sügavamat" või koguni „pinnaliste" igapäevaste toimingute ja interaktsioonide põhjust. Bamberg leiab, et tulevikus võiksid narratiivsed uurimused pöörata rohkem tähelepanu loomuliku interaktsiooni käigus jutustatavatele lugudele.

Norrick (2000) nimetab „väikseid lugusid" vestluslikeks narratiivideks (*conversational narrative*) ning toob nende peamiste tüüpidena välja järgmised: (1) *isiklikud narratiivid*, sh ennastülendavad lood, piinlikud lood, probleemide lood ja unistuste lood; (2) *kolmanda isiku lood*, kus jutustatakse kellegi teise poolt mäletatud lugusid; (3) *üldistatud korduva kogemuse lood,* kus ei viidata ühelegi konkreetsele juhtumile; (4) *ühiselt taasjutustatud lood* (ühine jutustamine kinnitamaks rühmakuuluvust; kolmanda isiku lugude ühine jutustamine; ühine fantaseerimine, nt modaalverbide „võiks" ja „oleks" abil; (5) *segalood,* mis ei kuulu selgelt ühtegi eelmai-

Tartu Ülikooli raamatukogu

nitud tüüpi. Vestluslikes narratiivides jutustatakse isikliku kogemuse lugusid, et informeerida üksteist endast ja oma väärtushinnangutest. Sellega võidakse kinnitada oma kuuluvust kohal viibivasse või suuremasse rühma. Nende lugudega püütakse sageli ka kuulajaid lõbustada ning oma väiteid selgitada või illustreerida. Kolmanda isiku lugudega soovitakse edastada teavet sündmuste kohta ja väljendada nendega kaasnevaid tundeid. Jutustajad kasutavad kõigil juhtudel ühesuguseid jutustamisstrateegiaid, mille hulka kuulub nt kordamine ja lugude standardne ülesehitus. (Norrick 2000: 134–168.)

Ka Labov ja Waletzky (1997) rõhutavad väikeste lugude (nende sõnastuses „isikliku kogemuse suuliste versioonide") uurimise tähtsust, sest see aitab avastada narratiivi põhistruktuure, mida pole võimalik leida keerukamatest narratiividest, kus need algelised lihtsad elemendid on omavahel kombineerunud ja edasi arenenud.

Labovi ja Waletzky narratiivi ülesehituse mudel

Labov ja Waletzky usuvad, et kõiki narratiive iseloomustab standardne ülesehitus, mis võimaldab igat loo elementi eraldi analüüsida. Terviklikud narratiivid koosnevad kuuest komponendist: sisukokkuvõte (*abstract*), orienteerimine (*orientation*), teema arendus (*complicating action*), hinnangu andmine (*evaluation*), lahendus (*resolution*) ja kooda (lõpetamine) (*coda*). Näide 28 illustreerib narratiivi elementide esinemist biograafilises intervjuus naisega, kes räägib oma ema surmast (Elliott 2005: 43–44). Narratiivi elemendid on tähistatud järgmiselt: A=sisukokkuvõte, O=orienteerimine, Ca=teema arendus, E=hinnangu andmine, R=lahendus, C=kooda.

Tartu Ülikooli raamatukogu

NÄIDE 28. Narratiivide põhielemendid biograafilises intervjuus

1	Intervjueerija: Te ütlesite, et tal oli vähk?
2A	Intervjueeritav: Jah, ta suri vähki.
3A	See periood oli tõesti põrgulik,
4Ca	sest nad [arstid] ütlesid meile, et tal on neli kuud elada jäänud,
5Ca	ja mm... ja nad ütlesid, et olid eksinud,
6Ca	kui arvasid, et ta on vähist vaba,
7Ca	et tal pole vähki.
8Ca	Ja siis, 1991. aastal, 9. veebruaril,
9Ca	ütlesid nad, et tal on kuu aega elada jäänud,
10R/Ca	ja ta surigi täpselt kuu aja pärast.
11E	Nii oli see üks edasi-tagasi visklemine,
12E	see tähendas telefonikõnesid kell neli hommikul,
13E	palju pisaraid,
14E	Wolverhamptonisse minekut
15E	ja haiglasse jäämist
16E	ja see oli – see oli hirmus.
17E	See oli tõesti hirmus.
18R	Aga see polnud veel kõige hullem.
19R	Kõige hullem oli elu ilma temata.
20C	Teate, see jätab ellu suure tühjuse,
21C	kui keegi sureb.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Narratiivsete uurimuste polüfoonia

1980. aastatel väljus narratiivide uurimine kirjandusspetsialistide ringkonnast ja on nüüdseks saanud kõikide humanitaar- ja loodusteaduste harude positiivseks inspiratsiooniallikaks (Annus 2002: 25). Bruneri (1996: xiv) sõnul ei tulene narratiivi keskse osa tunnustamine ühestki üksikust teadusdistsipliinist, vaid paljude teaduste ühisalast. Nende teadustena nimetab ta kirjandusteadust, sotsiaalantropoloogiat, lingvistikat, ajalugu, psühholoogiat ja arvutiteadust ning näitab narratiivse lähenemisviisi viljakust ka kasvatuse mõistmisel.

Narratiivse uurimisviisi võimalused on avarad ning arenevad pidevalt. Huvi narratiivsete uurimuste vastu on tohutu suur, kuid kindlasti on nende näol tegemist väga mitmepalgelise nähtusega. Huttuse, Heikkise ja Syrjälä (2002: 11) järgi ei kujuta narratiivsed uuringud endast ei ühtset meetodit ega ka ühtainsat koolkonda. Narratiivsel uuringul võib olla niisama palju eesmärke, kui on selles valdkonnas uurijaid. Narratiivsete uuringute valdkonda võib nimetada polüfooniaks.

Vihjeid narratiivsete uuringute võimalikele huviobjektidele pakuvad kõik eespool käsitletud alateemad. Narratiive saab kasutada uurimaks, kuidas inimene loob ja vahendab oma identiteeti. Uurijaid on sageli huvitanud mitmesugused pöördelised sündmused inimese elus: tõsine haigestumine, töötuks jäämine, lahutus, lähedase kaotus jne. Samas võimaldavad inimeste jutustatud lood pilku heita erinevatele sotsiaalsetele ja kultuurilisele nähtustele. Narratiivide uurimine on Elliotti (2005: 5–6) sõnul tugevasti kanda kinnitanud nt tervisesotsioloogias, kus see on võimaldanud saada uusi teadmisi inimeste vaatenurkadest tervisele ja haigusele, tervise-

Tartu Ülikooli raamatukogu

käitumisest ja terviseharidusest, krooniliste haiguste mõjust inimeste identiteedile ja nn patsiendi- või haigusekarjääri kulust. Lugude uurimisest on saanud metodoloogiline tööriist ka kriminoloogias, kus inimeste elu holistlik vaatlemine on hõlbustanud nt kuritegelikule teele tagasipöördumise mõistmist. Perekonnasotsioloogias on narratiivide abil palju uuritud inimeste abielulahutusega kaasnevaid kogemusi, muutuvaid suhtumisi seksuaalsusesse ja perekonna loomist. Sirkkilä (2005) on nt uurinud, kuidas soome mehed legitimeerivad oma suhet ja abiellumist Tai naistega. Narratiivne uurimisviis on osutunud tõhusaks ka hariduskäsimuste mõistmisel. Lugude kaudu on uuritud õpetamist ja õppimist (Lewis 2007), küpsemas eas inimeste naasmist kooli (Elliott 2005: 6) jm.

Narratiivsus on üha enam ka praktiline tööriist: elulugude kirjutamist ja jutustamist on praktikud kasutanud jutustajate elu parandamiseks. Narratiivset praktikat kasutatakse nt psühhoteraapias, pedagoogikas, õpetajakoolituses, haigete ja vanurite hoolduses, sotsiaaltöös ja rehabilitatsioonis, halduses ja turunduses. (Heikkinen 2002: 22–23.)

Üheks näiteks sellistest praktilistest rakendustest on narratiivsuse idee tungimine somaatilisse arstiteadusse. Karjalaise ja Kotkavirta (2002: 439–440) ülevaates räägitakse muu hulgas arstide kalduvusest illustreerida oma toimetusi faustlikult, mõjuvate metafooride ja kangelaslugudega. Kangelasmuistendi poole pürgimine võib paranemist soodustada, kuid liiga ühepoolsena jätab see kõrvale patsiendi ja tema vaatenurga. Uute nähtuste iseloomustamiseks tarvitatakse sageli metafoore („võitlus" haigusega, patsiendi „päästmine" jms). Metafoori on põimitud praktilisi teadmisi ja kujutamisviise, mis on suuremas osas varjatud. Ühekülgne takerdumine mingi metafoori külge põhjustab ka ühepoolset ja valet mõju

Tartu Ülikooli raamatukogu

(nt võib arstidel ja omastel, kes on „võitluse" lummuses, olla raske lasta terminaalsel patsiendil rahus surra).

Narratiivse psühhoteraapia esindajad on kasutanud poeetilist metafoori, rääkides „valu ja lootuse lugudest". Psühhoterapeudi juurde tuleb inimene, kelle on vallutanud tema valu lugu, kes on „probleemist küllastunud". Psühhoterapeudi ülesanne on aidata kliendil „üles leida" või „meelde tuletada" oma lootuse lugu. (Freeman & Lobovits 1993.)

Narratiivse uurimuse käik

Kuna narratiivsel uurimusel võib olla palju eri vorme, võib ka erinevate narratiivsete uurimuste käik suuresti erineda. Et leida ühisjooni, mis iseloomustavad neid kõiki, tuleks kõigepealt püüda narratiivset uurimust määratleda. Kõige lihtsam viis seda teha on öelda, et see on *uurimus, kus mõistmisvahendina kasutatakse loo, jutustuse või narratiivi mõistet* (Sirkkilä 2005: 105). Seega peaksime *andmete kogumise* etapis oma uurimuse tarbeks hankima just sellist andmestikku, mida saab mõista lugudena (vt eestpoolt). Selleks võib kasutada mitmesuguseid intervjuuvorme, aga ka muuks otstarbeks loodud materjale (kirju, autobiograafiaid, trükiseid jm). Uurija võib õhutada osalisi päevikut pidama, fotosid koguma või isegi videosalvestisi tegema. Ta peaks leidma sellise moodu se andmete kogumiseks, mis on uuritavatele kõige mugavam ja võimaldab neil kõige paremini oma narratiivi välja arendada. (Murray 2006: 118.)

Narratiivses uurimuses kasutatavateks intervjuudeks sobivad näiteks *Fritz Schütze* loodud *narratiivne intervjuu* (vt 4.1.7), *Dan McAdamsi* (1995) loodud *eluloointervjuu* (*life story interview*) (McAdams, Josselson & Lieblich 2006: 178–

Tartu Ülikooli raamatukogu

181 jm), *Uwe Flicki* (1997) loodud *episoodiintervjuu* (vt 4.1.8.), Zinni (2004) andmetel ka poolstruktureeritud intervjuud, nt *fokuseeritud intervjuu* (vt 4.1.3.). Milline neist valida, oleneb sellest, mis uurijat huvitab. Kui teda huvitavad biograafilised protsessid, võib sobiv lahendus olla narratiivne intervjuu; kui inimeste hinnangud mingitele stiimulitele, nt filmidele või ajaleheartiklitele, võib sobivaks osutuda fokuseeritud intervjuu; kui aga igapäevane teadmine mingitest objektidest või protsessidest, siis episoodiintervjuu (Flick 1997: 17–18). Murray (2006: 118) soovitab pakkuda intervjueeritavatele kirjalikku loendit arutlusele tulevatest teemadest. See aitab hajutada osavõtjate kahtlusi, et neid ootavad ees mingid kavalad küsimused. Pärast intervjueerimist tuleb intervjuu võimalikult kiiresti *transkribeerida* (vt 5.1.5).

Ka andmete analüüs pakub mitmeid võimalusi. Narratiivse intervjuu analüüsi käsitletakse osas 5.4. Eluloointervjuu analüüsil keskendutakse sündmuste põhjuslike seoste esitamisele (McAdams, Josselson & Lieblich 2006: 178–181). Narratiividest võib otsida pea- ja kõrvaltegelasi, seostatud tegevusi, kangelasi ja kaabakaid (Aava 2004: 23). Meediatekstides võib vaatluse alla võtta „suured narratiivid", mille all mõistetakse ühiskonnas kultuuriliselt väljakujunenud veendumusi ja uskumusi, mis pole seotud ühe kindla tekstiga, vaid tekivad paljude väikeste tekstide ühistööna (Aava 2004: 24). Sageli pööratakse analüüsil tähelepanu narratiivi ülesehitusele ja kasutatakse mitmesuguseid skeeme, mille abil tuuakse välja narratiivi ajalisi tunnuseid. *Mary ja Kenneth Gergen* töötasid 1984. aastal välja kasuliku analüüsiviisi, mille abil eristatakse stabiilseid, progressiivseid ja regressiivseid narratiive. *Stabiilses narratiivis* jäävad jutustaja hinnangud olukorrale või sündmustele jutustamise käigus samaks. *Reg-*

Tartu Ülikooli raamatukogu

ressiivses narratiivis muutuvad hinnangud jutustamise käigus halvemaks. *Progressiivses narratiivis* seevastu parandab jutustaja jutustamise käigus oma hinnanguid. Need kolm laia narratiivi vormi on esindatud mitmesugustes kirjanduslikes narratiivides: tragöödias, komöödias, satiiris, romantilises saagas jne. (Murray 2006: 122; Riley & Hawe 2005.)

Narratiivide uurijad võivad jutustatud loo tõlgendamiseks kasutada erinevaid teoreetilisi raamistikke. Teoreetiliste seisukohtade kasutamist on võrreldud kivi tiiki viskamisega: sobiv teooria paneb narratiiviprotokollid vee kombel virvendama ning toob välja just teatud jooned, mis jääksid tähelepanuta mõne teise teooria puhul. (Murray 2006: 129.)

Sellest, milliseid väljakutseid esitab uurijale elulоolise teksti analüüs elu ajaloo tüüpi uurimuse võtmes, saab aimu Kirsi (2003: 223–224) artiklist. Tema sõnul tuleks tähele panna retoorilisi võtteid, mille kaudu autor lugeja ja teemaga suhestub ning loob aluse oma kirjutaja-autoriteedile. Luubi alla asetatakse ka jutustuse struktuur, tegelaste iseloomustuste ülesehitus, süžeeline arendus, müüdid või metanarratiivid ning kirjelduste tihedus. Elulooanalüüs nõuab tähelepanu pööramist eluloo ajalisele periodiseerimisele ja kooskõlastamisele "suure ajaloo" sündmustega. Teksti ajaline korrastatus või selle korrastamise lünklikkus, ebaühtlus või vaevalisus on märgiks selle koherentsusest: teksti ajaline kaootilisus võib – kuid ka tingimata ei pruugi – osutada traumaatiliste sündmuste mäletatavuse ning sõnastamise raskustele. Sündmustevahelised seosed, võrdlused, paralleelsused, hoiakud ja hinnangud on tihti paremini nähtaval üleminekukohtades, kus elulookirjutaja teeb pausi, et tagasi vaadata käidud teele. Üldiselt on kasulik silmas pidada, et see, millest tekst vaikib, on ehk sama tähtis kui see, millest ta pajatab. Ka vastukäivuste ja para-

Tartu Ülikooli raamatukogu

doksaalsuste esinemine on oluline, kuna elulоolistes tekstides toimivad alternatiivsed või otseselt kokkupõrkavad tõlgendused omaenda elust, mis väljenduvad keelelisel tasemel sõnavalikus või nihetes lausestruktuuri tasandil. Erandlikkusetüüpilisuse küsimusele lähenemiseks soovitatakse suulise ajaloo intervjuutekstides ja kirjutatud elulootekstides jälgida kordusfraase ("refrääne"), mille kaudu väljenduvad suhted kirjutaja hoiakute ja ühiskonnas käibel olevate suhtumiste ja käitumisreeglite vahel.

Murray (2006: 120–121) järgi koosneb narratiivide analüüs kahest faasist: *kirjeldavast* ja *tõlgendavast*. Mõlema faasi juurde kuulub transkribeeritud narratiivi põhjalik lugemine. Lugemisel tuleks tähelepanu pöörata nii narratiivi struktuurile kui ka sisule. Kasulik strateegia on koostada narratiividest lühike kokkuvõte, kus oleksid märgitud sellised olulised tunnused nagu algus, keskpaik ja lõpp. Analüüsides võib esile tõsta võtmeteemasid tekstis ning narratiivi eri osi seostavaid üleminekuid. Samuti võib välja tuua alaplokke laiema narratiivi raamides ja pöörata tähelepanu nende ühendamisele. Kokkuvõttest saab ettekujutuse, millised on peamised teemad, mis narratiivis tõstatatakse. Põhjaliku lugemise abil saab välja arendada kodeerimisraamistiku, mis on rakendatav erinevate narratiivide puhul. See kodeerimisraamistik peaks tabama narratiivide üldist mõtet ja mitmesuguseid neis tõstatatud teemasid. Järgmine samm on ühendada narratiiv laiema teoreetilise kirjandusega, mida kasutatakse loo tõlgendamiseks. See analüüsi faas võib viia teatud narratiivitüüpide väljatoomisele, mida iseloomustab teatav teoreetiline sisu. Näiteks võib uurijat huvitada, kuidas tulevad inimesed toime kriisidega oma elus. Sel juhul pöörab ta narratiive lugedes tähelepanu sellele, kuidas jutustajad kirjeldavad kriise oma

Tartu Ülikooli raamatukogu

elus, toovad oma väidetele konkreetset toetusmaterjali ja suunavad oma loo kuulajale. Igas loos uuritakse kindlaid narratiivseid elemente: kuidas on need elemendid narratiivis seostatud, milliseid teemasid rõhutatakse ja milliseid metafoore kasutatakse.

Nagu eelnevatest kirjeldustest näha, saab narratiivide analüüsimisel kasutada nii holistilist kui ka liigitusel põhinevat, nii jutustuse sisule kui ka selle vormile keskenduvat lähenemisviisi ning nende mitmesugust kombineerimist. Lisateavet narratiivide analüüsi kohta võib leida osast 5.4.

Murray narratiivsest uurimusest annab lühiülevaate näide 29.

NÄIDE 29. Narratiivne uurimus. Murray uuris oma 2002. aastal avaldatud uurimuses, millise tähenduse annavad rinnavähki põdevad naised haigusele oma igapäevaelus. Uurijaid huvitas, kuidas on naiste lood konkreetses sotsiaalses ja interpersonaalses kontekstis konstrueeritud. Kõik intervjueeritud naised olid läbi teinud rinnaoperatsiooni. Nende viimasel arstlikul läbivaatusel ei olnud haiguse tagasituleku märke avastatud. Naised andsid intervjuudeks nõusoleku ning need viidi läbi kas naiste kodus või uurija tööruumis. Paljude naiste jaoks oli intervjuu väga emotsionaalne kogemus. Nad mainisid, et neil oli olnud vähe võimalusi operatsioonikogemusi kellegagi jagada, sest neil tuli oma perekonna ees vapper näida. Seepärast oli võimalus oma kogemustest vabalt rääkida nende meelest väga teretulnud.

Alustati kokkuvõtete tegemisega igast narratiiviprotokollist. Kõigis lugudes olid teatud sarnasused, mis väljendusid järgmises standardses struktuuris.

1. *Algus.* See oli elu enne rinnavähki. Naised rõhutasid erinevaid tahke oma elus: perekonnaelu, abielu, tööd, lapsi jne. Kõige tähtsam oli, et vähk ei mänginud mingit rolli nende elus. Osa naisi püüdis otsida varaseid kogemusi, mis võisid soodustada hilisemat haiguse teket.

Tartu Ülikooli raamatukogu

2. *Keskpaik.* Loo põhiosa koondus vähi diagnoosimisele, operatsioonile ning enda, oma perekonna, sõprade ja kolleegide reaktsioonidele.
3. *Lõpp.* See oli tagasivaade oma elu lõhestanud sündmustele: kuidas nad hakkasid end määratlema haigusest eluga väljatulijana, kuidas muutusid nende eluootused ja kogemused.

Tähtis on välja töötada analüütiline raamistik, mis hõlmaks kõiki narratiiviprotokolle. Narratiivide esialgne lugemine tekitas mulje, et kasulikuks võiks osutuda Mary ja Kenneth Gergeni mudel, kus narratiivid jagatakse stabiilseteks, regressiivseteks ja progressiivseteks. Nii võis vähikogemuste kirjeldused jagada stabiilselt regressiivseteks (kogu elu nähti raskena, mida vähi diagnoos üksnes süvendas; tajuti sotsiaalse toetuse puudumist, isoleeritust; kardeti, et vähk takistab tähtsate kohustuste täitmist; vähi tagasitulek oli pideva ohuna pea kohal); progressiivseteks (elu, sh vähikogemust, nähti väljakutsena, võimalusena) ja stabiilselt rutiinseteks (erilisi sündmusi oma elus ei rõhutatud ning elu nähti ühetaolisena; vähi diagnoosimine ja sellega seonduv oli samasugune rutiinne sündmus).

Oli näha kuidas inimesed kasutavad narratiive, et luua seoseid erakordse ja tavalise vahel oma elus. Pärast teema tutvustamist oli intervjueerija roll minimaalne. Naiste lugude struktuuris oli klassikaline algus, keskpaik ja lõpp. Algus kirjeldas lähteolukorda, keskpaik pakkus detailseid rinnavähi kogemusi ja lõpp rääkis haiguse mõjust jutustajate elule. Vähikogemust seostati eelnevate kogemustega, inimestevaheliste suhetega ning laiemate sotsiaalsete uskumustega.
(Murray 2006: 123–127.)

Võimalus lisada oma hääl narratiivsete uurimuste polüfooniasse on igal loomingulisel uurijal, keda huvitab, kuidas me „lugusid pajatavate loomadena" iseennast ja oma tegevust mõtestame. Seda on teiste hulgas teinud ka Eesti elulugude uurijad (Hinrikus 2003).

Tartu Ülikooli raamatukogu

4. ANDMETE KOGUMINE KVALITATIIVSETES UURINGUTES

Kvalitatiivsetes uuringutes võidakse koguda kas verbaalseid või multimodaalseid andmeid. Verbaalseid andmeid võib Flicki (2006: 147) sõnul saada intervjuudest, narratiividest ja rühmaarutlustest. Nende terminite piirid on siiski hägused, sest ka narratiive võib koguda teatud liiki intervjuudega (nt narratiivse või elulookintervjuuga) ning erilisteks intervjuudeks võib pidada ka rühmaarutlusi. Multimodaalsed andmed ei keskendu ainult inimeste lausutud või kirjutatud sõnale, vaid hõlmavad ka nt visuaalseid andmeid. Multimodaalseid andmeid kogutakse etnograafiliste ja vaatlusmeetoditega (Flick 2006: 215).

4.1. Intervjuud

Intervjuud võrreldakse sageli vestlusega. Lihtsaim viis intervjuud defineerida ongi nimetada seda vestluseks, millel on eelnevalt kavandatud eesmärk. Intervjuu meenutab vestlust mitmes mõttes. Mõlemad hõlmavad nii verbaalset kui ka mitteverbaalset kommunikatsiooni, mille abil vahendatakse mõtteid, hoiakuid, seisukohti, teadmisi ja tundeid. Nii vestluses kui ka intervjuus mõjutavad osapooled teineteist. Mõlemas olukorras suhtlevad osalised näost näkku. (Hirsjärvi & Hurme 2006: 42.) Ning hea intervjuu teeb nagu hea vestluski mõlemale osapoolele rõõmu. (Hirsjärvi & Hurme 1991: 25.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Hirsjärvi ja Hurme (2006: 42–43) järgi võib intervjuud jagada terapeutilisteks (mille ülesandeks on käitumise ja hoiakute muutmine) ja infokogumisintervjuudeks (mille eesmärk on koguda mingit teavet). Viimased jagunevad omakorda kaheks: praktilisteks intervjuudeks (mille eesmärk on koguda infot mingi praktilise probleemi lahendamiseks) ja uurimuslikeks intervjuudeks (mille eesmärk on süstemaatiline infohankimine). Seega võib uurimuslikku intervjuud pidada teaduslikuks meetodiks. Intervjuu läbiviimist teadusuuringu osana iseloomustavad järgmised tunnused.

a. Intervjuu on kavandatud ning intervjueerija on tutvunud uurimisobjektiga nii praktiliselt kui ka teoreetiliselt. Eesmärgiks on saada usaldusväärset teavet uurimisprobleemi seisukohast tähtsas valdkonnas.
b. Intervjuud alustab ja suunab intervjueerija.
c. Intervjueerijal tuleb tavaliselt intervjueeritavat motiveerida ja tema motivatsiooni alal hoida.
d. Intervjueerija tunneb oma rolli, aga intervjueeritav õpib selle selgeks intervjuu käigus.
e. Intervjueeritav peab saama kindel olla, et tema poolt antud teabega käiakse ümber konfidentsiaalselt.

Intervjuu eelised ja puudused

Intervjuu suur eelis teiste andmekogumismeetodite ees on paindlikkus, võimalus andmekogumist vastavalt olukorrale ja vastajale reguleerida. Põhjendused, mida uurijad intervjuumeetodit valides esitavad, ulatuvad Hirsjärvi, Remese ja Sajavaara (2005: 192–193) sõnul laiadest filosoofilistest lähtekohadest päris konkreetsete seikadeni. Intervjuu valitakse

Tartu Ülikooli raamatukogu

tavaliselt järgmistel põhjustel.

- Soovitakse rõhutada, et uurimisolukorras tuleb inimest näha *subjektina.* Talle tuleb anda võimalus väljendada ennast võimalikult vabalt. Inimene on uurimuses *tähendusi* loov ja *aktiivne* osapool.
- *Kõne all on vähe uuritud, tundmatu valdkond.* Uurijal on vastuste suunda raske ette näha.
- Inimeste ütlused soovitakse paigutada *laiemasse kontekst.* Intervjuus on võimalik vastajat, tema näoilmet ja žeste näha. Samuti võib intervjueeritav rääkida endast ja teemast rohkem, kui uurija on suutnud ennustada.
- Kui on teada, et uuritaval teemal on oodata palju *erinevaid* vastuseid.
- Soovitakse vastuseid *täpsustada.*
- Soovitakse saada *põhjalikku* teavet. Näiteks võib paluda seisukohti põhjendada. Vajaduse korral saab kasutada lisaküsimusi.
- Soovitakse *uurida raskeid või õrnu teemasid.*

Mitmed seigad, mida peetakse intervjuu plussideks, kätkevad endas ühtlasi probleeme. Intervjuu võtab palju aega. Uurimuslikul eesmärgil ei tasu pooletunnilist intervjuud tegema hakatagi (uurimuslikud intervjuud kestavad tavaliselt 1–2 tundi). Kui probleem on nii lihtsasti lahendatav, on mõttekam kasutada ankeeti. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 193, 198.) Samas on intervjuu läbiviimisele kuluv aeg veel väike asi. Gillham (2004: 9) mainib, et intervjuude ajamahukust kiputakse sageli alahindama, ning väidab, et sajale ühetunnisele intervjuule võib kuluda 5000 töötundi. Selle hulka kuulub aeg, mis kulub intervjuu kava väljatöötamiseks ja pi-

Tartu Ülikooli raamatukogu

lootuuringu tegemiseks, intervjueerimiskoha ettevalmistamiseks ning sõiduks sinna ja tagasi, intervjuu transkribeerimiseks ja analüüsiks. Ühetunnise intervjuu korralik transkribeerimine võtab tema sõnul aega umbes kümme tundi. Ajamahukas on ka analüüs ning ei tasu loota, et arvuti selle ära teeb, ehkki arvutist on materjali organiseerimisel palju abi. Viiskuus tundi analüüsiaega ühe intervjuu kohta pole kindlasti ülepaisutatud hinnang.

Gillham (2004: 11) soovitab intervjuu kasulikkuse vaagimisel arvestada järgmisi seiku (tabel 7).

TABEL 7. Intervjuu sobivuse tingimused

Intervjuu ei sobi, kui	Intervjuu sobib, kui
uuritakse suurt hulka inimesi	uuritakse väikest arvu inimesi
inimesed on laiali eri kohtades	inimesed on kättesaadavad
enamik küsimusi on kinnised, s.t ennustatavad ja fakte puudutavad	enamik küsimusi on avatud ning nõuavad pikki ja põhjalikke vastuseid
100-protsendiline vastamine pole hädavajalik	igaüks on võtmeisik ning kellestki ei saa loobuda
materjal pole eriti õrn ega tundlik	materjal on tundlik ning selle käsitlemine nõuab usaldust
soovitakse säilitada vastajate anonüümsust	anonüümsust ei saa tagada, aga kindlustama peab konfidentsiaalsuse
kesksel kohal on materjali laius ja esinduslikkus	kesksel kohal on tähenduse sügav mõistmine, tüüpilisus on teisejärguline
eesmärk on esitada ja summeerida fakte	eesmärk on nähtust mõista

(Gillham 2004: 11)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Intervjuude liigid

Uurimuslike intervjuude tüüpe on arvukalt ja autorid on neid erinevalt nimetanud. Üks võimalus eri intervjuutüüpides orienteeruda on vaadelda küsimuste standardiseerituse ja intervjueerimisolukorra struktureerituse astet. Maksimaalselt struktureeritud intervjuud on osa autoreid nimetanud ankeetintervjuuks. Siin on küsimuste kuju ja esitamisjärjestus rangelt kindlaks määratud ja vastata saab valikvastustega. Selline intervjuu kuulub kvantitatiivsete andmekogumismeetodite hulka. Teise äärmusse jääb *avatud intervjuu*, millel on samuti palju nimesid: vaba intervjuu, süvaintervjuu, mitteametlik intervjuu, vestlusintervjuu. Sageli nimetatakse seda ka struktureerimata või suunamata intervjuuks. Sellises intervjuus käsitleb intervjueerija teemasid siis, kui need vestluses üles kerkivad, seab kujutlusvõime ja leidlikkuse toel uusi hüpoteese ning kontrollib neid intervjuu käigus. Kõigist intervjuu vormidest on just avatud intervjuu kõige lähemal harilikule vestlusele. Tavaliselt nõuab struktureerimata intervjuu palju aega ning võib hõlmata mitut intervjueerimiskorda. Siin võib käsitleda mida tahes ning teemavahetus intervjuus leiab tavaliselt aset intervjueeritava initsiatiivil. Uurija hakkab enamasti alles hiljem rikkalikku materjali liigendama. Intervjuuolukorra ebamäärasus nõuab intervjueerijalt märksa enam oskusi ja kogemusi kui muud intervjuutüübid. Kuna sellisel intervjuul ei ole selget kondikava, jääb olukorra struktureerimine intervjueerija ülesandeks. (Hirsjärvi & Hurme 2006: 43–46.)

Avatud intervjuud sobib kasutada siis, kui

- uuritavate kogemuste varieeruvus on suur (nt elu muutushetkedel);

Tartu Ülikooli raamatukogu

- uuritakse minevikus aset leidnud sündmusi;
- soovitakse esile tuua halvasti teadvustatud seiku;
- uuritavaid on vähe;
- käsitletakse õrna teemat. (Hirsjärvi & Hurme 2006: 31–32.)

Flicki (2006: 149) sõnul on avatud intervjuud traditsiooniliselt olnud domineerivamad saksakeelsetes maades, kuid nüüd on huvi nende vastu suurenenud ka nt USA-s, kus kaua peeti kvalitatiivsete uuringute peamiseks andmekogumisviisiks vaatlust.

Sageli räägitakse ankeetintervjuu ja avatud intervjuu vahevormidest – poolstruktureeritud või poolstandardiseeritud intervjuudest. Nende kasutusvaldkond on sama mis struktureerimata intervjuude puhul. Hirsjärvi ja Hurme (2006) käsitlevad seesugust intervjuuliiki teemaintervjuuna. Nii avatud kui ka poolstruktureeritud intervjuud on kvalitatiivsetes uuringutes levinud andmekogumisviisid. Selles raamatus käsitletakse mitmeid poolstruktureeritud intervjuude tüüpe.

Intervjuu läbiviimine

Kvalitatiivse uuringu kavandamine ei ole ühekordselt läbitav etapp, vaid kavandamise vajadus tõuseb uurimisprotsessis esile üha uuesti. Siiski ei välista see võimalikult head ettevalmistust enne uuringu algust. Intervjuu kavandamiseks võib soovitada järgmist skeemi (Hirsjärvi & Hurme 1991: 39).

A. Intervjueerija ning intervjueeritava suhted.
   1. Intervjueerija roll.
   2. Intervjueeritava roll.

Tartu Ülikooli raamatukogu

B. Uurimisprobleemi kujundamine.
   1. Uurimisprobleemi kirjeldamine.
   2. Eelnevalt teadaoleva infoga tutvumine.

C. Kavandatav tulemus.
   Analüüsid, järeldused ja lahendused, milleni soovitakse kogutud andmestiku põhjal jõuda.

D. Vajalik panus.
   Andmestik, mis intervjueerijal tuleks koguda, et jõuda kavandatud tulemuseni.

Kavandamisfaasis tuleb mõelda sellele, kuidas valitud sihtrühmalt vajalikku infot kõige paremini kätte saada. Oluline on *motiveerida* intervjueeritavaid uurimuses osalema ja neile teadaolevat infot uurijaga jagama. Selleks tuleb uurijal äratada uuritavates huvi uuringu vastu juba intervjueerimiseks nõusolekut paludes ning hoida huvi alal ka intervjuu käigus. (Hirsjärvi & Hurme 1991: 46.)

Intervjuud kavandades tuleks vaagida ka neid omadusi ja oskusi, mis peaksid intervjueerijal olema, ning vajadusel pakkuma intervjueerijatele vastavat koolitust. Roulston, deMarrais ja Lewis (2003) väidavad, et intervjuu läbiviimine kujuneb enamasti palju raskemaks, kui algajad uurijad kujutlevad. Kõige suuremate komistuskividena nimetavad nad intervjueeritavate ootamatut käitumist, uurija enda tegevuse ja subjektiivsuse tagajärgi, raskusi küsimuste sõnastamisel ja tundlike teemade käsitlemisel.

Head intervjueerijat kirjeldades on nimetatud mh (Hirsjärvi & Hurme 2006: 68–69) järgmisi omadusi:

- huvi inimeste ja nende käitumise vastu;
- keeleliste ja mittekeeleliste vihjete tundlik tajumine,

Tartu Ülikooli raamatukogu

mis aitab valida õiget suhtlemisstiili, sõnavara ja tempot;

- mõistmine, et intervjueeritava käitumist võivad mõjutada nii intervjueerija käitumine kui ka tema enda mitmesugused motiivid;
- võime toime tulla väga erinevate inimestega, sõltumata nende east, soost, elukohast ja haridusest; eelarvamustevabadus ja sallivus;
- kohusetunne: valmisolek intervjueeritavate leidmiseks ja intervjuu võimalikult heaks läbiviimiseks;
- emotsionaalne tasakaalukus: mõistev ja empaatiline suhtumine intervjueeritavate probleemidesse, oskus saladusi pidada, stressitaluvus;
- usaldusväärsus: intervjueeritavatel peab tekkima intervjueerija vastu usaldus;
- tähelepandamatus: intervjueerija peaks oma käitumiselt olema nii „tavaline" kui võimalik, tema välimus, riietus ega kõnestiil ei tohiks vihjata kuulumisele mingi vähemusrühma hulka (juhul kui see ei ole vastavas uuringus taotluslik), nt on raske kujutleda, et tehase direktor annaks olulist infot teda intervjueerivale pikajuukselisele hipipoisile või punkarile, kes kõneleb noorteslängi.

Sageli tuleb intervjueerijate valikul arvestada nende sobivust intervjueeritavatega. Intiimsemate küsimuste uurimisel on soovitav, et intervjueerija oleks intervjueeritavaga samast soost, aga kui kõne all on neutraalsemad teemad, võivad nt koduperenaised rohkem avaneda just meessoost intervjueerijatele, kes toovad nende ellu meelepärast vaheldust. (Hirsjärvi & Hurme 1991: 53.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Intervjueerijate ettevalmistuses on tavaliselt kesksel kohal *aktiivse kuulamise* õppimine. Intervjueerijad räägivad sageli liiga palju. Samas on just intervjueeritav see, kes valdab vajalikku infot. Kõige hullem on, kui intervjueerija hakkab intervjueeritavale sõnu suhu panema. Kogenud intervjueerijad on napisõnalised. (Gillham 2000: 28.) Roulston, deMarrais ja Lewis (2003) leiavad, et algaja intervjueerija peaks reflekteerima oma panust intervjuus. Ühe õppuri refleksioon oli järgmine.

Intervjueerimise „kuulamisaspekt" oli minu jaoks algusest peale lihtne. Ma oskan suud lukus hoida ja osalisel kõnelda lasta. See tuleb arvatavasti minu introvertsusest. Samas leian, et [koolituse käigus] on arenenud minu võime keskenduda intervjuu ajal sellele, mida intervjueeritav ütleb. Varem võis mu suu küll vakka olla, aga samal ajal valitses "kärarikkus" mu peas. Nüüd suudan rohkem keskenduda sellele, mida intervjueeritav mulle ütleb. Tunnen, et olen intervjuu ajal rohkem „kohal". (Roulston, deMarrais & Lewis 2003: 652.)

Intervjueerija peab kuulama, kuid kuulamine pole kaugeltki mitte passiivne tegevus. Gillhami (2000: 30–36) sõnul rõhutab intervjueerija aktiivset kuulamist selliste mitteverbaalsete väljendustega nagu

- *näoilme* (naeratus on meeldiv, aga üksnes siis, kui see on loomulik ja vastab olukorrale);
- *silmside* (silmside võib anda märku huvist või vastuse ootamisest, liiga palju silmsidet võib aga intervjueeritava kohmetuks teha);

Tartu Ülikooli raamatukogu

- *noogutused* (noogutamine ei tohiks muutuda mehaaniliseks);
- *žestid* (ei tohiks unustada, et siin on suured kultuurilised erinevused);
- *füüsiline distants* ja *füüsilised kontaktid* (suurem osa intervjueeritavaid tunneb end ebamugavalt, kui neile liiga lähedale minna; see kehtib ka intervjueerijate kohta – ja kohmetud intervjueerijad pole head intervjueerijad; isikutevahelise distantsi, aga ka puudutuste lubatavuse osas valitsevad suured kultuurilised ja individuaalsed erinevused);
- *asend* (90-kraadine nurk vestlejate vahel on parem kui istumine üksteise vastas, mis võib mõjuda väga autoritaarselt; tahapoole nõjatumine võib märku anda eemalolekust, ebakindlusest või igavusest – aga ka siin oleneb kõik kontekstist; asendi vahetamine võib aidata öeldut rõhutada) jne.

Kõigest sellest võib täpsemalt lugeda kehakeelt käsitlevatest teostest (Beattie 2003, Jaskolka 2005, Lewis 2000, Mälk 2000, Pease 2001). Loomulikult jälgib intervjueerija tundlikult ka intervjueeritava mitteverbaalseid sõnumeid.

Aktiivse kuulamise juurde kuuluvad ka intervjueerija sõnalised reaktsioonid. Oma ütlustega võib intervjueerija intervjueeritavat ergutada, aga ka pidurdada. Siin on tähtis erksus ja tundlikkus: oma ütlustega peab intervjueerija märku andma, et ta kuulab tähelepanelikult ja märkab väikseimaidki nüansse – et ta kuulab intervjueeritavat, mitte ei keskendu endale. Gillham (2000: 34) rõhutab hääletooni tähtsust. See, kuidas öeldakse, on niisama tähtis või tähtsamgi kui öeldu sisu.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Sõnade kõrval on oluline ka vaikus. „Vaikimine ja rääkimine on kaks tulevikku sekkumise moodust," on öelnud Javier Marías romaanis *Nii valge süda* (Marías 2002: 233). Mazzei (2003) väidab, et uurijad ei tohiks kvalitatiivses uuringus vaikust ignoreerida ega käsitleda seda empiirilise materjali puudumisena, vaid nägema seda tähendusrikka ja eesmärgipärasena.

Hirsjärvi ja Hurme (2006: 72) on ära toonud mõned üldised nõuanded selle kohta, mida intervjueerides teha ja mida vältida.

Mida teha	Mida vältida
Loe juhised hoolikalt läbi.	Ära intervjueeri tuttavaid.
Õpi intervjuu kondikava pähe.	Ära võta intervjueerima minnes kedagi kaasa.
Tee aegsasti selgeks intervjueeritava aadress ja kuidas seda leida.	Ära palu kellelgi teha intervjuu enda eest.
Pea alati kinni kokkulepitud ajast.	Ära kunagi räägi saadud infost teistele.
Kontrolli tehnilisi vahendeid enne intervjuu algust.	Ära püüa intervjueeritavale oma teadmistega muljet avaldada – intervjueeritav on vestluskaaslane.
Veendu, et intervjueerid õiget isikut.	Ära anna eksitavat teavet intervjuu kestusest: teata keskmine intervjuuks kuluv aeg.
Püüa olla intervjueeritavaga nelja silma all.	Ära jää lobisema intervjuuvälistel teemadel.
Keskendu oma ülesandele, kuula vastuseid.	
Püüdle empaatilise neutraalsuse poole, ole vahetu ja kohusetundlik.	
Esita kõik kavandatud küsimused.	
Kontrolli, et oled kõik salvestanud.	

Tartu Ülikooli raamatukogu

Intervjuude läbiviimises võib Gillhami (2000: 37–43) järgi eristada nelja faasi.

Sissejuhatavas faasis selgitatakse intervjueeritavale, miks teda küsitletakse. Siin tutvustatakse intervjuu ja kogu uurimisprojekti eesmärki, antakse ettekujutus sellest, kui kaua intervjuu võib aega võtta, ning informeeritakse intervjuu salvestamisest (koos selgitusega, miks seda vaja on). See tegelikule intervjuule eelnev faas on oluline ja sisaldab seltskondliku vestluse elemente: kätlemist, reisi sujumise üle pärimist (kui intervjueeritav on kohale tulnud kaugemalt) ning miks mitte ka keelekaste ja kehakinnituse pakkumist. Intervjueerija tutvustab end nime järgi (tiitlid võib ära jätta, et vestlust mitte liiga formaalseks muuta). Kui intervjueeritav otsustab pöörduda intervjueerija poole eesnimega, peaks selle kõnetusviisi üle võtma ka intervjueerija. Küsitleja käitumisstiil peaks olema hillitsetud – mitte ülemäära sõbralik või familiaarne. Liigset sõbralikkust võidakse tajuda võltsina. Samuti võib intervjueeritav näha selles ebapiisavat aupaklikkust, eriti siis, kui tegemist on suure vanusevahega.

Järgmine faas on *intervjuu alustamine.* Nüüd peab selgelt märku andma, et tegelik intervjuu algab. Näiteks võib intervjueerija öelda: „Mul on siin mõned küsimused üles kirjutatud, et mul ei läheks meelest neid teile esitada. Kas võin küsimustega alustada?" Tegelike küsimuste esitamise faasi võib nimetada *intervjuu põhiosaks.* Sellele järgneb neljas faas: *intervjuu lõpetamine.* Nii nagu sissejuhatust, kiputakse ka intervjuu lõpetamise faasi alahindama. Korraliku lõpetuseta võib intervjueeritaval kergesti jääda mulje, et nüüd, kui intervjueerija on saanud, mida tahtis, püüab ta temast võimalikult kiiresti lahti saada. Lõpetamisfaasi juurde kuulub kaks olulist komponenti: kokkuvõtte tegemine intervjuus räägitust

Tartu Ülikooli raamatukogu

(kognitiivne pool) ning rõhutamine, et intervjueeritava panus on väga oluline ja intervjueerija on selle eest väga tänulik (sotsiaalne pool). Mõnikord räägib intervjueerija, mida kasulikku on ta sellest intervjuust õppinud, või annab tagasisidet muljest, mis ta on intervjuust saanud. Kui uuringu põhjal valmib aruanne või ettekanne, võib uurija teha intervjueeritavale ettepaneku, et ta saadab talle oma kirjutise koopia või kutsub ta uurimuse esitlusele. Uuritavad kurdavad sageli, et andnud uuringusse oma panuse, ei kuule nad sellest enam midagi. Suulisele kutsele ja tänule võiks hiljem järgneda kiri. Seega pole intervjueerija töö intervjuu läbiviimisega veel lõppenud. Lõpetussõnad võivad võtta vaid paar minutit, kuid neil on oluline osa muljes, mis intervjueeritavale intervjuust jääb.

Intervjuude dokumenteerimisest ja saadud andmete analüüsist tuleb juttu 5. peatükis. Järgnevalt peatutakse mõningatel intervjuude erivormidel.

4.1.1. Fokuseeritud intervjuu

Fokuseeritud intervjuu töötas 1940. aastatel välja mõjukas USA sotsioloog *Robert Merton* koos oma kolleegidega. Fokuseeritud intervjuud on kirjeldatud (Merton & Kendall 1946) järgmiselt. Pärast ühe ja sama stiimuli (filmi, raadiosaate vms) esitamist kõigile intervjueeritavatele hakatakse osalistelt pärima selle kohta, millise mulje stiimul neile jättis. Küsimuste esitamisel juhindutakse varem välja töötatud intervjuu skeemist (kondikavast). Flicki (2006: 150–152) ülevaatest selgub, et intervjuu algne eesmärk oli aidata tõlgendada meedia mõju käsitlevast kvantitatiivsest uuringust saadud andmeid. Esitatud stiimulit oli eelnevalt uuritud sisuanalüüsi abil. See võimaldas eristada olukorraga seotud objektiivseid

Tartu Ülikooli raamatukogu

fakte ning intervjueeritavate subjektiivseid arvamusi olukorra kohta ning neid omavahel võrrelda. Intervjuu skeemi kavandamisel ja intervjuu läbiviimisel kasutati järgmist nelja kriteeriumi: (1) mittesuunatus, (2) spetsiifilisus, (3) ulatus ning (4) intervjueeritava poolt väljendatud arvamuste sügavus ja isiklik kontekst.

Mittesuunatus saavutatakse mitme erineva küsimustüübi kasutamisega. Intervjuu algab struktureerimata küsimustega (nt „Mis teile selles filmis kõige suuremat muljet avaldas?"). Intervjuus kasutatakse ka poolstruktureeritud küsimusi (nt „Kuidas teile tundus see osa, kus kirjeldati Jo kui psühhoneurootiku armeest vabastamist?", „Mida uut te sellest brošüürist teada saite?"). Kolmanda vormi, struktureeritud küsimuste puhul on nii küsimus kui ka vastusevariandid ette antud (nt „Kui kuulasite Chamberlaini kõnet, kas see tundus teile siis pigem propagandistlik või pigem informatiivne?"). Kõigepealt küsitakse struktureerimata küsimusi ja alles siis struktureeritud küsimusi, et vältida viiteraamistiku etteandmist. Merton ja Kendall õhutavad kasutama intervjuu skeemi paindlikult. Intervjueerija peaks hoiduma varajastest hinnangutest ning säilitama vestluses mittejuhtiva stiili. Probleeme võib intervjuus tekkida siis, kui küsimusi esitatakse valel hetkel ja intervjueeritavad ei saa oma vaateid selgitada või kasutatakse mingit tüüpi küsimust valel ajal.

Spetsiifilisuse kriteerium tähendab, et intervjuu peab välja tooma spetsiifilised elemendid, mis määravad sündmuse mõju või tähenduse intervjueeritavale. Sellega välditakse intervjuu jäämist üldiste väidete tasemele. Spetsiifilisuse suurendamiseks õhutab intervjueerija intervjueeritava *retrospektsiooni.* Ta võib aidata intervjueeritavatel teatud situatsioone meenutada, kasutades vastavaid materjale (nt väljavõt-

Tartu Ülikooli raamatukogu

teid tekstist, pilte) ja vastavaid küsimusi („Kui te nüüd tagasi vaatate, siis kuidas reageerisite filmi sellele osale?"). Seda kriteeriumi võib täita ka sõnaselge viitamisega stiimulsituatsioonile (nt „Kas filmis oli midagi sellist, mis teis sellise mulje tekitas?"). Üldise reeglina soovitavad Merton ja Kendall, et täpsustavad küsimused peaksid olema piisavalt konkreetsed aitamaks vastajal mõista oma reaktsioone stiimulsituatsiooni kindlatele aspektidele, aga samas piisavalt üldised, et vältida intervjueerija mõttestruktuuri pealesurumist.

Ulatuse kriteeriumiga tahetakse kindlustada, et intervjuu ajal mainitakse kõiki uurimisküsimuse seisukohalt olulisi aspekte ja teemasid. Intervjueeritavatele peab andma võimaluse uusi teemasid ise sisse tuua. Intervjueerija peab sammsammult jõudma kõigi alateemadeni (mis on kirjas intervjuu skeemis), tutvustama uusi teemasid ja algatama teemavahetust. See tähendab ka seda, et ta peab juhtima intervjueeritava tagasi teemade juurde, mida on juba käsitletud, aga mitte veel väga detailselt ega sügavalt – eriti siis, kui intervjueerijal on jäänud mulje, et intervjueeritav on tahtlikult vestlust neist teemadest mööda juhtinud. Siis peab intervjueerija juba käsitletud teema uuesti üles võtma, kasutades nn tagasipöörduvaid üleminekuid. Merton ja Kendall näevad siin ohtu, et ulatus aetakse segamini pinnapealsusega. Intervjueerija peaks intervjuu skeemis kavandatud teemad üles võtma vaid siis, kui ta tõepoolest tahab neid detailselt käsitleda.

Intervjueeritavate arvamuste *sügavuse ja isikliku konteksti* väljatoomiseks peaksid intervjueerijad hoolitsema selle eest, et intervjueeritavate emotsionaalsed reageeringud läheksid intervjuus kaugemale sellistest lihtsatest tõdemustest nagu meeldiv või ebameeldiv. Eesmärgiks on saada maksimaalselt ennastpaljastavaid kommentaare stiimulmaterjali kogemise

Tartu Ülikooli raamatukogu

kohta. Selleks peab intervjueerija pidevalt hindama saavutatud sügavuse astet. Sügavuse suurendamise strateegiad on nt keskendumine tunnetele, juba väljendatud tunnete juurde uuesti tagasipöördumine ja viitamine mitmesugustele võrdlussituatsioonidele. Samas tuleks säilitada mittesuunavat stiili.

Fokuseeritud intervjuu kasutamist illustreerib näide 30.

NÄIDE 30. Fokuseeritud intervjuu kasutamine inimkäsituste uurimisel. Kultuuripsühholoog Rolf Oerter kasutas oma 1995. aastal ilmunud uurimuses fokuseeritud intervjuu mugandust, et uurida arusaamu inimloomusest ja täiskasvanuks olemisest erinevates kultuurides: USA-s, Lääne-Saksamaal, Indoneesias, Jaapanis ja Koreas. Intervjuu oli jaotatud neljaks osaks. Esimeses osas esitati üldisi küsimusi täiskasvanuea kohta, näiteks, kuidas peaksid täiskasvanud välja nägema ja mis on täiskasvanueas sobiv. Teises osas tegeldi täiskasvanu kolme pearolliga: perekonna, töö ja poliitikaga. Kolmandas osas pöörati tähelepanu intervjueeritavale ja küsiti tema arengumuutuste kohta viimasel 2–3 aastal. Viimases osas tunti huvi intervjueeritava tuleviku vastu ning päriti tema elueesmärkide ja edasise arengu kohta. Seejärel esitati intervjueeritavatele lugusid, kus esines mingi raske valikusituatsioon. Järgnes uus intervjuu. Nüüd paluti loos esitatud situatsiooni kirjeldada ja leida sellele lahendus. Et subjekti vaatenurka paremini mõista, kasutas intervjueerija ka täpsustavaid küsimusi („Kas seletaksite seda detaili lähemalt? Mida te mõtlesite ... all?"). See on hea näide, kuidas võeti aluseks fokuseeritud intervjuu ja töötati välja nn rätsepaülikond konkreetse uurimuse jaoks. (Flick 2006: 152–153.)

Võimaliku probleemina fokuseeritud intervjuu läbiviimisel on Flick (2006: 153–154) näinud olukorda, kus interv-

Tartu Ülikooli raamatukogu

juule on küll Mertoni ja Kendalli soovitust mööda seatud selged eesmärgid, aga need ei sobi konkreetse olukorraga, nt satuvad vastuollu ühelt poolt spetsiifilisuse ja sügavuse, teiselt poolt aga ulatuse nõue. Neid nõudeid ei saa täita intervjuu skeemi kavandades, vaid alles tegelikus intervjuusituatsioonis. Intervjueerija meisterlikkus suureneb koos praktiliste kogemuste lisandumisega. Kasulik on läbi viia õppeotstarbelisi prooviintervjuusid, mida pärast analüüsitakse.

Selle intervjuuvormi kasutusvõimalusi vaagides arvab Flick (2006: 154–155), et nimetatud nelja kriteeriumi võib rakendada ka teist tüüpi intervjuude puhul ja ilma eelnevalt stiimulit esitamata. See meetod võib sobida erinevate sotsiaalsete rühmade subjektiivsete vaatenurkade uurimiseks. Selle abil võib genereerida hüpoteese hilisema kvantitatiivse uuringu jaoks, samuti jõuda varem saadud eksperimentaalsete tulemuste sügavama tõlgenduseni.

4.1.2. Poolstandardiseeritud intervjuu

Flicki (2006: 155–161) andmetel töötasid selle erilise poolstruktureeritud intervjuu versiooni 1988. aastal uuritavate subjektiivsete teooriate rekonstrueerimise eesmärgil välja *Brigitte Scheele* ja *Norbert Groeben*. Terminiga subjektiivne teooria viidatakse intervjueeritavate keerukale teadmiste süsteemile kõnealuse teema kohta. Näiteks võib intervjueeritavate subjektiivne vähiteooria hõlmata arusaamu sellest, mis on vähk, millised on vähi tüübid, miks inimesed vähki haigestuvad, millised on vähi tagajärjed, kuidas vähki ravida jne. Need arusaamad hõlmavad eksplitsiitseid, sõnaselgeid arusaamu, mida intervjueeritavad väljendavad spontaanselt küsimustele vastates. Nende kõrval on intervjueeritavatel aga ka

Tartu Ülikooli raamatukogu

implitsiitsed arusaamad. Selleks et intervjueeritavad suudaksid ka neid sõnastada, tuleb neid mitmesuguste metodoloogiliste võtetega toetada. Sel eesmärgil ongi intervjuusse lülitatud eri tüüpi küsimusi.

Teemavaldkonnad, mida soovitakse käsitleda, pannakse kirja intervjuu skeemis. Iga teemavaldkonna (alateema vm) kohta esitatakse üks avatud küsimus ja intervjuu lõpus nn vastandav küsimus. *Avatud küsimus* võib uuringus, kus käsitletakse usaldust tervishoiusüsteemis, olla nt selline: „Mis te arvate, miks on inimesed üldiselt valmis üksteist usaldama?" Lisaks küsitakse intervjuus mingist teooriast tuletatud, hüpoteesi tõestamisele *suunatud küsimusi*. Need tuginevad teemakohasele teaduslikule kirjandusele ja tulenevad uurija teoreetilistest lähteoletustest („Kas usaldus võõraste vahel on võimalik või peavad inimesed üksteist tundma?"). Selliste küsimustega püütakse intervjueeritava implitsiitseid arusaamu eksplitsiitseks muuta. Neis pakutakse välja seisukohti, millega intervjueeritav võib nõustuda või mitte – vastavalt sellele, kas need on kooskõlas tema subjektiivsete teooriatega. Kolmas tüüp küsimusi on *vastandavad küsimused*, millega püütakse leida kinnitust neile subjektiivsetele teooriatele, mida intervjueeritav on siiamaani väljendanud. Intervjueeritava seisukohad vaadatakse nüüd võimalike alternatiivide taustal uuesti kriitiliselt üle. Pakutavad alternatiivid peavad endast kujutama temaatilisi vastandeid intervjueeritava seisukohtadele, vältimaks võimalust, et ka need integreeritakse subjektiivsesse teooriasse. Intervjuu skeem pakub sellisteks vastandavateks küsimusteks erinevaid võimalusi. Millist neist konkreetselt kasutatakse, sõltub vaatenurkadest, mida intervjueeritav on intervjuus seni väljendanud.

Teisel kohtumisel intervjueeritavaga, mis leiab aset

Tartu Ülikooli raamatukogu

mitte hiljem kui 1–2 nädala pärast, kasutatakse nn *struktureerimistehnikat* (*The Structure Laying Technique* ehk *SLT*). Vahepeal on intervjuu transkribeeritud ja teostatud selle esialgne sisuanalüüs. Nüüd esitatakse intervjueeritava väited talle kontseptsioonide kujul väikestel kaartidel. Sellel on kaks eesmärki, millest esimene on uurija tõlgenduse hindamine. Intervjueeritaval palutakse intervjuud meenutada ja kontrollida, kas selle sisu on kaartidel õigesti esitatud. Vajadusel saavad intervjueeritavad oma väiteid nüüd ümber sõnastada, neist loobuda või asendada need sobivamatega. Protseduuri teine eesmärk on ühendada kontseptsioonid süsteemiks, mis on sarnane teadusteooriaga. Selleks kasutatakse struktureerimistehnika reegleid. Intervjueeritavale antakse juhend, kus struktureerimistehnikat lühidalt kirjeldatakse ja tuuakse selle kohta näiteid, ning palutakse tal esitada oma subjektiivne teooria graafilisel kujul. Lõpuks võrdleb intervjueeritav oma struktuuri intervjueerija struktuuriga, mille too on teinud kahe kohtumise vahel. Võrdluse eesmärk on sarnane vastandavate küsimuste omaga: see paneb intervjueeritava veel kord oma vaateid võistlevate alternatiivide valguses reflekteerima.

Võimalikud probleemid selle meetodi kasutamisel tulenevad Flicki (2006: 159) hinnangul tavaliselt intervjueerija suutmatusest esitada protseduuri intervjueeritavate jaoks usutavana ja tegelda ärritusega, mille võivad esile kutsuda vastandavad küsimused. Alternatiivseid vaatenurki tuleks tutvustada ettevaatlikult („Mõni inimene võiks näha seda probleemi, mida te äsja mainisite, järgmiselt …"). Ka struktureerimistehnika võib tekitada vastuseisu, sest inimesed pole harjunud oma arusaamu formaliseerima ja nende suhteid visualiseerima. Sel juhul tuleks selgitada, et mõttekaardi koostamine pole teadmiste kontroll ning seda võib võtta mänguliselt.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Poolstandardiseeritud intervjuu kasutamist illustreerib näide 31.

NÄIDE 31. Poolstandardiseeritud intervjuu kasutamine uurimuses, mis käsitles subjektiivseid usaldusteooriad nõustamises. Flick kasutas seda meetodit, intervjueerides 15 nõustajat, kelle hulka kuulusid psühholoogid, sotsiaaltöötajad ja arstid. Intervjuu skeemis kavandati mitmesuguste usalduse teket puudutavate alateemade käsitlemine, mille hulka kuulusid nt usalduse definitsioon, usalduse põhjused, usalduse tähtsus nõustamises ja institutsionaalsed tingimused usalduse arenguks. Intervjuudest selgus, et uuritavate subjektiivsed teooriad koosnesid mitmesugustest teadmisstruktuuridest, mis hõlmasid nt erinevaid arusaamu sellest, kuidas tuleks nõustamist alustada, millised on ideaalsed nõustamissituatsioonid ja tingimused nende loomiseks. Nõustamistegevuste analüüs näitas, et nõustajad tegutsevad vastavalt oma arusaamadele. Nende arusaamad on neile toeks toimetulekul erinevate nõustamissituatsioonidega. Uuring tõi välja teatavaid erinevusi ühes ja samas valdkonnas töötavate, aga erineva haridusliku taustaga asjatundjate subjektiivsetes teooriates. (Flick 2006: 158–159.)

4.1.3. Probleemikeskne intervjuu

Probleemikeskset intervjuud on tutvustanud Witzel (2000). Autor kirjeldab seda kui teooria loomiseks sobivat meetodit, mis püüab neutraliseerida väidetavat vastuolu teooriast juhindumise ja avatuse vahel ning taotleb nii induktiivse kui ka deduktiivse mõtlemise kaasamist uurimisprotsessi. Intervjuu eesmärk on nii objektiivsete andmete kogumine inimese käitumise kohta kui ka nende subjektiivsete tajuviiside väljaselgitamine, mille abil inimene käsitleb sotsiaalset reaalsust.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Metodoloogiliselt toetub see intervjuuliik suuresti põhistatud teooria seisukohtadele (vt 3.4.).

Probleemikeskse intervjuu kolm peamist põhimõtet on järgmised:

- keskendumine probleemile (uurija on orienteeritud tähtsale sotsiaalsele probleemile);
- orienteerumine eesmärgile (see meetod töötatakse välja või seda kohandatakse vastavalt uuringu eesmärgile);
- orienteerumine uurimisprotsessile.

Probleemikeskse intervjuu töövahenditena nimetab Witzel eelnevat lühikest küsimustikku, intervjuu skeemi, salvestamist ja postskriptumit. *Küsimustiku* abil kogutakse andmeid intervjueeritavate sotsiaalse tausta kohta (vanus, haridus jms). *Intervjuu skeem* on mõeldud toetama intervjueeritava poolt arendatavat narratiivi. Aga eelkõige aitab see anda intervjuule uue suuna, kui vestlus jääb soiku või keerlema ebaproduktiivse teema ümber. Intervjueerija otsustab intervjuu skeemi põhjal, millal sisse tuua oma probleemikeskne suunatud küsimus, mis teemat täpsemini diferentseerib. Intervjuu *salvestatakse,* mis võimaldab kommunikatsiooniprotsessi autentselt talletada. Ühtlasi annab see intervjueerijale võimaluse täielikult intervjuule keskenduda. Salvestised transkribeeritakse niipea kui võimalik. *Postskriptumi* all mõistab Witzel vahetult pärast intervjuud kirjutatavat täiendust salvestisele. Siin tuuakse välja arutatavad teemad, kommenteeritakse situatsioonilisi ja mitteverbaalseid aspekte ning intervjueeritava rõhuasetusi. Kirja võib panna ka oma spontaanseid ideid materjali tõlgendamise kohta. Postskriptumit võib kasutada ka teoreetilise väljavõtu protsessis (vt 2.4.), et otsustada

Tartu Ülikooli raamatukogu

edasise valiku kriteeriumide üle.

Probleemikeskse intervjuu esimene etapp on kontakti loomine. Edasi kasutatakse loo jutustamist ergutavaid kommunikatiivseid strateegiaid, milleks on vestluse alustamine, üldine ja spetsiifiline ergutamine ja *ad hoc* (teatavaks otstarbeks esitatud) küsimused. Eelnevalt sõnastatud *sissejuhatav küsimus* määrab vestluse fookuse. Näiteks uuringus, kus püüti välja selgitada, kuidas leidsid noorukid oma elukutse, alustas Witzel vestlust järgmise küsimusega: „Sa tahad saada [juuksuriks] – kuidas sa selle otsuseni jõudsid? Palun räägi mulle sellest!" *Üldiste sondeerivate küsimustega* täpsustatakse seda, mis on juba teada. Sellised küsimused võivad olla nt järgmised: „Mis seal täpsemalt juhtus? Kust sa seda tead?" *Spetsiifilised sondeerivad küsimused* süvendavad peegeldamise abil (intervjueerijapoolne kokkuvõtete tegemine, tagasiside andmine, tõlgendamine) intervjueerija arusaama öeldust. Need hõlmavad täpsustavaid küsimusi ja vastandamist (intervjueeritav seatakse silmitsi vastuoludega ja ebajärjekindlusega tema jutus). *Ad hoc* küsimused on otstarbekad siis, kui intervjueeritavad ei ole teatud teemasid jutuks võtnud, aga nende arusaama teadmine oleks intervjuude võrreldavuse huvides vajalik. Nende küsimuste sõnastamisel kasutatakse intervjuu skeemis fikseeritud võtmesõnu ning need esitatakse intervjuu lõpus. Säärane küsimus võib olla nt järgmine: „Mida tahaksid saavutanud olla selleks ajaks, kui oled 30-aastane?"

Probleemikeskseid intervjuusid võib erinevalt analüüsida. Analüüsiprotseduuri aluseks on juhtumid, s.t intervjuude täielikud transkriptsioonid. Uurija tõlgendab intervjuuprotokolle lause-lauselt. Nii saab tekstist välja tuua võtmesõnu, mis aitavad luua kodeerimisvõrestikku. Edasi koostatakse

Tartu Ülikooli raamatukogu

juhtumikirjeldused. Need hõlbustavad indiviidide ütluste mõistmist laiemas, nt nende eluloo kontekstis. Uurija kogub spetsiaalsesse kausta ka oma kommentaarid juhtumi erijoonte, tõlgendust puudutavate kahtluste, ebatavaliste sündmuste ja metoodiliste vigade kohta. Edasine teooriaarendus toetub põhistatud teooria seisukohtadele.

Probleemikeskse intervjuu kasutamist illustreerib näide 32.

NÄIDE 32. Probleemikeskse intervjuu kasutamine uuringus, kus selgitati välja lapsevanemate ebakruppi käsitlevaid subjektiivseid teooriaid. Uuriti 32 ebakruppi põdeva lapse vanemate subjektiivseid teooriaid oma lapse haigusest (tugev kõha oli põhjustatud keskkonnasaastest). Intervjuu skeemis olid järgmised võtmeküsimused.

- Milline oli esimene haigusepisood ja kuidas vanemad sellega toime tulid?
- Mida näevad vanemad haiguse põhjusena?
- Kuidas peegeldub vanemate arusaam probleemist pere igapäevaelus ja edasistes eluplaanides?
- Millised keskkonnasaasted kujutavad vanemate arvates ohtu nende laste tervisele? Kuidas nad nendega toime tulevad?

Selgus, et umbes kaks kolmandikku vanematest oletas oma subjektiivses teoorias seost laste haiguse ja õhusaaste vahel. Ehkki nad nägid saastet ühe põhjusena teiste hulgas ja polnud põhjuslikus seoses kindlad, arvestas enamik vanemaid selle probleemiga oma igapäevaelus ja osaliselt ka tulevikuplaanides. (Flick 2006: 162.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Flicki (2006: 163) hinnangul aitab Witzeli soovitatud lühiküsimustik intervjuuküsimuste arvu vähendada ja intervjuuks kavandatud aega paremini ära kasutada, mis on eriti oluline piiratud ajaressursside tingimustes. Ehkki Witzel soovitab kasutada küsimustikku enne intervjuud, on Flicki arvates seda parem teha pärast intervjuud, sest siis ei hakkaks küsimuste ja vastuste struktuur intervjuudialoogi mõjutama. Witzeli teine soovitus, postskriptum, on ülekantav ka teistesse intervjuuvormidesse. Sedasama võib öelda üldiste ja spetsiifiliste sondeerivate küsimuste kohta.

4.1.4. Eksperdiintervjuu

Ühe poolstruktureeritud intervjuu vormina on *Michael Meuser* ja *Ulrike Nagel* 2002. aastal tutvustanud eksperdiintervjuud. Erinevalt biograafilistest intervjuudest ei paku intervjueeritavad siin uurijale huvi mitte niivõrd (terviklike) inimestena, kuivõrd ekspertidena teatud valdkonnas. Nad on uuringusse kaasatud kui teatud rühma esindajad. Potentsiaalselt olulise info ulatus on siin märksa piiratum kui teiste intervjuude puhul. Seega on intervjuu skeemil siin palju suurem suunav funktsioon: see aitab välistada ebaproduktiivseid teemasid. Eksperdiintervjuu ebaõnnestumise põhjused võivad olla järgnevas:

- ekspert blokeerib intervjuu, sest ei osutu vastupidiselt ootustele vastava valdkonna eksperdiks;
- ekspert keskendub konfliktidele ning räägib intervjuu teema asemel asutuse siseasjadest ja intriigidest oma töövaldkonnas;
- ekspert lülitab end ümber eksperdi rollist eraisiku rolli

Tartu Ülikooli raamatukogu

ning nii saadakse mitte loodetud ekspertteadmist, vaid infot tema isiku kohta;

- vahevariant eduka ja ebaõnnestunud intervjuu vahel on „retooriline intervjuu". Siin peab ekspert loengu oma teadmistest, selle asemel et minna kaasa intervjueerija küsimuste-vastuste mänguga. Kui loeng puudutab intervjuu teemat, võib ka see kasulik olla. Kui ekspert räägib aga teemast mööda, on intervjueerijal raske olulise teema juurde tagasi pöörduda. (Flick 2006: 165.)

4.1.5. Etnograafiline intervjuu

Etnograafilises uuringus kasutatakse peamiselt osalusvaatlust (vt ka 3.3. ja 4.2.1.2.), ent oluline roll on ka intervjuudel. Etnograafilises uuringus tekib probleem, kuidas vormida uurimisväljal tekkinud vestlus intervjuuks, mis võimaldaks talletada uuritavate kogemusi süstemaatilisel viisil. Siin on ruumiline ja ajaline raamistik piiritletud hoopis väiksema selgusega kui teiste intervjuude puhul ning võimalus intervjuuks tekib sageli spontaanselt ja ootamatult.

Etnograafilist intervjuud on põhjalikult käsitlenud Spradley (1979). Tema määratluse järgi on etnograafiline intervjuu seeria sõbralikke vestlusi, millesse uurija aegamööda lülitab uusi elemente. Liiga paljude elementide kasutamine või nende liiga kiire sissetoomine võib aga teha intervjuust ülekuulamise, mis paneb infoandjad koostööst loobuma. Spradley arvates eristavad etnograafilisi intervjuusid „sõbralikest vestlustest" järgmised elemendid:

- intervjueerimispalve esitamine (tuleneb uurimisküsimusest);

Tartu Ülikooli raamatukogu

- mitmesugused selgitused: etnograafiline selgitus, milles intervjueerija selgitab kõnealust projekti (miks on intervjuud vaja) või teatud väidete ülesmärkimist (miks ta teeb märkmeid); argikeele kasutamise selgitus (palve, et infoandja esitaks teavet oma argikeeles), intervjuu selgitus (kus selgitatakse, miks on valitud selline eriline vestluse vorm) ja selgitused teatud küsimuste kohta;
- etnograafilised küsimused, s.t kirjeldavad küsimused (selgitamaks, kuidas infoandja nähtusi kirjeldab), strukturaalsed küsimused (selgitamaks, kuidas infoandja oma teadmisi organiseerib) ja kontrastsed küsimused (selgitamaks tähendusdimensioone, mida infoandja kasutab, et diferentseerida objekte ja sündmusi oma maailmas).

Flicki (2006: 166) sõnul on selle intervjuutüübi väga avatud raamistiku tõttu üldiseks probleemiks intervjuu alalhoidmine. Ebakindlusega avatud ja määratlemata vestlussituatsioonis võib aidata toime tulla intervjuu skeem. Intervjuu skeemi paigutatud küsimuste asjakohasuse hindamiseks võib kasutada järgmisi kontrollküsimusi (Flick 2006: 167).

1. Miks esitad selle konkreetse küsimuse? Mis on selle teoreetiline tähtsus? Milline on selle seos uurimisküsimusega?
2. Mis põhjusel esitad selle küsimuse? Mis on selle küsimuse oluline dimensioon?
3. Miks sõnastasid selle küsimuse nii (aga mitte teisiti)? Kas küsimust on kerge mõista? Kas küsimus on üheselt mõistetav? Kas küsimus on produktiivne?

Tartu Ülikooli raamatukogu

4. Miks paigutasid selle küsimuse (või küsimuste ploki) sellesse konkreetsesse kohta intervjuu skeemis? Kuidas see sobib intervjuu skeemi struktuuri? Kuidas on intervjuu skeemi paigutatud erinevat tüüpi küsimused? Milline on suhe üksikute küsimuste vahel?

Etnograafilise intervjuu lähtepunktiks on eeldus, et etteantud vastused, mis on iseloomulikud standardiseeritud intervjuudele või küsimustikele, osutuvad piiravaks, kui kõne all on pigem tundmatu info otsimine. Samuti võib intervjuud kammitsema hakata intervjuu skeem ning intervjueerija ette kerkib probleem, kuidas sobitada kokku ühelt poolt intervjuu skeemi punkte ja uuringu eesmärke, teiselt poolt aga intervjueeritava esitusstiili. Intervjueerija peab intervjuu käigus otsustama, millal ja mis järjekorras küsimusi esitada. Kui küsimusele on juba möödaminnes vastatud, siis võib selle kõrvale jätta, aga seda saab otsustada ainult igal konkreetsel juhul eraldi. Samuti on intervjueerija ees alati probleem, kas ja millal sondeerida suurema detailsusega ja toetada intervjueeritavat, kui see kaldub teemast kõrvale, ja millal naasta intervjuu skeemi juurde. Etnograafiline intervjuu on poolstandardiseeritud intervjuu, mis tähendab, et intervjueerija peab valima, kas mainida või mitte mainida teatud teemasid, mis on intervjuu skeemis, ja olema samal ajal avatud intervjueeritava individuaalsele viisile neist teemadest rääkida. Need otsused nõuavad suurt tundlikkust konkreetse intervjuu käigu ja intervjueeritava suhtes. Samuti peab intervjueerijal olema hea ülevaade sellest, mis on juba öeldud ja kui oluline on see uurimisküsimuse seisukohalt. Intervjuu skeemi ei tohiks kasutada liiga jäigalt. See võib kahjustada avatust ja kontekstiinfo saamist. Samuti võib see panna intervjueerija

Tartu Ülikooli raamatukogu

intervjueeritava juttu valel hetkel katkestama ning pöörduma järgmise küsimuse juurde, selle asemel et sügavamalt teemasse tungida. (Flick 2006: 168.)

Neid raskusi aitab ületada intervjuutreening, kus intervjuu skeemi õpitakse kasutama rollimängude käigus. Intervjuud salvestatakse (võimaluse korral videosalvestatakse) ja pärast hinnatakse neid ühiselt: mis vigu tehti, kui hästi kasutati intervjuu skeemi, kuidas õnnestus teemade sissejuhatamine ja vahetamine, milline oli intervjueerija mitteverbaalne käitumine ja kuidas ta intervjueeritavale reageeris. Intervjueeritavatele tuleks hoolikalt selgitada, mida neilt oodatakse. Intervjueerija peab õppima looma intervjuuks hea atmosfääri ja leidma ruumi, kus intervjueeritavad avanevad. Intervjuu ajal ei pea püüdma avada teoreetilisi kontseptsioone, vaid tähtis on tabada intervjueeritavate eluvaadet. Samuti on tähtis teada, et uurimisküsimused ei ole seesama mis intervjuuküsimused ning küsimustes peab kasutama argikeelt, mitte teaduslikke mõisteid. Teoreetilised mõisted tulevad sisse alles andmete analüüsis. (Flick 2006: 169.)

4.1.6. Psühhoanalüütiline intervjuu

Psühhoanalüütilist intervjuud on tutvustanud Kvale (1999). Tema sõnul võib terapeutiline intervjuu olla ühtlasi oluline uurimismeetod uute teadmiste saamiseks. Kvale meenutab Freudi ütlust psühhoanalüütilise intervjuu kohta, kus too rõhutab, et psühhoanalüüsi üks erijooni on uurimistöö ja ravi käimine käsikäes. Kvale leiab, et psühhoanalüütiline intervjuu on teenimatult tähelepanuta jäänud ja esitab psühhoanalüütilise teadmusloome kohta neli postulaati.

Tartu Ülikooli raamatukogu

1. *Psühhoanalüütilise teadmusloome tähtsus.* Suurem osa teadmistest, mis on esitatud tänapäeva teadusliku psühholoogia õpikutes, pärineb algselt psühhoanalüütilistest terapeutilistest intervjuudest.
2. *Psühhoanalüütilise uurimismeetodi unarusse jätmine.* Psühhoanalüütilist intervjuud ei tutvustata psühholoogia uurimismeetodite õpikutes.
3. *Psühhoanalüütilise uuringu ja positivistliku teaduse ühtesobimatus.* Psühhoanalüütiline intervjuu läheb süstemaatiliselt vastuollu positivistlikule teadusmeetodile esitatud nõuetega.
4. *Psühhoanalüütilise uuringu ja alternatiivsete teaduskäsituste kokkusobivus.* Psühhoanalüütiline intervjuu on lähedane neile teadusloome käsitustele, mis väljenduvad eksistentsialistlikes, hermeneutilistes, dialektilistes ja postmodernistlikes filosoofilistes seisukohtades.

Psühhoanalüütilist intervjuud kui uurimismeetodit tutvustab Kvale järgmise seitsme aspekti kaudu.

Individuaalsete juhtumite uurimine. Psühhoanalüütiline teraapia kujutab endast individuaalse patsiendi intensiivset juhtumiuuringut, mis kestab aastaid. Laialdane teadmine patsiendi praeguse ja minevikumaailma kohta pakub terapeudile unikaalse rikkaliku konteksti tema unenägude ja neurootiliste sümptomite tõlgendamiseks.

Avatud intervjuuvorm. Psühhoanalüütiline intervjuu leiab aset ettemääratud terapeutilise tunni jooksul ning põhineb psühhoanalüütilisel teoorial, kuid selle sisu on vaba ja suunamata ning see viiakse läbi avatud viisil. Terapeut jälgib patsiendi vabasid assotsiatsioone „ühtlaselt jaotunud tähele-

Tartu Ülikooli raamatukogu

panuga". Freud on hoiatanud juhtumi teadusliku määratlemise eest ravi ajal, sest see võiks segada terapeudi avatud terapeutilist hoiakut, mille puhul „liigutakse edasi sihitult ja lubatakse endal vastu võtta mis tahes üllatusi, pakkudes neile alati avatud meelt, mis on vaba igasugustest ootustest" (Freud 1963: 120).

Tähenduse tõlgendamine. Psühhoanalüütilise tehnika oluline aspekt on tõlgendada patsiendi väidete ja tegude tähendust. Psühhoanalüütilised tõlgendused on avatud mitmemõttelisusele ja vasturääkivustele, unenägudes või sümptomites püütakse näha erinevaid tähenduskihte. Tõlgendusi tehakse konkreetses ajalises kontekstis, mis loob eelduse pidevateks ümbertõlgendusteks. Freud (1963: 100) on märkinud, et unenäo täielik tõlgendamine seondub tervikliku analüüsiprotsessiga: mõnd alguses tehtud märkust saab mõista alles analüüsi lõpus, mitme kuu pärast.

Ajaline mõõde. Psühhoanalüütiline teraapia kestab aastaid ning selles on tähtis koht ajalisel mõõtmel. Siin põimuvad ainukordsel viisil minevik, olevik ja tulevik. Freudi uuenduslik idee oli näha inimlikke ilminguid tähendusrikkast ajaloolisest vaatenurgast. Ta mõistis mineviku mäletamist terapeutiliste muutuste aktiivse jõuna ning teraapiat kui vahendit, mille abil saab ületada mineviku paineid ja olevikus väljenduvat vastupanu teadvustamatu teadvustamisele.

Inimlik interaktsioon. Psühhoanalüütiline teraapia leiab aset emotsionaalse inimliku interaktsiooni kaudu, läbi vastastikuse isikliku panuse. Freud on märkinud, et kui terapeut pühendab patsiendile aega ja tõsist huvi ning tegutseb taktitundeliselt, tekib patsiendil terapeudi vastu sügav isiklik kiindumus. Selliseid tugevaid tundmusi, mis ulatuvad armastusest vihani, on teoreetiliselt tõlgendatud kui lapsepõlveaegse-

Tartu Ülikooli raamatukogu

te vanematele suunatud tunnete ülekandmist terapeudile. Terapeut kasutab seesugust ülekannet teadlikult ära selleks, et ületada patsiendi emotsionaalne vastuseis sügavamale enesetundmisele ja muutustele. Olenevalt terapeudiga tekkinud emotsionaalse ühenduse tugevusest, saab terapeut patsiendi isiksusest päevavalgele tuua erineva sügavusega kihte. Terapeut ei püüa kõrvale jätta iseenda tundeid patsiendi vastu, mida nimetatakse vastuülekandeks, vaid rakendab neid terapeutilises protsessis kui reflekteeritud subjektiivsust.

Patoloogia uurimisteemana. Psühhoanalüütilist teraapiat rakendatakse kriisiolukorras patsiendi hälbiva ja irratsionaalse käitumise puhul, kui esineb näiliselt mõttetuid ning veidraid sümptomeid ja unenägusid. Patoloogiline käitumine on nagu luup, mis aitab näha keskmiste indiviidide vähem silmatorkavaid konflikte. Neuroosid ja psühhoosid on normaalse käitumise äärmuslikud versioonid. Nende kaudu tuleb ilmekalt esile see, mis on antud kultuuris viltu läinud.

Muutuste õhutamine. Patsiendi ja terapeudi ühine huvi on saada üle kannatustest, mida neurootilised sümptomid patsiendile põhjustavad. Ehkki patsiendid on vabatahtlikult ravile tulnud, ilmutavad nad sügavale juurdunud vastuseisu muutustele enesemõistmises ja tegevuses. Freudi (1963: 68) järgi on õigupoolest kogu psühhoanalüüsi teooria üles ehitatud selle vastuseisu tajumisele, mida pakub patsient, kui terapeut püüab teadvustamatut ta teadvusesse tuua. Muutuseni saab viia mõistmine ning psühhoanalüüsi implitsiitse teadmusteooria järgi on mingi ilmingu põhiolemuse mõistmiseni võimalik jõuda kõigepealt katsete kaudu seda ilmingut muuta.

Nimetatud aspekte peetakse tavaliselt üksnes terapeutilise tehnika praktilisteks tahkudeks või vigadeks, mis ei lase psühhoanalüütilisel intervjuul saada teadusmeetodiks. Kvale

Tartu Ülikooli raamatukogu

vaidleb sellele vastu ja väidab, et needsamad aspektid võimaldavad saada olulist psühhoanalüütilist teadmist.

Täpsemaid näpunäiteid psühhoanalüütilise intervjuu läbiviimiseks võib leida Cartwrighti (2004: 224–225) artiklist. Cartwright leiab, et psühhoanalüütilises mõttes olulise info saamiseks piisab kolmest kuni neljast salvestatud intervjuust ühe intervjueeritava kohta. Vastavalt psühhoanalüütilise intervjuu üldistele põhimõtetele peaks laskma intervjuul vabalt kujuneda ning seda nii vähe struktureerima kui võimalik. Intervjuu alguses peaks intervjueerija selgelt välja ütlema, et ta on huvitatud intervjueeritava enda mõtetest kõnealuse teema kohta. Edasi võib öelda, et intervjueerija tunneb huvi kõige vastu, mida intervjueerija tahab talle öelda oma elu või tausta kohta, isegi kui see tundub vähetähtis või pole teemakohane. Terapeut teeb seda selleks, et intervjueeritav tunneks, et ta võib kõigest vabalt rääkida. Ja lõpuks – mis on kõige tähtsam! – öeldakse intervjueeritavale, et ta võib alustada kust tahes. Kust intervjueeritav alustab ja kuhu oma jutuga lõpuks välja jõuab ehk teisisõnu, kuidas ta oma narratiivi kujundab, on uurija jaoks oluline informatsioon. Uurijast terapeudi roll on siin jutustamisprotsessi hõlbustada. Cartwrighti sõnul tasub enne uue intervjuu alustamist pärida intervjueeritava arvamusi eelmise intervjuu kohta. See näitab uurijale, kas eelmine intervjuu on äratanud intervjueeritavas mingeid konkreetseid mõtteid või tundeid kõnealuse teema, intervjueerija või oluliste teiste kohta. Sageli meenutavad intervjueeritavad, kel on olnud aega eelmist intervjuud reflekteerida, mingeid detaile või ütlevad, et kogevad nüüd enda poolt eelmise intervjuu ajal öeldut erinevalt. Need on intervjueerija jaoks tähtsad vihjed, mis aitavad tal liikuda olulise teadvustamata tähenduse suunas, mis on uurimisprotsessis äratatud.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Kuigi intervjuu tuleb edasise analüüsi huvides salvestada ja transkribeerida, on oluline intervjuust saadud muljed detailselt dokumenteerida kohe pärast intervjuu lõppu. Siin tuleb intervjueerijal talletada enda kõikuvad tundeseisundid ja muu mitteverbaalne materjal, mis seondub intervjuu konkreetsete osadega. Ilma selleta võib lõpliku intervjuuteksti analüüsis kaotada oma emotsionaalse mulje, mis raskendab selle konteksti mõistmist, milles midagi öeldi või kuuldi.

Cartwright leiab, et kaks esimest intervjuud on kõige parem pühendada sellisele struktureerimata dialoogile, kus intervjueerija tunneb huvi peamiselt selle vastu, kuidas intervjuu narratiivi konstrueeritakse. Hiljem võib rakendada juba struktureeritumat ja otsesemat lähenemist, kus keskendutakse (1) selgituse otsimisele eelmistest intervjuudest saadud infole ja (2) intervjueeritava vastandamisele tema jutus leiduvate vasturääkivuste, konfliktide, kaitsetoimingute ja liigtundlikkuse väljendustega. Lisaks (3) tõstetakse päevakorrale mõned terapeudi esialgsed tõlgendused tekkinud konfliktidest, kaitseviisidest jne. Need esialgsed tõlgendused on lihtsalt märkused, milles oletatakse võimalikke seoseid intervjuu eri aspektide vahel, millele intervjueeritav pole ise viidanud. Reaktsioonid nendele katselistele tõlgendustele aitavad intervjueerija peas tekkinud hüpoteese kontrollida, aga samuti analüüsida intervjueeritava kaitsesüsteeme. Otsesema lähenemise rakendamine annab uurijale ühtlasi võimaluse pärida nende elulooliste ja isiklike detailide kohta, mis pole senistes intervjuudes esile kerkinud.

Psühhoanalüütilise intervjuu *analüüsis* eristab Cartwright (2004: 225–234) kolme etappi: (1) hoolikas tähelepanu pööramine tundeseisunditele ning vastavatele mõtetele või ettekujutustele; (2) tuumnarratiivide otsimine; (3) identifit-

Tartu Ülikooli raamatukogu

seerumiste ja objektisuhete uurimine. Implitsiitselt sisaldub neis etappides arvukalt kognitiivseid protsesse, mis kuuluvad kõigi kvalitatiivsete meetodite juurde. Need hõlmavad mõistmist, sünteesimist, teoretiseerimist ja rekontekstualiseerimist.

Hoolikas tähelepanu pööramine tundeseisunditele ja ettekujutustele. Intervjuumaterjali analüüsimisel pööratakse tavaliselt tähelepanu ainult transkribeeritud tekstile. Ometi toimub intervjuu analüüs mitte ainult intervjuu *ajal,* vaid algab juba *enne* seda. Uurija analüüsib oma motivatsiooni ja taju, võimalikke eelarvamusi seoses uuritava teemaga, ning püüab väljendada neid nii sõnaselgelt kui võimalik. Ülekande ja vastuülekande interaktsiooni huvides tuleb pöörata suurt tähelepanu tundeseisundite ja nendega seostuvate ettekujutuste tekkele intervjuu käigus. Nende esinemine interaktsiooni teatud hetkedel – kas tajutuna intervjueerija poolt või väljendatuna intervjueeritava poolt – mängib olulist rolli narratiivi konteksti mõistmisel.

Tuumnarratiivide otsimine. Intervjuust võib kerkida tuumnarratiive, mille mõistmise võtmeks on loo tegelased ja atmosfäär. Suuremas osas intervjuude analüüsi käsitlevast kirjandusest soovitatakse intervjuust esile tõsta peamised teemad ning rookida sellest välja „müra". Ehkki see on hädavajalik, kui töötada tuleb suure transkribeeritud materjali mahuga, on psühholoogilisest vaatenurgast sageli kõige huvipakkuvamaks just seesama „müra". Teatud kordused, kõhatus konkreetses kontekstis, näiliselt mõttetu kõrvalepõige ja teised sellised märgid võivad viidata teadvustamata tähendustele. Ka summeerimisega võidakse teemad välja kiskuda sellest spetsiifilisest kontekstist, mis annab neile tähenduse. Vältimaks selliseid kadusid tuleks intervjuuteksti käsitleda tervikuna, nii et kõik selle aspektid saaksid assotsiatiivse materjali

Tartu Ülikooli raamatukogu

voo analüüsi mõjutada. Analüüs peab jätkuma, kuni järjekindlad tuumnarratiivid on konstrueeritud ning viidud kooskõlla oluliste muljetega ülekande ja vastuülekande kohta.

Identifitseerumiste ja objektisuhete otsimine. Järgmine etapp analüüsis toetub oletusele, et tuumnarratiivid on intervjueeritava sisemaailma erinevate aspektide metafooriliseks väljenduseks. Kui nõustuda, et *mina* loomisel toetutakse narratiivsele mõtlemisviisile, kus tähendus on olulisem kui see, mis "tegelikult" juhtus, siis pole raske järeldada, et narratiivides peegeldub *mina* töötamise ning erinevate sündmuste omaksvõtmise eripära. Analüüsiprotsessis soovime mõista, kuidas paigutab indiviid end – teadlikult või alateadlikult – narratiividesse, mis on konstrueeritud teatud objektide käsitelemiseks.

Cartwrighti kirjutisest võib leida ka konkreetse intervjuumaterjali analüüsi näiteid ning arutelu psühhoanalüütilise intervjuu tulemuste usaldusväärsuse ja kehtivuse üle. Ta tunnistab, et psühhoanalüütilise intervjuu kasutamisel teadusmeetodina tuleb edaspidi täpsemalt vastata veel mitmetele küsimustele: mil määral sobib see intervjuu intrapsüühiliste püsistruktuuride uurimiseks; kuidas teha vahet dünaamilisematel ja stabiilsematel struktuuridel; kuidas määrata eraldiseisva narratiivi parameetreid; milline peaks olema intervjueerija roll jne. Sellest hoolimata on tegemist huvitava meetodiga uurijatele, kes austavad psühhoanalüüsi narratiivseid traditsioone ning soovivad töötada selle nõudliku paradigma raames.

Tartu Ülikooli raamatukogu

4.1.7. Narratiivne intervjuu

Kvalitatiivses uuringus võib andmestikuna kasutada mitte ainult poolstruktureeritud intervjuusid, vaid ka uuritavate jutustatud narratiive. Narratiivide kogumise pooldajad kahtlevad, kas inimeste subjektiivseid kogemusi ikka saab suruda traditsiooniliste intervjuude küsimuste-vastuste skeemi – isegi siis, kui intervjuusid viiakse läbi paindlikult. Narratiivid võimaldavad uurijale ligipääsu intervjueeritava kogemuste juba struktureeritud maailmale. Narratiivides visandatakse kõigepealt algsituatsioon („millest kõik algas"), seejärel valitakse kõigi kogemuste suurest hulgast narratiivi seisukohast olulised sündmused ja esitatakse need vastavalt sündmuste arengule („kuidas asjad arenesid") ning lõpuks jõutakse selle arengu tulemuseni, loo lõpuni („mis sellest kõigest välja tuli"). (Flick 2006: 172.)

Heaks narratiivide kogumise meetodiks on peetud *Fritz Schütze* poolt välja töötatud narratiivset intervjuud, mida on kasutatud peamiselt eluloo-uuringute kontekstis.

Narratiivses intervjuus palutakse infoandjal esitada mingi huvipakkuva sündmuse ajalugu, milles intervjueeritav on ise osalenud, improviseeritud, ettevalmistamata narratiivina. Lugu peab hõlmama kõiki olulisi sündmusi algusest lõpuni. Narratiivne intervjuu algab „generatiivse narratiivse küsimusega", milles viidatakse uuringu teemale ja mis peaks stimuleerima intervjueeritava peanarratiivi. Sellele järgneb narratiivse sondeerimise staadium, kus täiendatakse neid narratiivi fragmente, mis polnud ammendava detailsusega välja toodud. Intervjuu viimane staadium on tasakaalustav faas, kus intervjueeritavale võidakse esitada küsimusi ka eesmärgi-

Tartu Ülikooli raamatukogu

ga juhtunut teoreetiliselt seletada ja lugu tasakaalustada. (Flick 2006: 173.)

Soovides välja meelitada narratiivi, mis on uurimisküsimuse seisukohalt oluline, tuleb uurijal sõnastada generatiivne narratiivne küsimus võimalikult laialt, aga samas määratleda huvipakkuv valdkond küllalt konkreetselt, kindlustamaks, et sellest saaks loo keskne teema. Uurijat võib huvitada infoandja elulugu tervikuna. Sel juhul on generatiivne narratiivne küsimus kaunis üldine, nt järgmine: „Tahaksin paluda, et räägiksite mulle oma elukäigust. Kõige parem, kui alustaksite oma sündimisest ja lapsepõlvest ning siis räägiksite kõigest, mis on juhtunud kuni tänaseni. Võtke selleks nii palju aega kui vaja ja jutustage kõigest detailselt, sest mulle pakub huvi kõik, mis on teie jaoks tähtis." Uurija võib keskenduda ka infoandja eluloo teatud ajalistele ja temaatilistele aspektidele, nt elukutsevahetusele ja selle tagajärgedele. On tähtis, et generatiivne küsimus oleks tõepoolest narratiivne küsimus. Tuleb anda selgeid vihjeid, et räägitaks sündmuste kulust. Eespool toodud näidisküsimuses viidatakse mitmetele staadiumidele ning esitatakse selgesõnaline palve jutustamiseks ja detailide pakkumiseks. (Flick 2006: 173–174.)

Jovchelovitch ja Bauer (2000) toonitavad, et narratiivse intervjuu keskse teema tutvustamine intervjueeritavale suudab jutustamise vallandada vaid siis, kui täidetud on järgmised tingimused.

- Detailirohke jutustuse väljameelitamiseks peab teema jutustajale huvi pakkuma.
- Teema peab tunduma jutustajale isiklikult või sotsiaalselt tähtsana.
- Jutustaja võimalikku huvi teema vastu pole vaja maini-

Tartu Ülikooli raamatukogu

da, et mitte kohe alguses seisukohta võtta ja jutustust suunata.

- Teema peab olema piisavalt lai, et võimaldada pika loo jutustamist, mis hõlmaks loo alguse ja sündmuste arengu, mis on viinud praeguse olukorrani.
- Uurija peaks vältima igasugust suunavat sõnastust. Pole vaja viidata ei ajale, nimedele ega kohtadele. Need võib ainult jutustaja ise oma jutustusse sisse tuua.

Kui intervjueeritav pärast generatiivse küsimuse esitamist narratiiviga alustab, on oluline, et rääkijat intervjueerija poolt ei katkestataks või takistataks. Näiteks ei maksa küsida: „Kes see selline on?" Samuti ei tohiks jutustajat eksitada mingi suunava küsimusega: „Kas seda probleemi poleks saanud teisiti lahendada?" Sobimatu on ka hinnangute pakkumine: „See oli teil hea idee!" Selle asemel peab intervjueerija olema aktiivne kuulaja ning andma signaale, et ta elab loole kaasa. See toetab ja ergutab jutustajat oma lugu lõpuni rääkima. (Flick 2006: 174.) Samal ajal võib uurija teha märkmeid hiljem esitatavate küsimuste tarbeks, kuid nii, et see jutustamist ei segaks (Jovchelovitch & Bauer 2000).

Loo lõppu tähistab nn kooda (nii nimetatakse muusikateose lõpposa). Selleks võib olla nt jutustaja järgmine ütlus: „Ma arvan, et olen teile nüüd kogu oma elu ära rääkinud." Võib-olla ütleb ta: „Nii see laias laastus oli. Loodan, et see pakkus teile huvi." (Flick 2006: 174.) Veendumaks, et jutustaja on jõudnud koodani, võib uurija küsida:"Kas tahaksite mulle veel midagi rääkida?" (Jovchelovitch & Bauer 2000).

Kui jutustus on jõudnud oma loomuliku lõpuni, järgneb küsimuste esitamise staadium. Nüüd on käes hetk, mil aktiivne kuulamine hakkab vilju kandma. Uurija pärib loo

Tartu Ülikooli raamatukogu

teatud osade kohta või tuleb välja uue generatiivse narratiivse küsimusega, et saada andmeid ebaselgeks jäänud lõikude kohta. Ta võib nt öelda: „Rääkisite enne, mis juhtus siis, kui kolisite A-st B-sse. Ma ei saanud päris hästi aru, kuidas teie haigus siis edasi läks. Kas räägiksite sellest loo osast veidi lähemalt?" Küsimusi esitades kasutab uurija jutustaja keelt. (Flick 2006: 174; Jovchelovitch & Bauer 2000.) Jovchelovitchi ja Baueri (2000) arvates peaks selles staadiumis vältima *miks*-küsimusi ning piirduma selliseid sündmusi puudutavate küsimustega nagu "mis juhtus enne (või pärast) seda". Samuti ei soovita nad otsesõnu pärida arvamuste, hoiakute või põhjuste kohta, sest see viib õigustuste ja mõistuspäraste seletuste otsimiseni. Ehkki iga jutustus neid elemente sisaldab, peaksid need välja tulema spontaanselt. Vältima peaks ristküsitlust ja viitamist vastuoludele jutustuses.

Järgmises faasis, mida Flick (2000: 174) nimetab tasakaalustavaks, võib küsida üha abstraktsemaid küsimusi, mille eesmärk on jõuda kirjelduse ja põhjenduseni. Kõigepealt esitatakse *kuidas*-küsimusi ja alles siis *miks*-küsimusi. Jovchelovitch ja Bauer (2000) aga soovitavad, et *miks*-küsimustega võib välja tulla alles intervjuujärgse vaba vestluse käigus, kui diktofon on välja lülitatud ja intervjuu formaalselt lõppenud. Vestluse käigus võib uurija märkmeid teha ja neid hilisemas analüüsis kasutada.

Info valiidsuse peakriteeriumiks peetakse seda, et intervjueeritava jutt on esmajoones narratiiv. Kuigi jutustuses võib mingil määral sisalduda situatsioonide ja rutiinsete tegevuste kirjeldusi, põhjuste seletusi või eesmärkide põhjendusi, peab esituses domineerima narratiiv – jutustus sündmuste ja arenguprotsesside kulust (kui võimalik, siis algusest lõpuni). (Flick 2006: 174.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Schütze arvates pakub narratiiv rikkalikumat versiooni sündmustest ja kogemustest kui teised esituse vormid, sest siin mõjutavad jutustajat teatud piirangud: (a) nn *sulguva gestaldi piirang*: jutustaja peab loo lõpuni rääkima, kui on sellega alustanud; b) *tihendamise piirang*: esitatakse ainult loo mõistmise seisukohalt hädavajalik; lugu on tihendatud mitte ainult piiratud aja, vaid ka kuulaja piiratud mõistmis- ja jälgimisvõime tõttu; c) *detailide piirang*: narratiiv pakub üksnes neid taustdetaile ja suhteid, mis on hädavajalikud loo mõistmiseks. Jutustaja pole oma jutustust ette valmistanud ning seetõttu tulevad esile sündmused või tegevussuundused, millest ta eelistaks vaikida tavalises vestluses või vestluslikus intervjuus, kus teadvustatakse paremini süütunnet ja häbi ning tajutakse rohkem oma huvide kaitsmise vajadust. (Flick 2006: 175.)

Narratiivne intervjuu pakub andmeid, mida ei saa teist tüüpi intervjuudest, kolmel põhjusel: 1) narratiivid muutuvad nende jutustamise ajal teatud määral iseseisvaks; 2) inimesed teavad ja suudavad oma elust rääkida ka seda, mida nad ei ole suutnud haarata oma elu ja iseennast käsitlevatesse subjektiivsetesse teooriatesse; see teadmine on neile kättesaadav narratiivse esituse, aga mitte teooriate tasandil; 3) narratiivse esituse ja jutustatud kogemuse vahel eksisteerib analoogiasuhe: retrospektiivses elulookolises narratiivis esitatakse sündmusi ja läbielamisi nii, nagu jutustaja neid on tajunud. (samas.)

Narratiivse intervjuu miinustest rääkides toovad Jovchelovitch ja Bauer (2000) ühe probleemina välja infoandjate kontrollimatud ootused, mis sunnivad kahtlema narratiivse intervjuu mittesuunatuses. Iga jutustaja oletab, mida uurija temalt kuulda soovib ja mida ta tõenäoliselt juba teab. See, mille teadmist peetakse endastmõistetavaks, jäetak-

Tartu Ülikooli raamatukogu

se rääkimata. Uurijal on raske teadmatut etendada, kui intervjueeritav teab, et tegemist on intervjuude seeriaga ja tema pole esimene intervjueeritav. Uurija peab arvestama, et jutustus, mis neile esitatakse, on alati teatud määral strateegiline kommunikatsioon: nt püüab jutustaja intervjueerijale meeldida või esitab oma ütlusi teatud poliitilisest vaatenurgast. Flick (2006: 178) on märkinud, et narratiivne intervjuu ei pruugi vastata kummagi intervjuus osaleja rolliootustele. Vastaja võib tajuda, et tegemist polegi intervjuuga, sest suuremal osal ajast küsimusi ei esitata, intervjueerija võib aga eluloo asemel kuulda aruannet intervjueeritava igapäevasest elust. See võib mõlemat osapoolt ärritada, mis segab intervjuuolukorraga kohanemist. Probleemiks võib kujuneda ka intervjueeritava kehvapoolne jutustamisoskus. Kõik intervjueeritavad ei pruugi suuta oma elu narratiivselt esitada. Sõnakehvi, häbelikke, kinniseid või äärmiselt reserveeritud inimesi ei esine mitte ainult igapäevases elus, vaid ka biograafiliste intervjuude osalistena. Lisaks näevad mõned autorid probleemi narratiivse intervjuu rakendamisel võõrastes kultuurides, kus narratiivne lähenemisviis ei pruugi olla niisama endastmõistetav kui läänemaises kultuuris. Andmete analüüsi etapis võib Flicki (2006: 180) hinnangul muret teha tohutu tekstimaterjali hulk. Siin on intervjuuprotokollid märksa vähem struktureeritud kui poolstruktureeritud intervjuude puhul. Struktureerimata teksti mass tekitab tõlgendusprobleeme. Nii ongi selle meetodi rakendamisest sündinud vaid väheseid, aga väga mahukaid juhtumiuuringuid. Enne selle meetodi valimist peaks uurija otsustama, kas tema uurimisküsimuse seisukohalt on tõesti oluline teada patsiendi kogu elulugu (haiguslugu, karjääri vm). Sageli võib soovitud andmete ja tulemuste saamiseks paremini sobida poolstruktureeritud in-

Tartu Ülikooli raamatukogu

tervjuu.

Metodoloogiline diskussioon narratiivse intervjuu üle on seni puudutanud peamiselt küsimust, kuidas narratiivi käigus hoida ja lasta sel võimalikult vähese vahelesegamisega lõpule jõuda. Siiani pole Flicki (2006: 179) meelest veel piisavalt räägitud sellest, et hea generatiivne narratiivne küsimus struktureerib tugevasti järgnevat narratiivi. Ebatäpne ja mitmetähenduslik generatiivne narratiivne küsimus viib sageli narratiivideni, mis jäävad liiga üldiseks, hakituks ja temaatiliselt väheütlevaks. Seepärast ei saa seda meetodit pidada täiesti avatud intervjuuks, nagu vahel on mõnes õpikus ekslikult öeldud. Siiski on intervjueerijapoolsed struktureeritud sekkumised siin selgemalt lokaliseeritud kui teistes meetodites – piirdudes intervjuu alguse ja lõpuga.

4.1.8. Episoodiintervjuu

Episoodiintervjuu meetodi on loonud *Uwe Flick* (Flick 1997). Selle intervjuuvormi kasutamise lähtepunktiks on oletus, et subjekti kogemused mingil alal on talletatud ja neid mäletatakse narratiiv-episoodilise ja semantilise teadmise kujul. Episoodiline teadmine on organiseeritud kogemustele lähedasemas vormis ning seotud konkreetsete situatsioonide ja tingimustega, semantiline teadmine toetub aga endastmõistetavustele, oletustele ja suhetele, mis on abstraheeritud ja üldistatud. Esimese teadmise vormi puhul on teadmine organiseeritud situatsioonikeskselt, teise teadmise vormi puhul on aga kesksteks üksusteks mõisted ja kontseptsioonid ning nendevahelised suhted. Flick kavandas episoodiintervjuu sellise andmekogumisviisina, mis võimaldaks ligipääsu mõlemale teadmise vormile. Narratiiv-episoodiliste teadmisteni

Tartu Ülikooli raamatukogu

jõudmiseks kasutatakse siin narratiivi, semantilisi teadmisi aga selgitatakse välja konkreetselt suunatud küsimustega. Kuigi selline intervjuu võtab, võrreldes narratiivse intervjuuga, ka vähem aega, on selle rakendamise peamine põhjendus süstemaatilise seose leidmine teadmise eri vormide vahel. Erilist tähelepanu pööratakse siin situatsioonidele või episoodidele, milles intervjueeritav on kogenud uurimisküsimuse seisukohalt olulist ilmingut. (Flick 2006: 182–183.)

Episoodiintervjuus palutakse esitada situatsiooninarratiive (nt: „Kui vaatate ajas tagasi, siis milline oli teie esimene kokkupuude televisiooniga? Kas võiksite mulle sellest situatsioonist rääkida?"). Mainida võib ka situatsioonide kette: „Kas suudate meenutada, kuidas läks teil eilne päev ning kus ja millal mängis selles oma osa tehnoloogia?" Intervjuu teemavaldkondades orienteerumiseks koostatakse intervjuu skeem. Intervjueeritavale tutvustatakse intervjuu põhimõtet: „Selles intervjuus palun teil korduvalt meenutada olukordi, kus teil oli teatud kokkupuuteid tehnoloogiaga – kas üldiselt või mingite spetsiifiliste tehnoloogiatega." Seejärel tuntakse huvi, kuidas tajub intervjueeritav vastavas valdkonnas toimuvaid muutusi („Milliseid muutusi usute tulevat arvutite valdkonnas lähemas tulevikus? Palun kujutlege seda ja rääkige mulle sellest."). Narratiivi esitamise palveid täiendavad küsimused, kus soovitakse teada intervjueeritava subjektiivseid definitsioone: „Mida seostaksite tänapäeval sõnaga televisioon?" Samuti esitatakse küsimusi abstraktsete suhete kohta: „Kes on või peaks teie meelest olema vastutav tehnoloogiast tingitud muutuste eest?" See on teist tüüpi küsimus, mille eesmärk on jõuda argiteadmiste semantiliste osadeni. (samas: 183–184.)

Episoodiintervjuus püütakse ära kasutada nii

Tartu Ülikooli raamatukogu

narratiivse kui ka poolstruktureeritud intervjuu eeliseid. Kuna narratiivid keskenduvad episoodidele, võimaldab see konkreetsemat lähenemist. Erinevalt narratiivsest intervjuust analüüsitakse selle protseduuri abil rutiinseid ja tavalisi igapäevailminguid. Intervjueerijal on rohkem võimalusi intervjuusse sekkuda ja suunata seda võtmeküsimustega, kus palutakse vastavatest situatsioonidest rääkida ja neid defineerida. Seega on siin äärmiselt ühepoolne ja kunstlik situatsioon, mis tuleb esile narratiivses intervjuus, asendatud avatuma dialoogiga, kus narratiive kasutatakse ainult kui üht andmete vormi. (samas: 185–186.)

4.1.9. Rühmaintervjuud ja -arutlused

Rühmaintervjuudes ja -arutlustes püütakse luua olukord, mis on lähedasem igapäevasele elule kui see situatsioon, mida võimaldab intervjueerija ja intervjueeritava kohtumine nelja silma all. Rühmaintervjuusid ja -arutlusi on nimetatud ka fookusrühma(intervjuu)deks. Nende terminite täpne eristamine on raske ning osa autoreid eelistab nimetada rühmades läbiviidavat uurimisprotseduuri intervjuuks (nt Patton 2002: 386), teised aga arutluseks (nt Wilkinson 2006: 185). Fookusrühmaintervjuu mõiste võttis 1956. aastal esmakordselt kasutusele *Robert Merton*, kes kasutas seda rühma liikmetelt täiendava info saamiseks pärast vastavasisulise uuringu läbiviimist (Lewis 2000). Liitega *fookus* rühma ees rõhutatakse, et tegemist on rühmaga, kellega tehakse intervjuu uurimuslikel, aga mitte näiteks terapeutilistel, tegevuse planeerimisega seotud vm eesmärkidel (Clark 2007). Kuna selles raamatus käsitletakse ainult uurimistööga seotud teemasid, siis kasutatakse siin rühmaintervjuud, rühmaarutlust, fookusrühmain-

Tartu Ülikooli raamatukogu

tervjuud ja fookusrühmaarutlust sünonüümidena. Pattoni (2002: 385–386) definitsiooni järgi on fookusrühmaintervjuu selline intervjuu, mis viiakse läbi väikese rühma inimestega mingil konkreetsel teemal. Rühma liikmed osalevad intervjuus pool kuni kaks tundi. Patton peab fookusrühmaintervjuusid äärmiselt tõhusaks kvalitatiivsete andmete kogumise viisiks, mis võimaldab mingil määral kontrollida ka saadud andmete kvaliteeti. Rühma liikmed parandavad ja tasakaalustavad üksteist ning seetõttu heidetakse valed või äärmuslikud vaated kõrvale. Samuti saab kiiresti hinnata, mil määral on tegemist ühiste, jagatud seisukohtadega. Meetodi nõrkustena nimetab Patton küsimuste piiratud arvu ja raskusi märkmete tegemisel intervjuu ajal. Ta soovitab kasutada intervjueerijate paare, nii et üks tegeleb intervjuu ja rühmaga ning teine teeb samal ajal märkmeid.

Wilkinsoni (2006: 184, 185) andmetel kasutati fookusrühmaintervjuusid enne 1970. aastate lõppu peamiselt turuuuringutes. 1980. aastatel hakkasid nende vastu huvi tundma terviseuurijad. Seda meetodit kasutati laialdaselt seksuaalhoiakute ja -käitumise uurimiseks, eriti seoses HIV-i ja AIDS-iga. 1990. aastatel muutus meetod populaarseks paljudes valdkondades: seda hakati kasutama nt haridus-, kommunikatsiooni-, meedia-, sotsioloogia-, psühholoogia- ja feministlikes uuringutes. Eriti on seda soovitatud mitmesuguste tabuteemade uurimiseks. Üks meetodi populaarsuse põhjusi on kindlasti selle paindlikkus. Seda saab kasutada nii iseseisva meetodina kui ka kombineerida teiste kvalitatiivsete uurimisviisidega. See sobib tarvitamiseks nii psühholoogialaboris kui ka uurimisväljal; nii sotsiaalse maailma uurimiseks kui ka katseteks seda muuta, nt tegevusuuringutes.

Kuna korraga saab intervjueerida mitut inimest, on

Tartu Ülikooli raamatukogu

rühmaintervjuud odavamad kui individuaalintervjuud. Et rühma liikmed stimuleerivad ja toetavad üksteist sündmuste meenutamisel, võib fookusrühmadest saada rikkalikumat infot kui üksikute intervjueeritavate vastustest. Fookusrühmaintervjuud võimaldavad jälgida rühma dünaamikat ja probleemilahenduse protsesse. (Flick 2006: 190–191.)

Fookusrühmad võivad kokku tulla nii üheks kui ka mitmeks korraks. Nendeks võivad olla nii kunstlikud rühmad, mis on loodud uurimuslikel eesmärkidel, kui ·ka loomulikud rühmad, mis eksisteerivad tegelikus elus (perekond, töörühm, klubikaaslased). Kunstlik rühm võidakse moodustada nii, et see esindaks vastavat populatsiooni, aga sageli on rühma moodustamise aluseks hoopis mingid ühised tunnused või kogemused (nt keskealised mehed, müüjad, teatud diagnoosiga haiged). (Wilkinson 2006: 186.) Flicki (2006: 192–193) arvates suurendab rühma heterogeensus diskussiooni dünaamikat ning parandab võimalusi eri vaatenurkade vastandamiseks. Samas võib heterogeensetes rühmades nappida ainest üldiseks aruteluks. Rühmade võimalikuks suuruseks on peetud nii 6–8 (Patton 2002: 385), 5–10 (Flick 2006: 193) kui ka 2–12 (Wilkinson 2006: 186) inimest. Kidron (2002: 167) on maininud, et grupiprotsesside käivitumiseks oleks hea, kui rühmas oleks vähemalt 5, aga veel parem 7–10 liiget.

Esmapilgul on rühmaintervjuu läbiviimine väga lihtne, aga see lihtsus on petlik. Rühmadiskussioon käivitatakse tavaliselt küsimuste seeriaga (mis on eelnevalt, nagu teistegi intervjuude puhul, kirja pandud intervjuu skeemis). Uurijal tuleb tegutseda rühma moderaatorina. Tema ülesanne on esitada küsimusi, arutelu üleval hoida ning ergutada inimesi mõttevahetuses osalema. Moderaator ei esita küsimusi igale rühmaliikmele eraldi, vaid ergutab rühmaliikmete omavahe-

Tartu Ülikooli raamatukogu

list interaktsiooni. Liikmetevaheline interaktsioon rühmas ongi fookusrühmauuringu võtmetunnus, mille poolest see erineb selgelt silmast-silma-intervjuust. Tavaliselt tehakse rühmaarutelust helisalvestis, mis transkribeeritakse ja mida analüüsitakse kvalitatiivsete uuringute tavapäraste tehnikate abil. Kõige sagedamini on transkribeeringute analüüsiks kasutatud sisu- või teemaanalüüsi. Fookusrühmade meetod eristub just andmete kogumise, aga mitte andmete analüüsi meetodina. (Wilkinson 2006: 185.)

Ehkki andmete transkribeerimine ja analüüs on siin ajamahukas ning keeruline nagu muudegi intervjuu-uuringute puhul, hinnatakse meetodi rakendamise kõige suuremaks võimalikuks komistuskiviks rühma modereerimist. See on tegevus, mis nõuab oskusi, ettevalmistust ja praktikat. Algajad või ärevad moderaatorid ei suuda sageli aktiivselt kuulata ja vastavalt ka kuuldule reageerida, kipuvad liiga palju rääkima ja järjestikuseid küsimusi esitama ning ei talu rühmas tekkinud vaikust. (Wilkinson 2006: 188–189.) Vaikuse rolli üle rühma juhtimises on arutlenud Kidron (2002: 180–181). Kui rühmas ei soovi keegi sõna võtta, seisab grupijuht silmitsi dilemmaga: kas asuda küsimuse üle ise arutlema või riskida kestvast vaikimisest tuleneva pingetõusuga. Kui seltskonnas viitab kestev vaikus sellele, et inimesed tunnevad end ebamugavalt või igavlevad, siis grupitöös võib vaikimine olla igati positiivne – see märgib inimeste püüdu endasse süüvida, toimunu lahti mõtestada. Vaikus on kohutav üksnes ebakindlale grupijuhile. Wilkinson (2006: 188–189) rõhutab, et lisaks tavapärastele intervjueerimisoskustele peab fookusrühma moderaator valdama aktiivseid inimeste juhtimise oskusi: ta peab suutma häbelikke liikmeid rääkima õhutada, liigjutukaid aeg-ajalt tagasi hoida ning tegelda mitmesuguste eba-

Tartu Ülikooli raamatukogu

mugavust tekitavate või konfliktsete olukordadega. Samuti peab ta olema suuteline jälgima eetiliste nõuete täitmist.

Rühmadiskussiooni kasutamist andmete kogumisel illustreerib näide 33.

NÄIDE 33. Rühmadiskussiooni kasutamine naiste rinnavähikogemuse uurimisel. Wilkinsoni uuringus osales 77 rinnavähki põdevat naist, kes kuulusid 13 fookusrühma. Iga fookusrühmadiskussioon kestis 1–3 tundi. Kõigil osalejatel oli rinnavähk diagnoositud vähem kui 5 aastat tagasi ning nende leidmiseks kasutati meditsiiniasutuse abi. Fookusrühmad kogunesid ülikooli ruumides ning iga naine osales üks kord ja ühes rühmas. Diskussioon hõlmas naiste diagnoosiga kaasnevaid tundmusi, nende suhteid, ravikogemusi ja vähist põhjustatud muutusi nende elus. Vestlus salvestati ja lindid transkribeeriti esimesel võimalusel. Arutelu suunas intervjuu skeem. Küsimused, mis esitati kõigis rühmades, olid järgmised.

1. Kuidas te end tundsite, kui esmakordselt märkasite, et teil on rinnaga probleeme?
2. Kuidas te end tundsite, kui teile öeldi, et teil on rinnavähk?
3. Kuidas teised inimesed (elukaaslane, perekond, sõbrad jt) reageerisid, kui kuulsid, et teil on rinnavähk?
4. Mis laadi abi te vajasite? (Siis, kui esmakordselt probleemist teada saite, ja siis, kui selgus, et tegemist on vähiga?)
5. Mis laadi abi vajasid teie elukaaslane, perekond ja teised inimesed? (Siis, kui esmakordselt probleemist teada saite, ja siis, kui selgus, et tegemist on vähiga?)
6. Mis võis teie arvates rinnavähi põhjustada?
7. Kuidas on rinnavähki haigestumine teie elu mõjutanud? (Kuidas on see mõjutanud teie üldist vaadet elule, teid isiklikult, teid

Tartu Ülikooli raamatukogu

ümbritsevaid inimesi?)

Täiendavad küsimused (mis esitati osa rühmades siis, kui selleks jäi aega), olid järgmised.

8. Mis on kõige hullem selle juures, et sul on rinnavähk?
9. Kas selles, et sul on rinnavähk, on ka midagi head? Mis?
10. Kas olete tundnud muret oma välimuse pärast? Mil viisil? Kas teie välimus on teinud muret teistele inimestele? Mil viisil?
11. Kas on veel midagi, mida tahaksite öelda seoses oma rinnavähikogemusega? Seoses selle uurimisprojektiga?

Andmete analüüsiks kasutati kõigepealt sisuanalüüsi. Toetuti eeldusele, et inimeste arusaamad rinnavähi põhjustest on suhteliselt püsivad ning nendeni võib jõuda inimeste ütlusi analüüsides. Analüüsi jätkati diskursusanalüüsiga, toetudes eeldusele, et arusaamu rinnavähi põhjuste kohta luuakse inimestevahelises sotsiaalses interaktsioonis. Fookusrühmas areneva diskussiooni jälgimine võimaldab selgitada neid viise, kuidas inimesed aktiivselt loovad rinnavähki puudutavaid arusaamu ja neis kokkuleppele jõuavad. (Wilkinson 2006: 188–204.)

Rühmaintervjuude ja -diskussioonide näol on tegemist veel ühe võimalusterikka andmekogumismeetodiga kvalitatiivsetes uuringutes. Eriti tänuväärseks osutub see meetod siis, kui uurijat huvitab teadmiste loomine interaktsiooniprotsessis.

Tartu Ülikooli raamatukogu

4.2. Multimodaalsete andmete kogumine

4.2.1. Vaatlus

Lisaks rääkimis- ja kuulamisoskusele, mida kasutatakse intervjuus, on vaatlemine teine igapäevane oskus, mida on kvalitatiivsetes uuringutes rakendatud. Kui intervjuu abil saame teada, mida inimesed mõtlevad, tunnevad ja usuvad, siis vaatlus annab meile teada, kas inimesed ka käituvad nii, nagu ütlevad. Vaatlusest võtavad osa mitmed meeled: nägemine, kuulmine, puudutamine ja haistmine. Tavaliselt liigitatakse vaatlusmeetodeid vastavalt sellele, kuidas saab neid kirjeldades vastata järgmisele viiele küsimusele.

- Kas vaadeldavad teavad, et neid vaadeldakse? – Salajane või avalik vaatlus.
- Kas vaatleja osaleb vaadeldavates tegevustes? – Mitteosalev vaatlus või osalusvaatlus.
- Kas rakendatakse rohkem või vähem standardiseeritud vaatlusskeemi või jääb vaatlus paindlikuks ja vaadeldavatele protsessidele vastuvõtlikuks? – Süstemaatiline või mittesüstemaatiline vaatlus.
- Kas vaadeldakse tegelikus elus või selleks kohandatud erilises keskkonnas (laboris)? – Vaatlus loomulikus keskkonnas või vaatlus kunstlikus keskkonnas.
- Kas vaadeldakse iseennast või teisi? – Enesevaatlus või teiste vaatlemine.

Selle liigituse esitanud Flick (2006: 216) leiab, et kõiki neid vaatlusvorme võib kasutada ka kvalitatiivsetes uuringu-

Tartu Ülikooli raamatukogu

tes – ainsaks erandiks on, et siin kogutakse andmeid alati loomulikus keskkonnas.

Vaatluse peamist eelist ongi nähtud võimaluses koguda esmast informatsiooni loomulikus keskkonnas. Lisaks saab vaadeldud käitumist ja olukorda tõlgendada ning mõista palju täpsemalt ja tabada sotsiaalse käitumise dünaamikat viisil, mis ei ole võimalik intervjuudega. (Ghauri & Grønhaug 2004: 101.) Näiteks inimeste väärtusi uurides saadakse erinevaid tulemusi olenevalt sellest, kas nende kohta esitatakse küsimusi või vaadeldakse inimeste tegelikku tegevust. Nii võib selguda, et sõnades pooldab inimene ühtesid, tegudes aga teisi väärtusi. Vaatlus sobib suurepäraselt interaktsiooni uurimiseks ning olukordades, mis kiiresti muutuvad ja on raskesti ennustatavad. See on sobilik ka siis, kui uuritaval on raskusi keele mõistmise või keelelise eneseväljendusega (nt laste puhul) või kui soovitakse teavet, millest uuritavad ei soovi intervjueerijale rääkida. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 199–200.)

Vaatluse puuduseks on peetud aga ohtu, et vaatleja kohalolek võib sündmuste loomulikku kulgu häirida või isegi muuta. Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara (2005: 200) on viidanud uurimustele, mis väidavad, et kui uurija klassi astub, muutub nii õpetaja kui ka õpilaste käitumine. Seda puudust on püütud vähendada vaatleja korduvate külaskäikudega, mis aitavad uuritavatel tema kohaloluga harjuda. Sel juhul hakkabki uurija andmeid koguma alles siis, kui vaadeldavad on ta omaks võtnud. Ghauri ja Grønhaugi (2004: 102) arvates oleks üks võimalus selle probleemi lahendamiseks ka jälgimine maskeeritult, nt võib vaatleja ostu-müügi olukorras käituda nagu potentsiaalne klient või müüja. Selline teguviis on aga kaheldav uuringu eetiliste nõuete seisukohast, mille järgi

Tartu Ülikooli raamatukogu

tuleks uuritavat uuringust informeerida ja temalt selleks nõusolek saada. Uurija seisab sageli raske valiku ees, kas lähtuda ennekõike uuringu eetilistest nõuetest ja riskida moondunud informatsiooniga (mille esitamine tõese pähe on lõppkokkuvõttes samuti ebaeetiline) või lükata eetikaküsimused tagaplaanile ja püüda saada võimalikult tõest infot. Vaatluse üheks puuduseks on peetud (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 200) ka uurijal tekkivat emotsionaalset suhet uuritava rühma või olukorraga, mille tõttu võib kannatada uuringu objektiivsus. Samuti on mõnes vaatlusolukorras raske teavet vahetult talletada ning uurijal tuleb oma tähelepanekud hiljem mälu järgi kirja panna. Ghauri ja Grønhaugi (2004: 103) vahendatud andmete järgi võib vaatluse tulemust mõjutada ka vaadeldavate suhtumine vaatlejasse. Näiteks võib vaatleja tööliste käitumise uurimisel saada erinevaid tulemusi olenevalt sellest, kas töölised peavad teda tööliste hulka kuuluvaks või mitte. Lisaks võib vaatlusmeetodi kasutust piirata selle ajamahukus.

4.2.1.1. Mitteosalev vaatlus

Mitteosalevate vaatluste puhul jälgib vaatleja sündmusi loomulikus keskkonnas, kuid ei ole ise nende osaline. Siin hoidutakse sekkumistest uurimisväljal: vaadeldavate käitumine on selline, nagu see oleks ka vaatleja kohaloluta. (Sellest, et ainuüksi vaatleja kohalolu võib siiski vaadeldavate käitumist muuta, oli juttu eespool.)

Ostrower (1998) peab mitteosalevat vaatlust heaks meetodiks, mille abil teha esimest tutvust kvalitatiivse uurimisviisiga. Ta soovitab detailsete vaatlusmärkmete tegemist, kust selguks nii see, mida vaatleja näeb ja kuuleb, kui ka see,

Tartu Ülikooli raamatukogu

mida ta ise vaatluse ajal mõtleb ja mis küsimused tal tekivad. Kirjeldatakse füüsilist keskkonda, kus tegevused aset leiavad (võib joonistada ka tegevuskoha kaardi), tegutsejaid (nende vanus, sugu jne) ja tegevusi. Ostrower soovitab teha märkmeid ka selle kohta, mis vaatlushetkel ei näi tähtis, aga mis võib omandada tähtsuse nt järgmiste vaatluste kontekstis ja vastavalt sellele, kuidas paraneb arusaam „suurest pildist".

Mitteosalev vaatlus on sobilik teatud olukordades. Näiteks on etnograafilise uuringu alguses mõistlik tutvuda uuritavate inimeste ja olukordadega esialgu välisvaatlejana ja alles seejärel hakata vähehaaval tegevustes osalema. Samuti on mitteosalev vaatlus ainus eetiliselt õige uurimisobjektile lähenemise viis nt selliste seadusvastaste tegevuste uurimisel nagu taskuvargused, narkootikumide kasutamine jms. Siin ei samastu uurija uuritava rühmaga, vaid jääb selgelt ainult uurija rolli. (Metsämuuronen 2006: 117.)

Flick (2006: 217–219) on rõhutanud vaatlejate ettevalmistust ja vajadust iga vaatlusprojekti puhul kindlaks määrata, millele tähelepanu pöörata. Eriti siis, kui vaatlus toimub avalikus kohas, on olulised ka vaatlejate soolised erinevused: naisvaatlejate võimalused võivad nende piiratud ligipääsu pärast mitmesugustele situatsioonidele, samuti teatud ohtude tõttu olla väiksemad, samas tajuvad naised piiranguid ja ohte tundlikumalt ning märkavad teistsuguseid asju kui mehed. Seega on soovitav kasutada segavaatlustiime. Uurimisväljale sisenemisel soovitatakse uurijale ka hoolikat enesevaatlust, et osata nii vaatluse käigus kui ka vaatlust hiljem reflekteerides arvestada oma implitsiitsete muljete ja arusaamadega ning juhuslike seikade mõjuga.

Flick (samas: 219) on mitteosaleva vaatluse piiratust käsitledes leidnud, et uurija hoidumine interaktsioonidest

Tartu Ülikooli raamatukogu

uurimisväljal, mis seda vaatluse tüüpi iseloomustab, võib viia probleemideni andmete analüüsimisel ja tõlgenduste hindamisel, kuna vaatluse käigus on süstemaatiliselt hoidutud vaadeldavate isikute sisemise vaatenurga avamisest.

4.2.1.2. Osalusvaatlus

Osalusvaatlusele on tüüpiline, et uurijad osalevad vaadeldavate tegevuses. Sageli püüab uurija saada vaadeldava rühma liikmeks. See ei tähenda vaid füüsilist osalust: uurija saab rühma liikmetega sarnaseid kogemusi, astub nende kultuuri ja sümbolite maailma, võtab üle nende keelekasutuse jne. Enamasti saab uurija rühmas ka mingi rolli. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 202–203).

Uurija osaluse aste vaatluses võib olla erinev. Kõige suurem võimalik osaluse aste on *täielik osalus,* mille puhul uurija on rühma täieõiguslik liige, teatamata teistele rühma liikmetele oma uurijarollist. Uurija käitub rühma liikme, mitte uurijana. See roll on ideaalne rühma liikmete sügavaks mõistmiseks. Samas võib siin tekkida ennekõike eetilist laadi probleeme: uurija jääb vastuolulisse rolli, sest ühelt poolt peab ta tegutsema loomulikult ja siiralt, teiselt poolt aga koguma teavet teaduslikel eesmärkidel. Täielik osalus on õigustatud vaid siis, kui uurijat huvitavaid andmeid pole võimalik koguda muul viisil. (Baker 2006; Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 203.) Täieliku osaluse puhul võib tekkida nn üleosalemise (*overparticipation*) oht. Üleosalemise puhul ähmastub uurijal tema esialgne eesmärk ning ta hakkab oma uurimisobjektiga ühte sulama. (Metsämuuronen 2006: 116.)

Järgmine osaluse aste on *vaatlus osalejana,* kus uurija on rohkem tegutseja kui vaatleja rollis (*the participant-as-*

Tartu Ülikooli raamatukogu

observer). Seda rolli on nimetatud ka aktiivseks osaluseks ja aktiivseks liikmeksolekuks. Siin on osaleja roll esmane ja vaatleja roll teisene. Uurija ei varja, et ta tegutseb uurijana. Seda rolli on peetud kõige turvalisemaks ja teaduslikumaks, eeldades, et uurija mõju uuritavate tegevusele on minimaalne. Usutakse, et uuritavad peavad uurijast rohkem lugu, kui ta ei varja oma tegevust uurijana. Siin võtab uurija küll osa vaadeldavate tegevustest, kuid ei pruugi täiel määral jagada nende väärtusi ja eesmärke. Vaatlusperioodi ajal loob uurija rühma liikmetega sõbrasuhted, mis soodustab vaadeldavate isiklike ja sotsiaalsete maailmade üksikasjadega tutvumist. Sellises rollis on uurija sageli tegevusuuringus. Ometi on ka selle rolli juures omad ohud. Esiteks võivad vaadeldava rühma liikmed liialt uurijaga samastuda, mis teeb neile raskeks jätkuva tegutsemise infoandjana, ja nad võivad muutuda „liialt vaatlejateks". Teiselt poolt võib ka uurija ülemääraselt samastuda rühma liikmetega, nii et ta kaotab objektiivsuse ega suuda enam tegutseda uurija rollis. (Baker 2006; Metsämuuronen 2006: 117.)

Eelmisest veidi väiksema osaluse astmega vaatlus on *osalus vaatlejana,* kus vaatleja on pigem uurija kui osaleja rollis (*the observer-as-participant).* Ta püüab olla tugevasti uuringule suunatud ega taotle sõbrasuhete loomist. (Baker 2006; Metsämuuronen 2006: 117.) Kui uurija osaleb vaatlejana, teeb ta uuritavatele kohe alguses selgeks, et ta on rühmas vaid vaatleja. Vaatleja võtab rühma elust osa, aga esitab uuritavatele ka küsimusi. Vaatlus võib keskenduda kas mõnele piiratud ilmingule või taotleda üldpildi saamist uuritavate elust. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 203.) Selle rolli eelisena on nähtud kõigepealt seda, et rühma liikmed räägivad teatud probleemidest meelsamini pigem tähelepanelikule

Tartu Ülikooli raamatukogu

ja nende vastu huvi tundvale võõrale kui tuttavale. Teiseks on siin väiksem oht uurija ja rühma liikmete vastastikuseks samastumiseks. Puuduseks on aga pinnalisemast kontaktist tulenev väiksem võimalus tervikolukorra mõistmiseks. (Baker 2006.)

Osalusvaatluse erinevused mitteosalevast vaatlusest on Flicki (2006: 220) andmetel järgmised:

- tuntakse erilist huvi nende inimeste vaatenurkade vastu, kes kuuluvad antud rühma või osalevad teatud situatsioonides;
- keskendutakse siin-ja-praegu olukordadele, igapäevase elu situatsioonidele ja tingimustele;
- osalusvaatluse taustaks olev teooria rõhutab inimeksistentsi tõlgendamist ja mõistmist;
- osalusvaatluse loogika ja protsess on avatud, paindlik ja olupoliitiline; uurimisprobleem nõuab pidevat uuestimääratlemist vastavalt juba kogutud faktidele;
- osalusvaatluses kasutatakse sügavuti minevale kvalitatiivsele juhtumiuuringule omast lähenemist;
- osalusvaatluses uuritakse osalejate rolle inimsuhete loomisel ja alalhoidmisel konkreetsel uurimisväljal;
- osalusvaatluses kasutatakse otsest vaatlust koos teiste infokogumismeetoditega.

Flicki (2006: 220–221) arvates tuleb osalusvaatlust mõista protsessina kahes mõttes. Esiteks peab uurija muutuma üha enam osaliseks ning saavutama juurdepääsu uurimisväljale ja seal tegutsevatele isikutele. Teiseks peab vaatlus muutuma üha konkreetsemaks ja keskenduma üha enam uurimisküsimuste seisukohalt olulistele aspektidele. Osalusvaatluses võib

Tartu Ülikooli raamatukogu

eristada kolme faasi.

1. Osalusvaatlus algab *kirjeldava vaatlusega,* mille käigus uurija orienteerub uurimisväljal. Ta püüab välja kirjeldada, mõista selle keerukust ning töötada nähtu alusel välja konkreetsemaid uurimisküsimusi.
2. *Fokuseeritud vaatlus* kitsendab vaatenurka neile protsessidele ja probleemidele, mis on uurimisküsimuse seisukohalt kõige olulisemad.
3. *Valikulise vaatlusega* püütakse leida veel tõendeid ja näiteid nende tegutsemisviiside ja protsesside tüüpide kohta, mis selgusid eelmises faasis.

Osalusvaatlustes võidakse kasutatakse erineva struktureerituse astmega vaatluslehti ja skeeme. Kõige sagedamini koostatakse osalusvaatluse käigus vaatlusprotokoll, mis on võimalikult detailne ja vastab *tiheda kirjelduse* (Geertz 1973, 2007) nõuetele. Kas eelistada välimärkmeid või struktureeritumaid protokollilehti, mis määravad täpsemalt, milliseid tegevusi või olukorra aspekte iga juhtumi puhul dokumenteerida, sõltub nii uurimisküsimusest kui ka uurimisprotsessi faasist. Mida enam on protokollileht aspektiti diferentseeritud, seda suurem on oht, et neid aspekte, mida lehel kirjas ei ole, ei tajuta ega dokumenteerita. Seepärast peaks kirjeldava vaatluse käigus hoiduma tugevasti struktureeritud lehtedest, et vältida uurija tähelepanu piiramist ja säilitada tema tundlikkust uuele. Valikulises vaatluses seevastu ei pöörata enam tähelepanu kõigile aspektidele ega püütagi neid kõiki dokumenteerida. (Flick 2006: 221.)

Üks raskusi osalusvaatluses on, kuidas piiritleda või valida vaatlussituatsioone, kus huvipakkuv nähtus tõepoolest

Tartu Ülikooli raamatukogu

ilmneks. Flick (2006: 222) on viidanud Spradleyle, kelle järgi saab vaadeldavaid sotsiaalseid situatsioone kirjeldada 9 dimensiooni kaudu:

1. *ruum:* füüsiline koht või kohad;
2. *tegutseja:* hõlmatud inimesed;
3. *tegevus:* seostatud toimingute komplekt, mida inimesed sooritavad;
4. *objekt:* füüsilised objektid, mis asuvad vaadeldavas keskkonnas;
5. *akt:* üksikud toimingud, mida inimesed sooritavad;
6. *sündmus:* inimeste seostatud tegevuste kogum;
7. *aeg:* ajaline järgnevus;
8. *eesmärk:* mida inimesed püüavad saavutada;
9. *tunne:* milliseid emotsioone tuntakse ja väljendatakse.

Kui vaatleja ei saa viibida nt mingis asutuses päev läbi, tekib valikuprobleem. Kuidas leida just need situatsioonid, milles esinevad olulised tegutsejad ja tegevused? Kuidas suurendada vaadeldavate sündmuste variatiivsust ja leida situatsioonid, mis on üksteisest võimalikult erinevad? Teine tähtis probleem on, kuidas pääseda uurimisväljale või uuritava alakultuuri juurde. Vahel kasutatakse võtmeisikuid, kes uurijaid rühmaga tutvustavad ja aitavad neil kontakte luua. Õigete võtmeisikute leidmine pole alati kerge. Samuti ei peaks uurijad end neist liiga sõltuvaks tegema. Neil tuleks suhtuda võtmeisikute vaatenurkadesse kriitiliselt ning endale aru anda, et võtmeisikud võivad uurijad juhatada vaid uurimisvälja teatud osade juurde. Vahel võivad võtmeisikud uurimisvälja või teatud isikute juurde pääsemise isegi raskemaks teha, nt siis, kui nad ise on uuritava rühma autsaiderid. (Flick 2006: 222.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Osalusvaatluse kaudu püütakse jõuda uuritavate vaatenurkade mõistmiseni, säilitades samas võõra staatust. Vaid võõrana saab näha erilist uurimisvälja igapäevarutiinides. Kui uurijal see kriitiline väline vaatenurk kaob, räägitakse tema „pärismaalaseks muutumisest" (*going native*). Uurijad, kes tahavad saada uurimisväljalt teadmisi, mis ulatuvad kaugemale argiarusaamadest, peavad säilitama „professionaalse võõra" distantsi. (Flick 2006: 223.)

Vaatamata mitmetele raskustele ja küsitavustele – millest pole aga vabad teisedki kvalitatiivsed meetodid – , võib öelda, et osalusvaatlus pakub tänu oma paindlikkusele, lähedasele ja pikaajalisele kontaktile uuritavatega ning võimalusele täiendada seda teiste meetoditega, nt intervjuudega, häid võimalusi uuritavate vaatenurkade ja eluterviku mõistmiseks.

4.2.2. Visuaalsed andmed: fotod, filmid ja videod

Tänapäeval on meie ümber tohutult visuaalset materjali. Elame maailmas, kus nii paljud teadmise kui ka meelelahutuse vormid on visuaalselt konstrueeritud. See, mida me näeme, on niisama tähtis ja vahel tähtsamgi kui see, mida kuuleme või loeme. On hakatud rääkima visuaalsest kirjaoskamatusest ning vajadusest õpetada koolides koos tähtede, numbrite ja molekulide mõistmisega ka nn visuaalset grammatikat. Samas pole veel kaugeltki selge, mida visuaalse materjali all üldse mõista. Me ei tea veel õieti, mis on pildid, milline on nende suhe keelega, millist mõju nad vaatlejatele avaldavad, kuidas mõista nende ajalugu ja mida nendega ülepea ette võtta. Kuigi paljud teadustööd käsitlevad visuaalset materjali, on ilmunud tähelepanuväärselt vähe käsiraamatuid meetodite kohta, mida saaks kasutada piltide tõlgendamisel, ning veel

Tartu Ülikooli raamatukogu

vähem juhtnööre sääraste meetodite loomise kohta. (Rose 2001: 1–2.) Flick (2006: 238) märgib, et vähemalt seni on visuaalset materjali analüüsides kasutatud verbaalsete andmete analüüsist tuttavaid protseduure. Selles mõttes tuleb ka visuaalseid andmeid pidada tekstiks. Pildid jutustavad mingit lugu. Enne tekstitõlgenduse meetodite kasutamist visuaalse materjali puhul täiendatakse visuaalseid andmeid sageli sõnaliste kirjeldustega, kokkuvõtetega või transkriptsiooniga. Ehtsad, ainuüksi piltidele mõeldud analüütilised protseduurid alles ootavad loomist.

4.2.2.1. Foto kui uurimisvahend ja -objekt

Fotode kasutamisel on pikk traditsioon antropoloogias ja etnograafias. Esimesena hakkasid fotosid ja filme uurimistöös süstemaatiliselt kasutama *Margaret Mead* ja *Gregory Bateson*, mistõttu paljud autorid peavad just neid visuaalse antropoloogia loojateks. Nad võtsid Bali mägiküla elu uurides 25 000 must-valget fotot, millest 759 avaldati 1942. aastal ilmunud monograafias. Autorite endi sõnul oli nende eesmärgiks balilaste kultuuri ja käitumise kirjeldamine fotode abil. Mead ja Bateson kasutasid fotosid esmakordselt kultuuriuuringu vahendina. (Tuomisto & Uusikylä 1995: 14.) Laiemalt ajaloo fikseerijana hakati fotosid kasutama juba 19. sajandil. Häid näiteid selle kohta on esitanud Tooming (1995: 12–15). Tema dokumentaalfotodest tehtud ülevaatest loeme muu hulgas, et Ameerika kodusõjas tegutses Mathew Brandy juhtimisel kahekümnest fotograafist koosnev pressigrupp, kes jäädvustas sündmusi kogu lahingutandril (tulemuseks 10 000 negatiivi); et prantsuse piltnikud Delmaet ja Durandelle talletasid fotodel Pariisi Ooperimaja ehitamise 1860. aastatel; et

Tartu Ülikooli raamatukogu

Jacob Riis pildistas 1880. aastatel Ameerika immigrante ning laste tööjõu ekspluateerimist USA-s jpm.

Kui fotosid kasutatakse *uurimisvahendina*, on kõige tähtsam see, mida fotol kujutatakse. Fotoaparaat aitab talletada sündmusi, inimesi ja esemeid. Fotoaparaati on peetud usaldusväärseks ja väsimatuks uurimisvahendiks, sest fotole võib jääda ka see, mida uurija nt osalusvaatluse käigus veel ei oska märgata. On öeldud, et koos fotoaparaadiga näeb uurija rohkem. Pildistav uurija usub, et foto on usaldusväärne tegelikkuse kajastaja, et foto ei valeta, ja kui foto ja teksti vahel on vastuolu, kaldub ta uskuma pilti. (Tuomisto & Uusikylä 1995: 11–12.) Siiski ei ole ka fotodele jäädvustatud tõde ainus ja vaieldamatu. Esimesed fotograafid rääkisid fotoaparaadist nagu paljundusmasinast; justkui oleks fotoaparaat nägija ja inimesed üksnes selle käsitsejad. Fotograafi peeti teraseks, kuid sekkumatuks vaatlejaks. Ent inimesed avastasid kiiresti, et keegi ei tee samast asjast ühesugust pilti, mistõttu andis oletus, et kaamerad pakuvad impersonaalseid, objektiivseid pilte, kiiresti maad tõigale, et fotod ei jaga tunnistust üksnes olemasolevast, vaid ka indiviidi nägemusest, need pole lihtsalt maailma dokumendid, vaid ka hinnangud. (Sontag 2006: 102–103.) Uurija haarab fotoaparaadi järele siis, kui soovib illustreerida midagi, mille ta juba eelnevalt on oluliseks hinnanud. Foto on tema jaoks kinnituseks teatud reaalsusest. (Harper 1994: 404–405.) Lisaks on pildi tegemist segava mürana mõjutanud võttepunkti ja objektiivi valik, hilisemas laboriprotsessis aga ilmutamise ja kopeerimise parameetrid ning kadreerimine. Lõpptulemuse nägu kujundavad valgustusolud, katiku töötamiskiirus, „otsustava hetke" tabamine jne. (Tooming 1995: 23.) Niisiis on fotol jäädvustatu alati vaid osaline tõde ja nõustuda tuleks Goldsteiniga (2007), kes

Tartu Ülikooli raamatukogu

oma artikli pealkirjas ütleb: "Kõik fotod valetavad."

1960. aastatel kandus dokumenteeriv fotograafia visuaalsest antropoloogiast sotsioloogiasse ja tekkis visuaalne sotsioloogia. Kui visuaalne antropoloogia oli keskendunud arengumaade kultuuri uurimisele, siis visuaalse sotsioloogia esindajad hakkasid kasutama fotograafide abi, et uurida mitmesuguseid kodumaiseid sotsiaalseid nähtusi. Käsitleti nt uimastite kasutamist, elu mustanahaliste getos, vaesust ja rassismi väikelinnas, sisserändajatest farmitööliste elu, sõjavastast liikumist jm. Fotograafia ja sotsioloogia seoseid käsitles oma 1974. aastal ilmunud artiklis *Howard S. Becker*. Ka tema rõhutas, et fotod, mida sageli peetakse "tõeks", on siiski vaid fotograafi vaatenurkade, eelarvamuste ja teadmiste (või nende puudumise) peegeldused. Tähtis on mõista, et kõik pildid on sotsiaalselt ja tehniliselt konstrueeritud. (Harper 1994: 405–406.)

Rääkides fotode kasutamisest uurimistöös, on *Roland Barthes* eristanud nelja tüüpi suhteid uurija ja uuritava vahel. Uurija võib olla *demonstreerija* rollis: näidata fotosid uuritavatele ning esitada neile piltide kohta küsimusi. Teiseks võib uurija olla *pildistaja* rollis ja kasutada uuritavaid indiviide kui mudeleid. Kolmandaks võib uurija olla *vaataja* rollis ja paluda uuritavatel näidata endale fotosid, mis käsitlevad teatud teemat või perioodi. Lõpuks võib uurija olla ka *vaatleja*, kes jälgib pildistavaid inimesi ja analüüsib nende valikuid pildistamisel. (Flick 2006: 234–235.) Seda, kuidas uurija on kasutanud inimeste endast tehtud pilte identiteedi uurimisel, illustreerib näide 34.

Tartu Ülikooli raamatukogu

NÄIDE 34. Autofotograafia kasutamine identiteedi ja eneseaustuse uurimisel. Identiteedi ja eneseaustuse uurimisel on kasutatud autofotograafiat, mis aitab uurijatel mõista, kuidas identiteet suunab inimese tegevust ja mõtteid. Uuringu käigus teevad uuritavad endast pilte, mis nende arvates neid kõige paremini tutvustavad. Autofotograafia on hea võimalus marginaalsete rühmade mõistmiseks, sest siin saavad uuritavad ise enda eest rääkida. Samuti saab nii vältida küsimustikke ja muid selliseid uurimisvahendeid, mis võivad olla kultuuriliselt kallutatud. Noland ja Jones kasutasid autofotograafiat oma 1998. aastal ilmunud uurimuses, mis käsitles USA-s elavate Ladina-Ameerika päritolu teismeliste identiteeti. Uuringu esimesel etapil täitsid uuritavad Rosenbergi eneseaustuse skaala. Teisel etapil said nad fotoaparaadid ja juhised nende kasutamiseks. Nad pidid tegema 12 fotot, mis ütleksid, kes nad on. Pildil võis olla mis tahes. Ülejäänud 12 pilti pidid näitama, kes nad ei ole. Kolmas etapp algas siis, kui pildid olid valmis ja paigutatud ümbrikesse pealkirjadega *Mina* ja *Mitte mina*. Nüüd pidid uuritavad pildid välja võtma ja selgitama, miks mingi pilt teda esindab või ei esinda. Lõpuks paluti uuritavatel valida piltide hulgast kolm ennast kõige paremini ja kolm kõige vähem iseloomustavat. Edasi liigitasid uurijad fotod kategooriatesse (nt „Fotod, mis seostuvad nimega", „Fotod, mis seostuvad soolise identiteediga", „Fotod, mis seostuvad vanusega", „Fotod, mis seostuvad vaesusega" jne – kokku eristus 33 kategooriat) ning määrasid iga kategooria esinemissageduse. Tulemused korreleeriti Rosenbergi skaala tulemustega. (Noland 2006.)

Samuti võib uuritavatel paluda pildistada oma elukohta. Uuritavatele antav instruktsioon võib olla nt järgmine: „Mis meeldib teile oma toas ning korteris (majas) kõige rohkem? Mis meeldib kõige vähem? Tehke kõigepealt kolm pilti sellest, mis teile oma toas kõige rohkem meeldib, ja siis kolm

Tartu Ülikooli raamatukogu

pilti sellest, mis teile kõige vähem meeldib. Tehke samasugused pildid oma korterist. Pole tähtis, millisest ruumist. Kokku saate 12 pilti." Fotosid, mis kajastavad intervjueeritavate elu, võib kasutada ka selleks, et stimuleerida narratiive või intervjuuvastuseid. Kõigepealt palutakse rääkida fotost, siis aga oma igapäevasest elust. Seda protseduuri võib pidada ka üheks fokuseeritud intervjuu versiooniks. (Flick 2006: 235–256.)

Fotod võivad olla ka iseseisvad *uurimisobjektid.* Kui pilt on uurimisobjekt, kandub uurija huvi pildi taha, kujutatava objekti konteksti ja võimalike sotsiaalsete suhete juurde. See, mille vastu uurija huvi tunneb, ei pruugi kajastuda pildi pinnastruktuuris. (Tuomisto & Uusikylä 1995: 12.) Osa autoreid on arvanud, et kuna fotograafia on kunst, siis tuleks fotode tõlgendamise teooriat otsida esteetika valdkonnast nagu teistegi kunstide puhul. Teise lähenemisviisi järgi peaks fotograafiat mõistma sotsiaalse nähtusena ning fotode tõlgendamisel arvestama fotode tekkimise ja kasutamise laiemat konteksti. (Räsanen 1995: 96–97.) Linnap (2006: 12) leiab, et fotode käsitlemiseks sobib enim polüdistsiplinaarne visuaalkultuuri uuringute (*visual culture studies*) taoline kompleksne meetodeid liitev või neid lihtsalt järjestikku, aga ka läbisegi kasutav distsipliin koos suure hulga eriilmeliste vaatenurkadega, mille valik sõltub nii autori kavatsusest kui ka piltide ja nende koosluste kasutamise iseloomust kõige laiemas tähenduses. „Kindlasti ei põhine paljude hulgast tehtav valik mitte „õigetel" (ega „valedel") meetoditel," kirjutab ta, „vaid uurimisviiside analüütilisel efektiivsusel konkreetsete pildiliste tööde puhul."

Pakkudes metodoloogilisi tööriistu fotode ja muu visuaalse materjali analüüsimiseks (nn kriitilist visuaalset me-

Tartu Ülikooli raamatukogu

todoloogiat), leiab Rose (2001: 16–32), et piltide tähendus luuakse kolmes *kohas*: seal, kus neid toodetakse, pildil endal ja seal, kus seda näeb publik. Iga koha puhul tuleb arvestada kolme aspekti ehk *modaalsusega,* millest sõltub pildi mõistmine: tehnoloogilise, kompositsioonilise ja sotsiaalse aspektiga. Piltide juures võivad meid huvitada mitmesugused küsimused ning igale küsimusele aitab paremini vastata see või teine meetod. Oma raamatus käsitleb Rose kompositsioonilist tõlgendust, sisuanalüüsi, semiootikat, psühhoanalüüsi, diskursusanalüüsi ja publiku-uuringuid. Igal meetodil on erinev empiiriline fookus.

Kompositsioonilise tõlgenduse puhul pööratakse tähelepanu pildile endale, püüdes mõista selle tähendust, ja eelkõige kompositsioonilisele modaalsusele (ent teataval määral ka selle tootmisele ja tootmise sotsiaalsele modaalsusele). Sellel lähenemisviisil on pikk ajalugu kunstiteaduses ja seda on kasutatud peamiselt maalide uurimisel. Siin võivad uurijat pildi puhul huvitada järgmised aspektid või nende kombinatsioonid: sisu, värvigamma, ruumiline paigutus, valgus, väljendusrikkus. See on kasulik uue pildi analüüsi esimese etapina ning siis, kui soovitakse kirjeldada pildi visuaalset mõju. Kriitilise visuaalse metodoloogia kriteeriumide valguses on sellel meetodil siiski mitmeid puudusi: see ei õhuta arutelu pildi tootmise üle (v.a tehnoloogilise või kompositsioonilise modaalsusega seotud seigad), samuti selle üle, kuidas võivad pilti kasutada ja tõlgendada erinevad vaatajad. (Rose 2001: 33–53.)

Sisuanalüüsi meetod loodi algselt sõnaliste tekstide analüüsimiseks. Siin ei piisa vaid „heast silmast" nagu kompositsioonilise tõlgenduse puhul, vaid tegemist on mitmete reeglite ja protseduuridega, mida tuleb rangelt järgida. Piltide

Tartu Ülikooli raamatukogu

sisuanalüüs läbib neli etappi. Esimeses etapis leitakse pildid, mis aitavad vastata uurimisküsimusele. Näiteks tahtsid Lutz ja Collins teada, kuidas tutvustatakse Ameerika populaarteaduslikus kirjanduses Läänest väljaspool elavaid inimesi, ning valisid analüüsimaterjaliks ajakirja *National Geographic* fotod. Rohkearvuliste piltide seast valiku tegemisel kasutati representatiivse valimi kriteeriume. Teises etapis toimus kategooriate moodustamine, mille abil valitud pilte kodeerida. Lutz ja Collins kasutasid 22 teoreetilise kirjanduse põhjal loodud kategooriat, mille hulka kuulusid nt *asukoht maailmas, naeratamine fotol, kujutatud täiskasvanute sugu, kujutatavate vanus, nahavärv, terviseindikaatorid fotol, riietusstiil.* Kolmandas etapis kodeeritakse pildid nende kategooriate alusel. Neljandas etapis analüüsitakse tulemusi. Iga pilt on saanud mitu koodi. Nüüd loetakse need kokku, et saada ettekujutus sisu kvantitatiivsetest näitajatest. Lutzi ja Collinsi analüüsist nt selgus, et pärast 1960. aastate keskpaika ilmunud fotodel arengumaade inimestest oli oluliselt vähenenud koos nendega kujutatud Lääne inimeste arv. Selle tulemuse mõtestamiseks pöörduvad autorid oma kontekstiteadmuse juurde. Nad oletavad, et erinevalt paljudest teistest fotoajakirjadest väldib *National Geographic* konflikte kujutavate piltide avaldamist. Kuna 1960. aastatel oli palju koloniaalikkest vabanemisega seotud kokkupõrkeid, mis teravdasid suhteid mustade ja valgete, Lääne ja arengumaade inimeste vahel, suudeti eelkirjeldatud pildiesituse abil säilitada sotsiaalse harmoonia illusiooni. Analüüsi võib jätkata, analüüsides kategooriate vahelisi suhteid. Lutzi ja Collinsi sisuanalüüsis eristus neli üle teiste võlvuvat teemat: kolmanda maailma inimeste kujutamine eksootilistena; idealiseeritult; naturaliseeritult ja seksuaalsetena. (Rose 2001: 54–68.) Ehkki selles näites on esi-

Tartu Ülikooli raamatukogu

plaanil sisuanalüüsi kvantitatiivne aspekt, saab fotode analüüsile kohandada ka kvalitatiivset sisuanalüüsi. Fields (1988) on kasutanud kvalitatiivset sisuanalüüsi teleuudiste uurimisel, kusjuures analüüsitud on peale sõnalise sisu ka miimikat, visuaalseid sümboleid ja kaameratehnikaid. Choi, Lehto & Morrison (2006) on rakendanud kvalitatiivse ja kvantitatiivse sisuanalüüsi kombinatsiooni uurimaks Macaud puudutava turismiinfo esitamist veebisaitidel; autoreid on huvitanud nii sõnalise kui ka visuaalse info sisu.

Semiootika on teadus märkidest ja märgisüsteemidest. Märki ei identifitseerita otseselt tema endaga, vaid teise objekti kaudu, mida nimetatakse selle märgi tähenduseks. Märgi ja tähenduse vahel võib olla mitmesuguseid seoseid. Esimest tüüpi seoste puhul tekivad ikoonilised märgid; suhte aluseks on märgi ja selle tähenduse reaalne sarnasus (näiteks portree, mis tähistab konkreetset inimest). Teist tüüpi suhe moodustab indeksaalseid märke; need põhinevad ajalisel või ruumilisel seosel märgi ja seda tähistava objekti vahel (valgusfoor, suits kui tule märk). Kolmandat tüüpi suhe moodustab sümboolseid märke, mille aluseks on suvaline seos märgi ja tähenduse vahel – see võib olla kokkulepe, traditsioon või isegi lihtne kokkusattumus. Semiootikat huvitavad semantilised mehhanismid, st milline *on* tähendus ja *kuidas* on see seotud märgiga, mitte aga kausaalsed seosed asjade vahel ning isegi mitte märgi ja tähenduse vahel. Semiootikat ei huvita reaalsus kogu oma mitmekesisuses, vaid üksnes selle tavaliselt lihtsustatud märgilised mudelid. (Lotman 2001: 216–217.) Pilte analüüsides püüab semiootika vastata küsimusele, milline on pildi tähendus. Siin pole tegemist vaid kirjeldamisega, mida pakub kompositsiooniline tõlgendus, ega ka sisuelementide kvantitatiivse hindamisega, mis on sisuanalüüsi üks aspekt, vaid

Tartu Ülikooli raamatukogu

siin pakutakse analüütilisi vahendeid, mille abil pilt osadeks lahutada ja vaadata, kuidas see toimib laiemas tähendussüsteemis. Semiootilised uuringud nõuavad laialdasi teadmisi uuritavast pilditüübist. Goldman on näiteks tunnistanud, et oli reklaampilte uurinud üle kümne aasta, enne kui söandas neist raamatu kirjutada. Analüüsitavate piltide valiku aluseks pole mitte statistiline esinduslikkus, vaid nende kontseptuaalne huvitavus. Piltide analüüsi juhib semiootiline teooria. Sageli võtavad semiootilised uuringud detailsete juhtumiuuringute kuju, kus käsitletakse kaunis väikest arvu pilte. Üheks parimaks semiootilise uuringu näiteks on siiani Roland Barthes'i *Mütoloogiad.* (Rose 2001: 69–99). Selle väite kinnituseks väljavõtteid Barthes'i originaalis 1957. aastal ilmunud esseest *Valimiste fotogeenilisus* (näide 35).

NÄIDE 35. Fotode semiootiline analüüs. Väljavõtteid Roland Barthes'i esseest *Valimiste fotogeenilisus.* *Mõned saadikukandidaadid lisavad valimistrükisele kaunistuseks oma portree. Niisiis peame analüüsima eeldust, et fotograafial on sisendusjõud. Esiteks, kandidaadi pilt loob tema ja valijate vahele isikliku sideme; kandidaat ei paku hindamiseks välja mitte ainult oma programmi, vaid ka endale omase füüsilise õhustiku, terve hulga igapäevaseid eelistusi, mis väljenduvad tema näojoontes, rõivastuses, poosis. Nõnda püüab fotograafia taastada valimiste paternalistlikku alust, „esindavat" loomust, mille mõju on kahandanud proportsionaalne valimissüsteem ja parteide valitsemine (parempoolsed parteid näivad portreefotosid rohkem kasutavat kui pahempoolsed). Fotograafia, mis katkestab elliptiliselt keele ja koondab endasse tihendatud kujul igasuguse sotsiaalse „väljendamatuse" ilmingud, kujutab endast anti-intellektuaalset relva, mis püüab silme eest varjata „poliitikat" (probleemide ja lahenduste kogumit)*

Tartu Ülikooli raamatukogu

ning asendada see „olemise viisiga", ühiskondlik-moraalse staatusega. [---] Kandidaadi fotos ei kajastu ju tema kavatsused, vaid tegutsemisajendid, kõikvõimalikud perekondlikud, vaimsed ja isegi erootilised tegurid, kogu see olemisviis, mille toode, näide ja reklaamija ta ühtaegu on.

[---] Fotograafia kasutamine valimiskampaanias eeldab loomulikult, et vaatajad on valmis kaasa lööma: foto on peegel, kust saab välja lugeda lähedast ja tuntut, ta pakub valijale tema enda kujutist, mis on valgustatud ja idealiseeritud, uhkelt tüübi staatusesse tõstetud. [---] Saadikute tüüpe ei ole kuigi palju. Esimesena võiks mainida tüüpi, mis põhineb ühiskondlikul positsioonil ja lugupeetusel – need on kas paksud ja punapõsksed [---] või lääged ja väljapeetud [---]. Teise tüübi moodustavad intellektuaalid [---]. Pisut pilukil laugude vahelt vaatab välja terav pilk, mis, paistes ammutavat jõu mingist sisemisest ilusast unistusest, on siiski alati suunatud reaalsetele takistustele, otsekui peaks näidiskandidaat siin imepärasel kombel ühte sobitama sotsiaalse idealismi ja kodanliku empirismi. Viimane, kolmas tüüp on lihtsalt „ilus poiss", kes peab köitma publiku tähelepanu õitsva tervise ja mehelikkusega. [---] Lisaks kubiseb märkidest juba konventsionaalne pildistamisviis ise. Otsevaade rõhutab kandidaadi realistlikkust, eriti kui tal on ees pilku puurivaks muutvad prillid. [---] Sagedamini kasutatav poolprofiil väljendab ideaali türanlikku pilku: pilk üllalt tulevikku kadumas, ei vaata fotol kujutatud isik teile otsa, vaid valitseb ja viljastab mingit targu ebamääraseks jäetud kaugust. [---] (Barthes 2004: 188–190.)

Psühhoanalüüs hõlmab teooriaid, mille huvikeskmes on inimeste subjektiivsus, seksuaalsus ja alateadvus. Visuaalsel materjalil on psühhoanalüüsis tähtis roll. *Sigmund Freud* arvas, et skopofiilia ehk vaatamisnaudingu poole püüdlemine on üks tähtsamaid kaasasündinud tunge. Eriti on kõike vi-

Tartu Ülikooli raamatukogu

suaalset oma töödes esile tõstnud psühhoanalüüsi esindaja *Jacques Lacan*. Ta usub, et teatud nägemismuljed on otsustavad subjektiivsuse ja seksuaalsuse väljakujunemisel. Paljud feministliku psühhoanalüütilise suunitlusega autorid on aga näinud visuaalse materjali tähtsat osa sooliste erinevuste tajumisel. Piltide ja eriti nende vaatajatele avaldatud mõju tõlgendamisel kasutatakse psühhoanalüüsile iseloomulikke mõisteid (nt kastratsioonihirm jms). Analüüsis ei järgita selliseid rangeid metodoloogilisi reegleid nagu nt sisuanalüüsi puhul, vaid töötatakse tavaliselt ühe-kahe psühhoanalüütilise mõistega, vaadeldes, kuidas need konkreetsel pildil avalduvad. (Rose 2001: 100–134.)

Diskursusanalüüsi, kus tuntakse huvi, kuidas inimesed konstrueerivad keele abil oma sotsiaalset maailma, võib kasutada ka uurimaks, kuidas erilisi arusaamu sotsiaalsest maailmast konstrueeritakse piltidega. Selle diskursusanalüüsi tüübi puhul (teisest, Foucault' õpetusel rajanevast diskursusanalüüsi tüübist, kus tuntakse huvi võimusuhete konstrueerimise vastu, tuleb juttu hiljem) pööratakse kõige suuremat tähelepanu pildile endale, eriti selle sotsiaalsele modaalsusele. Kogu diskursuse eesmärk on kedagi milleski veenda ning diskursusanalüüs uurib, milliseid strateegiaid veenmise juures kasutatakse. Nead nt käsitles oma 1988. ilmunud uuringus prostituudi mõiste diskursiivset konstrueerimist piltide abil. Ta leidis, et prostituute on kujutatud viisil, mis asetab nad „normaalsete" naiste hulgast väljapoole – neid kujutati kas pahelistena või pahelise ühiskonna ohvritena. Teist tüüpi diskursusanalüüsis, kus toetutakse *Foucault'* võimuteooriale, võidakse kasutada samasugust (pildi)materjali, aga ollakse rohkem huvitatud selle tootmisest nt mingite institutsioonide poolt. Foucault arvab, et institutsioonid töötavad kahel viisil:

Tartu Ülikooli raamatukogu

oma aparaadi ja oma tehnoloogia kaudu. Selline rõhuasetus annab teist tüüpi diskursusanalüüsile veidi erineva kuju. Siin ei keskendu uurija tähelepanu mitte niivõrd üksikute piltide detailidele kui just nende tootmise protsessile ja kasutamisele. 1980. aastatel analüüsisid Sekula ja Tagg 19. sajandil politsei poolt tehtud kurjategijate fotosid. Mõlemad jõudsid järeldusele, et fotograafia kuulus ühe osana – koos nt frenoloogia ja sõrmejälgede võtmisega – bürokraatlikku võimusüsteemi. Visuaalsete kujunditena olid fotod institutsionaalse võimu väljendusteks. (Rose 2001: 135–186.)

Publiku-uuringud aitavad selgitada piltide tähendust intervjuude abil. Esimesed uuringud, millega püüti kindlaks teha, kuidas tajub publik visuaalseid kujundeid, tekkisid 1970. aastate lõpus vastukaaluna piltide semiootilistele ja psühhoanalüütilistele analüüsivormidele. Viimaseid peeti liialt formalistlikuks. Arvati, et seal pööratakse liiga suurt tähelepanu piltide formaalsetele omadustele ja ei tunta piisavat huvi selle vastu, kuidas tegelikud publikurühmad neid mõtestavad. Publiku-uuringute pooldajad leidsid, et publik reageerib aktiivselt pildi tähendusele ja haarab pildi tõlgendamisse kaasa oma kogemused ja teadmised. Ehkki kõigisse visuaalsetesse kujunditesse on nende tootmisel kodeeritud teatud soovitav tähendus, võib publik selle tähenduse dekodeerida. Intervjuudega on selgitatud peamiselt telesaadete mõistmist. (Rose 2001: 187–197.) Neid on aga mõeldav rakendada ka fotode tõlgendamise uurimisel.

Nagu nägime, on fotoaparaat kvalitatiivses uuringus kasulik tööriist, ning huvitava uurimisteema võib seostada ka fotode või muude piltide uurimisega.

Tartu Ülikooli raamatukogu

4.2.2.2. Film kui uurimisvahend ja -objekt

Sarnaselt fotodega võivad kvalitatiivse uuringu vahendiks kujuneda ka filmid. Kultuuriuuringutega seostub etnograafiliste filmide tegemine. Mead ja Bateson, kelle uuringust oli juttu eelmise osa alguses, ei piirdunud 25 000 foto pildistamisega, vaid talletasid andmeid ka kokku 2000 meetrile filmilindile (Flick 2006: 234). Esimene antropoloog, kes kasutas filmimist, oli aga *Franz Boas*. 1930. aastatel kwatiutli kultuuri uurides kogus ta süstemaatiliselt filmilist uurimismaterjali selle rahva tantsude kohta, et seda hiljem uurida. (Tuomisto & Uusikylä 1995: 17–18.)

Filmikaamera on subjektiivne sotsiaalse tegelikkuse talletaja, nagu võisime eelmises osas öelda ka fotoaparaadi kohta. Filmija peab valima filmitava objekti ja filmimise kestuse, muu info jääb aga filmist välja. Teise valiku teeb kaamera: kajastatav tegelikkus muutub filmikaamera objektiivi poolt vormitud filmiks. Kolmas valik tehakse filmi kokku monteerides. (Tuomisto & Uusikylä 1995: 20.) Seepärast on film, nagu selgitab Lotman (2004: 21–40), ikkagi ainult reaalsuse illusioon. Lotmani sõnul on filmimaailm äärmiselt lähedane elu nähtavale ilmele. "Kuid see maailm on jagatud ühe küllaltki veidra tunnuse alusel: see ei ole kunagi terve tegelikkus, vaid ainult üks tükk sellest, mis on välja lõigatud ekraani suurusena. Objekti maailm osutub jaotatuks nähtava ja nähtamatu sfääri vahel ning niipea, kui kaamera objektiivi silm pöördub millegi poole, ei teki kohe küsimus mitte sellest, mida ta näeb, vaid ka sellest, mida tema jaoks ei eksisteeri. [---] Kaadriteks lõhutud filmimaailmas tekib suvaliste detailide eristumise võimalus. Kaader saab vabaduse, mis on

Tartu Ülikooli raamatukogu

omane sõnale: teda võib eraldada, ühendada teiste kaadritega mõtteliste, mitte loomuliku külgnevuse ja ühendamise seaduste järgi, kasutada ülekantud – metafoorses ja metonüümilises – tähenduses." (Lotman 2004: 41–42.) Sarnaselt räägib Denzin (viidanud Flick 2006: 238–239) filmi realistlikust ja „õõnestavast" lugemisest. Realistlikult lugedes mõistetakse filmi kui mingi ilmingu tõepärast kirjeldust, mille tähenduse saab avada kaadrite sisu ja formaalsete joonte detailse analüüsi kaudu. Tõlgendus kinnitab tõde, mida film reaalsuse kohta ütleb. „Õõnestavalt" lugedes võetakse arvesse, et filmi mõjutavad autori mõtted tegelikkusest ning tõlgendust mõjutavad ka filmi vaataja arusaamad.

Kvalitatiivsetes uuringutes võib kasutada filme, et selgitada, kuidas neis on reaalsust sotsiaalselt konstrueeritud (Flick 2006: 238). Denzin (1991) on nt uurinud Hollywoodi filme, et teada saada, kuidas neis kajastatakse alkoholismi.

Denzini mudel filmide analüüsiks on järgmine.

1. *„Vaatamine ja tundmine"*. Filme käsitletakse tervikuna ning pannakse kirja muljed, küsimused ja silma torganud tähendusmustrid.
2. *Uurimisküsimuse esitamine.* Sõnastatakse küsimus, millele hakatakse vastust otsima. Siis pannakse kirja võtmestseenid.
3. Igast stseenist tehakse *„struktureeritud mikroanalüüs"*, mille eesmärk on välja tuua stseenide detailsed kirjeldused ja mustrid.
4. Uurimisküsimusele vastates *otsitakse kogu filmi iseloomustavaid mustreid.* Filmi realistlik ja „õõnestav" lugemine vastandatakse ja kirjutatakse lõplik tõlgendus. (Flick 2006: 239.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Uurides alkoholismi ja alkohoolikute perekondade käsitlemist filmides, lähtus Denzin eeldusest, et selliste sotsiaalsete probleemide käsitlemine on sageli „patriarhaalselt" moonutatud, s.t nähtud mehe vaatenurgast. Ta vastandas sellele oma „õõnestatud" lugemise, mille tuletas feminismist. Ta nihutas rõhuasetuse meespeaosaliselt ja tema alkoholisõltuvuselt naistele tema elus ning mehe alkoholismi tagajärgedele naiste ja perekonna jaoks. Alkoholismiga seonduvate kultuuriliste väärtuste ja teemade analüüs tuletatigi sellest vaatenurgamuutusest. (Flick 2006: 239.)

Rose'i (2001) teoses soovitatud visuaalse materjali analüüsi meetodid, mida käsitleti eelmises osas – kompositsiooniline tõlgendus, sisuanalüüs, semiootika, psühhoanalüüs, diskursusanalüüs ja publiku-uuringud – on rakendatavad ka filmide uurimisel. Kompositsioonilisel tõlgendusel on siis, kui seda kasutatakse „liikuvate piltide" analüüsimiseks, teatud erijooned. Rose (2001: 48–52) tutvustab Monaco käsitust, mille järgi tuleb eristada filmi ruumilist ülesehitust, mis leiab väljenduse misanstseenis, ja ajalist ülesehitust ehk montaaži. Misanstseenini viib otsus, mida ja kuidas filmida, montaaž tähendab aga otsust kaadrite ühendamise kohta. Mõlema külje erinevate aspektide rõhutamisega saab saavutada filmi nii- või teistsugust mõju, nt sagedase lähikaadrite kasutamisega võib toonitada klaustrofoobilist intensiivsust, pikkade kaadritega aga võõrandumist ja tühjustunnet. Siiski tuleb Monaco arvates kõigisse seda laadi üldistustesse suhtuda ettevaatlikult ning hinnata igat filmikujundit eraldi. Rose (2001: 52) lisab Monaco poolt välja toodud kriteeriumidele ka filmi narratiivse struktuuri. Seda uurides küsitakse: „Mis lugu see on, mida film jutustab? Mis juhtub filmi tegelastega?"

Suurepäraseid näiteid filmide semiootilisest analüüsist

Tartu Ülikooli raamatukogu

ja arutlusi analüüsi võimaluste kohta võib leida Lotmanilt (2004). Barthes'i *Mütoloogiates* kohtame aga muu hulgas filmi *Kadunud manner* semiootilist käsitlust. Katke sellest on esitatud näites 36.

NÄIDE 36. Filmi semiootiline analüüs. Väljavõtteid Roland Barthes'i esseest *Kadunud manner*. *Film „Kadunud manner" illustreerib väga hästi nüüdisaegset eksootikamüüti. See täispikk dokumentaalfilm [...] jälgib kolme või nelja habetunud itaallase etnograafilist ekspeditsiooni (mis muide on silmanähtavalt pelk lavastus) Insulindes. Filmis valitseb eufooriline meeleolu, kõik on nii lihtne ja süütu. Meie uurijad, toredad poisid, lõbutsevad puhkehetkedel nagu lapsed: kord mängivad nad väikese karuga, oma maskotiga (see peab kindlasti igal ekspeditsioonil olema; ükski polaaraladest tehtud film ei saa läbi taltsutatud hülgeta, ükski reportaaž troopikast – ahvita), kord ajavad paadisillal koomiliselt ümber taldrikutäie spagette. Nagu näha, ei vaeva need tublid etnograafid sugugi pead ajalooliste või sotsioloogiliste probleemidega. Reis Itta ei ole nende jaoks midagi enamat väikesest paadisõidust helesinisel merel, mille kohal (ilmtingimata!) särab päike. Ja kogu Ida, mis on ometi just tänapäeval saanud maailma poliitiliseks keskuseks, näidatakse filmis täiesti lameda, trafaretse ja ülevõõbatuna nagu vanaaegsel postkaardil.*

Pole raske mõista, mis võtte abil säärane süüdimatu efekt saavutatakse: maailma ülevärvimine aitab alati maailma olemasolu eitada (ja võib-olla peaks just sellest alustama värvifilmide kritiseerimist. [---] Kokkuvõttes tuleb selles filmis väga selgelt ilmsiks eksotismi sügavam eesmärk – igasuguse ajaloolise olukorra eitamine. Varustades idamaise reaalsuse mõne kena pärismaise märgiga, saab ühtlasi tehtud tõhus kaitsesüst, mis välistab igasuguse tõsiseltvõetava sisu. [---] (Barthes 2004: 191, 193.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Kokkuvõtteks võib öelda, et filmide kasutamine kvalitatiivsetes uuringutes on üks võimalus ületada erinevate sotsiaalteaduste piire. Siiski on filmianalüüse kvalitatiivsetes uuringutes Flicki (2006: 240–241) sõnul seni rakendatud pigem koos verbaalsete andmete kasutamisega kui ainsa või peamise meetodina.

4.2.2.3. Video kasutamine kvalitatiivsetes uuringutes

Koos videokaamerate laia levikuga on viimastel aastatel üha enam põhjust juttu teha ka video kasutamisest kvalitatiivsetes uuringutes. Knoblauchi, Schnettleri ja Raabi (2006: 9) sõnul räägivad mõned autorid seoses sellega isegi „videorevolutsioonist", mille mõju sotsiaaluuringutele võib olla niisama suur, kui oli omal ajal makkide kasutuselevõtmisel (mil tänu sellele tekkis täiesti uus uurimissuund vestlusanalüüs). Tõtt öelda pruugitakse videoid kõige erinevamates eluvaldkondades juba praegu rohkem kui seda eales on tehtud makkidega. Videokunstist ja pulmavideost videovalveni – videotest on saanud meie elu lahutamatu osa.

Videosalvestusi kui vaatlusmeetodi täiendust on Knoblauchi jt (2006: 10) andmetel kasutatud juba 1970. aastate lõpust peale ning siin on video eelised vaieldamatud: ainult inimsilma abil tehtud vaatlustega võrreldes on videosalvestusi kasutavad vaatlused detailsemad ja täpsemad. Tehnilises mõttes on need usaldusväärsemad, sest võimaldavad analüüsida andmeid, mille saamine ei ole sõltunud andmeid koguvast inimesest.

Videoandmeid on kasutatud paljudes sotsiaalteadustes, nt sotsioloogias, antropoloogias, kasvatusteaduses, psühholoogias, ja mitmete distsipliinide piirialadel asuvates uuri-

Tartu Ülikooli raamatukogu

mustes. Erinevatel teadusaladel tehtud uurimused keskenduvad siiski sageli ühtedele ja samadele teemadele – enamasti inimeste tegevuse audiovisuaalsetele aspektidele ja interaktsioonile. Kui esimesteks videoanalüüsideks koguti materjali piiratud eksperimentaalsetes tingimustes, siis nüüdseks on huvi kandunud loomulikele olukordadele: inimestele tööl, muuseumis, kohvikus jne. Sellist suundust silmas pidades võib leida palju ühist videoanalüüsi kasutavate uurijate ja etnograafide vahel. Eristamaks etnograafiliselt orienteeritud videoanalüüsi teistest videoanalüüsi vormidest, kasutatakse mõistet *videograafia*. (Knoblauch jt 2006: 11.)

Penn-Edwards (2004: 268–269) leiab, et videosalvestamist võib kvalitatiivsetes uuringutes kasutada järgmistel viisidel.

- *Vaatlev salvestamine.* Uurija vaatleb mingi tegevusega haaratud subjekti. Kaameraga jäädvustatakse konkreetne tegevus ning saadakse materjal, mida saab kodeerida, tõlgendada ja hinnata. See on kasulik analüütiline tööriist uurimaks nt õppimis- või arenguprobleeme, aga hoolitseda tuleks selle eest, et salvestusseadmete ja salvestajate mõju ei kogetaks tegutsejate poolt pealetükkivana, mis võib teha nad kinniseks või muuta nende tavalist käitumist.
- *Videosalvestiste vaatamine subjektide poolt.* Subjekte võib kaasata nendest tehtud videosalvestiste vaatamisse. Uurija keskendub subjektide reaktsioonidele. Selline rõhuasetus on kasutatav nt õpetaja refleksiooni ning õpilaste hoiakute, laste käitumise ja motoorsete oskuste kujunemise ning mitmesuguste terapeutiliste protseduuride uurimiseks. Oht peitub siin subjektide kartuses

Tartu Ülikooli raamatukogu

ja võimalikus eneseusalduse languses.

- *Subjektide reaktsioonide uurimine.* Uurijat huvitavad videosalvestist vaatavate subjektide reaktsioonid (videosalvestisel ei ole jäädvustatud videot vaatavaid inimesi). Videosalvestis võib ergutada refleksiooni ja arutelu vaadeldava materjali üle. Seda võib kasutada ka rollimudelite pakkumiseks.
- *Subjektide enesereflеksioon.* Subjektid kasutavad videosalvestamist enesereflеksiooni soodustamiseks ning uurija keskendub toodetud materjalile. Subjektid koguvad materjali nt iseenda tutvustamiseks või jäädvustavad ennast mingi ettevalmistamata tegevuse juures. Õpetaja võib salvestada oma õpetamist või terapeut tööd kliendiga.
- *Uurija vaatleb, kuidas subjekt videosalvestust kavandab ja läbi viib.* Videosalvestuse tegemine võib tõsta õpilaste eneseaustust ning võimaldab uurijal jälgida loomeprotsessi. Kaasahaaramine videote tegemisse võib soodustada võõrkeelte omandamist, edendada suhteid eri kultuurirühmade vahel, arendada probleemilahendamise ja suhtlemisoskusi.
- *Uurija esitluse videosalvestamine.* Aitab analüüsida uurijate oskust oma uuringuid publikule tutvustada, aga seda kasutusviisi võivad ohustada mitmesugused taju- ja afektiivsed probleemid.

Nagu näha, pakub videosalvestamine uurimistöös mitmeid võimalusi, kuid kätkeb endas ka ohte. Kui Penn-Edwards on juhtinud tähelepanu peamiselt uuritavatega seotud riskidele, siis Knoblauch jt (2006: 14–17) keskenduvad videouuringu läbiviimise probleemidele. Esimene mure on

Tartu Ülikooli raamatukogu

nende sõnul *komplekssuse* probleem, mis on ühtlasi sageli põhjuseks, miks sotsiaalteaduslikes uuringutest videoandmete kasutamisest loobutakse. Vaid mõneminutiline salvestus tekitab tohutu hulga visuaalseid, kineetilisi ja akustilisi andmeid, mis kõik tuleb transkribeerida ja analüüsiks ette valmistada. Videoandmed on kindlasti ühed kõige komplekssemat laadi andmed, mida empiirilistes teadusuuringutes saab koguda. Need sisaldavad nii diakroonseid kui sünkroonseid elemente, nii kõnet kui ka visuaalselt jälgitavat käitumist, žeste, miimikat, mitmesuguseid keskkonnaelemente, samuti märke ja sümboleid. Sellele lisandub salvestamise enda eripära: kaamera vaatenurk ja fookus, kärped jms. Seistes silmitsi tohutu andmehulgaga, peab uurija lahendama andmete käsitlemise, taasleidmise ja valiku probleemid. Peavalu põhjustab ka analüüsiüksuse küsimus ning tasakaalu leidmine aeganõudva mikroanalüüsi ja kõiki andmeid hõlmava ülevaate vahel.

Teise probleemina nimetavad autorid videoanalüüsi *tehnoloogilisi raskusi.* Siia kuuluvad kaamera, mikrofonide ja mitmesuguse tarkvara kasutamine. Õnneks on kogu vajalik varustus muutunud odavamaks ega maksa enam 30 000 Saksa marka nagu siis, kui sotsiaalpsühholoog Kurt Lewin 1930. aastatel filmimist kasutama hakkas. Siiski tuleb videokaamerate, lintide, statiivide, mikrofonide jms muretsemiseks välja käia arvestatav summa. Videoandmete analüüsiks on vaja toorandmete säilitamise ja kataloogimise süsteeme, võimsat arvutit ning mitmesugust tarkvara andmete digitaliseerimiseks, transkribeerimiseks ja analüüsimiseks. Kõik need kulutused kokku võivad ulatuda kümnete tuhandete eurodeni. Tehnika käsitsemine nõuab uute tehniliste oskuste omandamist.

Kolmas probleem seondub vajadusega selgitada teksti

Tartu Ülikooli raamatukogu

ja pildi vahelised suhted. See pole mitte üksnes üldine epistemioloogiline, vaid ka väga praktiline probleem: kuidas andmeid *transkribeerida* ja anda neile järgneva analüüsi jaoks sobiv vorm? Vestlusanalüütikud ja lingvistid on loonud mitmesuguseid transkribeerimissüsteeme, mis sobivad kõnele tekstilise kuju andmiseks. Videoandmete transkribeerimissüsteemide väljatöötamine seevastu on alles katsetuste järgus.

Viimase olulise probleemikogumina on Knoblauch jt nimetanud videosalvestamisega kaasnevaid *õiguslikke ja eetilisi* küsitavusi: kus on videosalvestamine lubatud, millist materjali tohib säilitada, analüüsida ja publikatsioonides avaldada. Autorite sõnul puuduvad Euroopas praegu (s.o 2006. aasta seisuga) teaduslikul eesmärgil tehtavaid videosalvestusi reguleerivad seadusaktid. Ehkki juhinduda saab uuritavate informeerituna antud nõusoleku põhimõttest, pole ka see alati võimalik (nt salvestades inimeste tegevust tänaval või muudes avalikes kohtades). Pildilise materjali puhul on ka anonüümsuse küsimus märksa keerukam kui nt intervjuutranskribeeringute korral. Privaatsusnõuete järgimine videoanalüüsis on raske ja siiani lahendamata probleem.

Flick (2006: 242) on lisaks välja toonud salvestusprotseduuriga seotud probleemid. Oluline on vähendada tehnilise varustuse kohaloleku mõju. Kaamera ja salvestusvarustus ei tohiks situatsioonis domineerida. Teine probleem on, millele peaks olema suunatud kaamera fookus – kas kitsas fookus ja tähelepanu detailidele, aga samas suure osa konteksti väljajätmine, või panoraamvaade kogu sotsiaalsest situatsioonist, aga detailide, näoilmete jne kadumine? Mida eelistada, oleneb uurimisküsimusest, aga see näitab ka salvestuse piiranguid. Järgmine probleem: kuidas otsustada, millal salvestusega alustada ja see lõpetada?

Tartu Ülikooli raamatukogu

Kirjeldatud raskustele vaatamata – aga neist pole vaba ükski uuringuliik – on uuemates teostes rohkelt näiteid videouuringute panuse kohta interaktsiooniprotsesside uurimisse kõige erinevamates tegevuspaikades: organisatsioonides (Heath & Luff 2006), muuseumides ja teaduskeskustes (Lehn & Heath 2006), koolides (Wagner-Willi 2006), haigla operatsioonisaalis (Schubert 2006). Ka uurimisteemad on mitmekesised, ulatudes migrantidest emade kogemustest (Hernandez-Albujar 2007) kuni seksuaalsuse uurimiseni videopäeviku abil (Holliday 2007). Näide 37 illustreerib videouuringu võimalusi näoilmete uurimisel.

NÄIDE 37. Videouuring: näoilmete osa hinnangu andmisel. Peräkylä ja Ruusuvuori kasutasid salvestatud videoandmeid, et vestlusanalüüsi põhimõtete abil selgitada, kuidas aitavad näoilmed kaasa sotsiaalsele interaktsioonile ja lasevad end sellest mõjutada. Toetuti Bavelas' ja Chovili arusaamale, et näoilmetel on pigem kommunikatiivne kui ekspressiivne funktsioon. Autoreid huvitas hindamine – see, kuidas rääkijad ja kuulajad hindavad isikuid või sündmusi, mida nad oma jutus kirjeldavad. Kasutati kahe videosalvestatud vestluse transkriptsiooni, neist nopiti kõik hinnangud ja transkribeeriti uuesti. Kõnes toimuvate vooruvahetuste uurimiseks kasutati vestlusanalüüsi tavasid. Pilgu suund transkribeeriti Charles Goodwini poolt loodud meetodil, näoilmed aga uuel, autorite enda poolt välja töötatud transkriptsioonimeetodil. Viimane hõlmas kolme ilme kodeerimist. Need olid positiivne afekt (rõõm/lõbusus), negatiivne afekt (kurbus/hukkamõist) ja üllatus. Need näoilmed seostusid suunurkade kergitamisega ja mõnikord silmade naerukurdudega (positiivne afekt), suunurkade langetamisega ja mõnikord huulte mossitamisega ja kulmukortsutusega (negatiivne afekt), suu avamise ja kulmude tõstmisega (üllatus). Hilisemas analüü-

Tartu Ülikooli raamatukogu

sis osutus see lihtne süsteem ebapiisavaks ja siis kasutati otse visuaalset pildimaterjali. Esialgses andmeanalüüsis leiti 104 hindamisstseeni. Vestlusest leiti vooruvahetused, kus üks vestleja andis millelegi hinnangu ja teisel oli võimalus selle hinnanguga ühineda, nt: „See on nii kallis." – „On küll, aga samas on see nii lõbus." Võidi nõustuda või mitte nõustuda, väljendada end verbaalselt või mitteverbaalselt (nt ainult naeratuse või noogutusega). Ka esimene hinnang võidi anda mittevokaalsete vahenditega. Analüüsis pöörati tähelepanu eriti kooskõlale öeldu ja näoilme vahel ning võimalikule vastastikusele suhtlejate näoilmetes. Analüüsi esimese etapi tulemuseks oli tõdemus, et näoilmetel on interaktsioonis vähemalt kaks rolli: semiootiline ja inimsuhetega seotud. See tähendab, et esiteks rõhutab või muudab näoilme sõnades antud hinnangut, ja teiseks antakse suhtlejate poolt näoilmetega edasi ja seiratakse afektiivseid vihjeid. Uuringu teine etapp teostati juhtumiuuringuna. Videosalvestati kahe naisajakirjandustudengi A ja B lõunalauas aset leidnud vestlus A väljavaadetest leida suveks töö ühe ajalehe juures. A kirjeldas oma avaldust kui väga ebakonventsionaalset ja arvas, et sellega ei pääse ta tööle ühtegi konservatiivsesse lehte. Mõlema vestleja verbaalseid ja näoilmetena edastatud väljendusi uurides selgus, et näoilmed osalevad hindamistegevuses. Vestlejate näoilmete sarnasuse või erinevuse alusel võib teha järeldusi partnerite afektiivse osaluse kohta. (Peräkylä & Ruusuvuori 2006.)

Flicki (2006: 243–244) sõnul laiendab videosalvestuste kasutamine teiste kvalitatiivsetes uuringutes rakendatavate lähenemisviiside võimalusi mitmes suunas: see täiendab helisalvestust ja võimaldab uurida ka interaktsiooni mitteverbaalset komponenti. See annab võimaluse intervjuude mitteverbaalsete tahkude salvestamiseks nende toimumise ajal, selle asemel et kirjeldada neid tagasivaatavalt. See rikastab ka

Tartu Ülikooli raamatukogu

vaatlust, lubades tähelepanuvälja haarata märgatavalt rohkem aspekte ja detaile, kui seda suudab märkmeid tegev uurija. Videosalvestus annab võimaluse kiiresti arenevaid olukordi üha uuesti üle vaadata. Seega vähendab videoanalüüs paljude meetodite piiratust. Videouuringu tugevamad küljed avalduvadki siis, kui seda kombineerida teiste andmekogumismeetoditega.

4.2.3. Dokumendid kvalitatiivse uuringu andmetena

Kvalitatiivsetes uurimustes on hakatud sagedamini kasutama selliseid andmekogumisviise, kus inimesi püütakse mõista nende endi jutustatud või kirja pandud lugude, jutustuste, mälestuste ja autobiograafiate kaudu. Seoses sellega räägitakse eluloolisest lähenemisviisist ja isiklikele dokumentidele toetuvast uurimusest. Andmestiku võivad sel juhul moodustada nt autobiograafiad, päevikud, kirjad, mälestused. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 203–204.) Lisaks tekib hulgaliselt dokumente mitmesugustes institutsioonides, nt sünni-, surma- ja abielutunnistused, statistilised ülevaated, aastaaruanded, tunnistused, kohtuotsused, eksperthinnangud, mida võib samuti kasutada uurimismaterjalina. (Mõlemal juhul peetakse dokumentide all silmas kirjalikke tõendeid, fotodest oli juttu eespool). Nimetatud dokumente võib kasutada nii kvantitatiivseks (nt kui palju abielusid sõlmiti põliselanike ja migrantide poolt; milline on keskmine abiellumisiga) kui ka kvalitatiivseks analüüsiks (kuidas on inimese elulugu konstrueeritud erinevate institutsioonide ametlikes dokumentides). Dokumentide analüüsiga saab täiendada teisi andmekogumismeetodeid, nt intervjuusid, aga seda võib kasutada ka iseseisva meetodina. (Flick 2006: 245–246.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Dokumentide kasutamise eelistena on Creswell (2003: 187) nimetanud järgmisi.

- Dokumendid võimaldavad uurijale ligipääsu uuritavate keelekasutusele.
- Dokumentidega saab uurija töötada talle sobival ajal ning info hankimiseks pole vaja uuritavaid tülitada – see on nn mittepealetükkiv meetod.
- Dokumendid kätkevad endas andmeid, mida on neid kogudes tähtsaks peetud.
- Kuna tegemist on kirjalike tõenditega, ei kulu uurijal aega transkribeerimisele.

Dokumentide kasutamise puudustena võib Creswellile (2003: 187), Hirsjärvile, Remesele ja Sajavaarale (2005: 204) ja Flickile (2006: 245–253) toetudes loetleda järgmisi.

- *Osa dokumente sisaldab kaitstavat teavet ning pole seetõttu uurijatele kättesaadavad.* Meditsiinikaarte ei anta kõrvalistele isikutele, juriidilistele dokumentidele on ligipääs vaid juristidel kohtuprotsessi käigus, osa dokumente võib olla kadunud, inimesed võivad blokeerida ligipääsu nende isikut puudutavatele dokumentidele jne.
- *Uurija peab mõnikord otsima infot raskesti leitavatest kohtadest.* Nt peab dokumentide leidmiseks sõitma teise linna või riigi arhiivi.
- *Dokumendid võivad olla ebatäielikud või ebatäpsed.* Dokumentides on vahel võimatu dešifreerida sõnu, lühendeid, koode või viiteid halva käekirja või kahjustuste tõttu. Garfinkel uuris 1967. aastal psühhiaatriliste

Tartu Ülikooli raamatukogu

patsientide toimikuid ja leidis, et paljudel juhtudel puuduvad sealt olulised osad. Dokumentide koostamist peetakse ajapuudusel sageli teisejärguliseks. Olulised andmed võivad olla ununenud või mõnikord ka teadlikult välja jäetud – nt selleks, et teha institutsioonide kontrollimine keerukamaks. Isiklikke dokumente koostades, nt elulugusid kirja pannes, ei pruugi uuritavad kõike mäletada või mäletavad valesti. Mäluauke võidakse täita väljamõeldistega.

- *Dokumendid ei pruugi olla autentsed.* Autentsust saab hinnata, kui vaadata dokumendi sisemist järjekindlust või võrrelda seda teiste dokumentidega, otsida vigu või võrrelda ühe ja sama dokumendi eri versioone. Lisaks tuleb välja selgitada, kas dokument on primaarne või sekundaarne – kas algne raport õnnetusest või algse raporti kokkuvõte, mis on tehtud kellegi poolt, kes polnud ise õnnetuse tunnistaja.
- *Dokumentide tõlgendamist võib segada nende intertekstuaalsus:* nad on seotud teiste dokumentidega. Nt võivad uuritavad päevikusissekannetes viidata varasematele sündmustele oma elus, haigusloo mõistmine eeldab teadmisi haiguste kohta jms.

Sarnaselt teiste andmetega tuleks ka dokumentide puhul küsida, kes on need dokumendid koostanud, mis eesmärgiga ja kelle jaoks seda on tehtud. Millised isiklikud või institutsionaalsed kavatsused on olnud selle dokumendi loomise ja säilitamise taga? Millistes tingimustes on neid koostatud? Dokumente tuleks alati näha ka kommunikatsioonivahenditena. (Flick 2006: 248.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Isiklikest dokumentidest on uurijate tähelepanu sageli pälvinud päevikud. Kasutatakse nii neid päevikuid, mida inimesed nagunii (uuringust sõltumatult) peavad või on pidanud, kui ka uurija palvel täidetavaid päevikuid. Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara (2005: 204–205) on vahendanud nõuandeid päevikut kasutavatele uurijatele.

1. Kujutlege päevikut ankeedina. Tööd ette valmistades tuleb olla niisama hoolikas kui ankeeti koostades.
2. Tähtis on koostöö. Hoolitsege selle eest, et päeviku täitjad teavad, *mis* on nende ülesanne, *miks* ja *millal* sissekandeid teha.
3. Päevik sisaldagu vaid seda, mida uurimuses kasutate (suhe uurimisprobleemiga!).
4. Kui uurimus on pikaajaline, ärge eeldage, et kõik sujub iseenesest. Kontrollige asjade kulgu, soovitavalt päevikupidajaga isiklikult suheldes.
5. Tagage saadud teabe konfidentsiaalsus ja uuritavate anonüümsus, hoolitsege tagasiside ja andmete kasutamise loa saamise eest.

Nii isiklike kui ka ametlike dokumentide puhul vajab alati kaalumist, kas nende uurimisest piisab uurimisprobleemi lahendamiseks. Flicki (2006: 251) arvates osutub dokumentide kasutamine iseseisva meetodina sageli kaunis piiratud lähenemiseks inimeste kogemustele. Samas võib dokumentide uurimist pidada väga kasulikuks täienduseks intervjuudele ja vaatlustele.

Tartu Ülikooli raamatukogu

4.2.4. Andmete kogumine Interneti vahendusel

Infotehnoloogiliselt vahendatud suhtlusviisid on tänapäeval laialt levinud. Kas ja kuidas saab neid kasutada andmete kogumiseks kvalitatiivses uuringus?

Silmast silma kohtumist uuritavatega on peetud kvalitatiivsete uuringute tuumaks. On arvatud, et vahetu kontakt uurija ning uuritava vahel, suhtlemine ühes ruumis ja ajas soodustab tundlike ja inimlike andmete teket, mis peegeldavad mõlema osapoole vaatenurki. Näost näkku intervjuud on nähtud kui optimaalset viisi andmete kogumiseks tõhusal ja partnerite võrdõiguslikkust rõhutaval viisil. (Seymour 2001: 155.)

Samas annavad nii intervjueerija kui ka intervjueeritav oma vahetu kontakti käigus teineteisele hulgaliselt välimusest, riietusest ja käitumisest tulenevaid hinnanguid ning kogu intervjuu käik toetub sotsiaalse interaktsiooni väljakujunenud tavadele. See võib aga intervjuu kavatsetud fookusest kõrvale kallutada ning vähendada tõenäosust jõuda oluliste vaatenurkadeni. Ka keskkond, milles andmeid kogutakse, ei ole neutraalne, vaid mõjutab oluliselt kogutavate andmete iseloomu. Kui uurija küsib uuritava nõusolekut intervjuuks, tekivad läbirääkimised ja arutelud, mille käigus osapooled õpivad teineteist tundma ning tulevane uuritav saab teavet uuringu iseloomu ja võimalike tulemuste kohta. Kahtlemata soodustavad säärased läbirääkimised kahe subjekti vaheliste suhete kujunemist, ent ühtlasi võib tekkida olukord, kus uuringu osalistel tekib teatud arusaam uuringu oodatavatest tulemustest ning see kallutab nende poolt antavat infot. (Seymour 2001: 155–158.) Kõik see on pannud uurijaid üha

Tartu Ülikooli raamatukogu

sagedamini vaagima nt e-posti või internetifoorumite vahendusel toimuva andmekogumise eeliseid.

Murray ja Sixsmith (2002: 48–49) näevad e-posti, internetiarhiivide jms kaudu aset leidval andmekogumisel järgmisi eeliseid.

- *Kerge ligipääs andmetele.* Mitmesuguse materjali leidmise võimalus on dokumendianalüüsis vaieldamatu eelis. E-posti ja internetiarhiivide kasutamine aitab mõista nende inimeste kogemusi, kelleni muul viisil poleks võimalik jõuda (nt ajaliste, ruumiliste või tervislike takistuste tõttu) ning see suurendab andmete sotsiaalset ja kultuurilist mitmekesisust.
- *Uurija nähtamatus.* Dokumentaalse materjali puhul eeldatakse, et see on mõjutamata uurija eelarvamustest, isiklikest väärtustest ja hoiakutest. Võrgufoorumite, postiloendite ja uudisegruppide vahendusel uuritakse inimestevahelist kommunikatsiooni, ilma et uuritavad teaksid, et neid uuritakse. Uurija nähtamatus vähendab andmete moonutamise ohtu. Meilisuhtluse käigus tulevad osaliste vaatenurgad ja mured sageli paremini välja kui silmast silma kontakti puhul. Nt on selgunud, et inimeste „avalikud" ja „isiklikud" väljaütlemised tervise ja haiguse teemadel on erinevad. „Avaliku" arvamuse juures on oluline selle vastuvõetavus teistele, „isiklik" arvamus aga adresseeritakse endasugustele, sama sotsiaalse rühma esindajatele. Foorumisuhtlus aitab ligi pääseda arvamustele, mis ei ole vastuseks intervjuuküsimustele, vaid on tekkinud iseseisvalt.
- *Võimalus käsitleda tundlikke teemasid.* Mõnikord käsitletakse uuringutes väga tundlikke isiklikke kogemu-

Tartu Ülikooli raamatukogu

si, mõtteid ja tundeid. Internetiuuring välistab vajaduse rääkida piinlikkust tekitavatest teemadest silmast silma.

- *Meilidiskursuse spontaanne iseloom.* Igapäevase ettekavatsemata keelekasutuse jälgimine rikastab meie teadmisi sotsiaalsetest nähtustest. Meiliarhiivides säilinud mõttevahetused kujutavad endast paljude inimeste osavõtul loomulikul viisil, omas sotsiaalses kontekstis tekkinud arutlusi. Uurijad pole mänginud aktiivset rolli nende andmete tekkimises, kuid saavad jälgida suhtluses osalevate inimeste hoiakute, arvamuste ja väärtuste arengut ja vastastikust mõju.
- *Tervikpildi saamise võimalus.* Meilipostituste analüüs pakub uurijale holistlikku pilti uurimisteemat puudutavast sotsiaalsest interaktsioonist.

Interneti vahendusel toimuva andmekogumise miinustena toovad Murray ja Sixsmith (2002: 50–51) välja järgmised seigad.

- *Valikulise, kallutatud info saamise oht.* (1) Arvutikasutajad kuuluvad teatud sotsiaalsesse rühma (pigem nooremad keskklassi esindajad, mehed). Paljude teiste rühmade vaatenurgad ei pruugi internetisuhtluses kajastuda. (2) Arvesse peab võtma foorumimaterjalide jms tekke sotsiaalset iseloomu. Nt kujundavad arutluste vormi ja sisu suuresti vastavate saitide moderaatorite huvid. (3) Osa inimestest on saanud foorumite sõnumitega pommitajad. Baymi 1995. aastal tehtud uurimusest selgub, et ligikaudu 52 000 osalisega foorumis moodustasid üheainsa osalise postitused tervelt 1,5%.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Samas ei pruugi suur osa end foorumisse registreerinutest kunagi oma arvamusi väljendada. Kirjeldatud puudusi saab vähendada, kui kasutada internetiarhiivide materjali koos esindusliku valimi intervjueerimisega.

- *Kaugus tegelikkusest.* On arvatud, et kõik dokumendid seisavad kaugel tegelikkusest, mida nad peegeldavad. Need on oma kujunemise käigus läbi teinud mitmeid tõlgendusi, neisse on sattunud vigu ja väärarusaamu, mida materjalis on raske ära tunda. Meilisuhtluses on kogu materjal tavaliselt säilinud ja seetõttu on vigu kergem avastada. On aga ka erandeid: nt kui üks osaline otsustas ühest foorumist eemaldada kõik oma kahe aasta jooksul tehtud postitused, jättis see materjali suuri lünki ja lõhkus mõttelõnga.
- *Uurija valikuline suhtumine materjali.* Uurijal võib tekkida kiusatus valida vaid selliseid andmeid, mis toetavad tema enda ideid, mudeleid ja teooriaid, ning eirata vasturääkivate andmete olemasolu. Muude andmeallikate kõrval puudutab see ka internetiarhiive.
- *Autentsuse probleem.* Mõnikord on meilipostituste autentsust raske kindlaks teha. On võimalik, et üht ja sama meilikontot kasutab mitu inimest ning naise nimel esinenu võib tegelikult olla tema mees või laps. Meilisuhtluses võidakse end esitleda kellena tahes ja luua endale mitmeid identiteete. See seab keerulisse olukorda uurija, kes soovib arvesse võtta vaatenurkade esitajate sugu, vanust, perekonnaseisu ja seksuaalsust. Meilipostituste autentsuse kontrollimiseks on soovitatud tähelepanu pöörata stiilierinevustele ja muule ebajärjekindlusele ühe kontovaldaja postitustes, mis võib viidata mitme inimese autorlusele. Samas tuleb arvestada

Tartu Ülikooli raamatukogu

sedagi, et inimesed ei pruugi oma arvamustes alati järjekindlad olla. Autentsuses sunnib kahtlema ka „ühe ja sama" dokumendi erinevate versioonide olemasolu. Meilisuhtluses on tavaline, et teiste varem avaldatud mõtted esitatakse oma „uue" sõnumina.

- *Keele ja kultuuri probleem.* Sotsiaalsed rühmad kasutavad sageli eriomast keelt ja väljendeid. Suhtlust kujundavad kultuurinormid, naljad, meelega tehtud vead ning iroonia, mis saavad tähenduse vaid konkreetses kontekstis. Kui uurija seda konteksti ei tunne, võib ta andmeid vääralt tõlgendada. Üks võimalus seda vältida on jälgida huvipakkuvaid foorumeid pikka aega enne tegeliku andmekogumise algust.

Internetipõhise materjali kasutamine seab uurija silmitsi ka mitmete eetiliste küsimustega. Neist lühiülevaadet andes leiavad Murray ja Sixsmith (2002: 51–52), et mõnikord võib meilivahetusel põhinev uuring inimeste puhul, kes nt tundlike teemade tõttu soovivad näost näkku kontakti vältida, olla kõige eetilisem võimalus haavatavate inimeste vaatenurkade väljatoomiseks. Võrgufoorumite kasutamisel tõuseb esile uuritavatelt nõusoleku saamise probleem. Luba võib küsida foorumite moderaatoritelt ja siis, kui inimeste meiliaadressid on teada, saab neilt endilt pärida, kas nad soostuvad oma postituste kasutamisega. Problemaatiline on ka privaatsuse austamine. Postitusloendites pakutakse oma mõtteid lugemiseks sadadele ja tuhandetele inimestele. Seega on see selgelt avalik materjal. Siiski peavad postitajad silmas eelkõige vastava foorumi arutlusrühma ning uurijad peaksid seda arvestama. Uuritavate anonüümsuse kaitsmiseks tuleks meilisõnumitest eemaldada igasugune identifitseerimist võimaldav info: ni-

Tartu Ülikooli raamatukogu

med, pseudonüümid, uudisegruppide nimed jms.

James ja Busher (2006) on võtnud vaatluse alla poolstruktureeritud intervjuude läbiviimise e-posti kaudu. Toetudes kahe enda poolt sel viisil teostatud uuringu kogemustele ja teiste autorite andmetele, leiavad nad, et selline intervjueerimisviis õigustab ennast, kui uuritavad asuvad kaugel (ja sageli erinevas ajavööndis, mis raskendab ka telefoniintervjuuks sobiva aja leidmist; pealegi sobib telefoni teel intervjueerimine lühikeste vastuste, aga mitte pikemate kirjelduste ja reflektiivsete hinnangute saamiseks). Asünkroonne meilivahetus õhutab osalisi oma arvamusi korduvalt üle vaatama, mis soodustab rikkalike andmete saamist. Tekib iteratiivne, kordusele tuginev protsess, mida on peetud üheks kvalitatiivsele uuringule iseloomulikuks tunnuseks. See aitab ära hoida kvalitatiivse uuringu suunamise liiga kitsastesse, paindumatutesse rööbastesse ning vähendab pinnaliste ja väheütlevate andmete saamise ohtu. Kui uuritav ei annagi küsimusele ammendavat vastust kohe, saab ta oma mõtteid täiendada järgmistes sõnumites.

Uuritavad nägid sellises intervjueerimisviisis mitmeid eeliseid, aga ka puudusi. Neile meeldis, et vastata saab neile sobival ajal. Nad leidsid, et see vähendab vastamisega kaasnevat stressi ja võimaldab anda läbimõeldumaid vastuseid. Ebasoovitavate külgedena nimetati, et kuna iga järgmine küsimus tuleb alles teatud aja pärast, siis võib kergesti ununeda, mida kirjutati eelmistes vastustes, ja mõttelõng katkeb. Samuti on raskem kui silmast silma intervjuu puhul saada küsimuste kohta lisaselgitusi. Arvati ka, et meiliintervjuud on „kuivemad" kui näost näkku vestlused. Meiliintervjuude küsimustele vastamisele võib igapäevase eluga seotud häirivate tegurite tõttu olla raskem keskenduda. (James & Busher

Tartu Ülikooli raamatukogu

2006: 407.)

Nii nagu mitmesuguste sotsiaalsete signaalide olemasolu võib segada silmast silma intervjuusid, võib meiliintervjuusid segada nende puudumine. Meiliintervjuus ei mängi kaasa mitteverbaalsed ja kontekstitegurid. Paljusid uuritavaid see häirib. Sotsiaalsete ja emotsionaalsete aspektide sissetoomiseks veebipõhisesse intervjueerimisse on uurijatel soovitatud mõelda mitmesugustele enda „nähtavaks" tegemise strateegiatele, mis aitaksid luua uuritavates usaldust ja soodustaksid nende avanemist. Ometi ei näi võtted, mida meilisuhtluses visuaalsete sotsiaalsete vihjete kompenseerimiseks rakendatakse (*Pole teist ammu midagi kuulnud? Kuidas läheb? Kas tahaksite intervjuuga jätkata?*), olevat samavõrd jõulised kui need vestluse vormimise vahendid, mida kasutab füüsiliselt kohalolev uurija. See teeb uuritavatele uuringu katkestamise lihtsamaks. (James & Busher 2006: 411–412.)

Ühe intervjueeritavaga tekkinud meilivahetus tasub säilitada sellisel kujul, et näha oleksid kõik küsimused ja vastused nende kronoloogilises järjekorras (James & Busher 2006: 408).

Uuritavatele saadetud esimeses e-kirjas selgitatakse uuringu eesmärki ja valitud andmekogumismeetodi valiku põhjusi. Väljavõte Busheri poolt potentsiaalsetele uuritavatele saadetud sõnumist on esitatud näites 38.

Lisaks uuritavate intervjueerimisele meili teel võib kaaluda ka sidusintervjueerimist, mille korral intervjueerija ja intervjueeritav on üheaegselt võrgus. Flicki (2006: 257) sõnul on see elektroonilise intervjuu vorm oma spontaansusega kõige lähedasem silmast silma intervjueerimisele. Videokonverentsi tarkvara kasutamise korral saab vältida ka meili- või võrgufoorumisuhtluse „nähtamatuse" probleemi, millest oli

Tartu Ülikooli raamatukogu

NÄIDE 38. Väljavõte uurija meilipöördumisest võimalike uuritavate poole

- Kuna mul ei ole kerge teid silmast silma intervjueerida, et vestelda ülalnimetatud probleemidest, püüan vajalikke andmeid koguda meiliintervjuuga.
- Kui soovite selles uuringus osaleda, palun vastake kohe sellele sõnumile ja teatage sobiv konfidentsiaalne meiliaadress, mille kaudu saab teiega ühendust pidada.
- Teiega peetud meilivahetust säilitades järgitakse rangeid konfidentsiaalsusnõudeid ning ühegi osavõtja nime ei avaldata üheski selle uuringu põhjal koostatud dokumendis ega artiklis.
- Teile esitatakse üheksa põhiküsimust, lisaks palutakse teilt uuringu alguses väheseid biograafilisi andmeid ning uuringu lõpus hinnangut meilide vahendusel kulgenud uurimisprotsessile.
- Küsimused, mille vastuseid ja kommentaare teilt oodatakse, saadetakse teile ükshaaval. Igale põhiküsimusele võivad järgneda täiendavad küsimused. See protsess meenutab silmast silma läbi viidud poolstruktureeritud intervjuud.
- Palun kirjutage oma vastus alati teile tulnud sõnumi kohale (mitte selle alla!). See säilitab küsimuste ja vastuste õige järgnevuse meie mõttevahetuses. [---] Sellegipoolest võite uutele küsimustele vastates alati oma eelmisi vastuseid vaadata ja neile viidata.
- Palun ärge kustutage ühtki osa meie dialoogist – see on teie (ja minu!) jaoks meie vestluse protokoll.
- Palun vastake igale sõnumile kolme päeva jooksul.

Suur tänu abi ja sellele projektile pühendatud aja eest!

(James & Busher 2006: 409.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

juttu eespool.

Ehkki Interneti vahendusel andmete kogumine – olgu siis Internetis leiduvaid dokumente, nt asutuste kodulehti uurides, võrgufoorumite suhtlust jälgides, iga üksiku uuritavaga meile vahetades või korraldades (rühma)intervjuusid videokonverentsina – kätkeb endas mitmeid probleeme, millele alles otsitakse lahendust, on selge, et mida enam jõuavad need suhtlusviisid meie igapäevasesse ellu, seda enam saavad neist ka heakskiidetud kanalid uurimisandmete kogumiseks.

Tartu Ülikooli raamatukogu

5. ANDMETE ANALÜÜS KVALITATIIVSETES UURINGUTES

Kvalitatiivset uuringut iseloomustab iteratiivne e kordumistele toetuv mõtlemisprotsess: andmekogumiselt ja -analüüsilt liigutakse tsükliliselt uurimisküsimuse juurde ja sealt jälle tagasi. Andmete kogumist, analüüsimist ja neist kirjutamist võib mõista kui ühtset protsessi. Ka andmete analüüsis eristatavad andmete dokumenteerimine, töötlemine ja tõlgendamine on küll analüüsi eri tahud, kuid mitte tingimata selgelt eristatavad etapid.

5.1. Andmete dokumenteerimine

Enne kui andmeid saab analüüsima hakata, peavad need olema dokumenteeritud – peame oma tähelepanekud mingil viisil talletama. Andmete dokumenteerimine pole aga üksnes tehniline protseduur. Juhtumite rohkem või vähem ulatuslik salvestamine, konteksti dokumenteerimine jms organiseerib materjali erilisel viisil, mis omakorda mõjutab oluliselt andmete tõlgendust. (Flick 2006: 293.)

5.1.1. Heli- ja videosalvestamine

Salvestustehnika areng (makid, MP3-salvestid, minidiskid, videomakid jm) on loonud head võimalused sellisteks moodsateks andmete dokumenteerimise viisideks nagu heli- ja videosalvestamine. Kahtlemata võimaldab see talletada vaadel-

Tartu Ülikooli raamatukogu

davat olukorda või intervjueeritava vastuseid märksa täpsemalt, kui seda suudavad vaid inimsilm ja -kõrv koos andmeid üles kirjutavate näppudega. Selle kohta, kuidas sellised salvestusviisid intervjuuvastuseid või vaadeldavate tegevust mõjutavad, on autorid väljendanud erinevaid seisukohti. Flick (2006: 284–285) avaldab kartust, et tehnilised salvestusprotseduurid vähendavad väljavaateid tabada uuritavat olukorda võimalikult loomulikuna. Ta soovitab uurijatel endalt enne selliste protseduuride kasutuselevõtmist küsida, kas need on uurimisküsimuse ja uuringu teoreetilise raamistiku seisukohalt hädavajalikud. Eriti videosalvestuse kohta on väidetud (Gillham 2000: 84), et see vähendab inimeste soovi uuringus osaleda. Murray (2006: 119) aga leiab, et arvamus, nagu võiks intervjuu helisalvestamine mõjuda intervjueeritavatele pidurdavalt, on algajate intervjueerijate asjatu kartus. Tema meelest on asi õnneks pigem vastupidi: salvestamine annab osavõtjale märku, et tema jutt on tähtis ja teda austatakse. Flicki (2006: 285) hinnangul suhtuvad heli- ja videosalvestusse leplikumalt need uuritavad, kelle tööd nt järelevalve huvides niikuinii sel viisil jälgitakse. Mida suuremad on aga pingutused videosalvestamisel ja mida laialdasemat pilku see võimaldab heita inimeste igapäevaellu, seda suurem on võimalik skeptitsism ja reserveeritus osaliste poolt.

Osas 4.2.3.1 oli juttu sellest, et fotoaparaat ei ole erapooletu dokumenteerija ning nii- või teistsuguse foto sünd oleneb eelkõige fotograafi vaatenurkadest. Seda ei maksa unustada ka teiste dokumenteerimisel kasutatavate tehniliste vahendite puhul. Ükski neist ei tegutse sõltumatult, vaid neid juhib inimene oma konkreetsete eesmärkide, hoiakute, arvamuste ja eelarvamustega.

Tartu Ülikooli raamatukogu

5.1.2. Välimärkmed

Klassikaline „vanamoodne" alternatiiv heli- ja videosalvestamisele on märkmete tegemine. Tähelepanekute ülesmärkimine on vältimatu. Darwin on öelnud, et väliuurija moto peaks olema: „Ära jäta midagi mälu hooleks!" Mälu on tema sõnul ebakindel abimees olukorras, kui ühele huvitavale objektile järgneb veel huvitavam. (Darwin's *Beagle* field notebooks... 2002.)

Uurimisväljal tehtud märkmete e välimärkmete tegemine ei häiri vaadeldavaid isikuid salvestustehnikaga. Siin tekib aga teistsuguseid probleeme. Salvestised võimaldavad andmete algvormi juurde tagasi pöörduda ning neid vajadusel uuesti kuulata või vaadata. Märkmete puhul see võimalus puudub. Silvermani (2000: 126) arvates on sellele probleemile kaks osalist lahendust. Esiteks tuleks *järgida rangeid märkmete tegemise reegleid.*

Märkmete süstematiseerimiseks on Silvermani (2000: 140–142) sõnul kaks võimalust: 1) talletada nähtu ja kuuldu; 2) mitte piirduda vaid vahetute vaatlusandmetega. Esimene soovitus tähendab, et terava pilguga tuleks jälgida vaadeldava tegevuse ruumilisi aspekte. Nt võib jälgida, kuidas on haiglas korraldatud ruumid patsientidele ja töötajatele, millised reeglid on neisse sisenemisel, milliseid võimalusi neis pakutakse. Ruumide vaatlusel saab tähele panna sisekujundust, mööblit, inimeste riietust jne. Abiks tuleb võtta ka kõrvad: kus sosistatakse, kus kasutatakse ametlikku kõneviisi jne.

Teise soovituse sisu on *mõtlemine,* püüd tabada sündmuste sügavamat ja üldisemat mõtet. Selleks on soovitatud teha nelja liiki märkmeid:

Tartu Ülikooli raamatukogu

1. vaatluse ajal tehtud lühimärkmed;
2. laiendatud märkmed, mille juurde asutakse nii ruttu pärast vaatluse lõppu kui võimalik;
3. uurimispäeviku märkmed, kuhu pannakse kirja välitöö käigus tekkinud probleemid ja mõtted;
4. märkmed andmete võimaliku analüüsi ja tõlgenduse kohta.

Flicki (2006: 286) vahendatud andmetel peaks pärast vaatlust tehtud ülestähenduste tegemisele kulutama sama palju aega kui vaatlusele endale.

Analüütilise mõtlemise toetamiseks võib kasutada nn kontaktilehti. Neis tähendatakse üles järgmine.

- Milliste inimeste, sündmuste või olukordadega kokku puututi.
- Millised olid peamised teemad või probleemid selles kokkupuutes.
- Millise uurimisküsimuse lahendamisele see kohtakt lähemale viis.
- Milliseid uusi hüpoteese või oletusi uuritavate nähtuste kohta selle kontakti põhjal tekkis.
- Millele peaksid uurijad järgmise kokkupuute ajal rohkem tähelepanu pöörama ja mis laadi infot otsima.

Säärased kontaktilehed on kasulikud mitmes mõttes. Need aitavad kavandada järgmist kokkupuudet, annavad ideid uute koodide kasutuselevõtmise kohta, aitavad koordineerida erinevate uurijate tööd, hõlbustavad kontakti hilisemat meenutamist ja toetavad andmete analüüsi. (Silverman 2000: 142.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Niisiis: üks võimalus välimärkmete puuduste ületamiseks on rangete reeglite järgimine märkmete tegemisel. Teise võimalusena rõhutab Silverman (2000: 126) *juhindumist hästi määratletud teooriast.* Näiteks, vaadeldes haiglas, kuidas arstid ja patsiendid end üksteisele esitlevad, lähtus Silverman Strongi seisukohast, et haigla korda iseloomustab tseremoniaalsus.

Välimärkmete mainimine toob paljudele meelde romantilisi kujutlusi eelmiste põlvkondade antropoloogidest oma räbaldunud märkmike ja käsitsi joonistatud kaartidega. Aga kui tollal oli uurijatel vähe valikuid oma vaatluste talletamiseks, siis tänapäeval pakub tehnika ka siin mitmeid moodsaid lahendusi, mistõttu välimärkmete tegemise vanamoodsusest saabki ehk rääkida vaid jutumärkides. Üha enam kasutatakse välimärkmete talletamiseks pihuarvuteid (Greene 2001; Gravlee jt 2006), haldamiseks mitmesugust tarkvara (Lieber, Weisner & Presley 2003) ning säilitamiseks veebisaite (Barkin & Stone 2004). See võimaldab andmete hõlpsamat hilisemat leidmist, kodeerimist, andmebaasi kandmist, nendele kergemat viitamist ja kasutamist kus tahes. See annab võimaluse lisada märkmetele kvantitatiivseid andmeid, fotosid, videoid ning saata materjali teistele uurijatele (Lieber, Weisner & Presley 2003: 406). „Me võime ka nüüd kritseldada märkmeid salvrätile," kirjutavad Barkin ja Stone, "aga suurem osa meist tunneb vajadust kanda neid arvutisse ning vahetab nostalgia digitaalse vormi vastu." (2004: 204).

5.1.3. Uurimispäevik

Uurimispäevik aitab uurimisprotsessi dokumenteerida ja reflekteerida. See osutub eriti vajalikuks siis, kui uuringusse on

Tartu Ülikooli raamatukogu

haaratud mitu uurijat ning soovitakse saavutada empiiriliste uurimisprotsesside ja individuaalsete märkmete võrreldavust. Sel juhul teevad uurimispäevikusse pidevalt sissekandeid kõik uurijad. Neis peaks dokumenteerima oma kogemusi ja probleeme uurimisväljal, nt seoses intervjueeritavatega või meetodite rakendamisega. (Flick 2006: 287.)

Silverman (2000: 193) põhjendab uurimispäeviku vajalikkust asjaoluga, et inimene kaldub nägema mineviku sündmusi oleviku vaatenurgast. Uurija unustab kergesti, mida ta uuringut tehes mõtles, aga see võib olla tulemuste mõistmise seisukohalt väga oluline. Uurimispäeviku pidamine aitab vältida olukorda, kus lugejale esitatakse näiliselt laitmatu, õmblusteta ideedevõrk, ilma et peegeldataks oma mõtlemise arengut koos kõigi selle juurde kuuluvate tagasilanguste ja ummikussejooksmistega. Silverman hindab Alasuutari mõtet, et kvalitatiivse uuringu tekst võiks pigem olla nagu detektiivromaan, kus räägitakse ka valedest niidiotstest ja sellest, kuidas need valejälgedele juhivad. Ilma sellise teabeta esitatud „õmblusteta võrgu" oht on ka selles, et nii võidakse varjata mitmesuguseid kavalusi ja vigu järeldusteni jõudmisel. Uurimispäeviku pidamine aitab järeldusteni jõudmise protsessi läbipaistvana hoida – nii uurija enda kui ka lugejate jaoks. See näitab eelarvamustevaba ja kriitilist suhtumist oma uurimistöösse.

Hughes (2000) on öelnud, et uurimispäevik on uurijale peegliks, kust ta saab näha iseennast. See aitab märgata oma uurimisoskuste arengut ning saavutada uurimises ja kirjutamises suuremat enesekindlust. Päevik peaks sisaldama:

- uurimistegevusi koos vastavate kuupäevadega;
- mida uurija on lugenud;

Tartu Ülikooli raamatukogu

- andmete kogumise üksikasju;
- andmeanalüüsi suundi, s.h nii väljapaistvaid saavutusi, tupikteid kui ka üllatusi;
- isiklikke reageeringuid;
- juhendaja reageeringuid ja soovitusi.

(Silverman 2000: 194.)

Uurimispäeviku sisu võib olla ka struktureeritum. Silverman (2000: 195) on vahendanud Glaseri ja Straussi ning Richardsoni soovitusi, millele toetudes võiksid päevikumärkmed olla jaotatud järgmisesse nelja kategooriasse.

1. *Vaatlusmärkmed* (mida on nähtud, kuuldud, tuntud, maitstud jne).
2. *Metodoloogilised märkmed* (sõnumid iseendale andmete kogumise viisi kohta).
3. *Teoreetilised märkmed* (oletused, hüpoteesid, kriitiline suhtumine sellesse, mida on tehtud, nähtud ja mõeldud).
4. *Isiklikud märkmed* (uuringut ja vestluskaaslasi puudutavad tunded, kahtlused, hirmud ja rõõmud).

Kas päeviku vorm on struktureeritum või vabam, polegi vast kõige olulisem. Kõige tähtsam on, et päevikupidamine soodustaks dokumenteerimise täpsust ja sunniks uurimisprotsessi reflekteerima. (Silverman 2000: 195.)

5.1.4. Dokumenteerimislehed

Flicki (2006: 288–289) sõnul tasub siis, kui andmeid kogutakse intervjuudega, kasutada dokumenteerimislehti, kuhu

Tartu Ülikooli raamatukogu

märgitakse andmed intervjuu konteksti kohta. Lehtede täpsem sisu oleneb konkreetse uuringu vajadustest, nt sellest, mitu intervjueerijat on hõlmatud ja kas intervjuud viiakse läbi erinevates paikades, mis võib intervjuud mõjutada. Uuringus, mis käsitles tehnoloogilisi muutusi igapäevaelus ja kus kasutati mitmeid intervjueerijaid, rakendati sellist dokumenteerimislehte, nagu on näha näitest 39.

NÄIDE 39. Intervjuusid täiendav dokumenteerimisleht

Intervjuu kuupäev:
Intervjuu koht:
Intervjuu kestus:
Intervjueerija:
Intervjueeritava tähis:
Intervjueeritava sugu:
Intervjueeritava vanus:
Intervjueeritava elukutse:
Töötanud sellel alal alates:
Professionaalne tegevusala:
Kasvanud (maal/linnas):
Laste arv:
Laste vanus:
Laste sugu:
Erilised sündmused intervjuu ajal:
(Flick 2006: 289.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

5.1.5. Transkribeerimine

Transkribeerimiseks e litereerimiseks nimetatakse salvestatud intervjuu muutmist tekstiks, sellele kirjaliku kuju andmist. On vaieldud, kas transkribeeritud intervjuud võib pidada esmaseks allikaks. Yow (1994: 227) on väljendanud paljude autorite arvamust, väites, et vestluse kirjalik versioon ei ole identne suulisega. Ta nõustub, et suulise intervjuu näol on tegemist mitmekihilise kommunikatsiooniga, mida kirjalik protokoll vaid kahvatult peegeldab. Paljudes suulist keelt käsitlevates projektides peavad uurijad helisalvestise kuulamist vältimatuks. Teistes uuringutes võidakse aga otsustada, et kirjaliku protokolli uurimisest piisab. Transkribeeringute kasutamine teeb uurijate töö mugavamaks, sest tänu neile jääb mõnikord ära hädavajalik pikk reis linti kuulama ning samuti pole vajadust linti palju kordi kuulata, edasi ja tagasi kerida ning juttu ise kirja panna. See võimaldab hõlpsamini jälile jõuda kõige olulisematele kohtadele, mille salvestisi võib siis vajadusel hankida ja kuulata. Transkribeeringutest on suur abi ka siis, kui helikandjad on mingil põhjusel hävinud.

Korraliku protokolli tegemine on töö- ja ajamahukas ettevõtmine. Gillhami (2000: 9) hinnangul kulub 1-tunnise intervjuu transkribeerimiseks umbes kümme tundi. Yow (1994: 228) rõhutab, et suulise kõne põhjal sellise dokumendi loomine, mis vastaks uurimistöö nõuetele, nõuab transkribeerijalt ka arvestatavaid oskusi. Transkribeerimine kujuneb kergemaks, kui seda teeb intervjueerija ise, kes on tuttav jutustaja kõne ja intervjueerimisolukorra iseärasustega. Kui transkribeerib keegi teine, on kasulik lint kõigepealt algusest lõpuni läbi kuulata, et saada üldine mulje rääkija kõnemustritest. Siis

Tartu Ülikooli raamatukogu

on transkribeerides kergem öeldu mõtet tabada.

Üldine nõue on, et transkribeerides tuleks rääkija kõne edasi anda nii täpselt kui võimalik. Sageli tekib küsimus, kuidas anda edasi kõnet, mis ei vasta keelestandardi nõuetele. Siin peaks kuuldu kirja panema nii täpselt kui võimalik, ehkki tulemus ei pruugi olla kooskõlas keelereeglitega. Kirjavahemärke soovitatakse kasutada nii, et lause tähendus võimalikult hästi välja tuleks – ka siis, kui see nõuab keelereeglite eiramist. Sageli toovad inimesed vesteldes kuuldavale selliseid mittemidagiütlevaid häälitsusi nagu „mhmh". Ka neid ei tohiks intervjuuprotokollist välja jätta, kui on alust arvata, et need viitavad rääkija kahtlevale hoiakule. Kui nende kasutamine on aga kõnelejale tüüpiline ja nii sagedane, et see võib varjutada öeldu mõtet, võib osa neist ära jätta. Samas võib lugeja selliste kärbete tõttu mitte mõista, et intervjueeritava kõne oli takerdunud. Inimeste kõnes on ka parasiitsõnu, mida nad ikka ja jälle oma lausetesse lükivad, nt „noh", „teate küll" jms. Neistki võib osa välja jätta, kui neid on transkribeeritud juba piisavalt, et lugeja intervjueeritava kõnelemisharjumustest ettekujutuse saab. Kui aga näib, et selliste sõnadega võidetakse nt enne millegagi nõustumist aega, on õige need sisse jätta. Transkribeerida tuleks ka rääkija kordused, kui ta nt alustab ühe mõtte väljendamist mitu korda, sest see peegeldab tema mõtlemisprotsesse. Kui kordused on aga tingitud kogelemisest, köhast või kogu kõnet läbiv harjumus, pole nende ülesmärkimine vajalik. Kui salvesti on intervjueeritava palvel välja lülitatud, tuleks see sulgudes protokolli kanda: „Salvestamine on intervjueeritava palvel peatatud." Seega tuleks transkribeerimisreegleid järgida vajaliku paindlikkusega. (Yow 1994: 228–232.)

Transkribeerijal tuleks leida moodus, kuidas ära märki-

Tartu Ülikooli raamatukogu

da rääkija poolt rõhutatud sõnu. Sulgudesse tuleks lisada märkusi mitteverbaalsete väljenduste kohta. Sulgudes täpsustatakse ka rääkimise valjust, arusaamatuid sõnu jms. Ei tohiks unustada reeglit, et iga sõna, mis on lisatud selgitusena transkribeerija poolt, peab olema sulgudes. (Yow 1994: 232–233.)

Välja on töötatud mitmeid transkribeerimissüsteeme, mille täpsusaste on erinev. Keeleanalüüsides taotletakse tavaliselt maksimaalset täpsust. Alati pole aga selline täpsus vajalik. Flicki (2006: 288–289) arvates on mõistlikum transkribeerida vaid nii palju ja nii täpselt, kui seda nõuab uurimisküsimus. Esiteks võtab täpne transkribeerimine aega ja energiat, mida oleks kasulikum investeerida tõlgendamisse. Teiseks võib transkribeerimise liigne täpsus tekitada segase protokolli, mis pigem varjab kui avab öeldu tähendust. Transkriptsioonimärke peaks olema lihtne ära õppida ja kirja panna ning nende abil kirjutatud teksti kerge lugeda ja tõlgendada. Sellistele nõuetele vastavad üksikasjalikud transkribeerimisjuhendid ja Jeffersoni süsteemile tuginevad transkriptsioonimärgid võib leida Tartu Ülikooli suulise kõne uurimisrühma kodulehelt (Tartu Ülikooli... n.d.), trükisõna eelistajad võivad tutvuda Hennoste jt (2001) artikli lisas esitatud transkriptsioonimärkidega.

Näidetes 40 ja 41 on esitatud kahe soome uurija poolt intervjuude transkribeerimisel kasutatud tingmärgid koos transkribeeritud intervjuu- ja kõnekatketega.

Valmis intervjuuprotokolli tuleks võrrelda helisalvestisega ja muuta andmed anonüümseks (eemaldada isiku- ja kohanimed ning muud äratundmist võimaldavad vihjed) (Flick 2006: 290).

Tartu Ülikooli raamatukogu

NÄIDE 40. Transkriptsioonimärgid I

kursiiv	Intervjueerija kõne.
(.)	Lühike, aga siiski selgesti eristuv paus.
(2)	Pikem paus, sulgudes sekundid.
=	Pausi puudumine sõnade vahel või vooruvahetuse järel.
°tasa°	Vaikselt lausutud koht.
alla joonitud	Rõhutatud koht.
SUURED TÄHED	Valjusti lausutud koht.
[ ]	Kattuva kõne algus ja lõpp (kui kaks inimest räägivad üheaegselt). Nii võib märkida ka ebaselgeid kohti.
e:i	Koolon vokaali järel näitab, et häälikut venitatakse.
(( ))	Analüüsija märkused on pandud topeltsulgudesse.

(Suoninen 1993b: 113.)

Väljavõte intervjuuprotokollist

((kirjeldab oma abikaasat)) ...alati arvad, et oled leidnud selle õige, kuni tõded, et (.) ta nagu [*mm*] põlegi (.) päris see. Ja siis sa nagu (.) ei lepi sellega, et (3) iga inimsuhe on argine (2) mingil etapil

[ ] [*nn*] (2) *Nii see on*

((naerdakse koos))

Nii see on ((naer)). See on küll nii (.) ja sinna ei saa midagi parata, aga kui sealt kukud, kukud kiiresti alla (1) mingil etapil.

Muidugi tahaks, et (2) saaks veel kunagi armunud olla ja (3) aga need on sihuksed utoopilised (.) °ettekujutused°.

(Suoninen 1993b: 117–118.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

NÄIDE 41. Transkriptsioonimärgid II

/	kõne rütmist eristuv paus
//	eelmisest pikem paus
=	pausi puudumine sõnade vahel
alla joonitud	rõhutatult või valjemini lausutud koht
paks kiri	väga rõhutatult või valjult lausutud koht
> <	muust kõnest kiiremini räägitud koht
< >	muust kõnest aeglasemalt räägitud koht
e:i	koolon vokaali järel näitab, et häälikut venitatakse
°tasa°	vaikselt, ettevaatlikult või häält madaldades lausutud koht
.heh.	rääkija naer
(naer)	üldine naer, sulgudes on ka muid märkusi
[ ]	kattuva kõne algus ja lõpp

(Jokinen 1993: 196.)

Väljavõtteid transkribeeritud kõnedest

1 ...esimest korda / väga=väga pika aja järel
2 / tunnistatakse seda tõsiasja=et selle programmiga /
3 ei suudeta korteripuudust täiesti likvideerida. Mina olen
4 aastaid / selle üle siin volikogus
5 vaielnud, järgemööda erinevate volinikega
6 =ja alati on kinnitatud, et selle korteri-
7 programmi ajal korteripuudus likvideeritakse. Nüüd
8 esimest korda mõistetakse reaalseid tõsiasju,
9 mõistetakse, kui palju on kodutuid / ja
10 võetakse omaks=et / abinõud on olnud

Tartu Ülikooli raamatukogu

11 ebapiisavad...
(Jokinen 1993: 204.)

1 Härra esimees, lugupeetud (köhatus) volinikud
2 / on rõõm jälle <kuulda> neid tänusõnu selle
3 programmi eest, mida kinnisvaratoimkonna
4 korteriosakond=on aktiivselt üles ehitanud siin /
5 siin nende viimaste <kuude> jooksul / (köhatus).
(Jokinen 1993: 212.)

Kui intervjuu on *videosalvestatud,* on selle põhjuseks tavaliselt soov pöörata erilist tähelepanu mitteverbaalsetele kommunikatsiooniviisidele. Sõnalise osa transkribeerimiseks kasutatakse enamasti ülalkirjeldatuga sarnast süsteemi ning mõnikord lisaks täiendavaid tingmärke, millega tähistatakse mitteverbaalseid ilminguid. Mida just fikseeritakse, sõltub uurimisküsimusest. Peräkylä ja Ruusuvuori (2006) näiteks tähistasid oma intervjuuprotokollides erinevate tingmärkidega pilgu suunda ja emotsioone väljendavaid näoilmeid.

Teksti transkribeerimisel arvutisse võib kasutada abistavat tarkvara, nt programmi Express Scribe (Dictation and transcription software n.d.).

5.2. Kodeerimine ja kategooriate moodustamine

Flicki (2006: 296) sõnul võib eristada kaht põhistrateegiat tekstidega töötamisel. Üks võimalus on tekstist teatud väiteid esile tõsta ja näidata nende konteksti. Neile lisatakse tõlgen-

Tartu Ülikooli raamatukogu

dav lõik, aga vahel ka terve lehekülje pikkune tõlgendus. Tulemuseks on tekstimaterjali suurenemine. Selliste analüüsivormide hulka kuuluvad nt vestlus- ja diskursusanalüüs ning osa narratiivseid analüüse. Teine tekstianalüüsi suund taotleb tekstimaterjali vähendamist parafraseerimise, summeerimise ja kategooriate moodustamisega. Seda suunda esindavad teoreetiline kodeerimine ja kvalitatiivne sisuanalüüs. Tekstimaterjali suurendavaid ja vähendavaid strateegiaid võib rakendada nii iseseisvalt kui ka kombineeritult.

5.2.1. Teoreetiline kodeerimine

Teoreetiline kodeerimine on andmeanalüüsi protseduur, mille eesmärk on luua põhistatud teooriat. Seda protseduuri tutvustasid Glaser ja Strauss (1967) ning arendasid edasi Glaser (1978), Strauss (1987) ning Strauss ja Corbin (1990). Tõlgendusprotsessis võib eristada erinevaid tekstiga töötamise protseduure. Need on *avatud kodeerimine*, *telgkodeerimine* ja *valikuline kodeerimine*. Need on tekstimaterjali käsitlemise erinevad viisid, mille vahel uurija võib vajadusel edasi-tagasi liikuda ja mida võib analüüsi käigus kombineerida. Tõlgendusprotsess algab avatud kodeerimisega, aga mida enam analüüsiprotsess lõpule läheneb, seda enam tõuseb esiplaanile valikuline kodeerimine. Kodeerimist tuleb siin mõista kui operatsioone, mille abil andmed osadeks lahutatakse, mõtestatakse ja taas uuel viisil kokku pannakse. See on tähtsaim protsess, mille abil andmetest kujuneb teooria. (Flick 2006: 296.)

Avatud kodeerimist võib rakendada erineva detailsusega. Teksti võib kodeerida rida-realt, lause-lauselt või lõik-lõigult, samuti võib koodi seostada kogu tekstiga (proto-

Tartu Ülikooli raamatukogu

kolliga, juhtumiga). Millist moodust rakendada, oleneb uurimisküsimusest, andmestikust, uurija isiklikust analüüsistiilist ja uuringu etapist, milleni on jõutud. Tähtis on mitte kaotada sidet kodeerimise eesmärgiga. Kodeerimise peaeesmärk on lahutada tekst osadeks ja seda mõista, arendada välja kategooriad ning seada need uuringu edenedes korrastatud süsteemi. Avatud kodeerimise tulemus peaks olema tekstile liidetud koodide ja kategooriate nimekiri. Seda peaksid täiendama *kodeerimismärkmed*, mille eesmärk on koodide ja kategooriate sisu selgitada ja defineerida, ja *memod*, mis sisaldavad andmestiku vaatlusel tehtud tähelepanekuid ja teooria loomise seisukohalt olulisi mõtteid. (Flick 2006: 300.)

Mõnikord saadakse avatud kodeerimise tulemusena kümneid koode. Järgmine samm on koodid grupeerida ja moodustada kategooriad. Viimased väljendavad ilminguid, mis on uurimisküsimuse seisukohalt eriti olulised. Saadud kategooriad seostatakse uuesti koodidega, mis on aga nüüd abstraktsemad kui need, mida kasutati esimeses etapis. Nüüd peavad koodid esindama kategooria sisu tabaval viisil. Koodide nimetamise võimalikud allikad on sotsiaalteaduslikust kirjandusest leitud mõisted (konstrueeritud koodid) või intervjuudest võetud tsitaadid (*in vivo* koodid). Sageli eelistatakse materjalipõhisuse tõttu viimati nimetatud võimalust. Siis arendatakse sel viisil leitud kategooriaid edasi. Kategooria juurde kuuluvad omadused nimetatakse ja suhestatakse teatud mõõtkavaga (mingite omaduste erineva tugevusastmega), et määratleda kategooria sisu täpsemalt. (Flick 2006: 299.)

Telgkodeerimine. Järgmine kategooriate täpsustamise ja diferentseerimise etapp lähtub avatud kodeerimise tulemustest. Avatud kodeerimise käigus tekkinud kategooriatest

Tartu Ülikooli raamatukogu

valitakse need, mis tunduvad edasise töötlusprotsessi jaoks kõige paljulubavamad. Nii tekkinud *telgkategooriaid* rikastatakse, näidates nende kokkusobivust nii palju lõikudega kui võimalik. Kategooriate edasiseks täpsustamiseks esitatakse küsimusi ja leitakse võrdlusi. Lõpuks tuuakse välja suhted telgkategooriate ja teiste kategooriate, samuti kategooriate ja alakategooriate vahel. Väljatoodud suhteid ja kategooriaid kontrollitakse tekstile ja andmetele tuginedes üha uuesti ja uuesti. Uurija liigub pidevalt edasi-tagasi induktiivse mõtlemise (arendades tekstist mõisteid, kategooriaid ja suhteid) ja deduktiivse mõtlemise (kontrollides mõisteid, kategooriaid ja suhteid teksti abil, eriti lõikude või juhtumite abil, mis erinevad neist, millest need tuletati) vahel. (Flick 2006: 301.)

Seega võib öelda, et telgkodeerimine on protsess, mille käigus kategooriatele lisatakse alakategooriad. See on kompleksne induktiivse ja deduktiivse mõtlemise protsess, mis hõlmab mitut etappi. Neid etappe läbides esitatakse nagu avatud kodeerimise puhulgi küsimusi ja kasutatakse võrdlusi. Siiski on nende protseduuride rakendamine telgkodeerimise puhul fokuseeritum ja suunatud kategooriate avastamisele ja suhestamisele, lähtudes kodeerimisparadigma mudelist (vt 3.4.) (Strauss ja Corbin 1990: 114.)

Valikuline kodeerimine. Kolmas etapp, valikuline kodeerimine, järgneb telgkodeerimisele kõrgemal abstraktsustasandil. Siin vaadeldakse juhtumit tervikuna ning püütakse seda iseloomustada mingi *peamise mõtte* või *põhisisu* kaudu. Selleks leitakse juhtumit iseloomustav keskne mõiste ja suhestatakse see teiste kategooriatega. Igal juhul peab tulemuseks olema *üks* keskne kategooria, mis kajastab *üht* keskset ilmingut. See tuumkategooria arendatakse kõigis oma tunnustes ja dimensioonides välja ning suhestatakse, kui vähegi või-

Tartu Ülikooli raamatukogu

malik, kõigi teiste kategooriatega (kasutades kodeerimisparadigmat). Analüüsi eesmärk on avastada nii teatud mustreid kui ka nende avaldumistingimusi. Andmete liigitamine vastavalt kodeerimisparadigmale võimaldab uurijal jõuda spetsiifilise teooriani ja väita: „Neil ja neil tingimustel (mida loetletakse) juhtub see ja see." (Flick 2006: 302.)

Lõpuks sõnastatakse teooria detailsemalt ja kontrollitakse seda konkreetsete andmete abil. Andmete tõlgendamise protseduur lõpeb punktis, kus on saavutatud *teoreetiline saturatsioon* (s.t edasine kodeerimine, kategooriate rikastamine jne ei anna enam uut teadmist). Samas on see protseduur piisavalt paindlik, et võimaldada uurijal korduvalt kasutada samu lähtetekste ja samu avatud kodeerimise koode koos erinevate uurimisküsimustega ja eesmärgiga luua põhistatud teooria mingil muul teemal. (Flick 2006: 303.)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kirjeldatud meetodi eesmärk on tekstide järjekindel liigendamine. Teksti sisu ja tähendust aitab mõista avatud kodeerimise kombinatsioon üha fokuseeritumate protseduuridega. Ühtlasi kombineeritakse selles meetodis induktiivset ja deduktiivset lähenemisviisi. Uuringutüübi nõrkusena on Flick (2006: 306) nimetanud asjaolu, et selle puhul hägustub meetodi ja kunsti piir, mis teeb selle õpetamise keerukaks. Sageli tulevad meetodi tugevad küljed ilmsiks alles seda rakendades. Järgmine probleem on potentsiaalsete kodeerimis- ja võrdlusvõimaluste lõputus. Avatud kodeerimist peab rakendama kõigi tekstilõikude puhul ja edasi saab arendada kõiki leitud kategooriaid, mida on tavaliselt arvukalt. Tekstilõike ja juhtumeid saab lõputult omavahel võrrelda. Teoreetilise väljavõtu põhimõte võimaldab jätkuvalt integreerida uusi juhtumeid. Samas on meetodi kirjeldustes vähe vihjeid lõikude ja juhtumite valiku kritee-

Tartu Ülikooli raamatukogu

riumide kohta. Neile küsitavustele vaatamata on tegemist võimalusterikka lähenemisviisiga, mis Straussi ja Corbini (1990: 19) sõnul aitab päevavalgele tuua ja mõista seda, mis peitub vähetuntud ilmingute taga.
(Vt teoreetilise kodeerimise kohta ka osa 3.4.)

5.2.2. Kvalitatiivne sisuanalüüs

Sisuanalüüs on laialdast kasutust leidnud meetod. Sellel analüüsivormil on pikk ajalugu: Hsiehi ja Shannoni (2005: 1278) vahendatud andmetel kasutati seda Skandinaavias juba 18. sajandil ning USA-s 20. sajandi alguses. Mayring (2000) eristab sisuanalüüsi ajaloos järgmisi etappe.

- *Teerajajad.* Mitmesugused tekstide analüüsid ja võrdlused hermeneutika kontekstis (nt piiblitõlgendused), varased ajaleheuuringud, *Sigmund Freudi* unenägude analüüs.
- *Kommunikatsiooniteoreetikud.* Aluse kvantitatiivsele sisuanalüüsile panid USA-s 1920. ja 1930. aastatel *Paul F. Lazarsfeld* ja *Harold D. Lasswell.* Avaldati esimene seda meetodit käsitlev õpik.
- *Interdistsiplinaarne laienemine ja diferentseerumine.* 1960. aastatel leidis see metodoloogiline lähenemisviis tee lingvistikasse, psühholoogiasse, sotsioloogiasse, ajaloolistesse ja kunstiteaduslikesse uuringutesse jm. Täpsustati meetodi protseduure.
- *Kvalitatiivselt suunalt tehtav kriitika.* Alates 20. sajandi keskpaigast on kritiseeritud sisuanalüüside pinnalisust, ebapiisava tähelepanu pööramist varjatud sisule ja kontekstile ning lihtsustamist ja moonutamist, milleni

Tartu Ülikooli raamatukogu

viib kvantitatiivne lähenemisviis. Tekib kvalitatiivne sisuanalüüs.

Kvalitatiivses sisuanalüüsis soovitakse kvalitatiivse materjali tõlgendamisel säilitada kvantitatiivse sisuanalüüsi eeliseid: sobivust kommunikatsiooniprotsessi uurimiseks, selgeid reegleid materjali analüüsimisel, kategooriate keskset osa analüüsis ning reliaablust ja valiidsust (Mayring 2000).

Kvalitatiivset sisuanalüüsi kasutavad uuringud keskenduvad keele kui kommunikatsioonivahendi tunnusjoontele ning teksti sisule või kontekstilisele tähendusele. Tekstiandmed võivad pärineda narratiividest, poolstruktureeritud küsimustikest, intervjuudest, rühmaarutlustest, vaatlustest või trükistest, nt artiklitest, raamatutest või juhenditest. Kvalitatiivne sisuanalüüs ei rahuldu sõnade pelga loendamisega, vaid uurib keelt intensiivselt. Sarnase tähendusega tekstiosad koondatakse vastavate kategooriate alla. Need kategooriad võivad esindada nii selgelt välja öeldud kui ka mõista antud sõnumeid. Hsieh ja Shannon (2005: 1278) defineerivad kvalitatiivset sisuanalüüsi kui *uurimismeetodit, mida rakendatakse tekstiandmete sisu subjektiivseks tõlgendamiseks süstemaatilise liigendamis- ja kodeerimisprotsessi ning teemade või mustrite kindlakstegemise abil.*

Eri autorid on rääkinud erinevatest sisuanalüüsi vormidest. Hsieh ja Shannon (2005: 1279–1286) eristavad tavapärast, suunatud ja summeerivat kvalitatiivsest sisuanalüüsi.

Tavapärast sisuanalüüsi kasutatakse siis, kui soovitakse midagi kirjeldada. See osutub tavaliselt vajalikuks siis, kui huvipakkuva nähtuse kohta ei ole piisavalt teooriaid või uurimisandmeid. Eelnevalt määratud kategooriaid välditakse ning kategooriad ja nende nimed püütakse leida andmetest.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Mayring (2000) on seda kirjeldanud induktiivse kategooriate moodustamisena. Sellel protseduuril on ühine lähtepunkt paljude teiste kvalitatiivsete meetoditega. Andmete analüüs algab sellest, et tekst (nt intervjuude protokollid) loetakse korduvalt läbi, et materjali sisse elada ja tunnetada tervikut – umbes nii, nagu loetakse romaani. Seejärel loetakse teksti sõnahaaval, et tuletada koode: esialgu tõstetakse tekstist esile sõnad, mis näivad väljendavat kõige tähtsamaid mõtteid või kontseptsioone. Seejärel teeb uurija teksti kohta märkmeid, kus ta väljendab oma esimesi muljeid, mõtteid ja arusaamu analüüsist. Kui see protsess kordub, tekivad koodidele nimetused, mis hõlmavad rohkem kui üht võtmemõtet. Need tulevad sageli tekstist ning moodustavad esialgse kodeerimisskeemi. Siis ühendatakse koodid kategooriateks, arvestades koodide omavahelisi seoseid. Neid ilmsiks tulnud kategooriaid kasutatakse selleks, et korrastada ja rühmitada koodid tähendusrikasteks kogumiteks. Ideaaljuhul on sääraseid kogumeid 10 kuni 15 – nii jäävad kogumid piisavalt laiaks, et mahutada endasse paljusid koode. Neid võib käsitleda alakategooriatena, millest moodustatakse väiksem arv kategooriaid. Kategooriate hierarhilise struktuuri loomiseks võib kasutada puudiagrammi. Järgmisena luuakse iga kategooria, alakategooria ja koodi definitsioon. Iga kategooria ja koodi iseloomustamiseks leitakse tekstist näiteid. Lähtudes uurimuse eesmärgist, võivad uurijad kindlaks määrata kategooriate ja alakategooriate vahelised suhted, toetudes nende koosesinemisele, eelnevusele või järgnevusele.

Tavapärase kvalitatiivse sisuanalüüsi puhul esitatakse teooriad või muud uurimistulemused uurimistöö arutelu osas. Näiteks võidakse saadud tulemusi võrrelda mõne olemasoleva teooriaga. Arutletakse, kuidas rikastavad saadud teadmi-

Tartu Ülikooli raamatukogu

sed vastavat valdkonda ning tehakse ettepanekuid praktilisteks rakendusteks ja edasisteks uurimusteks. Tavapärase lähenemise eelis on info saamine otse uuritavatelt, ilma et juhindutaks eelnevalt määratud kategooriatest või teoreetilistest lähtekohtadest. Raskeks võib aga kujuneda konteksti täielik mõistmine ja võtmekategooriate leidmine. Teine probleem on, et see protseduur aetakse kergesti segi teiste kvalitatiivsete meetoditega nagu põhistatud teooria või fenomenoloogia. Nende meetodite puhul kasutatakse alguses samasugust analüütilist lähenemist, aga need lähevad sisuanalüüsist kaugemale ja püüavad luua teooriat või varjundirikast arusaama läbielatud kogemustest. Tavapärane sisuanalüüs seda ei võimalda. Parimal juhul võib sellega saavutada uute mõistete või mudelite loomist.

Hsieh ja Shannon (2005: 1280) pakuvad ka näite (näide 42), milline võiks välja näha tavapärase sisuanalüüsi kasutamine.

Mõnikord on uuritava nähtuse kohta olemasolevaid teooriaid ja ka seniseid uurimusi, mis on aga ebatäielikud ja vajavad edasiarendamist. Sel juhul võib uurija valida *suunatud sisuanalüüsi* meetodi. Seda võiks pidada deduktiivseks lähtumiseks teooriast. Suunatud sisuanalüüsi eesmärk on kinnitada või edasi arendada mingit teoreetilist raamistikku või teooriat. Olemasolev teooria või senised uurimused hõlbustavad uurimisküsimuse fokuseerimist. Need aitavad teha oletusi huvipakkuvate muutujate ja nendevaheliste suhete kohta, mis omakorda võimaldab määrata esialgse kodeerimisskeemi või koodidevahelised suhted. Mayring (2000) on kirjeldanud seda lähenemisviisi kui deduktiivset kategooriate moodustamist.

Suunatud sisuanalüüs on struktureeritum protsess kui

Tartu Ülikooli raamatukogu

NÄIDE 42. Tavapärase sisuanalüüsi kasutamine hüpoteetilises uuringus. Surmavalt haigete ja hooldusravi saavate patsientide emotsionaalsete reaktsioonide kohta on vähe teada, ilmselt ka seetõttu, et patsiendid räägivad surmast vastumeelselt. Uurija X soovis patsientide emotsionaalseid reaktsioone uurida, sest see teave aitaks patsientide vajadusi paremini rahuldada. Kuna polnud ühtki olemasolevat teooriat, mille raamistikus olnuks võimalik uuringut teha, sõnastati uurimisküsimus järgmiselt: "Millised on surmavalt haigete ja hooldusravi saavate patsientide emotsionaalsed reaktsioonid?"

Toetudes oma kliinilisele kogemusele, oletas X, et alles haiglasse tulnud patsientide emotsionaalsed reaktsioonid võivad erineda nende omadest, kes on seal olnud kauem. Samuti eeldas ta, et haiglas ja kodus hooldusravi saavate patsientide reaktsioonid on erinevad. Seepärast otsustas ta valimi heterogeensuse tagamiseks kasutada kihtvalimit. Valimisse kuulus 10 haigla- ja 10 kodusel ravil olevat patsienti, mõlemast rühmast olid 5 uued hooldusravi saajad (raviga oli alustatud mitte varem kui 48 tundi tagasi), 5 aga olid hooldusravi saanud juba 7–10 päeva. Valimisse kuulus nii mehi kui naisi ja nii vanureid kui ka keskealisi.

Osavõtjatelt saadi informeerituna antud nõusolek. Andmed koguti individuaalsete avatud küsimustega intervjuudega, kus esitati nt järgmisi küsimusi: „Mida hooldusravi saamine teie jaoks tähendab?" Vastuseid täpsustati hilisemate sondeerivate küsimustega. Kõik intervjuud helisalvestati ja seejärel transkribeeriti.

Uurija kasutas sisuanalüüsi. Ta luges kõik intervjuuprotokollid algusest lõpuni läbi, nagu loeks romaani. Seejärel luges ta igat protokolli hoolikalt ning tõstis esile teksti, mis kirjeldas emotsionaalseid reaktsioone. Teksti servale kirjutas ta võtmesõna või fraasi, mis vastavat reaktsiooni iseloomustas, kasutades uuritavate sõnu. Ta püüdis tekkivate koodide arvu piirata. Pärast kolme või nelja protokolli avatud kodeerimist tegi X otsuse esialgsete koodide kohta. Neid kasutades kodeeris ta ülejäänud protokollid (ja kodeeris ümber ka esialgsed). Kui uued

Tartu Ülikooli raamatukogu

andmed esialgsete koodidega ei sobinud, lisas ta uusi koode.

Kui kõik protokollid olid kodeeritud, kontrollis X kõiki vastava koodiga tähistatud andmeid. Osa koode ühendati, teised aga jaotati alakategooriateks. Lõpuks esitati lõplikud koodid hierarhilise struktuurina.

Saadud tulemusi võrreldi leina ja selle faase käsitleva Kübler-Rossi mudeliga ning toodi välja sarnasusi ja erinevusi. Uurija võis jõuda järelduseni, et täiendav emotsionaalne reaktsioon hooldusravi protsessis, mida Kübler-Rossi mudel ei kajasta, on „otste kokkutõmbamine", rahanduslike ja sotsiaalsete korralduste tegemine oma surma puhuks. (Hsieh & Shannon 2005: 1280–1281.)

tavapärane sisuanalüüs. Esialgne kodeerimisskeem leitakse olemasoleva teooria või seniste uurimuste põhimõistetest või muutujatest. Edasi kirjeldatakse igat kategooriat vastava teooria abil, et luua esialgsed töödefinitsioonid. Kui andmeid kogutakse avatud küsimustega intervjuudega, aitavad küsimusi välja töötada eelnevalt määratud kategooriad. Pärast põhiküsimuste esitamist täpsustatakse uuritava vaatenurki lisaküsimustega. Hilisemas töötluses alustatakse kodeerimist eelnevalt määratud koodidega, aga kui tuleb ette nendega mittesobivat materjali, siis kasutatakse uusi koode. Ühel juhul loetakse enne kodeerimist siiski protokollid läbi, et saada esmamulje materjalist. Analüüsi teine variant on asuda kohe kodeerima. Valik oleneb eelkõige sellest, kas uurija peab esialgset kodeerimisskeemi ammendavaks või soovib jääda avatuks võimalikele uutele ilmingutele.

Suunatud sisuanalüüsi tulemused võivad pakkuda teooriat toetavaid, aga ka mittetoetavaid tõendeid. Mittetoetavad tõendid võivad viia uue, vastupidise vaatenurgani või täpsustada, laiendada või rikastada olemasolevat teooriat.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Suunatud sisuanalüüsi plussiks on asjaolu, et see võimaldab toetada ja laiendada olemasolevat teooriat. Probleeme võib aga tekkida naturalistliku paradigma järgimisega, sest teooria kasutamine võib uuringut tugevasti kallutada. Seega peaksid uurijad aktiivselt keskenduma mitte niivõrd teooriat toetavate kui just ümberlükkavate tõendite otsimisele. Samuti võivad uuritavad teooriast tuletatud küsimustele vastamisel kergesti taibata, millised vastused on oodatud, ning vastavalt ka vastata. Lisaks võib teooria ülemäärane rõhutamine teha uurija pimedaks nähtuse kontekstiliste aspektide suhtes.

Suunatud sisuanalüüsi kasutamist illustreerib näide 43.

NÄIDE 43. Suunatud sisuanalüüsi kasutamine hüpoteetilises uuringus. Kübler-Rossi 1969. aastal loodud populaarne teooria surmaga leppimise viie staadiumi (eitamine, viha, tingimine, depressioon, leppimine) kohta pole teiste uurimustega siiski veel kinnitatud. Töötades raskelt haigete patsientidega, tekkis uurija Y-l küsimus, kui hästi kirjeldab see teooria surmaga silmitsi seisvate patsientide kogemusi. Tema uurimisküsimus oli: „Kui hästi kirjeldab Kübler-Rossi mudel nende patsientide emotsionaalset teekonda, kellel on diagnoositud surmav haigus?"

Valimit moodustades püüdis uurija viia maksimumini võimalust, et tema uuritavate hulka satub erinevates staadiumides asuvaid patsiente. Kõigil uuritavatel oli diagnoositud surmav haigus, aga üks kolmandik sai parajasti ravi, mida peeti „viimaseks šansiks", üks kolmandik oli edasisest ravist keeldunud, aga ei olnud registreerunud ka hooldusraviks, ja üks kolmandik kaalus hooldusravi või oli juba selle kasuks otsustanud. Lisaks arvestati valimi moodustamisel tasakaalu sugude vahel ning hõlmatud olid nii onkoloogilised kui ka mitteonkoloogilised diagnoosid. Valimi suurus oli 18 kuni 31 inimest. Intervjuud

Tartu Ülikooli raamatukogu

olid avatud küsimustega ja viidi läbi individuaalselt. Küsiti näiteks: "Milline on olnud teie emotsionaalne teekond, alates haiguse diagnoosimisest?" Esitati ka Kübler-Rossi teooriast tuletatud sondeerivaid küsimusi, nt: „Kas olete pärast diagnoosimist tundnud viha?" Taotleti institutsiooni nõusolek ning iga patsiendi informeerituna antud nõusolek. Intervjuud helisalvestati ja transkribeeriti.

Uurija koostas viie Kübler-Rossi mudelisse kuuluva emotsionaalse reaktsiooni töödefinitsioonid. Seejärel vaatas ta kõik intervjuuprotokollid hoolikalt läbi ja tõstis esile kõik lõigud, kus kirjeldati emotsionaalseid reaktsioone. Kogu esiletõstetud tekst kodeeriti, kasutades, kus vähegi võimalik, eelnevalt määratud kategooriaid. Tekstile, mis nimetatud kategooriate alla ei sobinud, omistati uued koodid. Hiljem uuriti iga kategooria alla kuuluvat materjali, et näha, kas on vaja moodustada alakategooriaid (nt viha enda, arstide, jumala vastu). Lõpuks võrreldi, kuivõrd on tulemused kooskõlas Kübler-Rossi teooriaga.
(Hsieh & Shannon 2005: 1282.)

Summeeriv kvalitatiivne sisuanalüüs saab alguse teatud sõnade või muude sisuüksuste leidmisega tekstist ja nende arvu kindlaksmääramisega, eesmärgiga mõista sõnade vm sisu kontekstilist kasutamist. Sõnade koguse määramine pole mitte katse mõista nende tähendust, vaid uurida nende kasutust. Analüüsi, kus selgitatakse konkreetse sõna või muu sisu esinemist tekstis, on nimetatud esinemist uurivaks sisuanalüüsiks (*manifest content analysis*). Kui analüüs selle etapiga lõpeb, on tegemist kvantitatiivse analüüsiga, mis keskendub teatud sõnade vm sisu esinemissagedusele. Kvalitatiivse sisuanalüüsi summeeriv vorm läheb aga sellest kaugemale ning uurib ka varjatud sisu. Näites 44 selgitab uurija Z kõigepealt välja sõnade surm, surema ja suremine sageduse tekstis. Siis

Tartu Ülikooli raamatukogu

otsib ta muid surma tähenduses kasutatud sõnu ja uurib konteksti, milles mõlemad esinevad.

NÄIDE 44. Summeeriva sisuanalüüsi kasutamine hüpoteetilises uuringus. Sõnad surm, surema ja suremine on tabud ning kasutatakse pigem eufemisme nagu lahkuma, manalasse varisema jne. Sõnade väljaütlemata jätmine võib raskendada arstide ja patsientide kommunikatsiooni. Märganud seda probleemi, soovis uurija Z teada, kui palju ja millistes tingimustes kasutavad meedikud, patsiendid ja nende sugulased surmaga seotud sõnu ning eufemisme.

Uurija kavandas valimi, mis oleks võimalikult mitmekesine. Selles oli arste, patsiente ja nende pereliikmeid kõigist demograafilistest rühmadest. Patsiente oli erineva soo, vanuse, diagnoosi ja etnilise taustaga. Arste oli mõlemast soost ja mitmelt erialalt. Uuriti kommunikatsiooni kahes olukorras: patsientide juhendamine haiglast väljakirjutamisel ja patsientide või nende pereliikmete juhendamine surmaeelse hoolduse asjus. Pärast osalistelt informeerituna antud nõusoleku hankimist helisalvestati 50 vastavat olukorda. Vestlused transkribeeriti.

Andmeanalüüsis otsiti arvuti abil sõnade surm, surema ja suremine esinemist protokollides. Selgitati sõnade esinemissagedus ja kõrvutati see kommunikatsiooni pikkusega. Uurija kodeeris rääkijad (arst, õde, patsient, pereliige) ja uuris sõnade esinemist nende jutus. Edasi selgitas uurija samal viisil välja surma tähenduses kasutatud sõnade esinemissageduse ning täpsustas, millises olukorras ja kelle poolt kalduti enim kasutama nii- või teistsuguseid sõnu.
(Hsieh & Shannon 2005: 1284.)

Seda sisuanalüüsi vormi kasutatakse sageli mingi sisuelemendi otsimiseks ajakirjadest või õpikutest, nt võib uurida, kui palju räägitakse surmast ja lähedase inimese kaotami-

Tartu Ülikooli raamatukogu

sest õendusõpikutes. Esialgu loendatakse, kui paljudel lehekülgedel vastavat teemat puudutatakse, siis aga kirjeldatakse ja tõlgendatakse sisu.

Summeeriv kvalitatiivne sisuanalüüs võimaldab uurida huvipakkuvat nähtust mittepealetükkival viisil (nt inimesi intervjuudega tülitamata). See võib anda meile arusaama sõnade tegelikust kasutusest. Lähenemisviisi piiratus seisneb aga liiga vähese tähelepanu pööramises andmete laiemale tähendusele.

Kvalitatiivse sisuanalüüsi kolme vormi kodeerimiserinevused on esitatud tabelis 8.

TABEL 8. Kvalitatiivse sisuanalüüsi kolme vormi peamised kodeerimiserinevused

Sisuanalüüsi tüüp	**Millega uuring algab**	**Koodide või võtmesõnade määramise aeg**	**Koodide või võtmesõnade allikas**
Tavapärane sisuanalüüs	Vaatlus	Andmeanalüüsi käigus	Tuletatakse andmetest
Suunatud sisuanalüüs	Teooria	Enne andmeanalüüsi ja selle käigus	Tuletatakse teooriast või uurimistulemustest
Summeeriv sisuanalüüs	Võtmesõnad	Enne andmeanalüüsi ja selle käigus	Tuletatakse uurijate huvist või kirjandusest

(Hsieh & Shannon 2005: 1286.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Flicki (2006: 315) hinnangul tundub kvalitatiivse sisuanalüüsi protseduur tänu oma skemaatilisusele selgem, ühemõttelisem ja kergemini läbiviidav kui paljud teised andmeanalüüsi meetodid. See sobib eelkõige mahukat teksti koondavaks analüüsiks, mis on suunatud teksti pindmisele osale. Protseduuride formaliseerimine viib ühetaoliste kategooriate skeemideni, mis võimaldavad erinevate juhtumite võrdlemist.

5.3. Vestluse ja diskursuse analüüsimine

Vestluse ja diskursuse uurimine esindab lähenemisviisi, kus tahetakse säilitada teksti terviklikkust. Erinevalt nendest analüüsiviisidest, kus kategooriate moodustamisega lahutatakse ütlused oma esialgsest kontekstist, püütakse neis kvalitatiivse andmeanalüüsi vormides arvestada väidete konteksti ning säilitada nende järgnevust ja terviklikkust. (Flick 2006: 319.)

5.3.1. Vestlusanalüüs

Vestlusanalüüsi all peetakse silmas verbaalse interaktsiooni uurimise teatud suunda, millele panid 1960. aastate alguses aluse *Harvey Sacks*, *Emanuel Schegloff* ja *Gail Jefferson* (ten Have 2006). See on etnometodoloogiast (vt 1.3.2.) välja kasvanud lähenemisviis, kus tuntakse huvi vestluse struktuuri ja selle sotsiaalse loomise vastu ning kasutatakse selleks vestluste helisalvestiste ja nende transkribeeringute detailset uurimist (ten Have 1990).

Bergmanni (2004: 296) sõnul toetutakse vestlusanalüüsis eeldusele, et igasuguses kommunikatsioonis – olgu see sõnaline või mittesõnaline, otsene või kaudne – püüavad selle

Tartu Ülikooli raamatukogu

osalised analüüsida oma tegevuse situatsiooni ja konteksti, tõlgendada vestluskaaslase ütlusi, luua sotsiaalselt sobivaid situatsioone, tagada oma ütluste tõhusust ja arusaadavust ning koordineerida oma tegevust teiste omaga. Drew (2006: 133) rõhutab, et vestlusanalüüsi kontekstis pole kõne mitte pelgalt kommunikatsioon, vaid tegevus. Kõne pole vaid meedium oma mõtete, teabe või teadmiste edastamiseks, vaid vesteldes on inimesed haaratud sotsiaalsetesse tegevustesse.

Vestlusanalüüs keskendub interaktsiooni tähendusele ja kontekstile, sidudes need mõlemad järgnevuse ideega. Vestlusanalüütikud usuvad, et see, mida me mõistame konteksti all, on suuresti tegevuste järgnevus, ja et tegevuse tähenduse loomises on tähtis roll sellele eelnevatel tegevustel. Sotsiaalset konteksti luuakse dünaamiliselt ning see väljendub interaktsiooni järjestikuses korralduses. (Heritage 1997: 162.)

Vastavalt sellele lähenemisviisile saab inimeste orienteerumist interaktsioonis seletada kolme omavahel seotud väite abil.

1. Oma kõnet konstrueerides adresseerivad vestlejad selle tavaliselt eelnenud kõnele ja kõige sagedamini just vahetult eelnenud kõnele. Selles lihtsas ja otseses mõttes on nende kõne *konteksti poolt vormitud.*
2. Mingit käsil olevat tegevust sooritades kavandavad vestlejad järgmist tegevust ning eeldavad, et vestluskaaslane peaks sooritama mingi teatud "uue tegevuse" (või ühe võimalike "uute tegevuste" hulgast). Sellega *loovad* nad konteksti järgmise inimese kõnele (või *säilitavad* või *uuendavad* seda) .
3. Järgmisi tegevusi sooritades näitavad vestlejad, et nad

Tartu Ülikooli raamatukogu

mõistavad eelmist tegevust, nt ilmutades mõistmist, et eelmine kõnevoor on lõpetatud, et see oli adresseeritud neile, et tegemist oli teatud laadi tegevusega (nt kutsega) jne. Järgmises kõnevoorus sellist arusaama omakorda kas kinnitatakse (ka vaikivalt) või parandatakse. Selle protsessi kaudu ehitavad vestlejad nn *intersubjektiivsuse arhitektuuri* abil üles vastastikust arusaamist. (Kõnevooru all mõistetakse vestluse edasiviimist ühe osaleja poolt, mis kestab seni, kuni teine osaleja vooru üle võtab.) (Heritage 1997: 162–163.)

Drew' (2006: 135–136) hinnangul iseloomustavad vestlusanalüüsi metodoloogilist lähenemisviisi järgmised olulised tunnused.

1. Siin toetutakse loomulikes olukordades kogutud andmetele (heli- või videosalvestistele). Salvestised transkribeeritakse tavaliselt äärmise detailsusega, ehkki täpsusaste ja huvipakkuva detaili tüüp olenevad uurija huvifookusest.
2. Andmetes peegelduvaid ilminguid tavaliselt ei kodeerita. Selle aluseks on eeldus, et esmapilgul ühesugustel ütlustel võib interaktsioonis vastavalt kontekstile olla erinev tähendus.
3. Kuna kodeerimist peetakse ohtlikuks, välditakse ka tekstis esinevate objektide kvantitatiivset loendamist. Selle asemel püütakse interaktsiooni iseloomustavad tunnused välja tuua põhjaliku kvalitatiivse analüüsiga, mille juures arvestatakse eriti objektide järgnevust interaktsioonis.
4. Vestlusanalüüsi abil püütakse dokumenteerida ja selgi-

Tartu Ülikooli raamatukogu

tada, kuidas jõuavad vestlejad kõnevoorude vahetamise kaudu arusaamiseni üksteise tegevusest ja kuidas nad oma kõnevoorude ülesehitamisel reageerivad eelmistele kõnevoorudele.

Transkribeeritud vestluste analüüsi lähtepunktiks on selgitada, millise sotsiaalse tegevusega on vestlus seotud: mida inimesed vesteldes teevad? Sellisel tegevusel on alati sotsiaalne iseloom. Vestlust uurides ei uuri vestlusanalüütik mitte ainult keelt, vaid keelt, mis on seatud mingi sotsiaalses maailmas toimuva tegevuse teenistusse. (Drew 2006: 141.)

Drew (2006: 142–143) on andnud uurijatele vestlusanalüüsiks järgmisi üldisi soovitusi.

- Vaadake, milline tegevus või millised tegevused on vestlejatel parajasti käsil.
- Vaadake, milline on kõnevoor, millega püütakse tegevust algatada.
- Uurige detailselt tegevuse algatamist taotleva kõnevooru ülesehitust (kasutatud sõnad ja fraasid, prosoodilised ja intonatsioonilised tunnused).
- Vaadake, kuidas teine vestleja eelmisele kõnevoorule reageerib.

Uurijad kasutavad vestlusanalüüsi sageli selleks, et õppida tundma interaktsiooni iseärasusi mitmesugustes institutsioonides. Neid huvitab nt, mis iseloomustab arsti ja patsiendi või õpetaja ja õpilase interaktsiooni. Heritage (1997: 163–178) on nimetanud kuut punkti, mida uurides võib avastada interaktsiooni eripära mingis institutsioonis.

Tartu Ülikooli raamatukogu

(1) Vooruliigendus (*turn-taking organization)*

Kõiki interaktsioone iseloomustab teatud laadi vooruliigendus. Sageli ei erine see institutsionaalse interaktsiooni puhul tavalises vestluse omast. Mõnedes institutsioonides seevastu on kasutusel erilised vooruliigenduse protseduurid. Need on interaktsiooni mõistmiseks väga tähtsad, sest võivad mõjutada osapoolte tegutsemisvõimalust.

Tavalises vestluses on väga vähe sellest, mida öeldakse, eelnevalt kindlaks määratud. Selles mõttes on vestluse kulg äraarvamatu. Mõne interaktsiooni vormi puhul (debatid, tseremooniad jm) on aga käsitletavad teemad, esinejate järjekord jms eelnevalt rangelt kindlaks määratud. Selline interaktsioonikorraldus hõlmab erilisi vooruliigenduse protseduure ning nende eiramisele võivad järgneda sanktsioonid. Näiteks saavad inimesed karistada, kui nad vastavad kohtus valel ajal, ning sama juhtub õpilastega, kes segavad õpetaja jutu vahele. Mõned vooruliigenduse protseduurid sätestavad selgelt küsiva ja vastava osapoole, teised täpsustavad, milline pool kaldub rohkem küsima ja milline rohkem vastama. Viimasel juhul on vestlejate rollide teatav ebavõrdsus tavaliselt seotud interaktsiooni eripäraga (nt nõustaja ja kliendi vestlus), aga mitte erilise vooruliigendusega.

Kõige rohkem on uuritud institutsionaalset vooruliigendust kohtutes, ajakirjanduslikes intervjuudes ja klassiruumides. Samuti on kirjeldatud vooruliigenduse praktikaid nõustamistegevuses.

(2) Vestluse üldine struktuur

Kui uurija on kindlaks teinud, kas teda huvitavas vest-

Tartu Ülikooli raamatukogu

luses kasutatakse mingit erilist vooruliigendust, on tema järgmine ülesanne koostada interaktsiooni üldine „kaart" ja leida selle tüüpilised faasid või osad. Näiteks, kui uurime telefonivestlust, kus kooli töötaja vestleb puuduva õpilase emaga, näeme, et vestluses on neli selgelt eristunud osa, millest igaühel on omaette osaeesmärk. Esimene osa on vestluse *avamine,* kus vestlejad alustavad vestlust ja teatavad, kes nad on. Teine osa on *probleemi püstitamine.* Kooli töötaja teatab, et helistab õpilase puudumiste pärast, ja ema annab puudumiste kohta selgitusi. Järgneb *lahenduse* osa, kus kooli töötaja teatab saadud teabe valguses, mida osapooled peaksid ette võtma. Viimane osa on vestluse *sulgemine,* kus vestlus lõpetatakse (tänatakse, öeldakse head aega jms).

Pärast nende osade märkamist võib uurija tähele panna veel teisi vestluse iseloomulikke jooni. (i) Vestlus käsitleb üht kindlat teemat, nt õpilase koolist puudumist, patsiendi kaebusi, perekonna rasket olukorda. (ii) Mõlemad osapooled kujundavad oma arusaama vestluse eesmärgist. On vestlusi, mille eesmärk jääb ühe või isegi mõlema vestleja jaoks ebaselgeks. (iii) Võib jälgida mõlema osapoole rolli vestluse mõtte selgitamises ja eesmärgi arendamises. (iv) Võib selgitada, kas osapooltel on ühesugune arusaam vestluse struktuurist, ühe osa lõpust ja üleminekust järgmise osa juurde.

(3) Sekventsiliigendus (*sequence organization*)

Vestlus on üles ehitatud järjendite ehk sekventsidena. Sekventsid koosnevad lähestikku asetsevatest sisult seotud vorudest. Järjendite analüüsimisel uuritakse, kuidas teatud tegevusi algatatakse ja edasi viiakse ning kuidas avatakse või suletakse teed järgmiseks kõnevooruks. Näiteks on kooli töö-

Tartu Ülikooli raamatukogu

taja ja puudava õpilase ema vestluses võimalik, et ema väldib pauside tegemist lausete vahel ning teeb pause vaid seal, kus tema katkestamine oleks ebatõenäoline. On ilmne, et ta soovib vältida kooli töötaja järgmisi küsimusi või tähelepanekuid.

(4) Kõnevooru kavandamine (*turn design*)

Kui räägitakse kõnevooru kavandamisest, siis peetakse silmas kahte olulist kõneleja poolt tehtavat valikut: (1) tegevuse valikut, mida soovitakse kõne abil sooritada; (2) vahendite valikut selle tegevuse sooritamiseks. Kõnevoor võib olla kavandatud nt selleks, et end kaitsta, et vestlejaga nõustuda vm. Mõlemal juhul võib ühe ja sama tegevuse jaoks valida erinevaid vahendeid. Puuduva õpilase emale helistava töötaja telefonikõne on kõrge kavandatuse astmega, sest tema küsimus, kas õpilane puudus koolist haiguse tõttu, kordub peaaegu ühesugusena paljudes telefonikõnedes. Võib arvata, et tema küsimus võib viidata kahele võimalusele: et õpilane puudub haiguse tõttu ja ema teab seda või õpilane puudub koolist vanema teadmata. Esimesel juhul tähendab küsimus ka varjatud etteheidet, et ema ei ole lapse haigusest kooli teatanud, teisel juhul aga võib selguda vanemate jaoks tõsine fakt, et laps teeb koolist poppi. Selles kontekstis on mõistetav, et kooli töötaja esitab oma küsimuse ettevaatlikult, pakkudes välja puudumise kõige levinuma ja vabandatava põhjuse – haiguse. Küsimus on esitatud nii, et vanemal oleks kõige kergem reageerida jaatava vastusega. Isegi kui laps teeb tegelikult poppi, hoidutakse küsimuses sellele viitamast ja esitamast vastavaid süüdistusi. Samuti ei viidata küsimuses otseselt vanema kohustusele lapse puudumisest kooli teatada.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Selle asemel antakse vanemale võimalus seda kohustust eeldada, mida ema oma pikas vabanduses ka teeb. See on näide väga kaalutud ja ettevaatlikult esitatud küsimusest, mis iseloomustab hästi kavandatud kõnevooru.

(5) Sõnavara valik

Vestlejad orienteeruvad institutsionaalsetes ülesannetes ka sõnavaliku abil. Näiteks, kui igapäevases kõnepruugis võidakse küll kasutada sõna võmm, siis kohtus tunnistusi andes valitakse tõenäoliselt sõna politseinik. Kõnelejad valivad sõnavara, mis sobib institutsionaalse konteksti ja nende rolliga. Näiteks kasutatakse organisatsiooni esindajana sageli sõna mina asemel sõna meie ("Kui me Martinit homme koolis ei näe, teeme järelduse, et ta on haige." – „Meiega" viidatakse koolile kui institutsioonile). Tüüpiline on ka „institutsioonilise eufemismide" kasutamine (nt võivad meedikud valu asemel rääkida hellusest või valulikkusest). Et anda selge vihje, et tegemist on ametliku kõnega, tutvustatakse end perekonnanimega ja lisatakse organisatsioon.

(6) Interaktsiooni ebasümmeetrilisus

Institutsionaalne vestlus on tavaliselt ebasümmeetriline. Interaktsiooni asümmeetria võib väljenduda nt selles, et ametiisik (intervjueerija, õpetaja, arst jne) haarab vestluses initsiatiivi, esitab küsimusi ning otsustab, millest ja kui pikalt räägitakse. Ametiisiku ja kliendi vestluse ebasümmeetrilisus tekib osapoolte erinevatest teadmistest, õigustest ja ligipääsust teabele.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Need kõne „institutsionaalsuse" erinevad tasemed on omavahel tihedalt seotud: sõnavara valik on üks osa kõnevooru kavandamisest, kõnevooru kavandamine üks osa sekventsiliigendusest ja sekventsiliigendus omakorda üks osa vestluse üldisest struktuurist; vooruliigendus mõjutab paljusid teisi interaktsiooni aspekte; asümmeetria ilmutab end nii sõnavara valikus, kõnevooru kavandamises, sekventsiliigenduses, vestluse üldises struktuuris kui ka vooruliigenduses (Heritage 1997: 179).

Vestlusanalüütilise tõlgenduse oluline joon on rangelt järjestikune protseduur (s.t reegel, et teatud sekventsi seletamiseks ei kasutata hilisemaid väiteid või interaktsioone) (Flick 2006: 323).

Vestlusanalüüsi ajalugu näitab, et kui esialgu keskenduti peamiselt interaktsiooni verbaalsetele aspektidele, siis vähehaaval uurimuste haare laienes: hakati huvi tundma nt vestlejate kõne kattumise, kuuldava hingamise ja intonatsiooni vastu. Peagi lisandusid uurimused, mis käsitlesid interaktsiooni mittevokaalseid ilminguid nagu näoilmeid (s.h pilgu suunda) ja liigutusi. (ten Have 1990.) Silmast silma vestluste kõrval on huvi tuntud ka telefoni- (Rääbis 2004) ja võrguvestluste (ten Have 2000) vastu.

Osast 4.2.2.3. võib leida lühiülevaate Peräkylä ja Ruusuvuori vestlusanalüüsi põhimõtteid järgivast näoilmete uurimusest, kus andmed koguti videosalvestusega. Teiseks vestlusanalüüsi näiteks võib tuua ten Have (2000) uurimuse, mis käsitleb vestluskaaslaste leidmist Interneti jututubades (näide 45).

Tartu Ülikooli raamatukogu

NÄIDE 45. Vestlusanalüüs, mis käsitles vestluskaaslaste leidmist Interneti jututubades. Kui võrrelda arvuti vahendatud vestlusi silmast silma toimuvate ja telefonivestlustega, siis on selge, et siin on vahendid tähenduste edastamiseks märksa piiratumad, kuna ei saa toetuda visuaalsetele ja vokaalsetele signaalidele. Seda suhtlusvormi iseloomustab anonüümsus ning võimalus esineda kellena tahes. Ten Havet (2000) hakkas huvitama küsimus, kuidas inimesed, kes soovivad Interneti jututubades vestelda, endale jutukaaslasi leiavad. Ta avastas, et inimesed lahendavad probleemi sellega, et paigutavad end ennast tutvustades teatud sotsiaalsetesse kategooriatesse (peamiselt vanuse, soo ja asukoha, aga sageli ka seksuaalsete eelistuste järgi) ja lähtuvad ka partnerite valikul neist kategooriatest.

Ten Have lähtus Sacki liikmeskonna kategoriseerimise analüüsi (*MCA – Membership Categorisation Analysis*) ideest, mille järgi suur osa teadmistest, mida inimesed igapäevases elus kasutavad, tugineb inimeste paigutamisele mingisse elanikkonna kategooriasse. Kui näiteks teame, et tegemist on naisega, kaasneb selle teadmisega mitmeid ootusi inimese käitumise, võimete, väärtuste jne kohta, mida nimetatakse kategooriaväideteks (*category-predicates*). Ten Have oletas, et Internetis vestluskaaslast otsides lähtutakse just nimelt sellistest kategooriaväidetest. Uurides ühe konkreetse suhtlusserveri korraldust, leidis ta, et kategooriaväidetel tuginevaid otsuseid toetab nt jututubade jagamine erinevateks kategooriateks esiteks asukoha, rahvuse või kultuuri järgi ja teiseks arutatava teema järgi, kusjuures suur osa teemasid on seotud seksuaalsusega. Kasutatavates varjunimedes vihjatakse samadele kategooriatele ning järgnevas lobisemises väljendub samuti tekstipõhine kategoriseerimine.
(ten Have 2000.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Vestlusanalüütilised uuringud on võimaldanud pilku heita igapäevaste vestluste formaalsele struktuurile. Vestlusanalüüsi kriitikud on aga sellest rääkinud kui „vestlusmasina" uurimisest ja leidnud, et vestluste uurimisel ei tohiks kõrvale jätta ka vestluste sisu, ütluste subjektiivset tähendust ja vestlejate kavatsusi. Kriitikat on pälvinud ka liigne keskendumine vormilistele detailidele, huvi üha väiksemate ja väiksemate osakeste vastu, mis võib kahjustada interaktsiooni kui terviku mõistmist. (Flick 2006: 324.)

5.3.2. Diskursusanalüüs

Diskursusanalüüs on nagu vestlusanalüüski kvalitatiivsete andmete analüüsi vorm, mis on välja kasvanud huvist keelekasutuse uurimise vastu. Keele abil anname tähenduse neile objektidele, millest räägime või kirjutame. Samas on meil oma kultuuri liikmetena raske mõista sõnade konstrueeritud olemust. Üks võimalus teha sellised loovad konstruktsioonid nähtavaks, väljendada neid eksplitsiitselt, on rakendada diskursusanalüüsi. See ei ole mitte selgepiiriline uurimismeetod, vaid pigem lai teoreetiline raamistik, mis hõlmab mitmesuguseid rõhuasetusi ja metoodilisi rakendusi.

Diskursuse mõiste

Sõna *diskursus* juured on ladina keeles, aga eri keeltes ja kultuurides võib selle mõiste sisu veidi erineda. Diskursuse mõistmise nüansid mõjutavad ka diskursusanalüüsi tavasid vastavas kultuuriruumis ning viimased on omakorda andnud uusi tahke diskursuse mõistele. Remes (2006: 298–306) on andnud ülevaate sõna *diskursus* tähendusest inglise, prantsu-

Tartu Ülikooli raamatukogu

se ja saksa keeles. Diskursuse ingliskeelse vaste (*discourse*) sisus rõhutatakse tugevasti suhtlemist ja vestlemist, sh arusaama suhtlusnormidest (nt mõiste *small talk*) kaudu. Sellest tulenevalt tähendab ka inglise kultuuriruumis sündinud diskursusanalüüs empirismi mõjutustega analüüsi, mis toetub suuresti siin-ja-nüüd-sündmuste uurimisele ning on lähedane sugulane vestlusanalüüsiga. Prantsuse sõna *discours* seevastu sisaldab minevikusündmuste kirjeldamise ja nende lugudena esitamise aspekti. Mõiste hõlmab ka kõne tähenduse (inglise *speech* ja saksa *Sprechen*). Selles sisaldub arusaam, et inimesed võtavad olevikus toimuvasse suhtlemisse kaasa infot minevikust ning ka personifitseerivad ennast nii tuleviku kui ka käesoleva hetke kaudu. Diskursuse mõiste säärane sisu mõjutas prantsuse diskursusanalüüsi ja väljendus kõige selgemini *Michel Foucault*' diskursusanalüüsis, kus oli tähtis roll ajaloolisel vaatenurgal. Foucault' diskursuse mõiste on suuresti sotsiaalse loomusega ja hõlmab seisukohta, et indiviidi arusaamad määrab kollektiiv. Saksa keeles tähistatakse vestlust sõnaga *Diskussion*, mis pärineb teadusterminoloogiast ning on kohandunud filosoofia vajadustele. Saksa diskursusanalüüsi tähtsaimale esindajale *Jürgen Habermasile* tähendab diskursus väidete esitamist sisaldava nõupidamise tulemust. Inglise keeles kasutatakse diskursusanalüüsi sünonüümina vahel mõistet *argument analysis* (väiteanalüüs), millega viidatakse saksa traditsioonidest mõjutatud analüüsiviisile.

Diskursusanalüüsi üldised teoreetilised lähte-eeldused

Ehkki diskursusanalüüs esineb paljudes erinevates vormides, ühendavad neid kõiki teatud üldised teoreetilised lähte-eeldused, mis on Jokise, Juhila ja Suonise (1993b: 17–18)

Tartu Ülikooli raamatukogu

andmetel järgmised.

1. Oletus keelekasutuse sotsiaalset tegelikkust loovast loomusest.
2. Oletus mitmete kõrvuti eksisteerivate ja omavahel võistlevate tähendussüsteemide olemasolust.
3. Oletus tähendusliku tegevuse kontekstuaalsusest.
4. Oletus tegutsejate seotusest tähendussüsteemidega.
5. Oletus keelekasutuse mitmesuguseid tagajärgi tootvast loomusest.

Oletus keelekasutuse sotsiaalset tegelikkust loovast loomusest on seotud konstruktiivsuse ideega. Ühtki mõistet ei saa pidada endastmõistetavaks, vaid see on kultuuri liikmete poolt konstrueeritud. Keelekasutuse abil mitte ainult ei peegeldata, vaid samal ajal ka mõtestatakse, uuendatakse ja muudetakse sotsiaalset tegelikkust. Konstrueerituse ideest lähtuvalt jaguneb keel sotsiaalselt jagatud tähendussüsteemideks. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993b: 18–24.) Potter (1996) on määratlenud diskursusanalüüsi ühena konstruktivistlikest lähenemisviisidest, mille hulka kuuluvad ka vestlusanalüüs, etnometodoloogia, feministlikud uuringud ja poststrukturalism.

Oletus mitmete kõrvuti eksisteerivate ja omavahel võistlevate tähendussüsteemide olemasolust tähendab, et saame rääkida tervest tähendussüsteemide spektrist. Üht ja sama nähtust (nt põgenike probleemi) käsitledes võib toetuda erinevatele tähendussüsteemidele: võib rõhutada kõigi inimeste ühtekuuluvust või põliselanike ja muulaste vahelisi erinevusi, üleilmastumist või rahvuskultuuri säilitamise vajadust. Seesuguseid erinevaid tähendussüsteeme on nimetatud nii dis-

Tartu Ülikooli raamatukogu

kursusteks kui ka tõlgendusrepertuaarideks. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993b: 24–26.)

Potter (1996) defineerib tõlgendusrepertuaare kui terminite süstemaatiliselt seotud kogumeid, mida sageli kasutatakse stilistilise ja grammatilise järjekindlusega ning mis koonduvad ühe või mitme keskse metafoori ümber. Need on ajalooliselt välja kujunenud ning moodustavad tähtsa osa kultuuri üldistest endastmõistetavustest, ehkki osa neist võivad kuuluda ka üksnes teatud institutsioonide juurde.

Diskursusanalüüsis ei uurita repertuaare või diskursusi kui selliseid, vaid pööratakse tähelepanu eelkõige sellele, kuidas neid mitmesuguse sotsiaalse praktika raames kasutatakse. Erinevad tähendussüsteemid ei loo sotsiaalset tegelikkust mitte üksteisest lahus seistes, vaid vastastikustes suhetes, mida avatakse mõistete *interdiskursiivsus* või *intertekstuaalsus* abil. Lisaks kõrvuti eksisteerimisele võivad erinevad diskursused ja repertuaarid ka omavahel võistelda. Näiteks võivad mõned diskursused omandada võimusuhetes teistest tugevama positsiooni ning neist saavad „tõed", mille abil püütakse vaigistada teisi „tõdesid". (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993b: 28–29.)

Tegevuse kontekstuaalsust rõhutades erineb diskursusanalüüs oluliselt sellistest laboratoorsetele katsetele tuginevatest psühholoogiauuringutest, kus püütakse „puhaste" uurimistulemuste saamiseks loobuda loomulike olukordade „ebapuhtusest". Diskursusanalüüsi vaatenurk erineb ka sääraste lingvistiliste uuringute omast, mille eesmärk on kaardistada abstraktset, kasutusseostest lahti rebitud keelesüsteemi. Konteksti arvestamine tähendab, et analüüsitavat tegevust vaadeldakse ja tõlgendatakse teatud ajas ning kohas. Konteksti mõiste sisu on eri autorite poolt ja eri uuringutes näh-

Tartu Ülikooli raamatukogu

tud erinevalt. Konteksti all võib mõista sõnade seost lausega või üksiktoimingu seost kogu tegevusepisoodiga. Konteksti all võib mõista ka interaktsioonikonteksti ehk neid interaktsiooni omadusi, mis on ütluste tõlgendamise seisukohalt olulised. Konteksti võib käsitada ka laia kultuurikontekstina. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993b: 29–36.)

Tegutsejate seotus tähendussüsteemidega tähendab, et diskursusanalüüs ei keskendu mitte indiviidile, vaid sotsiaalsele praktikale, nt sellele, milline on indiviidide keelekasutus mitmesugustes olukordades ja milliseid laiemaid tähendussüsteeme nad oma tegevuses toodavad. Selle asemel et tunda huvi *mina* olemuse vastu, huvitutakse *mina* loomise protsessidest. Erinevad tähendussüsteemid võimaldavad erinevate identiteetide ja selle kaudu ka erinevate tegevuste esiletulekut, need otsekui nimetavad meid teatud laadi inimeseks. Näiteks võib nuga käes hoidvat inimest erinevates kontekstides ja erinevates tähendussüsteemides pidada mõrvariks, kirurgiks või kokaks. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993b: 37–41.)

Keelekasutuse mitmesuguseid tagajärgi tootva loomuse all peetakse silmas, et kõigi ütluste ülesanne on mitte ainult kirjeldada, vaid ka midagi ellu viia. Ütlused väidavad midagi tegelikkuse kohta, aga samal ajal ka loovad sedasama tegelikkust. Diskursusanalüüsis võidakse uurida, mingi (keelelise) toimingu funktsiooni teatud olukorras. Näiteks võib mingi ütlusega midagi õigustada, õhkkonda parandada, andeks paluda jne. Funktsioon ei pruugi tingimata tähendada tegutseja enda poolt kavandatud mõju. Konkreetse olukorraga seotud funktsioonide kõrval võib keelekasutusel olla ka laiemaid ideoloogilisi tagajärgi, nt alluvussuhete legitimeerimine ja alalhoidmine. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993b: 41–45.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Diskursusanalüüsi vormid

Diskursusanalüüsi vorme on arvukalt. Eespool oli juba juttu nende ühest võimalikust eritlemisviisist, mis tuleneb diskursuse mõiste sisust eri keeltes. Teadusfilosoofilise lähenemisviisi järgi on Remes (2006) eristanud empiristlikule, ratsionalistlikule ja pragmatistlikule või kriitilisele teadusfilosoofiale tuginevaid diskursusanalüüse. Ühest ainukehtivast diskursusanalüüside tüpoloogiast siiski rääkida ei saa. Kasutusel on palju erinevaid nimetusi, millega võidakse tähistada ka osaliselt kattuvaid valdkondi (vt nt Schiffin, Tannen & Hamilton 2001).

Diskursusanalüüsi nimetus hõlmab ühelt poolt kogu rohkearvulist eriilmeliste suundade kogumit, teiselt poolt aga tähistatakse sellega üht konkreetset, peamiselt sotsiaalpsühholoogia rüpes sündinud diskursusanalüüsi vormi, mille tuntumad esindajad on *Jonathan Potter* ja *Derek Edwards*. Suuna esindajate elu- ja töökoha järgi on seda nimetatud diskursusanalüüsi briti suunaks (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993: 11). Seda lähenemisviisi on tutvustatud ka *diskursiivse psühholoogia* (Willig 2006) ja *diskursiivse sotsiaalpsühholoogia* (Wood & Kroger 2000) nime all. Lühendiga DA (= *discourse analysis*) tähistatakse tavaliselt just seda lähenemisviisi. Teine sageli nimetatud diskursusanalüüsi vorm on *foucault'lik diskursusanalüüs*, mis on mõjutatud poststrukturalistlikest ideedest ja Foucault' teooriast (Diaz-Bone jt 2007; Potter 1997: 144–146; Willig 2006). Selle suuna lühendina kasutatakse lühendit FDA (= *Foucaultian discourse analysis*). Foucault' ideede järgijaid on paljudes eri riikides ning tegemist on kaunis heterogeense lähenemisviisiga (Diaz-Bone jt 2007). Erilaadse diskursusanalüüsi viljelejatena eristavad end

Tartu Ülikooli raamatukogu

ka nii kriitilisest lingvistikast kui ka Foucault' võimukäsitusest inspiratsiooni leidnud *kriitilise diskursusanalüüsi* esindajad, kelle seas on tuntumad *Norman Fairclough, Teun van Dijk* ja *Ruth Wodak* (Dellinger 1995; McGregor 2004; Threadgold 2003; Wickham & Kendall 2007). Lähenemisviisi lühendina on käibel CDA (= *critical discourse analysis*). Kirjanduses ette juhtunud lühendite sisu tasuks siiski igal üksikul juhul eraldi kontrollida. Näiteks võidakse lühendiga FDA tähistada ka prantsuse diskursusanalüüsi (= *French discourse analysis*) (Williams 1999) ning briti tüüpi diskursusanalüüsi märkimiseks kasutada lühendit DASP (= *discourse analysis in social psychology*) (Wood & Kroger 2000).

Diskursusanalüüsi briti suund

Potter (1997: 144–146) kirjeldab diskursusanalüüsi kui sotsioloogia, sotsiaalpsühholoogia ja kommunikatsiooniteaduse rüpes tekkinud uurimissuunda, kus tuntakse huvi, kuidas toodetakse eri diskursustes versioone maailmast, ühiskonnast ja inimeste sisemistest psühholoogilistest maailmadest. Sarnaselt vestlusanalüüsiga uuritakse ka siin tekste ja kõnet kui sotsiaalse praktika vorme. Potter (1997: 146) rõhutab, et siin pole fookuses mitte abstraktne keel, vaid keel kui interaktsiooni vahendaja, ning seega tähendab diskursuse analüüs inimeste tegevuse analüüsimist.

Tegutsejate igapäevane keelekasutus on vahelduv, mitmehäälne ja mõnikord ka vastuoluline. Diskursusanalüüsi huvi ongi suunatud keelekasutuse variatiivsusele ja täpsemalt (1) erinevatele tähendussüsteemidele (diskursustele või repertuaaridele), millele tegutsejad toetuvad, ja (2) pidevas muutu-

Tartu Ülikooli raamatukogu

mises olevatele interaktsioonisituatsioonidele, milles keelekasutuse funktsioone teostatakse. Tähendussüsteemide spektri ja keelekasutuse situatsioonipõhiselt loodud funktsioonide väljatoomine toetub andmestiku detailsele uurimisele. Diskursusanalüüsi andmestikena võib kasutada intervjuusid, igapäevaste vestluste heli- ja videosalvestisi, koosolekuprotokolle, ajaleheartikleid, uudiseid, teadusartikleid, raamatuid, avalikke dokumente jne. Andmestikku peetakse seda kvaliteetsemaks, mida enam sisaldab see erinevaid vaatenurki ja eri tähendussüsteemidena äratuntavaid osi ning mida enam on see seotud interaktsiooniga. (Suoninen 1993a: 48–50.)

Andmete analüüsi alustatakse erinevuste ja sarnasuste otsimisest. Tähendussüsteemide leidmisel andmestikust tuleks Suonise (1993a: 50–52) sõnul arvesse võtta järgmisi täpsustusi.

1. *Tähendussüsteemid ei esine andmestikus selgete tervikutena, vaid väikeste osadena*, mille äratundmine on analüüsi käigus täpsustuv ja sageli ka muutuv protsess. Seepärast ei sobi diskursusanalüüsiga kokku selgete esialgsete hüpoteeside püstitamine, mida uuringus kinnitatakse või ümber lükatakse. Selle asemel tekib hüpoteetilisi oletusi uurimisprotsessi eri etappides ja tõlgendused tähendussüsteemide spektrist ja nende kasutusviisidest võivad analüüsi protsessis muutuda.
2. *Tähendussüsteemide kindlakstegemise all ei peeta silmas ainevaldkondade liigitamist* (harrastustest rääkimine = harrastuste teema, eluasemest rääkimine = eluaseme teema jne), vaid tähendussüsteemide abil saab tavaliselt mõistetavaks teha erinevaid teemasid. Näiteks individualismidiskursuseks nimetatud tähendus-

Tartu Ülikooli raamatukogu

süsteemi abil on võimalik mõtestada kõige erinevamaid teemasid: harrastuste, eluaseme, koolitusega jm seotud valdkondi. Seega võib üht ja sama igapäevase elu olukordades esinevat nähtust tõlgendada eri tähendussüsteemide abil.

3. *Tähendussüsteemide kindlakstegemine ei peaks toetuma vaid uurija peas olevatele konstruktsioonidele, vaid tõlgenduses tuleks tugineda sellistele erinevustele ja vastuoludele, millest juhinduvad keele kasutajad ja tegutsejad.* Lihtsaks näiteks võiks olla ütlus: „Pooldan naiste ja meeste võrdõiguslikkust, aga laste hoidmine sobib paremini naistele." „Aga" selles lauses ütleb, et rääkija tajub vaatenurkade vahelist pinget ja rõhutab seda.
4. *Sõnadel ja muudel sümbolitel on peale täht-tähelise tähenduse ka muid analüüsi seisukohalt olulisi, aga raskesti äratuntavaid tähendusi.* Neid võib olenevalt olukorrast iseloomustada kui assotsiatsioone või konnotatsioone, müütilisi või sümbolilisi tähendusi. Näiteks võib BMW marki auto ostmine tähendada rikkust, lillekimbu kinkimine aga isiklikku kiindumust või armastust.

Nende täpsustuste rakendamise näitena esitab Suoninen (1993a: 52–59) väljavõtteid ajakirjanduses avaldatud intervjuust seksuaalkuritegude eest süüdi mõistetud mehega. Tema sõnul esineb tekstis hulgaliselt selliseid kohti, mida võib tõlgendada kui erinevate tähendussüsteemide osi, mille hulka kuuluvad peamistena kuritegevusrepertuaar, ohvrirepertuaar ja individualistlik repertuaar, aga ka humanistlik repertuaar, perekondlik repertuaar ja psühholoogiline reper-

Tartu Ülikooli raamatukogu

tuaar. Kuritegevusrepertuaarile viitab nt järgmine koht: „Kui kriminaalkoodeksi järgi võtta, siis ei olnud mu karistus range..." Sellega on vastuolus ütlus: „Tegelikult ma ei loe neid tegusid kuritegudeks ... miks peaks võõraste meestega kaasa minema." Seda võib pidada ohvrirepertuaari kuuluvaks. Individualistlikku repertuaari hulka võib lugeda koha: „Kui ma siit välja saan, ei otsusta enam keegi minu elu üle, vaid ma otsustan selle üle ise." Teised repertuaarid esinevad väikeste viidetena: „hea mees ja pereisa" (perekondlik repertuaar), „hingelised traumad" (psühholoogiline repertuaar), „ma vabandan nende traumade pärast siiralt" (humanistlik repertuaar).

Willig (2006: 164–166) heidab valgust ka analüüsi eeltöödele. Ta toonitab, et kõigepealt peab uurija teksti (nt intervjuuprotokollid) hoolikalt läbi lugema. Esimesel lugemisel ei tehta veel katset midagi analüüsida. See annab võimaluse kogeda teksti diskursiivseid aspekte kui lugeja. Näiteks võib kogu tekst kujutada endast vabandust, kuigi sõnu „ma vabandan" tegelikult ei öelda. Lugemine aitab otsustada, „mida tekst teeb". Edasine analüüs on suunatud sellele, *kuidas* tekst seda teeb. Teksti mitmekordsele lugemisele järgneb analüüsitava materjali väljavalimine ehk *kodeerimine.* Kodeerimist suunab uurimisküsimus. Kõik olulised tekstilõigud tõstetakse esile, kopeeritakse ja talletatakse analüüsi jaoks. Sellel etapil on tähtis veenduda, et kõik potentsiaalselt oluline on välja toodud. See tähendab, et hõlmama peaks ka need kohad, mis on uurimisküsimusega üksnes kaudselt või ähmaselt seotud. Võtmesõnade kasutamine kodeerimisel ei ole nõutav. Kodeerimine enne analüüsi näitab, et teksti diskursusanalüüs ei saa kunagi olla igakülgselt ammendav. Diskursuse aspekti, mida detailsemalt uurida, määrab uurimisküsimus. Tekstis on alati

Tartu Ülikooli raamatukogu

palju selliseid aspekte, mida ei analüüsita. See tähendab, et sama materjali saab mingist teisest vaatenurgast uuesti analüüsida.

Näites 46 on diskursusanalüüsi abil päevavalgele toodud tõlgendusrepertuaare ja nende kasutusviise soome pereema jutust.

NÄIDE 46. Soome pereema pereelukirjelduste diskursusanalüüs. Suoninen (1993b) soovis oma uuringus selgitada (1) *milliseid* tähendussüsteeme ehk *tõlgendusrepertuaare* võib leida soome pereema pereelukirjeldustest, (2) *kuidas* ta *kasutab* neid repertuaare oma pereelu arusaadavaks muutmisel ja (3) *milliseid* otseseid ja kaudseid *tagajärgi* on nende repertuaaride kasutamisel. Andmestiku moodustas 10 aastat abielus olnud pereemaga tehtud intervjuu. Uurija eristas pereema jutus kuut erinevat tähendussüsteemi ehk repertuaari. Need olid *perekondlik repertuaar*, milles rõhutatakse pere- ja kodukesksust, *individualistlik repertuaar,* kus rõhutatakse sõltumatust ja iseseisvaid valikuid tegeva subjekti identiteeti, *saatuserepertuaar,* kus oma elu kirjeldatakse väliste jõudude poolt määratuna, *romantiline repertuaar,* kus tõuseb esile armumisest unistaja identiteet, *realistlik repertuaar,* kus toonitatakse kahe jalaga maa peal olemist, ja *humanistlik repertuaar,* kus rõhutatakse inimeste mõistmist. Uurija pani tähele, et repertuaaride vahetuse tingis sageli intervjueerija küsimus, mida tajuti kui kriitilist märkust mõne sellise repertuaari vaatenurgast, mida intervjueeritav ise ei kasutanud. Neid kohti vestluses võis nimetada „süüdistuse-vastuväite"-paarideks. Lisaks võis intervjueeritava jutus ära tunda enda eelmistele ütlustele adresseeritud vastuväiteid, millega püüti selgitada selliseid otsesõnu välja ütlemata, aga kultuuris tugevasti juurdunud vaatenurki, millega öeldu võis vastuolus olla. See näitas, et repertuaarid on nii tugevad, et neid puudutavaid selgitusi soovitakse anda ka siis, kui olukord seda ei nõua. See soov ei ole aga analüütilises mõttes mitte indiviidi, vaid pi-

Tartu Ülikooli raamatukogu

gem kultuuri omadus. Selliste repertuaaride kasutamine, mida kultuuris ei leidu, on võimatu. Intervjueeritav näitas, et valdab mitmeid repertuaare ning konstrueeris end paljudes kohtades inimesena, kes suudab elus ette tulevaid raskusi ja vastuolusid valitseda.

Diskursusanalüüsi foucault'lik suund

Foucault'likus diskursusanalüüsis tuntakse huvi keele rolli vastu sotsiaalses elus. Peamine huvifookus on diskursuse roll ühiskonna võimuprotsessides. Domineerivate diskursustega rõhutatakse neid sotsiaalse tegelikkuse versioone, mis õigustavad kehtivaid võimusuhteid ja sotsiaalseid struktuure. Osa seesuguseid diskursusi on nii tugevasti juurdunud, et need on muutunud endastmõistetavaks ja neid on raske kahtluse alla seada. Samas tuleneb keele loomusest, et alati on võimalikud ka teistsugused diskursused. Foucault'liku diskursusanalüüsi esindajad vaatlevad diskursusi sageli ajaloolisest vaatenurgast ning uurivad, kuidas need on aja jooksul muutunud. Suurt tähelepanu pööratakse diskursuste ja institutsioonide suhetele. Siin ei mõisteta diskursusi üksnes kui rääkimis- või kirjutamisviise, vaid kui institutsionaalseid praktikaid: tuntakse huvi, kuidas kasutatakse erinevaid diskursusi ühiskondliku elu korraldamisel, reguleerimisel ja juhtimisel. Samal ajal kui diskursused aitavad legitimeerida ja alal hoida mitmesuguseid sotsiaalseid ja institutsionaalseid struktuure, toetavad need struktuurid omakorda vastavaid diskursusi. Foucault'likus diskursusanalüüsis tuntakse huvi, millised on diskursuste suhted inimeste mõtlemis- ja tundmisviisidega (subjektiivsusega), nende tegevusega (praktikatega) ja tegevuse materiaalsete tingimustega. (Willig 2006: 171–172.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Suuna esindajad tõdevad, et tegemist on pigem kvalitatiivsete sotsiaaluuringute areneva ja heterogeense valdkonna kui integreeritud paradigmaga. Rahvuslikud suunad (Prantsusmaal, Saksamaal, Suurbritannias, Austrias ja Hollandis ning Hispaanias) on väljakujunenud erijoontega. Tuntumate esindajate hulgas võib aga märgata neidsamu nimesid, mida tavatsetakse välja tuua ka kriitilisest diskursusanalüüsist rääkides (nt van Dijk, Fairclough), kuna foucault'liku diskursusanalüüsi esindajad käsitavad kriitilist diskursusanalüüsi ühe foucault'liku diskursusanalüüsi alavormina. (Diaz-Bone 2007.)

Willigi (2006: 172) sõnul saab foucault'liku diskursusanalüüsi põhisisu kokku võtta järgmistes punktides. Foucault'lik diskursusanalüüs

- toetub Foucault' teooriale ja poststrukturalismile;
- tunneb huvi diskursiivsete ressursside vastu kultuurides;
- uurib diskursuse rolli subjektiivsuse ja identiteedi kujunemises;
- uurib diskursuse ja võimu vahelisi suhteid;
- seostab diskursused institutsioonide ja sotsiaalsete praktikatega;
- küsib: „Kuidas *konstrueerib* diskursus subjekte ja objekte?"

Foucault'likku diskursusanalüüsi võib kasutada kõikjal, kus on tegemist tähendustega. Seega ei pea tingimata analüüsima sõnu. Ehkki suurem osa selle suuna esindajaid töötab suulise kõne transkribeeringute või kirjalike dokumentidega, võib foucault'likku diskursusanalüüsi rakendada igasuguse

Tartu Ülikooli raamatukogu

sümbolisüsteemi puhul (kõne, kirjalikud tekstid, mitteverbaalne käitumine, pimedate kiri, morse, semaforid, ruunikiri, reklaam, mood, arhitektuur, tarokaardid, bussipiletid). (Willig 2006: 172–173.)

Eri autorid on foucault'liku diskursusanalüüsi läbiviimist kirjeldanud erinevalt: Parker nimetab oma 1992. aastal ilmunud käsiraamatus 20 diskursusanalüüsi etappi, mõnedes teistes juhendites piirdutakse vähematega. Willig (2006: 173–179) toob välja kuus järgmisena esitatud etappi.

1. *Diskursiivsed konstruktsioonid.* Esimeses etapis tuntakse huvi diskursiivsete objektide konstrueerimise viisi vastu. Millistele diskursiivsetele objektidele keskendutakse, oleneb uurimisküsimusest. Näiteks, kui tuntakse huvi selle vastu, kuidas inimesed räägivad armastusest ja millised tagajärjed sellel on, on diskursiivseks objektiks armastus. Selles etapis tehakse kindlaks, millistel erinevatel viisidel on diskursiivne objekt tekstis konstrueeritud. See ei tähenda pelgalt võtmesõnade otsimist. Arvesse võetakse nii selgesõnalised kui ka implitsiitsed vihjed. Ka see, kui diskursiivsest objektist tekstis otsesõnu ei räägita, võib objekti konstrueerimise kohta palju öelda. Näiteks võidakse sugulase raskest haigusest rääkida seda otse nimetamata. Selle kohta võidakse öelda „see", „see kole asi" või „olukord", mis näitab diskursiivse objekti (raske haiguse) konstrueerimist kui millegi sõnulseletamatu ja võib-olla ka tunnetamatuna.
2. *Diskursused.* Kui kõik tekstiosad, kus on tegemist diskursiivse objekti konstrueerimisega, on esile tõstetud, keskendutakse nende konstruktsioonide erinevustele.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Seejärel püütakse diskursiivsed konstruktsioonid paigutada mingitesse laiematesse diskursustesse. Näiteks, kui naine räägib intervjuus oma kogemustest seoses abikaasa eesnäärmevähiga, siis võib selle osa, kus ta käsitleb diagnoosimise ja ravi käiku, paigutada biomeditsiinilisse diskursusesse, selle osa aga, kus ta kõneleb, miks tema arvates mehel see haigus tekkis, psühholoogilisse diskursusesse. Romantilisse diskursusesse kuuluvaks võib aga lugeda selle osa jutust, kus naine räägib, kuidas nad leiavad mehega jõudu, et koos haiguse vastu võidelda. Seega on abikaasa haigus ühes ja samas tekstis konstrueeritud kui biokeemiline haigusprotsess, kui psühholoogiliste omaduste somaatiline väljendus ja kui vaenlane võitluses hea (armastav paar) ja halva (surm, mis paari lahutab) vahel.

3. *Tegevuslik suundumus.* Kolmandas etapis vaadeldakse lähemalt neid diskursiivseid kontekste, milles objekti erinevad konstruktsioonid asuvad. Mida tahetakse objekti teatud viisil konstrueerides saavutada? Kuidas suhestub vastav koht ümbritseva tekstiga? Neid küsimusi esitades tuntakse huvi kõne ja teksti tegevusliku suundumuse vastu. Näiteks, kui naine räägib abikaasa vähist biomeditsiinilises diskursuses, võimaldab see tal suunata vastutus diagnoosi ja ravi eest meedikutele ning rõhutada, et mehe eest hoolitsetakse hästi. Romantilise diskursuse kasutamine aitab tal esile tuua enda rolli mehe operatsioonist taastumises. Psühholoogiline diskursus võib viidata soovile lahti öelda oma vastutusest mehe ebatervisliku elustiili eest ("Ma ütlesin talle, et ta võtaks hoogu maha ja hoolitseks enda eest paremini, aga ta ei kuulanud mind.")

Tartu Ülikooli raamatukogu

4. *Subjekti koha selgitamine.* Nüüd vaadeldakse lähemalt subjekti kohta diskursuses. Iga repertuaari kasutajad väljendavad mingit arusaama isikute kohast õiguste ja kohustuste struktuuris. Selles mõttes ei konstrueeri diskursused mitte üksnes objekte, vaid ka subjekte. Näiteks võidakse inimestevahelisi lähisuhteid konstrueerida kui sotsiaalset kokkulepet, mis asetab partnerid teineteisest väga sõltuvasse rolli: nende vabadus ja mobiilsus on piiratud, nad on kokku köidetud ühise vara, mälestuste ja emotsioonidega. Selle konstruktsiooni poolt on subjektidele pakutud kohta, mis teeb nendest vastutustundlikud ühiskonnaliikmed, kes sõltuvad üksteise toetusest ja seisavad raske ülesande ees, kuidas kaitsta neis vastastikustes sõltuvussuhetes oma huvisid. Lähisuhteid võib konstrueerida ka romantiliselt ja pakkuda osapooltele armastajate rolli. Siin ei eeldata suhete eest täie vastutuse võtmist ning subjektidele jääb õigus suhted katkestada, ilma et neid tabaksid sotsiaalsed sanktsioonid.
5. *Praktika.* Selles etapis tuntakse huvi diskursuse ja praktika suhete vastu. Siin uuritakse, kuidas avavad või sulgevad diskursiivsed konstruktsioonid ja subjektidele selles jäetud kohad erinevaid tegevusvõimalusi. Konstrueerides teatud versiooni maailmast ja asetades subjekti selles teatud kohale, piiravad diskursused seda, mida on võimalik öelda või teha. Lisaks reguleerivad diskursused ka mitteverbaalseid praktikaid. Lähisuhete konstrueerimine sotsiaalse kokkuleppena ja subjektide paigutamine vastutustundlike ühiskonnaliikmete kohale nõuab hoolivat käitumist ja arvestamist oma tegude tagajärgedega ning partneri heaoluga. Lähisuhete

Tartu Ülikooli raamatukogu

konstrueerimine ajutiste suhetena ei nõua aga samasugust hoolitsemist partneri heaolu eest. Subjektile on jäetud vaba inimese koht, kellel on õigus suhetest loobuda ning keskenduda endale ja oma huvidele.

6. *Subjektiivsus.* Analüüsi viimane etapp keskendub diskursuse ja subjektiivsuse suhetele. Diskursused toovad välja teatud maailmanägemise ja maailmas olemise viisid. Need konstrueerivad nii sotsiaalset kui ka psühholoogilist tegelikkust. Selles etapis uuritakse, milliste subjektiivsete kogemusteni viib subjektide koha määramine diskursuses. Kui eelmises etapis tunti huvi selle vastu, milliseid ütlusi või tegusid võimaldavad erinevad diskursused, siis siin selgitatakse, milliste tunnete, mõtete ja kogemusteni viivad subjektidele diskursustes jäetud kohad.

Kriitiline diskursusanalüüs

Kriitilise diskursusanalüüsi esindajad usuvad, et sõnad ei ole kunagi neutraalsed, vaid jutustavad võimu lugu. Sõnad on politiseeritud (isegi siis, kui rääkijad ei ole sellest teadlikud), sest kannavad endas võimu, mis peegeldab kõneleja huvisid. Ühiskonnas on domineerivad diskursused, mis tõlgendavad mitmesuguseid tingimusi, probleeme ja sündmusi võimukandjaid toetaval viisil. Marginaalseid diskursusi seevastu käsitatakse kui ohtu ühiskonna eliidile. Kriitilise diskursusanalüüsi eesmärk on teha marginaalsete diskursuste hääl kuuldavaks ning tuua päevavalgele võimudiskursuse varjatud enesekesksed eesmärgid ja motiivid. Seega aitab kriitiline diskursusanalüüs paljastada seoseid keelekasutuse ja võimu vahel. (McGregor 2004.)

Tartu Ülikooli raamatukogu

Kriitiline diskursusanalüüs hõlmab mitmeid erinevate teoreetiliste lähtekohtade ja rakendusvõimalustega koolkondi. Voldi (1997) ülevaatele toetudes võib välja tuua kaheksa tunnustatumat koolkonda (säilitatud on Voldi eelistatud sõnakuju *diskurss*).

1. *Prantsuse diskursianalüüs. Michel Pecheux'* koolkond lähtub *Louis Althusseri* ideoloogiateooriast ja *Michel Foucault'* diskursiteooriast. See diskursianalüüs on keelekasutuse ideoloogiliste dimensioonide analüüs, keeles materialiseerunud ideoloogia analüüs. Koolkonna esindajad usuvad, et sõnad ja sõnade tähenduste varieerumine on vastavuses klassipositsiooniga, s.t sõnade tähendused muutuvad vastavalt „diskursiivsele formatsioonile", milles nad asuvad. Diskursiivsete formatsioonide ideoloogiline funktsioon on indiviidide liigitamine sotsiaalseteks subjektideks, kusjuures liigitamisprotsess ja -allikad on liigitatavate indiviidide eest varjatud. Nad ei ole tavaliselt teadlikud oma diskursiivse formatsiooni positsioonilt rääkimises või kirjutamises. 1970. ja 1980. aastate vahetusel hakkasid koolkonnas suurenema Foucault' ja *Mihhail Bahtini* mõjud ning uuringutes hakati rõhutama diskursiivsete formatsioonide segunemist ja segamist tekstides, tekstide heterogeensust ja ambivalentsust. Lisaks poliitilise diskursi uurimisele on huvitutud kiriklikust diskursist, diskursist kooliõpikutes ning töökohtadel ja ametiasutustes.
2. *Kriitiline lingvistika* kujunes 1970. aastatel Suurbritannias. Suund on suuresti seotud *Michael Halliday* „süsteemse keeleteooriaga". Kriitiline lingvistika nägi

Tartu Ülikooli raamatukogu

teksti grammatilisi omadusi tähenduslike valikutena. Näiteks arengumaid käsitlevates briti meediatekstides asetati arengumaade vaesed sihiliste verbide objektiks, aga mitte subjektiks. See grammatiline valik näitas arengumaade vaeseid passiivsete ohvritena, mitte aktiivsete tegutsejatena. Seda laadi valikud meediatekstides toetasid valitsevate suhete taastootmist, s.t grammatika oli pandud ideoloogia teenistusse.

3. *Sotsiaalsemiootika.* 1980. aastatel hakkas osa kriitilise lingvistika esindajatest pooldama sotsiaalsemiootikat, mis on keskendunud tekstide multisemiootilisele iseloomule ja uurib visuaalse imago analüüsimise võimalusi. *Günther Kress* ja *Theo van Leeuwen* uurivad „süsteemse lingvistika" kategooriate realiseerumist piltidel. Näiteks „süsteemsed" tekstuaalsed kategooriad „antud" ja „uus" realiseeritakse pildi kompositsioonilises struktuuris kõige sagedamini järgmiselt: „antud" asetseb vasakul ja „uus" paremal. Kriitilisest lingvistikast enam pööratakse tähelepanu tekstitüüpide (žanrite) taastootmis- ja tõlgendamispraktikale ning tekstidele, samuti diskursis toimuva võitluse ja ajalooliste muutuste uurimisele. Konventsionaalsest keeleanalüüsist peetakse siin tähtsamaks tekstide intertekstuaalset analüüsi. Tähtis koht on žanri mõistel, mida nähakse *Mihhail Bahtini* järgides dünaamilisena.

4. *Sotsiokultuuriliste muutuste ja diskursiivsete muutuste suhte analüüs.* Suuna peaesindaja on *Norman Fairclough*, kes kasutab oma töödes Bahtini, Kressi ja Threadgoldi sõnastatud mõisteid (1) žanr (*genre*) – mingile sotsiaalsele praktikale vastav keelekasutusviis; (2) diskurss (*discourse*) – keelekasutus, mis konstruee-

Tartu Ülikooli raamatukogu

rib mingit eluvaldkonda teatavas perspektiivis; (3) hääl (*voice*) – mingile sotsiaalsele identiteedile vastav keelekasutusviis; (4) diskursikord (*order of discourse*) – mingi sotsiaalse valdkonnaga seotud diskursiivsete praktikate kompleks ehk žanrite, diskursside ja häälte liigendatud konfiguratsioon.

5. *Sotsiokognitiivne meetod,* tuntuim esindaja *Teun A. van Dijk.* Suuna peamine huvifookus on etniliste eelarvamuste ja rassiliste vaadete taastootmine diskursis. Uurimustes on käsitletud nt immigrantide ja põgenikega seotud teemade kajastamist ajakirjanduses ning leitud, et immigratsiooni seostatakse sageli invasiooniga, pagulasi aga näidatakse tihti parasiitidena ja koos kuritegevuse ja vägivalla teemadega.
6. *Lugemisanalüüs.* Peaesindaja *Utz Maas* lähtub *Foucault'* ideedest, kombineerides neid hermeneutilise meetodiga. Lugemisanalüüsis on uuritud „reegleid", mille abil moodustatakse mingi spetsiifiline diskurss (nt natsliku teksti koostamise „reegleid").
7. *Duisburgi koolkond* on suuresti mõjutatud *Foucault'* teooriatest. *Siegfried Jäger* on keskendunud diskursi lingvistilistele ja ikoonilistele omadustele ning „kollektiivsetele sümbolitele".
8. *Diskursiajalooline meetod.* Seda meetodit viljelev *Ruth Wodaki* uurimisrühm Viinis on *Basil Bernsteinist* lähtuva sotsiolingvistilise taustaga. Oluliseks inspiratsiooniallikaks on olnud ka *Jürgen Habermasi* formaallingvistika-kriitika. Huvi on tuntud institutsionaalse suhtluse ja kõnebarjääride vastu koolis ning haiglas, käsitletud on seksismi, antisemitismi ja rassismi teemasid. Diskursiajaloolise lähenemisviisi erijooneks on taotlus

Tartu Ülikooli raamatukogu

integreerida kirjaliku ja suulise kõne kihtide analüüsi ja tõlgendust taustinformatsiooniga. Seda on rakendatud eelarvamuslike väljenduste analüüsil. Tekstitootjate vihjetest saavad lugejad aru vaid siis, kui nad suudavad ära tunda objekti ja tausta, millele viidatakse. Vihjamisstrateegia kasutamine annab kirjutajatele ja rääkijatele parema võimaluse vastutusest taganeda kui otsesõnu väljendumine.

Kriitilise diskursusanalüüsi praktiline läbiviimine tähendab *Fairclough'* (2001: 91) sõnul kolmeetapilist protseduuri: (a) teksti *kirjeldamist*; (b) teksti ja interaktsiooni vaheliste suhete *tõlgendamist*; (c) interaktsiooni ja sotsiaalse konteksti vaheliste suhete *seletamist*.

Teksti *kirjeldamine* on selle sõnavara, grammatika ja üldise struktuuri uurimine, milleks antud üksikasjalike soovitustega võib tutvuda Fairclough' (2001: 91–116) vahendusel. Teksti kirjeldamine toob välja teksti vormilised omadused, mis ei ütle aga veel midagi teksti ja sotsiaalsete struktuuride vahelise seose kohta, mis on kaudne, vahendatud. Esimene vahendav lüli on kogu see diskursus, mille osaks tekst on. Selle lüli uurimine tähendab keeleliste valikute *tõlgendamist* teksti tootmise ja tarbimise kontekstis. Teksti tõlgendaja vaatenurgast on teksti vormilised tunnusjooned vaid tõlgendusprotseduure suunavad vihjed, mille mõtestamisel on vaja arvestada interaktsiooni situatsioonilist ja intertekstuaalset konteksti. Teine vahendav lüli teksti ja sotsiaalsete struktuuride vahel on diskursuse nägemine ühiskonna võimusuhete valguses. See tähendab üleminekut analüüsi *seletavasse* etappi. (Fairclough 2001: 117–139.)

McGregori (2004) ülevaate järgi algab analüüs teksti

Tartu Ülikooli raamatukogu

läbilugemisega tavalise lugejana, ilma et rakendataks kriitilist hoiakut. Seejärel hakatakse teksti vaatlema juba kriitiliselt. Tähelepanu pööratakse esitatud info *raamistamisele* – valitud vaatenurgale, mis sisaldab teatud valikuid ja väärtustamist. Raamistamiseks võib kasutada nt teatud laadi fotosid, jooniseid vm lugeja tähelepanu köitmise vahendeid; pealkirju või võtmesõnu, mis rõhutavad teatud seisukohti; mingite teemade, seisukohtade vm mainimata jätmist; vaid teatud alternatiive sõnavalikul; vaid teatud häälte kuuldavale toomist sõnumi edastamisel. Kui teksti žanr ja sõnumi raamistamise viis on kindlaks tehtud, võib siirduda täpsema analüüsi juurde ning võtta vaatluse alla *laused, fraasid ja sõnad*. Selle analüüsitaseme jaoks on autorid välja töötanud erinevaid võtteid. Näiteks võib lauseid uurides selgitada, kelle vaatenurka nende abil rohkem välja tuuakse (nt, kas sõjavastast meeleavaldust käsitlevas artiklis on rohkem protestijatest või ametnikest rääkivaid lauseid), millist teavet annavad laused võimusuhete kohta, kas võimusuhteid käsitlevates lausetes välditakse nominaliseerimise ja umbisikulise tegumoe kasutamisega võimu rakendaja nimetamist, konnotatsioonide rakendamist ja teksti tooni rõhutavate sõnade (nt kahtleva tooni korral „võiks", „näib" jms) kasutamist.

Kriitilise diskursusanalüüsi põhimõtted võivad realiseeruda vägagi erinevates uurimustes. Kasik (2007) analüüsib ühtainust lühikest ametikirja, millega tunnistajat kutsutakse politseijaoskonda ülekuulamisele. Ta paljastab „võimu keele" teksti grammatiliste vormide, sõnavaliku ja ülesehituse detailse vaatluse kaudu. Lauristin (2000) kasutab hoopis mahukamat andmestikku: kahes päevalehes kümne aasta jooksul ilmunud artikleid, mis on kogutud iga aasta kahe kuu numbritest. Tema analüüs keskendub tüüpilistele metafooridele, mil-

Tartu Ülikooli raamatukogu

le ümber koonduvad ühiskondlike muutuste tõlgendamisviisid. Reeglina ei sisalda diskursusanalüüs kvantitatiivset analüüsi (Wood & Kroger 2000: 33). Lauristini kasutatud materjal on aga piisavalt mahukas, et lisada analüüsile ka kvantitatiivne aspekt ja hinnata eri diskursuste osakaalu erinevatel ajaperioodidel. Ka Põldsaare (2001) uurimuses esitatakse andmed teatud keelendite kohta kvantitatiivselt. Järgnevalt põgus pilguheit Kasiku (2007) ja Lauristini (2000) uurimustele (näited 47 ja 48).

NÄIDE 47. Ametikirja kriitiline diskursusanalüüs

Kasik (2007) uurib "võimu keele" ilminguid järgmises ametikirjas.

KUTSE

Olete kohustatud ilmuma kriminaalasjas nr XXX ***tunnistajana*** *ülekuulamisele 09.02.2006 kell 09.00 XXX Politseiprefektuuri kriminaalosakonna XXX kriminaaltalituse raskete kuritegude grupi politseijuhtivinspektor NN juurde aadressil XXX, kabinet XXX (tel XXX).*
Palun kaasa võtta isikut tõendav dokument.
Kui teil ei ole võimalik määratud ajaks ilmuda, olete vastavalt KrMS § 170 kohustatud sellest viivitamata teatama ning nimetama ka ilmumata jäämise põhjuse. Menetleja kutsel ilmumata jäänud väljakutsutut trahvib eeluurimiskohtunik prokuratuuri taotlusel või kohus omal algatusel lähtudes KrMS § 138 kohtumääruse alusel kuni kahesaja miinimumpäevapalgamäära ulatuses või kohaldab talle kuni neliteist päeva aresti. Kui ilmumata jääb alaealine süüdistatav või kahtlustatav, trahvib kohus tema vanemat, eestkostjat või hooldajat. Menetleja kutsel ilmumata jäänud väljakutsutud kahtlustatava, süüdistatava, süüdimõistetu, kannatanu või tunnistaja suhtes võib kohaldada sundtoomist või kuulutada ta tagaotsitavaks. Vastavalt KrMS § 139 võib sundtoomisele allutatud isikut kinni pidada nii kaua, kui see on vajalik sundtoomise aluseks oleva menetlustoimingu tegemiseks, kuid mitte kauem kui 48 tundi.

Lugupidamisega
NN
Juhtivinspektor.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Kasik analüüsib kirja *direktiivset osa*, et selgitada, kas tegemist on kutse või korraldusega. Seejärel käsitleb ta teksti *taustaosa*, et vaagida kirjas sisalduva põhjenduse ja ähvarduse osakaalu. Autor teeb järelduse (174), et tekstivahendite valik konstrueerib võimusuhted väga selgelt: kirja saatnud ametiasutus ei püüagi oma võimupositsiooni tavapärase viisakusega maskeerida ja lähtub eeldusest, et inimesi sunnib seaduskuulekalt käituma üksnes hirm karistuse ees. Autor näeb sellele kaht võimalikku seletust: nõukogulike mallide püsimine või teadlikult valitud suhtlusviis oma võimupositsiooni demonstreerimiseks.

Järgnevalt väljavõtteid kirja direktiivse osa analüüsist.

"Viisakusstrateegiasse kuulub nii *paluma*-verb kui ka saaja nimetamine palvega seoses (*teil*). Süntaktiliste laiendite kasutamine *paluma*-verbiga seoses rõhutab palumise leksikaalset, verbaalse protsessi tähendust – meie palume teid või mina palun teid midagi teha. Kui *palun* esineb teksti alguses üksi – *palun makske kassasse* või *palun maksta kassasse*, siis on protsessitähendus taandunud ja *palun* on lihtsalt formaalne, lauseadverbiaalina esinev grammatikaliseerunud vormel. *Makske kassasse* või *maksta kassasse* on iseseisev käsklause, mitte *paluma*-verbi laiend. Seejuures on *da*-infinitiivi vormis esitatud käsk hoopis tugevama kamandamise varjundiga kui imperatiivivormis, sest imperatiiv pöördelise vormina on siiski isiklik pöördumine adressaadi poole, *da*-infinitiiv on umbisikuline ega viita korralduse saajale. Seega võib *paluma*-verbiga seotud viisakusvormeleid vaadata hierarhiliselt: siin vaadeldutest kõige viisakam on *palume teil teha X*, seejärel *palun tehke X* ning kõige formaalsem *palun teha X*. On ka veel viisakamaid malle, kui palumine esitatakse nominaliseeritult: *pöördun teie poole palvega, mul on teile palve* vms. Analüüsitava kirja keskel olev viisakas vormis, kuid ilma isikuviiteta lause *Palun kaasa võtta isikut tõendav dokument* sisaldab siis õigupoolest minimaalset võimalikku viisakust." (172.)

"Kiri on osaliselt teises isikus pöördumine, osaliselt aga kolmandas isikus umbisikuline teade. Viisakusstrateegiale räägib vastu isikliku pöördumisvormeli puudumine, kuigi kiri kõnetab saajat *teie*-vormis (*Olete kohustatud..., Kui teil ei ole võimalik...*). Kirja saatja ei esine kirja tekstis suhtlusosalise rollis: seal pole ühtki *meie*- või *mina*-pronoomenit ega esimeses isikus verbivormi (nt *Ootan teid...*). Kuigi kirja saatja on seesama inspektor ise, kes alla kirjutab *lugupidamisega*

Tartu Ülikooli raamatukogu

NN, ei kirjuta ta enda nimel, vaid on kirja tekstis ennast nimetanud kolmandas isikus, *olete kohustatud ilmuma inspektor NN-i juurde...* Direktiivseks verbiks on *kohustama*, mis [---] tähendab 'autoritaarselt, oma staatusest lähtudes kedagi tema tahte vastaselt midagi tegema sundima' [---]. Käsk on esitatud saaja rolli fokuseerivas passiivses vormis: *olete kohustatud ilmuma*. Impersonaaliga kaasnev saatja rolli (kes kohustab) taandamine muudab teksti funktsiooni: kirja saatja verbaalse tegevuse asemel representeerib lause vastuvõtja seisundi. Ametlikkust ja direktiivsust rõhutab *ilmuma*-verb (vrd tavateksti *tulema* vms). Ja ometi ei ole kirja nimetuseks *korraldus*, nagu sellise teksti puhul oleks ootuspärane, vaid *kutse*. Kirjas endas ühtki keelelist viidet kutsumisele ei ole." (172–173.)

Teksti taustaosa analüüsist võib leida nt järgmisi arutlusi.

„Tekstis ei ole ühtegi ratsionaalset ega emotsionaalset põhjendust ega selgitust, miks kirja saaja peaks esitatud soovi täitma. Kogu taustaosa on negatiivse teabega, koosneb ähvardusest ja sanktsioonide loetelust, mis järgneb korralduse täitmata jätmisele. Sarnaselt direktiivse osaga, kus üldisest kamandavast toonist langeb välja üks palvelause (*Palun kaasa võtta isikut tõendav dokument*), on ka taustaosas üks lauseosa, mis pöördub kirja saaja poole ja viitab saaja olukorra arvestamisele (*Kui teil ei ole võimalik määratud ajaks ilmuda*). Viisakusstrateegia seisukohast on seegi lauseosa vastuoluline. Algus kujutab endast viisakat mööndust (*Kui teil ei ole võimalik*), millele ootaks samas stiilis järge, näiteks *Kui teil ei ole võimalik sel ajal tulla, siis palun helistage sellel ja sellel numbril, et leppida kokku teile sobivam aeg*, selle asemel aga rõhutab väljend *määratud ajaks* jällegi saatja võimupositsiooni ja viitab korraldusele. Ka saava käände kasutamine on tõlgendatav pigem oletusena võimalikust hilinemisest kui tulemata jätmisest. Järgneb juba kirja algusosast tuttav kamandamisvormel *olete kohustatud sellest viivitamata teatama*, kus käskija võimupositsiooni rõhutab eriliselt ajamäärus *viivitamata*. Järgnev sanktsioonide loetelu muudab taas kirja saaja ja saatja rollisuhteid. See pole suunatud keeleliselt üldse kirja saajale, vaid viitab referatiivselt ja üldistavalt seadusesätetele, nimetades kirja saajat indefiniitselt *väljakutsutu*-ks või *tema*-ks, kelle suhtluspartneriks ja sanktsioonide rakendajaks pole kirja saatja, vaid eeluurimiskohtunik, kohus või umbisikuline, nimetamata võim (.. *ilmumata jäänud väljakut-*

Tartu Ülikooli raamatukogu

sutu suhtes võib kohaldada sundtoomist või kuulutada ta tagaotsitavaks). Võimu üleolevat ja kodanikke ühtse, individualiseerimata alluvate massina käsitavat suhtumist väljendab ka rinnastav loetelu, kus kirja saajale viitav *väljakutsutu* seletatakse lahti kui *kahtlustatav, süüdistatav, süüdimõistetu, kannatanu või tunnistaja*, järgmises lauses viidatakse talle väljendiga *sundtoomisele allutatud isik* – kuigi kirja alguses on kutsutu identifitseeritud üheselt kui tunnistaja. Sellist võrdsustatud liikmetega loetelu saab tõlgendada vaid nii, et kirja saatjale on täiesti ükskõik, kas ta suhtleb kannatanu või süüdistatavaga." (173–174.)

NÄIDE 48. Ajaleheartiklite kriitiline diskursusanalüüs

Oma analüüsi nimetab Lauristin (2000: 82) katseks „süstematiseerida ühiskondlike muutuste tõlgendamisviise ajakirjanduses", mis „ei kasutanud kaugeltki ära neid võimalusi, mida pakub sotsiaalsete muutuste analüüsiks kriitiline diskursuse analüüs. Ent sellegi üsna algelise meetodiga õnnestus esile tuua, kui vastuolulisena konstrueerib ajakirjandus toimuvate muutuste tähendust. Selgesti vastanduvad muutustele lugejate teadvuses negatiivset konteksti, muutuste vastu protesti kujundavad ja positiivset konteksti, muutustega kaasaminekut toetavad diskursiivsed formatsioonid."

Analüüsitavateks tekstideks olid Postimehe ja Eesti Päevalehe veergudel esitatud hinnangulised väited Eestis toimunud muutuste iseloomu kohta, mida koguti kümne aasta jooksul kahe erineva kuu numbritest. Huvi tunti järgmiste küsimuste vastu: muutuste tematiseerimine (millistena konstrueeritakse, millega seostatakse muutuste tähendust); muutuste asetamine sotsiaalse aja teljele (enne ja nüüd); muutuste käsitluses kujunevad identiteedid (meie-teie-nemad); muutuste käsitlusviisi sõltuvus kõneleja positsioonist (eristati ajakirjaniku, poliitiku, asjatundja ja lugeja positsioone) ja väljaandest; muutuste diskursuse enda muutumine sõltuvalt ajast ja poliitilisest kontekstist. Eristati viit temaatiliselt grupeeritud diskursust, mis põhinevad teatavate kinnismetafooride kasutamisel.

Tartu Ülikooli raamatukogu

1. Majanduslike raskuste diskursus: *Nüüd oleme pilvedest maa peal.*
2. Moraliseeriv allakäigu ja ummiku diskursus: *See pole õige Eesti.*
3. Klassi- ja võimuvõitluse diskursus: *Möödas on see õnnelik aeg, kus kõik olid koos ühes rindes...*
4. Ratsionaalne diskursus üleminekuühiskonna probleemidest ja valikutest.
5. Uute võimaluste ja eduka reformiriigi diskursus.

Igat diskursusetüüpi tutvustatakse tüüpiliste tsitaatide kaudu. Majanduslike raskuste diskursusesse kuuluvat „kartulikoorte repertuaari" iseloomustatakse nt järgmise tsitaadiga.

Alles me kõik kooris lubasime süüa kas või kartulikoori, kui vaid vabaduse saaks. Tänaseks on asi siis nii kaugel, et paljud enam ei mäletagi, millised näevad välja korralikud kartulikoored. (PM lugejakirjast, 1992). (67.)

Uurimuses esitatakse eri diskursuste osakaalu puudutavad andmed aastatel 1990–1999. Näiteks selgus, et moraalse kriisi diskursus, mis oli enne iseseisvust kõige levinum diskursus, tõusis 1999. aastal taas esikohale. Selgus, et diskursuse tüübi valik sõltub kõneleja rollist. Muutuste vaatlemine lootustes pettunud, argimuredest koormatud inimeste vaatevinklist on rohkem omane lugejatele ning asjatundjatele kui poliitikutele või ajakirjanikele. Poliitikuid iseloomustab pigem toimuvate protsesside tasakaalustatum ratsionaalne ja kriitiline analüüs.
(Lauristin 2000.)

Nagu esitatud näidetestki näha, tähendab praktiline diskursusanalüüs pigem analüüsi üldiste põhimõtete loomingulist kombineerimist kui selgelt välja kujunenud analüüsimudeli järgimist. Potter (1997: 147–148) kirjutab: „Suur osa

Tartu Ülikooli raamatukogu

diskursusanalüüsi tegemisest tähendab käsitöölise osavust – pigem sellist oskust, mida on vaja jalgrattaga sõitmiseks või tibude soo kindlakstegemiseks, kui sellist, mida nõuab kokaraamatu retsepti järgi mahedamaitselise kanaroa valmistamine. [---] See teeb selle kirjeldamise ja õppimise keerukaks." Samas arvab Potter, et kuigi on raske öelda, kuidas keegi on jalgrattasõidu selgeks saanud, on siiski kerge märgata, kas inimene oskab rattaga sõita või mitte. Diskursusanalüüsi „rattasõidu" mittevaldamise vormid võivad Antaki, Billigi, Edwardsi ja Potteri (2002) sõnul olla järgmised: (1) analüüsi piirdumine interaktsioonis käsitletavate teemade summeerimisega; (2) analüüsi piirdumine moraalse, poliitilise või isikliku seisukohavõtuga kõneleja ütluste või tekstilõikude suhtes; (3) analüüsi piirdumine tsiteerimisega; (4) diskursuste ja vaimsete konstruktide määratlemine nende endi kaudu, väidete põhjendamata jätmine; (5) analüüsi tulemuste laiendamine kõigile uuritavatega ühte kategooriasse kuuluvatele inimestele; (6) analüüsi piirdumine üldtuntud detailide märkamisega.

Võib nõustuda Flickiga (2006: 326), kes leiab, et diskursusanalüüs võimaldab vestlusanalüüsist paremini analüüsida sotsiaalteadustele iseloomulikke teemasid. Siin ei piirata end vaid keelekasutuse lingvistiliste ja formaalsete aspektidega, vaid keeleanalüüs kombineeritakse teadmusprotsesside ja -konstruktsioonide analüüsiga. Tegemist on võimalusterohke uurimissuunaga, mis näib eriti hästi sobivat loomingulistele uurijatele, keda köidavad interdistsiplinaarsed väljakutsed.

Tartu Ülikooli raamatukogu

5.4. Narratiivne analüüs

Narratiivse lähenemisviisi esindajad usuvad, et inimene on „lugusid pajatav loom", et just narratiivide abil loovad inimesed arusaamu enda kohast maailmas ning just narratiivide kaudu pakub kultuur oma liikmetele identiteedi- ja tegevusmudeleid. Narratiivid võimaldavad uurijale ligipääsu uuritavate kogemuste juba struktureeritud maailmale. Narratiivides visandatakse kõigepealt algsituatsioon („millest kõik algas"), seejärel valitakse kõigi kogemuste suurest hulgast narratiivi seisukohast olulised sündmused ja esitatakse need vastavalt sündmuste arengule („kuidas asjad arenesid") ning lõpuks jõutakse selle arengu tulemuseni, loo lõpuni („mis sellest kõigest välja tuli"). (Vt 3.7.) Üks võimalus selliste andmete saamiseks on kasutada *Fritz Schütze* poolt välja töötatud narratiivset intervjuud, mida on kirjeldatud osas 4.1.7.

Jovchelovitch ja Bauer (2000) on tutvustanud kolme võimalust narratiivse intervjuu analüüsiks. Need on Schütze enda meetod, temaatiline analüüs ja strukturalistlik analüüs.

Schütze järgi läbib narratiivide analüüs kuus etappi. *Esimene etapp* on intervjuu detailne transkribeerimine. *Teisel etapil* eristatakse narratiivsed ja mittenarratiivsed lõigud. Narratiivsed on need tekstiosad, kus viidatakse otseselt sellele, kes mida tegi, millal, kus ja miks midagi tehti. Mittenarratiivsed tekstiosad lähevad sündmustest kaugemale ning väljendavad väärtusi, hinnanguid ja muus vormis üldistatud „elutarkust". Mittenarratiivseid väiteid on kaht liiki: kirjeldavaid ja argumenteerivaid. Kirjeldavates väidetes viidatakse sellele, kuidas sündmusi kogeti ja mis tundeid need tekitasid, mis väärtused ja arvamused nendega seostusid, ning

Tartu Ülikooli raamatukogu

osutatakse sündmuste tavalisusele või erandlikkusele. Argumenteerivates väidetes viidatakse sündmuste õigustatusele ning peegeldatakse neid üldisemate teooriate ja mõistete abil. *Kolmas etapp* hõlmab teksti narratiivsete osade analüüsi, mille käigus selgitatakse sündmuste järgnevus, mida Schütze nimetab trajektooriks. Narratiivide erinevaid osi aitavad ära tunda nn narratiivsed konnektorid, nt sellised väljendid nagu „ja siis" või pausid (Flick 2006: 330). *Neljandal etapil* uuritakse mittenarratiivseid tekstiosi – see on nn teadmusanalüüs. Arvamuste, mõistete ja üldiste teooriate, tavalise ja ebatavalise eristamise jms alusel luuakse uued operatiivsed teooriad. Seejärel võrreldakse neid teooriaid narratiivi elementidega, mis esindavad intervjueeritava arusaama iseendast. *Viiendal etapil* toimub individuaalsete trajektooride omavaheline võrdlemine ja nende rühmade leidmine. See viib *viimase etapini*, kus võrreldakse äärmuslikke juhtumeid, asetatakse individuaalsed trajektoorid oma konteksti ning tuvastatakse sarnasusi. See protsess võimaldab välja selgitada kollektiivseid trajektoore.

Narratiivide *temaatiline analüüs* kujutab endast kvalitatiivset teksti taandamise protseduuri. Kõigepealt parafraseeritakse lõigud summeerivateks lauseteks. Seejärel parafraseeritakse neid edasi väheste võtmesõnade abil. Kumbki taandamine tähendab tähenduse üldistamist ja tihendamist. Praktiliselt on seda mugav teha kolmeveerulises tabelis: esimeses on transkribeeritud tekst, teises esimese taandamise tulemus ja kolmandas võtmesõnad. Parafraasidest võib luua kategooriate süsteemi, mille abil saab vajaduse korral kogu teksti kodeerida. Kõigepealt luuakse kategooriad iga üksiku narratiivse intervjuu põhjal, hiljem aga jõutakse üldise kategooriate süsteemini, mis hõlmab kõiki intervjuusid. Lõpliku kategooriate

Tartu Ülikooli raamatukogu

süsteemi moodustamine nõuab materjali korduvat ülevaatamist. Kategooriate süsteem aitab jõuda intervjuude tõlgendamiseni ning intervjueeritavatele ja intervjueerijale oluliste struktuuride ühtesulamiseni. Hiljem võidakse soovi korral jätkata klassikalise kvantitatiivse sisuanalüüsiga, mis võimaldab välja selgitada kategooriate esinemissageduse.

Strukturalistliku analüüsi puhul keskendutakse narratiivide vormilistele elementidele. Analüüsil kasutatakse kahemõõtmelist süsteemi: ühe dimensiooni moodustab võimalike lugude repertuaar, mille hulgast antud lugu on valitud, teine dimensioon puudutab narratiivsete elementide korraldust. Esimene, *paradigmaatiline* dimensioon hõlmab kõiki võimalikke elemente, mis lugudes esinevad: sündmusi, peategelasi, kõrvaltegelasi, olukordi, algusi, lõppe, kriise, moraalseid kokkuvõtteid. Teises, *süntagmaatilises* dimensioonis kajastub nende elementide järjestus, mida võib eri narratiivides võrrelda ja suhestada kontekstiandmetega. Narratiivide analüüs tähendab alati loo kronoloogiliste ja mittekronoloogiliste aspektide analüüsi. Narratiivid on sündmuste või episoodide järgnevused, millesse kuuluvad tegutsejad, tegevused, kontekstid ja kohad. Sündmustest ja episoodidest jutustamine näitab loo kronoloogilist korraldust, mis võimaldab tõlgendada jutustajate ajakasutust. Narratiivi mittekronoloogilised aspektid juhatavad meid aga sündmuste seletuste või põhjusteni, narratiivis kasutatud materjali valiku kriteeriumideni, looga seotud väärtuste ja hinnanguteni. Loo mõistmine tähendab tabada mitte üksnes sündmuste kirjeldust, vaid ka suhete ja tähenduste võrgustikku, mis struktureerivad narratiivi kui tervikut. Episoodid ühendatakse sidusaks ja tähendusrikkaks looks süžee abil. Seepärast on narratiivide analüüsis oluline tähelepanu pöörata ka süžeele.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Schütze meetodit on edasi arendanud *Wolfram Fischer-Rosenthal* ja *Gabriele Rosenthal* ning hiljem omakorda *Tom Wengraf* ja *Prue Chamberlayne.* Seda edasiarendust on nimetatud *biograafilise narratiivi tõlgendamise meetodiks* (Jones 2002). Selles analüüsi vormis eristatakse „elatud elu" (kronoloogiline sündmuste kett jutustuses) ja „jutustatud lugu" (temaatiline järjestus jutustuses) ning analüüsitakse neid eraldi. See on meetod, mis võimaldab ligi pääseda mitte üksnes eluloole, vaid ka elu ajaloole (vt 3.7.). Flick (2006: 332) kirjeldab Rosenthali ja Fischer-Rosenthali analüüsi järgmiste etappide kaudu: (1) biograafiliste andmete analüüs, (2) temaatilise välja analüüs (jutustatud eluloo rekonstrueerimine), (3) elu ajaloo rekonstrueerimine, (4) tekstisegmentide mikroanalüüs, (5) elu ajaloo ja jutustatud eluloo võrdlemine. (Flick 2006: 332.)

Temaatilise välja all mõeldakse kõigi nende sündmuste ja olukordade summat, mida on koos teemadega esitatud ning mis moodustavad tausta või horisondi, millel teema keskse fookusena eristub. Temaatiline väli on ühtaegu holistlik ja organiseeritud. (Jones 2002.)

Eluloo all mõeldakse indiviidi jutustust oma elust. Kui sellist isiklikku lugu toetatakse väliste allikatega, muutub see kinnitust leidnud lugu elu ajalooks. Selline triangulatsioon ei ole kõigi biograafiliste meetodite fookuses. Aga kuna elulugu ja elu ajalugu käivad alati käsikäes, on pidevalt dialektiliselt seotud ja toodavad teineteist, usuvad selle analüüsiviisi pooldajad, et uurijatel tuleb alati rekonstrueerida need mõlemad olenemata sellest, kas nende peamine huvifookus on elu ajalugu või elulugu. Selleks kõrvutatakse biograafilisi andmeid ja teemasid teksti sügavuti mineva analüüsiga, milles uuritakse kõhklusi, kordusi, vastureakivusi ja pause. Kui uurija on

Tartu Ülikooli raamatukogu

jõudnud oletuseni, millist infot annab elatud elu jutustatud loo mõistmiseks, konstrueerib ta nende põhjal juhtumi. Juhtumi struktuur peaks võimaldama tõlgendada rohkem kui üht juhtumit narratiivis. (Jones 2002.)

Rosenthal ja Fischer-Rosenthal on rakendanud oma meetodit paljudes uurimustes, kus nad tundsid huvi inimeste biograafiliste kogemuste vastu teatud ajalooperioodidel, nt Teise maailmasõja ajal ja pärast seda (Flick 2006: 333).

Narratiivne analüüs on väärtuslik tööriist uurimaks biograafilisi protsesse ja seda, kuidas inimesed lugudes maailma ja iseennast mõtestavad. Kui rääkida puudustest, siis on Flick (2006: 334) arvanud, et Schützele toetuvad analüüsid kalduvad ülehindama narratiive kui võimalust saada ligipääs reaalsusele ja faktilistele sündmustele, jättes samal ajal piisava tähelepanuta esituse konteksti mõju jutustusele. Samuti ei võimalda analüüsi töömahukus tavaliselt minna kaugemale mõne üksikjuhtumi analüüsist, mistõttu pole ka jõutud üldisema biograafiliste protsesside teooriani, mida algselt taotleti.

5.5. Arvutite abi kvalitatiivsete andmete analüüsimisel

Arvuti muutumine sotsiaalteadlaste igapäevaseks töövahendiks pole jätnud puudutamata ka kvalitatiivsete andmete analüüsi. On loodud mitmesugust kvalitatiivsete andmete analüüsi hõlbustavat tarkvara, mille tähistamiseks kasutatakse lühendeid CAQDAS (*computer-aided qualitative data analysis software*) või QDA (*qualitative data analysis*) (Flick 2006: 343).

Uued tehnoloogilised võimalused on tekitanud uurija-

Tartu Ülikooli raamatukogu

tes nii lootusi kui ka hirme. Vahel on lootused ülepaisutatud, sest QDA programmid ei tee ise kvalitatiivset analüüsi, nii nagu statistilise andmetöötluse programm SPSS võib teha statistilisi operatsioone. QDA programmid sarnanevad rohkem tekstitöötlusprogrammidega, mis ei kirjuta ise teksti, aga teevad teksti kirjutamise mõnevõrra kergemaks. On ka neid uurijaid, kes kardavad, et arvutid võivad ebasoovitavalt muuta või moonutada kvalitatiivsete uuringute praktikat. (Flick 2006: 343.)

Ehkki QDA tarkvara suudab uurijat abistada vähem kui statistilise andmetöötluse programmid, on see kvalitatiivsete andmete töötlust siiski mitmeti kergendanud. Seale (2000: 155–161) näeb QDA programmide eeliseid järgnevas.

1. Andmetöötlus muutub *kiiremaks.* See kehtib iseäranis siis, kui uurijal on arvutis suur hulk kvalitatiivseid andmeid, mida soovitakse kategooriateks jagada või kodeerida. See aitab säästa aega ja pingutusi, mis kuluvad igavale tehnilisele tööle, ning teha end vabamaks loomingulisemate ülesannete jaoks. Flick (2006: 345) täpsustab, et arvesse tuleks võtta ka seda aega, mis kulub sobiva programmi valikule, installeerimisele ja kasutama õppimisele (või isegi arvutiga tutvumisele). Seega kehtib ajavõit pikemas perspektiivis suuremate projektide ja andmestike puhul.
2. Uurijal on kergem näidata, et tema analüüs toetub *rangete reeglite* järgimisele. See tõstab lugejate usaldust uurimuse suhtes. Programmid hõlbustavad elementide loendamist ja hälbivate juhtumite leidmist. QDA programmid teevad kergemaks kvalitatiivse ja kvantitatiivse uurimisstrateegia kombineerimise.

Tartu Ülikooli raamatukogu

3. Hõlbustub *meeskonnatöö,* sh järjekindla kodeerimisskeemi leidmine. QDA tarkvara aitab uurimisrühma kuuluvatel uurijatel kontrollida, kas nad on tõlgendanud sarnaseid tekstiosi samal viisil.
4. Kergem on teha *väljavõtuotsuseid.* Kui projektis kasutatakse järk-järgulist valimi moodustamise meetodit, aitavad QDA programmid kontrollida, milliste infoandjatega uurijad on juba rääkinud. QDA programmid aitavad teha väljavõtuotsuseid ka teooria loomise protsessis.

QDA programmide puudustest rääkides toob Seale (2000: 161–165) kõigepealt välja kahtluse, et kas need ikka võimaldavad enamat sellest, mida saab teha ka tavaliste tekstitöötlusprogrammidega. Ta jõuab järeldusele, et tekstitöötlusprogrammid pakuvad tõepoolest paljusid samu võimalusi, kuid QDA programmide abil saab kõiki vajalikke protseduure teha märgatavalt kiiremini. Flick (2006: 345) nimetab Kellele toetudes siiski mitmeid protseduure, mida võimaldavad ainult QDA programmid, aga mitte tekstitöötlusprogrammid (kusjuures viit viimast vaid täiuslikumad QDA tarkvarapaketid):

- saab kasutada indekssõnu ja tekstilõigu „aadressi" sisaldavaid viitasid indekseeritud tekstiosade leidmiseks;
- hüperlinkide abil saab luua elektroonilisi ristviiteid, mida saab kasutada seotud tekstilõikude vahel liikumiseks;
- saab salvestada uurija kommentaare ning seostada neid indekssõnade ja tekstilõikudega;
- saab leida seoseid indekssõnade vahel;

Tartu Ülikooli raamatukogu

- saab kasutada tekstiotsingut piiravaid filtreid;
- saab leida omavahel teatud formaalsetes suhetes olevaid tekstilõike (nt selliseid, mis asuvad üksteisest teatud maksimaalsel kaugusel);
- saab täpsustada andmebaasi kvantitatiivseid atribuute.

Paremad QDA programmid annavad võimaluse ka andmete esitamiseks graafiliste kaartidena, mida saab üle kanda tekstitöötlusprogrammi. Osa QDA tarkvara võimaldab ka audiovisuaalse materjali – fotode, filmide jne – säilitamist ja töötlemist, mida tekstitöötlusprogrammid kindlasti ei suuda. (Flick 2006: 344, 345.)

QDA tarkvara teine puudus seondub uurijate murega, et programmide kasutamine muudab arusaama kvalitatiivsest analüüsist ülemäära kitsaks. Arvutiprogrammid toetavad teatud tüüpi analüütilist loogikat, mis ei ole kooskõlas kvalitatiivsete uurimuste põhimõtetega. Erinevad programmid sobivad erinevat laadi analüüsideks. Seale (2000: 163) usub, et üldiselt toetavad QDA programmid paremini kodeerimisel põhinevaid protseduure. Seevastu diskursusanalüütikud ja semiootikud, kes soovivad jõuda ütluste sügava tähenduseni, leiavad sellisest tarkvarast märksa vähem abi, võib-olla vaid mõningate ettevalmistavate protseduuride puhul. Suurem osa programme ei paku abi ka narratiivide formaalse struktuuri leidmisel, kuid Seale (2000: 163–164) sõnul on ühest programmist – ETHNOst – siin siiski kasu. Kolmas QDA programmide nõrkus puudutab sobimatust väikeste andmestike töötluseks. Kui vestlusanalüütik uurib põhjalikult 10-sekundilist kõnekatket või diskursusanalüütik keskendub ühele tekstilõigule, pole neil mingit mõtet QDA programmi abi kasutada.

Tartu Ülikooli raamatukogu

QDA tarkvara hõlmab paljusid erinevaid võimalusi pakkuvaid programme. Head ülevaadet erinevatest programmidest koos rohke lisamaterjaliga pakub võrguprojekt CAQDAS (CAQDAS Networking Project), kus muu hulgas leidub Lewinsi ja Silveri (2006) järgmiste programmide võimaluste põhjalik võrdlus: ATLAS.ti V5, HyperRESEARCH V2.06, MAXqda V2, NVivo 2, NVivo 7, QDA Miner 1.3, Qualrus, Transana 2. Seale (2000: 166–168) tutvustab programme ETNOGRAPH ja NUD·IST. Luoma, Karjalainen ja Reinikainen (2006) annavad ülevaate programmist QSR NVivo 7 (mis kujutab endast varasema NUD·ISTi edasiarendust). Kuna kogu aeg tuleb juurde uusi programme ja versioonivärskendusi, tasub alati otsida kõige uuemaid ülevaateid. Programmi valikul tuleks arvestada ka seda, et programmid ei pruugi ühilduda, s.t ühest programmist ei saa andmeid alati teise üle kanda.

Mõned näited eri laadi QDA programmidest on toonud Luoma, Karjalainen ja Reinikainen (2006: 426–427). Kvalitatiivsete andmete analüüsil saab kasutada kolme tüüpi programme: (1) tekstitöötlusprogramme (nt MS Word, WordPerfect), (2) eriprogramme nt digitaalse videomaterjali analüüsiks (nt TRANSANA), mõistekaartide koostamiseks ja analüüsiks ning kvalitatiivseks võrdlevaks analüüsiks ja sündmuse struktuuri analüüsiks (nt Inspiration, Decision, Explorer, QCA ja fs/QCA, TOSMANA, ESA ja Ethno) ja (3) üldprogramme, mis sobivad kõigiks kvalitatiivseteks uuringuteks (ATLAS.ti, MAXqda (endine WinMAX), N4Classic, N6, NVivo ja EZText (tasuta programm). Programmidel on ka demonstratsiooniversioone, mida saab alla laadida ja katsetada.

Flick (2006: 354) on kokkuvõtvalt nentinud, et QDA

Tartu Ülikooli raamatukogu

programmide kasutamine on teinud kvalitatiivse analüüsi selgemaks ja läbipaistvamaks. Osa autoreid seostab seda ka valiidsuse suurenemisega. Programmid hõlbustavad kodeerimist, tekstiosade seostamist ja tulemuste esitamist. Need toetavad ka tekstiliste ja visuaalsete andmete seostamist. Kõige paremini sobivad andmetöötlusprogrammid kokku põhistatud teooria loomist taotleva uuringuga, kus kasutatakse teoreetilist kodeerimist ja materjalist kategooriate tuletamist. Samas ei tohiks unustada, et QDA on vaid vahend, mis soodustab analüüsi ja tõlgendust. Kui mõnes artiklis on ainus selgitus kvalitatiivsete andmete analüüsi kohta, et kasutati nt Atlas.ti programmi, jääb mulje, et tarkvara rolli on vääralt mõistetud. Programmi ei tohi segamini ajada meetodiga.

Tartu Ülikooli raamatukogu

6. KVALITATIIVSE UURIMUSE KVALITEEDI HINDAMINE

Selle üle, kuidas kvalitatiivset uurimust hinnata ja milliseid hinnangukriteeriume kasutada, on palju vaieldud. Kas kvalitatiivset uurimust tuleks hinnata samade kriteeriumide järgi nagu kvantitatiivset uurimust? Kas üldse ongi mingeid üldtunnustatud kriteeriume või strateegiaid, mis aitaksid kvalitatiivsele uurimusele ja selle tulemustele hinnangut anda? Kas uurimus saab vastata valiidsuse ja reliaabluse nõuetele ka siis, kui valiidsust ja reliaablust ei hinnata traditsioonilisel viisil? (Flick 2006: 367.)

Osa autoreid leiab, et ka kvalitatiivset uurimust saab hinnata selliste positivistlikust uurimistraditsioonist pärit mõistete abil nagu valiidsus ja reliaablus, teised on aga arvamusel, et kvalitatiivse uurimuse hindamiseks on vaja teisi, ainult kvalitatiivsele uurimusele sobivaid hinnangukriteeriume. Kolmandad (nt Lather, Richardson jt) lähevad veelgi kaugemale, väites postmodernistlike ja poststrukturalistlike teooriate mõjutusel, et kuna kõik tähendused on sotsiaalsed konstruktsioonid ja igat ilmingut saab vaadata paljudest vaatenurkadest, siis saabki rääkida vaid „iroonilisest valiidsusest" (Cho & Trent 2006: 324). On kasutatud ka teisi uusi mõisteid nagu „transgressiivne valiidsus", „meelas valiidsus" jms, milles peegelduvad kvalitatiivsete uurijate raskused jõuda uurimuste üldtunnustatud kvaliteedikriteeriumideni (Seale 1999: 467).

Tartu Ülikooli raamatukogu

Valiidsus ja reliaablus kvalitatiivses uurimuses

Valiidsus tähendab traditsioonilise arusaama järgi, et uurimuses on mõõdetud just seda, mida kavatseti mõõta, ja uurimistulemused on tõesed. „Valiidsus on teine sõna tõe jaoks," kirjutab Silverman (2000: 175). *Reliaablus* seevastu tähendab korratavust – seda, et samades tingimustes ja sarnaste osalejatega uuring viiks eelnevaga samasuguste tulemusteni; et uurimistulemused ei sõltu ajast ja uurijast.

Ehkki sõnal valiidsus ei ole kvalitatiivsetes uurimustes samu tähendusvarjundeid mis kvantitatiivses uurimuses, taotletakse valiidsust ka neis. Seda tehakse veendumaks, et uurimistulemused on õiged nii uurija, osalise kui ka lugeja vaatenurgast. (Creswell 2003: 195–196.) Valiidsuse küsimus kvalitatiivses uuringus võiks Flicki (2006: 371) arvates kõlada nii: „Kas uurija näeb seda, mida ta arvab end nägevat?"

Creswelli (2003: 196–197) järgi kasutatakse kvalitatiivsetes uuringutes valiidsuse tagamiseks peamiselt järgmist kaheksat strateegiat.

1. Erinevatest allikatest pärineva info *triangulatsiooni.* Selle mõistega tähistatakse erinevate meetodite, uurimisrühmade, kohalike ja ajaliste tingimuste ning teoreetiliste vaatenurkade kombineerimist ilmingu uurimisel. Eristatakse nelja tüüpi triangulatsiooni. *Andmete triangulatsioon* tähendab erinevatest allikatest ja erinevate meetoditega saadud andmete kasutamist. Ilminguid soovitatakse uurida erinevatel kuupäevadel ja kohtades ning erinevate isikute kaudu. Teine tüüp on *uurijatriangulatsioon.* See tähendab erinevate vaatlejate või intervjueerijate kasutamist, et avastada või mini-

Tartu Ülikooli raamatukogu

meerida vigu, mis tulenevad uurija isikust. Kolmas tüüp on *teooriatriangulatsioon.* See tähendab, et andmetele lähenetakse erinevatest vaatenurkadest ja erinevate hüpoteeside abil. Neljas tüüp on *metodoloogiline triangulatsioon.* Sellel on omakorda kaks alatüüpi: meetodisisene ja meetoditevaheline triangulatsioon. Esimese strateegia näiteks võib olla erinevate skaalade kasutamine mingi väite mõõtmiseks küsimustikus, teise näiteks aga küsimustiku kombineerimine poolstruktureeritud intervjuuga. (Creswell 2003: 196; Flick 2006: 389–390.)

2. Uurimuse tulemuste ja vahetulemuste tutvustamine uuritavatele, et nood saaksid veenduda, kas nende vaateid on õigesti edasi antud (*member-checking*).
3. Tulemustest *rikka, tiheda kirjelduse* (vt 1.1., 3.3.) pakkumine. See peab edastama lugejatele põhjaliku teabe uuritava olukorra kohta.
4. Uurija poolt uuringusse kaasa toodud arusaamade uurimine ja küsimine, kuidas on need võinud uurimuse tulemusi mõjutada. Selline eneserefleksioon loob avameelse ja ausa narratiivi, mis tekitab lugejates vastukaja.
5. Ka *negatiivse* ja *vasturääkiva* teabe esitamine. Kuna tegelik elu koosneb erinevatest vaatenurkadest, mis omavahel alati ei haaku, teeb vasturääkiva teabe lisamine uurimuse lugejate silmis usutavamaks.
6. *Pikaajaline* viibimine uurimisväljal. See aitab uurijal saavutada uuritavate ilmingute sügavamat mõistmist ning võimaldab lisada uurimusele kohti ja inimesi puudutavaid detaile, mis suurendab uurimuse usutavust.
7. Koostöö *teiste uurijatega* oma järelduste kontrollimi-

Tartu Ülikooli raamatukogu

seks. Teine, neutraalne uurija esitab kvalitatiivse uuringu kohta küsimusi, mis aitab eemalduda ainult ühest, põhiuurija esindatud vaatenurgast.

8. *Välisaudiitori* kasutamine kogu projekti ülevaatamiseks. Retsensent, kes erineb teisest uurijast selle poolest, et ta ei ole uurija ega projektiga tuttav, annab hinnangu kogu projektile. Audiitori tegevust võib võrrelda finantsaudiitori tegevusega. Ta esitab nt järgmisi küsimusi. Kas järeldusel põhinevad andmetel? (Kas väljavõtt on sobiv? Kas andmeid on korralikult analüüsitud?) Kas järeldused on loogilised? (Kas analüütilisi strateegiaid on rakendatud õigesti? Kas on kaalutud alternatiivseid seletusi?) Kas kategooriate struktuur on sobiv? Milliseid strateegiaid kasutati usutavuse suurendamiseks (teised lugejad, tagasiside uuritavatelt, kaaslastepoolne revideerimine, piisav aeg uurimisväljal)? (Creswell 2003: 196; Flick 2006: 377.)

Flick (2006: 372) on rõhutanud vajadust uurida valiidsuse hindamisel *intervjueerimissituatsiooni*. Iga intervjuu puhul tuleks uurijal endalt küsida, kas sellest õnnestus saada ehtsaid andmeid. Biograafilise uuringu raamistikus peaks nt püüdma vastata küsimusele, kas vastaja esitus on üldse narratiiv või mitte – kas see on esitus, mida ei mõjuta uurija sekkumine. Intervjuuandmete valiidsuse hindamiseks, eriti biograafiliste eneseesitluste puhul, tuleks intervjuus esitatud väidete hindamisel arvestada järgimist: (a) kas öeldu sisu on õige; (b) kas öeldu on sotsiaalselt sobiv; (c) kas öeldu on siiras eneseesitluse mõttes. Oluline on leida vastus küsimusele, kas intervjueeritavatel on põhjust teadlikult või ebateadlikult konstrueerida teatud (nt moonutatud) versiooni oma koge-

Tartu Ülikooli raamatukogu

mustest, mis ei vasta nende tegelikele vaadetele või vastab neile ainult piiratud ulatuses. Samuti tuleks hinnata, kuivõrd on uurijal õnnestunud intervjueeritavat kaasa haarata.

Etnograafilises uurimisprotsessis soovitatakse valiidsuse tagamiseks järgmist. (1) Uurija peab vältima uurimisväljal rääkimist, vaid pigem võimalikult palju kuulama; (2) ta peab tegema võimalikult täpseid märkmeid; (3) ta peab varakult alustama kirjutamist, mis (4) võimaldaks märkmete ja raportite lugejatel näha iseennast. See tähendab piisava hulga andmete pakkumist lugejatele, et nood saaksid teha omi järeldusi ja jälgida uurija omi. Uurimisaruanne peab olema võimalikult (5) terviklik ja (6) avameelne. Oma leidudele peab uurija otsima kinnitust uurimisväljalt või oma kolleegidelt. Esitustes peaks taotlema (8) erinevate aspektide tasakaalu ja (9) täpsust kirjutamisel. (Flick 2006: 374.)

Reliaablus on kvalitatiivse uurimuse kriteeriumina tähtis vaid selle teooria taustal, millele uuringus toetuti. Uurijad kasutavad andmete ja tõlgenduste reliaabluse suurendamiseks erinevaid viise. Etnograafilises uuringus on nt otsustava tähtsusega salvestiste ja dokumenteerivate andmete kvaliteet. Reliaabluse hindamise lähtekohaks on välimärkmed, mille abil uurijad dokumenteerivad oma vaatlusi. Märkmete standardiseerimine suurendab reliaablust. Sama eesmärki täidab transkribeerimisreeglite järgimine. Intervjuu- ja vaatlusandmete reliaablust saab tõsta intervjuu- ja vaatlustreeninguga ning nende tulemuste regulaarse hindamisega. Kasulik on ka pidev mõttevahetus tõlgendusprotseduuride ja -meetodite üle. (Flick 2006: 369–370.)

Kogu uurimisprotsessi reliaablus on seda suurem, mida detailsemalt see on dokumenteeritud. Andmete saamisest

Tartu Ülikooli raamatukogu

peaks andma selge ülevaate, mis võimaldab kontrollida, kus on tegemist uuritavate väidete ja kus uurija tõlgendusega. Uurijate väljaõppe ja andmete ülekontrollimisega tuleks suurendada erinevate intervjueerijate või vaatlejate saadud andmete võrreldavust. (Flick 2006: 370–371.)

Alternatiivsed kvaliteedikriteeriumid

Alates 1980. aastate keskpaigast on hakatud välja pakkuma mitmesuguseid alternatiivseid kriteeriume kvalitatiivse uurimuse kvaliteedi hindamiseks, mis asendaksid traditsioonilised valiidsuse ja reliaabluse mõisted (Flick 2006: 376). Osa uurijaid eelistab kvalitatiivse uuringu puhul valiidsuse ja reliaabluse asemel rääkida *usutavusest* (*credibility*), *ülekantavusest* (*transferability*), *usaldatavusest* (*dependability*), *tõendatavusest* (*confirmability*) ja ehtsusest (*authenticity*). Siin antakse neist kriteeriumidest lühiülevaade Mertensi ja McLaughlini (2004: 104–108) vahendusel.

Usutavuses nähakse kvalitatiivsetele uurimustele sobivat vastet kvantitatiivsete uurimuste *sisemisele valiidsusele* (mis näitab, et sõltumatud muutujad tõepoolest mõjutavad sõltuvaid muutujaid, ja mis kujutab endast eksperimendisisest põhjendamisviisi). Usutavust kontrollides küsitakse, kas uurija on portreteerinud uuritavate vaatenurka õigesti ega ole seda moonutanud. Lugejate veenmiseks uurimuse usutavuses on palju võimalusi. Lugejaid peaks veenma, et (1) uurija tegevus uuritavas keskkonnas oli pikaajaline ja põhjalik; (2) et vaatlus oli piisavalt järjekindel, (3) et tehti koostööd teise, neutraalse uurijaga, kes püüab vaidlustada uurija tulemusi, järeldusi, analüüsiviise ja hüpoteese; (4) et on püütud avastada ka hüpoteesiga

Tartu Ülikooli raamatukogu

mittesobivaid juhtumeid; (5) et on püütud teadvustada oma uskumusi ja seda, kuidas need on võinud uurimisprotsessi mõjutada; (6) et uuritavad on andnud oma hinnangu andmestikule ja selle analüüsile (nt võib uuritav öelda, kas järeldus, mille uurija temaga tehtud intervjuu põhjal on teinud, on õige), (7) et on kasutatud *triangulatsiooni*.

Ülekantavuses on nähtud vastet kvantitatiivsete uurimuste *välisele valiidsusele* (mil määral võib tulemusi üldistada teistele olukordadele). Ülekantavusest saab rääkida siis, kui ühes kontekstis saadud uurimistulemus on rakendatav ka teises kontekstis. Ülekantavuse üle ei suuda otsustada mitte niivõrd algse uurimuse autor, kuivõrd see isik, kes proovib uurimistulemusi rakendada kusagil mujal. Lugeja tajub uurimistulemuste ülekantavust siis, kui uuritav olukord ja olukord, milles asub tema ise, näivad talle sarnased. Et lugejad ning tulemuste rakendajad saaksid sellise sarnasuse üle otsustada, peab uurija pakkuma uuritava olukorra väga detailset kirjeldust. Hoolikat ja üksikasjalikku aja, koha, konteksti ja kultuuri kirjeldust tuntakse tiheda kirjelduse (*thick description*) nime all (vt 1.1., 3.3.). Juhtumeid uurides peaks kasutama erinevaid juhtumeid.

Usaldatavus on sarnane positivistliku uurimuse *reliaablusega* (tulemuste sõltumatus ajast). Konstruktivistlikus paradigmas tehtud uurimustes peetakse muutusi ootuspäraseks, kuid neid peab olema võimalik jälgida ja läbipaistvalt kontrollida. Usaldatavuse üle otsustamiseks tuleb detailselt kirjeldada uurimuse kõiki etappe.

Tõendatavus vastab kvantitatiivse uuringu *objektiivsusele* (mis näitab, et uurija mõju uurimistulemustele on viidud miinimumini). Tõendatavus tähendab, et uurimuse andmed ja nende tõlgendamine ei ole uurija ettekujutuse vili.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Selleks peab kirjeldama andmete saamise allikaid ning andmete analüüsi loogikat. Teine, neutraalne uurija võib tutvuda vaatlusmärkmetega, intervjuuprotokollidega ning otsustada, kas neist tehtud järeldused on õiged.

Ehtsus tähendab, et uurimus annab ülevaate kõigist uuritavate vaatenurkadest, väärtustest ja uskumustest. Ehtsuse üle otsustamisel tuleks vastata küsimusele: "Kas uurija on uuritavate vaatenurkade esitamisel erapooletu?"

Kuna ka nende alternatiivsete kriteeriumide sisu avamiseks kasutatakse traditsioonilisi valiidsuse, reliaabluse ja objektiivsuse mõisteid, siis on selge, et katsed kvalitatiivse uuringu kriteeriume reformida pole tegelikult uute lahendusteni viinud. Sellele vaatamata on küsimus, kuidas hinnata kvalitatiivse uuringu kvaliteeti, väga oluline. Esiteks vajavad sellele vastust uurijad, kes tahavad kontrollida ja kindlustada oma uurimisprotsessi ja tulemusi. Teiseks ootavad küsimuse lahendust kvalitatiivsete uuringute tarbijad, nt publikatsioonide lugejad ja uuringuid toetavad fondid, kes tahavad uuringutes esitatut hinnata. See teave on vajalik ka uurimiskavade ja eelretsenseeritavatesse ajakirjadesse esitatud artiklite hindamisel. (Flick 2006: 380.) Otsingud kvalitatiivsete uurimuste jaoks sobivate hinnangukriteeriumide üle jätkuvad. Uuemate lahenduste hulka kuulub Cho ja Trenti (2006) katse ühendada erinevad kriteeriumid holistliku, avatud või eklektilise valiidsuse mõistesse.

Tartu Ülikooli raamatukogu

7. KVALITATIIVSE UURIMUSE KIRJUTAMINE

Kirjutamise roll on kvalitatiivses uurimuses tähtsam kui traditsioonilises teooriapõhises uurimuses. Hirsjärvi, Remese ja Sajavaara (2005: 243) sõnul ei tähenda kirjutamine vaid tulemuste esitamist lugejale, vaid kirjutades analüüsib uurija oma uurimismaterjali, lihvib pidevalt oma teoreetilist vaatenurka, täpsustab oma käsitust, liigub suuremate üldistuste suunas ja töötab välja selgitavaid mudeleid. Kirjutades ja ülekirjutades (eksides ja end korrigeerides) suurendab ta oma uurimuse usaldusväärsust. Kirjutamisel on seega kvalitatiivses uurimuses keskne osa.

Kirjutamine on tähtis kvalitatiivse uuringu kõigis etappides. Sageli rõhutatakse hoolsalt peetud uurimispäeviku ja välimärkmete tähtsust. Kogu uurimisprotsessi vältel tuleks üles kirjutada nii andmestikust kui loetud kirjandusest inspireeritud mõtteid ja tähelepanekuid, tõlgendusvõimalusi, küsimusi ja leide, aga ka tundmusi. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 244.)

Kvalitatiivse uurimuse iseloomustamiseks kasutatakse sageli loo mõistega seotud metafoore. Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara (2005: 243) nimetavad kvalitatiivset uurimust looks otsingutest. Nad leiavad, et Alasuutari termin *süžeeliselt arenev jutustus* väljendab kvalitatiivse uurimuse kirjalikku väljendusvormi täpsemini kui traditsioonilise uurimisaruande mõiste. Silvermani (2000: 242) arvates võib selline jutustus esineda vähemalt kolmel kujul: hüpoteesiloona, ana-

Tartu Ülikooli raamatukogu

lüütilise loona ja detektiivromaanina.

Hüpoteesilugu

See on selline uurimistulemuste esitamise vorm, mida nõuavad paljud ajakirjad. Selle mudeli puhul võetakse eeskuju kvantitatiivsetest uuringutest ja ehitatakse lugu üles kolmele osale.

1. Hüpoteeside teatamine.
2. Hüpoteeside kontrollimine.
3. Arutelu tulemuste tähtsuse üle.

Selline kirjutusmudel ei pruugi kvalitatiivse uurimuse jaoks sobida kahel põhjusel. Esiteks lähtuvad kvalitatiivsed uurijad sageli induktiivsest mõtteloogikast ning arendavad ja kontrollivad hüpoteese andmeanalüüsi käigus. Sel juhul pole neil võimalik eelnevalt hüpoteese püstitada. Teiseks tekitab hüpoteesilugu isegi kvantitatiivsetes uurimustes kahtlusi seepärast, et see ei esinda uurimistöö „tegelikku" loogikat, vaid pigem rekonstrueeritud loogikat, mis on tuletatud teatud muutujatevahelisest seosest. (Silverman 2000: 242.)

Analüütiline lugu

Hüpoteesilugu nõuab tavaliselt umbisikulist kõneviisi („oletati, et ..."), mida on raske kirjutada ja lugeda. Analüütilise loo keelekasutus sarnaneb rohkem vestluse kõnepruugile. Et sellist lugu kirjutada, tuleb otsustada, milline on loo põhisisu. Selleks tasub esitada endale järgmisi küsimusi. Millised on võtmemõisted, mida ma selles uurimuses kasutan? Kuidas

Tartu Ülikooli raamatukogu

uurimistulemused ja käsitletavad teemad nende mõistetega seostuvad? Mis on minu uurimisprobleem ja milline kirjandus seda käsitleb? Selle asemel et loota, et lugeja loo põhisisu lõpuks ise ära mõistatab, tasub kõige tähtsamad seigad kohe alguses ära öelda. See aitab lugejal uurimust paremini mõista. (Silverman 2000: 242–243.) Straussi ja Corbini (vahendanud Flick 2006: 399) arvates sobib analüütiline lugu hästi teooria esitamiseks.

Detektiivromaan

Alasuutari on tutvustanud sellist kirjutamisviisi, kus alustatakse mõistatustele osutamisega ning tuletatakse neist järkjärgult küsimusi ja vastuseid. Kohe uurimuse alguses võidakse esitada empiirilisi näiteid, mille üle arutledes jõutakse küsimusteni. Lugeja haaratakse materjali tõlgendamisse ja tulemustest üldisemate järelduste tegemisse kaasa. Alasuutari (vahendanud Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 244) võtab selle esitlusviisi kokku järgmiselt: „Lugeja juhatatakse mööda suunavaid niite ja nende sõlmkohti vähehaaval selgitava lahenduseni. Laiemad seosed ja teoreetilised pildid tõstetakse alles lõpupoole esile, sedavõrd kui need on analüüsi edenedes „avastatud" ning lugejale teatavaks tehtud." Silvermani (2000: 243) arvates on andmeanalüüsi alustamisel detektiivloo stiilis vähemalt kaks eelist. Esiteks on see hea viis lugeja tähelepanu köitmiseks – nad loevad uurimust samasuguse põnevusega nagu detektiivromaani lugejad, kes tahavad teada, „kes seda tegi". Teiseks peegeldab loo selline ülesehitus paremini induktiivset loogikat, mis iseloomustab suuremat osa kvalitatiivsetest uurimustest. Sellise vormi valikul tuleb aga arvestada, et see nõuab suurt meisterlikkust. Kui kirjutaja

Tartu Ülikooli raamatukogu

pole piisavalt osav, on tal kerge lugejate tähelepanu kaotada.

Van Maanen on etnograafiliste uurimuste kontekstis kirjutanud realistlikust, pihtimuslikust ja impressionistlikust loost, mis sobivad aga Flicki (2006: 400) arvates ka teiste kvalitatiivse uuringu vormide jaoks.

Realistlik lugu

Realistlikul lool on neli olulist tunnust. Esimene on autori enda puudumine tekstist: vaatlustulemustest räägitakse kui faktidest või dokumenteeritakse neid intervjuude tsitaatide abil. Tõlgendusi ei esitata subjektiivsetena. Teiseks rõhutatakse kirjutises uuritava olukorra tüüpilisi vorme. Sel eesmärgil esitatakse ja analüüsitakse rohkelt detaile. Kolmandaks esitatakse uuritavate või intervjueeritavate vaatenurki ja näidatakse, kuidas nad oma elu kogevad (nt mida tähendab tervis intervjueeritavate jaoks). Neljandaks püütakse esituses luua muljet „tõlgenduslikust kõikvõimsusest" (*interpretative omnipotence*). Tõlgenduses ei piirduta subjektiivsete vaatenurkadega, vaid minnakse neist kaugemale, pakkudes erinevaid ja kaugeleulatuvaid tõlgendusi. (Flick 2006: 400.)

Pihtimuslik lugu

Pihtimuslikke lugusid iseloomustab personaliseeritud autorlus ja autoriteet. Siin räägib autor rollist, mida ta mängis vaadeldavas olukorras, oma tõlgendustes ja kasutatud sõnastuses. Esituses käsitletakse nii autori vaatenurki kui ka probleeme ja vigu, mis uurimuses tehti. Esituse loomulikkus on vahend, millega püütakse luua mulje, et vaatamata mõningatele

Tartu Ülikooli raamatukogu

alguses tehtud apsudele, lõpus kõik klappis ja tulemusi võib usaldada. Kirjutis on segu uuritud objekti kirjeldusest ja uurija kogemustest ning läbielamistest uurimise käigus. Põhjalikult võidakse kirjeldada nt uurimisväljale sisenemist kui õppimisprotsessi või arutleda selle üle, miks väljale sisenemine ei kujunenud edukaks. (Flick 2006: 400–401.)

Impressionistlik lugu

Impressionistlikud lood on kirjutatud dramaatiliste meenutuste vormis. Sündmustest antakse aru nende juhtumise järjekorras ning nendega koos esitatakse mõtteid, mis meenutatavate sündmustega seostuvad. Idee on haarata lugeja kaasa talle tundmatusse maailma ning lasta tal näha, kuulda ja tunda sedasama, mida koges uurija. Teadmisi esitatakse sammsammult ja fragmentaarsel viisil. Eesmärk on hoida lugejas pinget ning näidata sündmusi usutavatena. Impressionistlikud raportid pole kunagi täielikult lõpule viidud, nende tähendust viimistletakse koos lugejaga. Heaks selle stiili näiteks on peetud Geertzi (2003) esseed Bali kukevõitlusest. (Flick 2006: 401.) Muljetekullusega paistavad silma ka Lévi-Straussi tekstid. Järgnev katke (näide 49) pärineb *Nukrast troopikast.*

NÄIDE 49. Katke impressionistlikust uurimisraportist: Lévi-Straussi *Nukker troopika.* *Elanike alastust näib katvat seinte rohurikas samet ja palminarmastik: nad lipsavad oma majadest välja, nagu võtaksid seljast suured jaanalinnusarnased hommikumantlid. Kehadel, mis on justkui kalliskivid sulistes ehtekarpides, on peenelt välja joonistatud reljeefid ning mingi ja maalingutega esile tõstetud tonaalsused; võiks öelda, et need on alustoed, mille eesmärgiks on väärtustada võluvaimaid kaunistusi: sulgede ja lilledega ühendatud*

Tartu Ülikooli raamatukogu

> *tugevaid, sillerdavaid metsloomahambaid ja -kihvu. Just nagu tegutseks terve kultuur salaja ning ühtviisi õrnalt ja kirglikult elu vormide, substantside ja värvide heaks; ning just nagu valiks ta selleks, et ümbritseda inimkeha elu kõige rikkama olemusega, kogu oma loomingu seast just need ilmingud, mis on kõige kestvamad või kaduvamad, kuid mingi huvitava kokkusattumise läbi ka selle privilegeeritud kandjad.* (Lévi-Strauss 2001: 254.)

Uurija ning uuritavate hääl kvalitatiivses uurimuses

Hea kvalitatiivse uurimuse raportis seondub tihe andmestiku kirjeldus teadusliku arutlusega. Kirjeldustes peaks selgesti ilmnema, milline on uuritavate lähtetekstide autentne sõnakasutus ja milline uurijapoolne tõlgendus. Nende sidumiseks tuleb leida sobiv stiil ja rütm. Inimeste argikõne asetamine teaduslikku teksti võib põhjustada stiililisi raskusi. Kirjutaja peaks küll viima lugeja selle juurde, millest räägitakse otsestes tsitaatides, ent ta ei peaks ümber jutustama nende sisu. Alasuutari sõnul tuleks tsitaate kasutada samuti, nagu kirjanikud kasutavad romaanides dialoogi – osana jutustusest. Tsitaadile võiks järgneda selle tõlgendus või kommentaar. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2005: 245.) Selleks et lugejatel oleks kergem jälgida, millisele uuritavale tekstikatkele uurija oma analüüsis viitab, on kasulik tekstikatked nummerdada. Kui need on pikemad kui kaks rida, on hea kasutada ka reanumbreid. (Silverman 2000: 246.)

Kvalitatiivse uurimuse kirjutamine võimaldab (ja nõuab) suuremat paindlikkust ja vabadust kui kvantitatiivse

Tartu Ülikooli raamatukogu

uurimuse kirjapanemine. Väga sageli ei kehti siin see, mida tavatsetakse väita traditsioonilise teadusteksti stiili kohta: „Emotsioone ei väljendata, sõnakasutus on kuiv: hinnangulisi omadussõnu ei leia teadustekstist peaaegu üldse." (Ehala 2000: 160). Ka töö struktuur ei pruugi kopeerida tavapärast malli. Näiteks nõuab uurimuse induktiivne loogika mõnikord teooriaosa paigutamist hoopiski töö lõppu, mitte algusse (Creswell 2003: 135). Kvalitatiivse uurimuse stiililine ja struktuuriline paindlikkus ei õigusta aga taganemist teaduslikule tekstile esitatavatest põhinõudmistest. Neid on lühidalt ja täpselt väljendanud Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara (2005: 256): "*Hea teadusstiil on lihtne, selge, täpne ja mõjus.* Lugeja ootusi ei tohiks petta mõtlemise piiratust või hoolimatust väljendava keerutamise ja ähmasusega, väljenduse tarbetu abstraktsuse või vigurdava sõnadetegemisega."

Kui kvalitatiivses uurimuses saavad kokku kunstniku tundlik pilk, ilukirjaniku väljendusrikas stiil ja teadlase analüüsiv mõistus, võib ehk kunagi juhtuda see, millest unistas *Johann Wolfgang Goethe*: „Teadus kasvas välja poeesiast ... kui ajad muutuvad, võivad need kaks kõrgemal tasandil uuesti sõpradena kohtuda."

Tartu Ülikooli raamatukogu

ALLIKAD

Aava, K. (2004). Narratiiv müüdiloome teenistuses: arhetüübid meediatekstides. Rmt-s *Tekstid ja taustad III.* 10–31. Tartu: Tartu Ülikool.

Annus, E. (2002). *Kuidas kirjutada aega.* Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Antaki, C., Billig, M., Edwards, D. & Potter, J. (2002). Discourse analysis means doing analysis: A critique of six analytic shortcomings. *Discourse Analysis Online.* [7.11.2007] http://extra.shu.ac.uk/daol/articles/open/2002/002/antaki2002/002-paper.html

Ashworth, P. (2006). The origins of qualitative psychology. In: J. Smith (ed). *Qualitative psychology. A practical guide to research methods.* 4–24. London: Sage.

Baez, B. (2002). Confidentiality in qualitative research: Reflections on secrets, power and agency. *Qualitative Research, vol. 2 (1).* 35–58. [9.04.2007] http://qix.sagepub.com

Baker, L. (2006). Observation: A complex research method. *Library Trends, vol. 55, 1.* 171–189.

Bamberg, M. (2006). Biographic-narrative research, quo vadis? A critical review of 'big stories' from the perspective of 'small stories'. In: K. Milnes, C. Horrocks, N. Kelly, B. Roberts & D. Robinson (Eds.) *Narrative, memory and knowledge: representations aesthetics and contexts.* Huddersfield: University of Huddersfield Press. [13.11.2007] http://www.clarku.edu/~mbamberg/future_files/Huddersfield_Paper.doc

Bargal, D. (2006). Personal and intellectual influences leading to Lewin's paradigm of action research: Towards the 60th anniversary of Lewin's 'Action research and minority problems' (1946). *Action Research, vol. 4 (4).* 367–388. [23.04.2007] http://arj.sagepub.com

Barkin, G. & Stone, G. D. (2004). Field notes as a web site: Integrating multimedia into anthropological documents. *Field Methods, 16.* 203–214. [23.10.2007] http://

Tartu Ülikooli raamatukogu

fmx.sagepub.com
Barthes, R. (2004). *Mütoloogiad.* Tallinn: Varrak.
Beattie, G. (2003). *Visible thought: The new psychology of body language.* London: Routledge.
Bergmann, J. (2004). Ethnomethodology. In: U. Flick, E. von Kardorff & I. Steinke (Eds.). *A companion to qualitative research.* 72–80. London: Sage.
BJA Center for Program Evaluation: Glossary. [03.01.2007] www.ojp.usdoj.gov/BJA/evaluation/glossary/glossary_q.htm
Bruner, J. (1986). *Actual minds, possible worlds.* Cambridge: Harvard University Press.
Bruner, J. (1996). *The culture of education.* Cambridge: Harvard University Press.
Brydon-Miller, M., Greenwood, D. & Maguire, P. (2003). Why action research? *Action Research, vol. 1 (1).* 9–28. [23.04.2007] http://arj.sagepub.com
CAQDAS Networking Project. [23.11.2007] http://caqdas.soc.surrey.ac.uk
Cartwright, D. (2004). The psychoanalytic research interview: Preliminary suggestions. *The Journal of the American Psychoanalytic Association. Issue 52, 1.* 209–242. [2.04.2007] http://www.apsa.org/Portals/1/docs/JAPA/521/Cartwright.pdf
Center for Research on Education, Diversity & Excellence: Glossary. [03.01.2007] www.crede.org/tools/glossary.html
Charmaz, K. (2006). Grounded theory. In: J. Smith (ed). *Qualitative psychology. A practical guide to research methods.* 81–110. London: Sage.
Chin, Z. (2003). A poem: Anorexia. *Qualitative Inquiry, 9.* 956–957. [13.04.2007] http://qix.sagepub.com
Cho, J. & Trent, A. (2006). Validity in qualitative research revisited. *Qualitative Research, 6.* 319–340. [9.04.2007] http://qrj.sagepub.com
Choi, S., Lehto, X. & Morrison, A. (2006). Destination image representation on the web: Content analysis of Macau travel websites. *Tourism Management, vol.28, 1.* 118–129.
Clark, C. (2007). The focus group interview and other kinds of

Tartu Ülikooli raamatukogu

group activities. [17.06.2007] http://ppa.aces.uiuc.edu/pdf_files/Focus.pdf

Clark, M. & Sharf, B. (2007). The dark side of truth(s): Ethical dilemmas in researching the personal. *Qualitative Inquiry, 13.* 399–416. [9.04.2007] http://qix.sagepub.com

Cohen, L. & Manion, L. (1995). *Research methods in education.* London: Routledge.

Creswell, J. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed method approaches.* Thousand Oaks: Sage.

Czarniawska, B. (2004). *Narratives in social science research.* London: Sage.

Darwin's *Beagle* field notebooks (1831–1836). (2002). *The complete work of Charles Darwin online.* University of Cambridge. [22.10.2007] http://darwin-online.org.uk/EditorialIntroductions/Chancellor_fieldNotebooks.html

Dellinger, B. (1995). *Critical discourse analysis.* [7.11.2007] http://users.utu.fi/bredelli/cda.html

Denzin, N. & Lincoln, Y. (2000). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In: Denzin, N. & Lincoln, Y. (Eds.) *Handbook of qualitative research. Second edition.* 1–29. Thousand Oaks: Sage.

Denzin, N. & Lincoln, Y. (2005). *The Sage handbook of qualitative research. Third edition.* Thousand Oaks: Sage.

Denzin, N. (1991). *Hollywood shot by shot: Alcoholism in American cinema.* New York: Aldine de Gruyter.

Denzin, N. (2004). Symbolic interactionism. In: U. Flick, E. von Kardorff & I. Steinke (Eds.). *A companion to qualitative research.* 81–87. London: Sage.

Diaz-Bone, R., Bührmann, A. D., Rodríguez, E. G., Schneider, W., Kendall, G. & Tirado, F. (2007). The field of Foucaultian discourse analysis: Structures, developments and perspectives. *Forum: Qualitative Social Research, vol. 8, 2.* [8.11.2007] http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/2-07/07-2-30-e.pdf

Dick, B. (2006). Action research literature 2004–2006: Themes and trends. *Action Research, vol. 4 (4),* 439–458. [23.04.2007] http://arj.sagepub.com

Dictation and transcription software. (n.d.) NCH Swift Sound.

Tartu Ülikooli raamatukogu

[24.10.2007] http://www.nch.com.au/software/dictation.html

Dixson, A., Chapman, T. & Hill, D. (2005). Research as an aesthetic process: Extending the portraiture methodology. *Qualitative Inquiry 11.* 16–26. [12.04.2007] http://qix.sagepub.com

Drew, P. (2006). Conversation analysis. In: J. Smith (ed). *Qualitative psychology. A practical guide to research methods.* 132–158. London: Sage.

Ehala, M. (2000). *Kirjutamise kunst. Tekstiõpetuse õpik.* Künnimees.

Elliott, J. (2005). *Using narrative in social research.* London: Sage.

Ellis, C. (2007). Telling secrets, revealing lives: Relational ethics in research with intimate others. *Qualitative Inquiry, vol. 13, 1.* 3–29. [13.04.2007] http://qix.sagepub.com

Erickson, F. (1986). Qualitative methods in research on teaching. In: Wittrock, M. C. (Ed.) *Handbook of research on teaching.* 119–161. New York: Macmillan.

Fairclough, N. (2001). *Language and power. Second edition.* Harlow: Longman.

Fields, E. (1988). Qualitative content analysis of television news: Systematic techniques. *Qualitative Sociology, vol. 11, 3.* 183–193.

Fingerroos, O. (2003). Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa. *Elore 2.* Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry. [21.04.2007] http://cc.joensuu.fi/~loristi/

Finley, S. & Knowles, J. (1995). Researcher as artist / Artist as researcher. *Qualitative Inquiry, vol. 1, 1.* 110–142.

Flick, U. (1997). *The episodic interview. Small scale narratives as approach to relevant experiences.* [online] London: LSE Research Online. [15.11.2007] http://www.lse.ac.uc/collections/methodologyInstitute/pdf/QualPapers/Flick-episodic.pdf

Flick, U. (2004). Constructivism. In: U. Flick, E. von Kardorff & I. Steinke (Eds.). *A Companion to qualitative research.* 88–94. London: Sage.

Flick, U. (2006). *An introduction to qualitative research.* London:

Tartu Ülikooli raamatukogu

Sage.

Flick, U., Kardorff, E, von & Steinke, I. (2004). What is qualitative research? An Introduction to the field. In: U. Flick, E. von Kardorff & I. Steinke (Eds.). *A companion to qualitative research.* 4–16. London: Sage.

Flyvberg, B. (2006). Five misunderstandings about case-study research. *Qualitative Inquiry, vol 12, 2.* 219–245. [13.04.2007] http://qix.sagepub.com

Francis, H. (1993). Advancing phenomenography. *Nordisk Pedagogik, 2.* 68–75.

Freeman, J. & Lobovits, D. (1993). The turtle with wings: Constructive collaboration in psychotherapy. In: Friedman, S. (Ed.). *The new language of change.* 188–225. New York: Guilford.

Freud, S. (1963). *Therapy and technique.* New York: Collier.

Frosh, S. & Emerson, P. (2005). Interpretation and over-interpretation: Disputing the meaning of texts. *Qualitative Research, vol. 5 (3).* 307–324. [2.04.2007] http://qrj.sagepub.com

Geertz, C. (1973). Thick description: Toward an interpretive theory of culture. In: *The interpretation of cultures: Selected essays.* 3–30. New York: Basic Books.

Geertz, C. (1983). Blurred genres. In: *Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology.* New-York/N.Y.: Basic Books. 19–35 [23.01 2007] http://www.iwp.uni-linz.ac.at/lxe/sektktf/GG/GeertzTexts/Blurred_Genres.htm

Geertz, C. (2003). *Omakandi tarkus: esseid tõlgendavast antropoloogiast.* Tallinn: Varrak.

Geertz, C. (2007). Tihe kirjeldus: tõlgendava kultuuriteooria poole. *Vikerkaar 4–5.* 78–109.

Genzuk, M. (2003). *A synthesis of ethnographic research.* Los Angeles: University of Southern California, Center for Multilingual, Multicultural Research. [23.04.2007] http://www-rcf.usc.edu/~genzuk/Ethnographic_Research-pdf

Ghauri, P. & Grønhaug, K. (2004). *Äriuuringute meetodid.* Tallinn: Külim.

Giorgi, A. & Giorgi, B. (2006). Phenomenology. In: J. Smith (Ed). *Qualitative psychology. A practical guide to research*

Tartu Ülikooli raamatukogu

methods. 25–50. London: Sage.
Glaser, B. (1978). *Theoretical sensitivity: Advances in the methodology of grounded theory.* Mill Valley: Sociology Press.
Glaser, B. & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research.* New York: Aldine.
Glazer, M. (1996). *Structuralism.* [29.03.2007] http://www.panam.edu/faculty/mglazer/Theory/srtucturalism.htm
Goldstein, B. (2007). All photos lie. Images as data. In: G. Stanczak (Ed.). *Visual research methods. Image, society and representation.* 61–81. Los Angeles: Sage.
Goodson, I. & Sikes, P. (2001). *Life history in educational settings. Learning from lives.* Buckingham: Open University Press.
Gravlee, C. C. , Zenk, S. N., Woods, S., Rowe, Z. & Schulz, A. J. (2006). Handheld computers for direct observation of the social and physical environment. *Field Methods, 18.* 382–397. [23.10.2007] http://fmx.sagepub.com
Greene, P. D. (2001). Handheld computers as tools for writing and managing field data. *Field Methods, 13.* 181–197. [23.10.2007] http://fmx.sagepub.com
Guest, G., Bunce, A. & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough?: An experiment with data saturation and variability. *Field Methods 18.* 59–82. [12.04.2007] http://fmx.sagepub.com
Hammersley, M. (2004). Teaching qualitative method: Craft, profession, or bricolage? In: Seale, C., Gobo, G., Cubrium, J. & Silverman, D. (Eds.) *Qualitative research practice.* 549–560. London: Sage.
Harper, D. (1994). On the authority of the image. Visual methods at the crossroads. In: N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.) *Handbook of Qualitative Research.* 403–412. Newbury Park, CA: Sage.
Health Links. University of Washington. Finding measurement tools: Glossary. [03.01.2007] http://healthlinks.washington.edu/howto/measurement/glossary
Heath, C. & Luff, P. (2006). Video analysis and organisational practice. In: H. Knoblauch, B. Schnettler, J. Raab & H.-G. Soeffner (Eds.) *Video analysis: Methodology and meth-*

Tartu Ülikooli raamatukogu

ods. 35–49. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Heikkinen, H. (2002). Whatever is narrative research? In: R. Huttunen, L. Heikkinen & L. Syrjälä (Eds.). *Narrative research. Voices of teachers and philosophers.* 13–28. Jyväskylä: SoPhi.

Hennoste, T., Lindström, L., Rääbis, A., Stradson, K. & Vellerind, R. (2001). *Vä* ja teised. Ühe vestluse pisianalüüs. Rmt-s *Keele kannul. Pühendusteos Mati Erelti 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001.* 90–16.

Heritage, J. (1997). Conversational analysis and institutional talk: Analysing data. In: D. Silverman (Ed.). *Qualitative research: Theory, method and practice.* 161–182. London: Sage

Hernandez-Albujar, Y. (2007). The symbolism of video. Exploring migrant mothers' experiences. In: G. Stanczak (Ed.). *Visual research methods. Image, society and representation.* 281–306. Los Angeles: Sage.

Hess, B., Markson, E. & Stein, P. (2000). *Sotsioloogia.* Tallinn: Külim.

Hinrikus, R. (2003). Eesti elulugude kogu ja selle uurimise perspektiive. Rmt-s *Võim ja kultuur.* 171–213. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. (1991). *Teemahaastattelu.* Helsinki: Yliopistopaino.

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. (2006). *Tutkimushaastattelu. 4. painos.* Helsinki: Yliopistopaino.

Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2005). *Uuri ja kirjuta.* Tallinn: Medicina.

Holliday, R. (2007). Performances, confessions and identities. Using video diaries to research sexualities. In: G. Stanczak (Ed.). *Visual research methods. Image, society and representation.* 255–279. Los Angeles: Sage.

Homan, R. (2001). The principle of assumed consent: The ethics of gatekeeping. *Journal of Philosophy of Education, vol. 35, 3.* 329–343.

Hsieh, H.-F. & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research, vol. 15.* 1277–1288. [26.10.2007] http://qhr.sagepub.com

Tartu Ülikooli raamatukogu

Hughes, I. (2000). How to keep a research diary. *Action Research E-Reports, 5.* [23.10.2007] http:www.fhs.usyd.edu.au/arow/arer005.htm

Huttunen, J. (2005). Kasvatusteaduslik uurimistöö. Rmt-s Hirsjärvi, S. & Huttunen, J. *Sissejuhatus kasvatusteadusse.* 164–207. Tallinn: Medicina.

Huttunen, R., Heikkinen, L. & Syrjälä, L. (2002). Narrative research – a polyphony. In: R. Huttunen, L. Heikkinen & L. Syrjälä (Eds.). *Narrative research. Voices of teachers and philosophers.* 13–28. Jyväskylä: SoPhi.

Huusko, M. & Paloniemi, S. (2006). Fenomenografia laadullisena tutkimussuuntauksena kasvatustieteissä. *Kasvatus, 2,* 162–173.

James, N. & Busher, H. (2006). Credibility, authenticity and voice: Dilemmas in online interviewing. *Qualitative Research, vol. 6.* 403–420. [9.04.2007] http://qrj.sagepub.com

Janesick, V. (2001). Intuition and creativity: A *pas de deux* for qualitative researchers. *Qualitative Inquiry, 7.* 531–540. [13.04.2007] http://qix.sagepub.com

Jaskolka, A. (2005). *Kuidas lugeda ja kasutada kehakeelt.* Tallinn: Ersen.

Johnson, B. (1993). Teacher-as-researcher. ERIC Digest. [2.10.2002] http://www.ed.gov/databases/ERIC_Digests/ed355205.html

Jokinen, A. (1993). Poliitikkojen puheet puntarissa: kaupunginvaltuuttettujen asunnottomuuspuheiden retoriikka. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen (toim.). *Diskurssianalyysin aakkoset.* 189–226. Tampere: Vastapaino.

Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (1993b). Diskursiivinen maailma: teoreettiset lähtökodhat ja analyyttiset käsitteet. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset.* 17–47. Tampere: Vastapaino.

Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (toim.) (1993a). *Diskurssianalyysin aakkoset.* Tampere: Vastapaino.

Jones, K. (2002). The turn to a narrative knowing of persons: One method explored. *Nursing Times Research.* [13.11.2007] http://www.angelfire.com/zine/kipworld/The_turn.pdf

Tartu Ülikooli raamatukogu

Jovchelovitch, S. & Bauer, M. (2000). *Narrative interviewing.* [online] London: LSE Research Online. [15.11.2007] http://eprints.lse.ac.uk/2633

Karjalainen, K. & Kotkavirta, J. (2002). Narratiivne meditsiin. Mis see on ja miks on see tähtis? *Eesti Arst, 81 (7).* 437–441.

Kasik, R. (2007). Võimu keel: asutus suhtleb kodanikuga. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 3.* 167–176. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Kidron, A. (2002). *Nõustamispsühholoogia.* Tallinn: Mondo.

Kincheloe, J. (2001). Describing the brikolage: Conceptualizing a new rigor in qualitative research. *Qualitative Inquiry, 7.* 679–692. [9.04.2007] C

Kincheloe, J. (2005). On to the next level: Continuing the conzeptualization of the bricolage. *Oualitative Inquiry, 11.* 323–350. [9.04.2007] http://qix.sagepub.com

Kirss, T. (2003). Kolm Eesti naist elulugudes. Rmt-s *Võim & kultuur.* 215–245. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Knoblauch, H., Schnettler, B. & Raab, J. (2006). Video-analysis. Methodological aspects of interpretative audiovisual analysis in social research. In: H. Knoblauch, B. Schnettler, J. Raab & H.-G. Soeffner (Eds.) *Video analysis: Methodology and methods.* 9–26. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Kraavi, J. (2005). *Postmodernismi teooria ja postmodernistlik kultuur: ülevaade 20. sajandi teise poole kultuuri ja mõtlemise arengust.* Viljandi: Viljandi Kultuuriakadeemia.

Krull, H. (2000). Kõnelev olend ja subjektiivsus. *Kõnelev ja kõneldav inimene: Eesti erinevate eluvaldkondade diskursus.* 7–14. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Kuurme, T. (2004). Õpilase *mina* mõjupiirid kooliargipäevas. *Eesti Euroopas: uued väljakutsed sotsiaalteadlastele. Eesti sotsiaalteadlaste V aastakonverentsi erinumber.* [15.03.2007] http://www.sotsioloogia.ee/vana/esso3/12/tiiu_kuurme.htm

Kvale, S. (1999). The psychoanalytic interview as qualitative research. *Qualitative Inquiry, 5.* 87–113. [9.4.2007] http://qix.sagepub.com

Labov,W. & Waletzky, J. (1997). Oral versions of personal experi-

Tartu Ülikooli raamatukogu

ence: Three decades of narrative analysis. *Journal of Narrative and Life History, vol. 7.* 3–38.

Lauristin, M. (2000). Kas see ongi siis nüüd see Eesti aeg? Muutuste diskursus Eesti ajakirjanduses. Rmt-s *Kõnelev ja kõneldav inimene: Eesti erinevate eluvaldkondade diskursus.* 63–84. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Lawrence-Lightfoot, S. (2005). Reflections on portraiture: A dialogue between art and science. *Qualitative Inquiry, 11.* 3–15. [13.04.2007] http://qix.sagepub.com

Lewins, A. & Silver, C. (2006). Choosing a CAQDAS package. *CAQDAS Networking Project.* [23.11.2007] http://caqdas.soc.surrey.ac.uk/ChoosingLewins&SilverV5July06.pdf

Lewis, H. (2000). *Body language: A guide for professionals.* Thousand Oaks: Sage.

Lewis, M. (2000). Focus group interviews in qualitative research. *Action Research E-Reports, 2.* [17.6.2007] http://www2.fhs.usyd.edu.au/arow/arer/002.htm

Lewis, P. J. (2007). *How we think, but not in school. A storied approach to teaching.* Rotterdam: Sense Publishers.

Lévi-Strauss, C. (2001). *Metsik mõtlemine.* Tallinn: Vagabund.

Lévi-Strauss, C. (2001). *Nukker troopika.* Tallinn: Varrak.

Lieber, E., Weisner, T. S. & Presley, M. (2003). EthnoNotes: An Internet-based field note management tool. *Field Methods, 15.* 405–425. [23.10.2007] http://fmx.sagepub.com

Linnap, P. (2006). *Fotoloogia.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Lotman, J. (2004). *Filmisemiootika.* Tallinn: Varrak.

Lotman, M. (2001). Paradoksaalne semiosfäär. Järelsõna raamatule J. Lotman. (2005) *Kultuur ja plahvatus.* Tallinn: Varrak.

Lowe, A. (1996). *An explanation of grounded theory.* Helsinki: Swedish School of Economics and Business Administration.

Luoma, P., Karjalainen, T. & Reinikainen, K. (2006). Johdatus tietokoneavusteiseen laadulliseen tutkimukseen – esimerkkinä NVivo. Teoksessa J. Metsämuuronen (toim.). *Laadullisen tutkimuksen käsikirja.* 415–470. Helsinki: International Methelp Ky.

Lutters, W. G. & Ackerman, M.S. (1996). *An introduction to the*

Tartu Ülikooli raamatukogu

Chicago school of sociology. Interval research proprietary. [22.01.2007] http://www.research.umbc.edu/~lutters/pubs/1996_SWLNote96-1_Lutters,Ackerman.pdf

Lye, J. (1997). *Some post-structuralistic assumptions.* [29.03.2007] http://www.brocku.ca/english/courses/4F70/poststruct.html

Mahoney, M. (2004). What is constructivism and why is it growing? *Contemporary Psychology, 49.* 300–363.

Marías, J. (2002). *Nii valge süda.* Tallinn: Varrak.

Market, Social & Opinion research: Glossary. [03.01.2007] http://www.mrs.org.uk/mrindustry/glossary.htm

Marshall, M. (1996). Sampling for qualitative research. *Family Practice, vol. 13, 6.* 522–525. [12.04.2007] http://fampra.oxfordjournals.org/cgi/reprint/13/6/522.pdf

Marzano, M. (2007). Informed consent, deception, and research freedom in qualitative research. *Qualitative Inquiry, vol. 13, 3.* 417–436. [13.04.2007] http://qix.sagepub.com

Marton, F. (1981). Phenomenography – describing conceptions of the world around us. *Instructional Science, 10.* 177–200.

Mazzei, L. (2003). Inhabited silence: in pursuit of a muffled subtext. *Qualitative Inquiry, 9, 355–368.* [13.04.2007] http://qix.sagepub.com

Mayring, P. (2000). Qualitative content analysis. *Forum: Qualitative Social Research, vol. 1, 2.* [25.10.2007] http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/2-00/2-00mayring-e.pdf

McAdams, D. (1988). *Power, intimacy and the life story: Personological inquiries into identity.* New York: Guilford.

McAdams, D. (1995). *The life story interview.* [15.11.2007] http://www.sesp.nortwestern.edu/docs/Interviewrevised95.pdf

McAdams, D., Josselson, R. & Lieblich, A. (2006). *Identity and story. Creating self in narrative.* Washington, DC: American Psychological Association.

McGregor, S. L. T. (2004). *Critical discourse analysis: A primer.* [7.11.2007] http://www.kon.org/archives/forum/15-1/mcgregorcda.html

McNamee, M. (2001). Introduction: Whose ethics, which research? *Journal of Philosophy of Education, vol. 35, 3.* 309–327.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Mertens, D. & McLaughlin, J. (2004). *Research and evaluation methods in special education.* Thousand Oaks: Corwin Press.

Merton, R. & Kendall, P. (1946). The focused interview. *American Journal of Sociology, 51.* 541–557.

Metsämuuronen, J. (2002). *Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä.* Helsinki: International Methelp Ky.

Mikkonen, V., Posti, P. & Vuorinen, R. (1995). *Psühholoogia.* Tallinn: Koolibri.

Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: A sourcebook of new methods.* Newbury Park, CA: Sage.

Murray, C. & Sixsmith, J. (2002). Qualitative health research via the Internet: Practical and methodological issues. *Health Informatic Journal, vol. 8.* 47–53. [16.10.2007] http://jhi.sagepub.com

Murray, M. (2006). Narrative psychology. In: J. Smith (ed). *Qualitative psychology. A practical guide to research methods.* 111–131. London: Sage.

Mälk, M. (2000). Keha saadab märke. *Tervis, 1406-300X, 8.* 24–27.

Nespor, J. (2000). Anonymity and place in qualitative inquiry. *Qualitative Inquiry, 6.* 546–569. [13.04.2007] http://qix.sagepub.com

News Medianet: Glossary. [03.01.2007] http://metro.newsmedianet.com.au/home/Glossary.jsp

Niglas, K. (2004). *The combined use of qualitative and quantitative methods in educational research.* Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Noland, C. (2006). Auto-photography as research practice: Identity and self-esteem research. *Journal of Research Practice, vol. 2, 1, Article M1.* [1.08.2007] http://jrp.icaap.org/index.php.jrp/article/view/19/65

Norrick, N. R. (2000). *Conversational narrative. Storytelling in everyday talk.* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Ostrower, F. (1998). Nonparticipant observation as an introduction to qualitative research. *Teaching Sociology, vol. 26, 1.* 57–61. [17.06.2007] http://class.csueastbay.edu/faculty/bbowser/nonpart_observ.pdf

Palmu, T. (2003). Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurissa

Tartu Ülikooli raamatukogu

teksteissä. Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla. *Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 189*. Helsinki: Helsingin ylopisto.

Parker, I. (2003). Discursive resources in the Discourse Unit. *Discourse Analysis Online, Vol. 1, 1.* [2.04.2007] http://www.shu.ac.uk/daol/previous/v1/n1/index.htm

Patton, M. (2002). *Qualitative research & evaluation methods.* Thousand Oaks: Sage.

Pease, A. (2001). *Kehakeel: kuidas žestide järgi mõtteid lugeda.* Tallinn: Ersen.

Penn-Edwards, S. (2004). Visual evidence in qualitative research: The role of videorecording. *The Qualitative Report, vol. 9, 2.* 266–277. [15.10.2007] http://www.nova.edu/ssss/QR/QR9-2/pennedwards.pdf

Peräkylä, A. & Ruusuvuori, J. (2006). Facial expression in an assessment. In: H. Knoblauch, B. Schnettler, J. Raab & H.-G. Soeffner (Eds.) *Video analysis: Methodology and methods.* 127–142. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Polkinghorne, D. (1988). *Narrative knowing and the human sciences.* Albany (NY): State University on New York Press.

Pontoretto, J. (2006). Brief note on origins, evolution, and meaning of the qualitative research concept „think description". *The Qualitative Report, vol,11, 3.* 538–549. [21.04.2007] http://www.nova.edu/ssss/QR/QR11-3/pontoretto.pdf

Potter, J. (1996). Discourse analysis and constructionist approaches: Theoretical background. In: J. T. E. Richardson (Ed.). *Handbook of qualitative research methods for psychology and social sciences.* Leicester: BPS Books. [7.11.2007] http://www.lboro.ac.uk/departments/ss/depstaff/staff/bio/JPages/Richardson%20Handbook%20Chapter%20for%web.htm

Potter, J. (1997). Discourse analysis as a way of analysing naturally occuring talk. In: D. Silverman (Ed.). *Qualitative research: Theory, method and practice.* 144–160. London: Sage.

Põldsaar, R. (2001). Kriitiline diskursusanalüüs ja naisekäsitlus eesti meedias. *Ariadne lõng. Nais- ja meesuuringute ajakiri, 1/2.* 99–106.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Rantala, T. (2006). Etnografisen tutkimuksen perusteet. J. Metsämuuronen (toim.). *Laadullisen tutkimuksen käsikirja.* 215–283. Helsinki: International Methelp Ky.

Rauste-von Wright, M.-L. & von Wright, J. (1994). *Oppiminen ja koulutus.* Juva: WSOY.

Remes, L. (2006). Diskurssianalyysin perusteet. Teoksessa J. Metsämuuronen (toim.). *Laadullisen tutkimuksen käsikirja. 287–369.* Helsinki: International Methelp Ky

Riley, T. & Hawe, P. (2005). Researching practice: The methodological case for narrative inquiry. *Health Education Research, vol. 20, 2.* Oxford University Press. [10.05.2007] http://her.oxfordjournals.org/cgi/content/full/20/2/226

Rose, G. (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials.* London: Sage.

Roulston, K., deMarrais, K. & Lewis, J. (2003). Learning to interview in the social sciences. *Qualitative Inquiry, vol. 9, 4.* 643–668. [9.04.2007] http://qix.sagepub.com

Rovaniemi [Rovaniemi koduleht] [24.4.2007] http://rovaniemi.fi

Räsanen, R. (1995). Kansannaiset kuvissa. *Kuva, teksti ja kulttuurien näkeminen.* 93–121. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Rääbis, A. (2004). Küsimus *Mis sa teed?* telefonivestluses. *Keel ja Kirjandus, 5.* 358–368.

Sandberg, A. & Samuelsson, I. (2003). Preschool teachers' play experiences then and now. *Early Childhood Research & Practice, vol. 5, 1.* [4.05.2007] http://ecrp.uiuc.edu/bytitle.html#p

Schiffrin, D., Tannen, D. & Hamilton, H. E. (2001). *The handbook of discourse analysis.* Oxford: Blackwell Publishers.

Schubert, C. (2006). Video analysis of practice and the practice of video analysis. In: H. Knoblauch, B. Schnettler, J. Raab & H.-G. Soeffner (Eds.) *Video analysis: Methodology and methods.* 115–126. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Schwandt, T. (1994). Constructivist, interpretivist approaches to human inquiry. In: Denzin, N. & Lincoln, Y. (Eds.) *Handbook of qualitative research.* 118–137. Thousand Oaks: Sage.

Seale, C. (1999). Quality in qualitative research. *Qualitative In-*

Tartu Ülikooli raamatukogu

quiry, 5. 465–476. [9.4.2007] http://qix.sagepub.com

Seale, C. (2000). Using computers to analyse qualitative data. In: Silverman, D. *Doing Qualitative Research. Practical Handbook.* 154–174. London: Sage.

Seale, C., Gobo, G., Cubrium, J. & Silverman, D. (2004). Introduction: Inside qualitative research. In: Seale, C., Gobo, G., Cubrium, J. & Silverman, D. (Eds.) *Qualitative research practice.* 1–11. London: Sage.

Seymour, W. (2001). In the flesh or online? Exploring qualitative research methodologies. *Qualitative Research, vol. 2.* 147–168. [9.04.2007] http://qix.sagepub.com

Sharpe, M. (2006). Jacques Lacan. *The Internet encyclopedia of philosophy.* [2.04.2007] http://www.iep.utm.edu/l/lacweb.htm

Silverman, D. (2000). *Doing qualitative research. Practical handbook.* London: Sage.

Sirkkilä, H. (2005). *Elättäjyyttä vai erotiikkaa. Miten suomalaiset miehet legitimoivat parisuhteensa thaimaalaisen naisen kanssa?* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. [14.11.2007] http://dissertations.jyu.fi/studeduc/9513921808.pdf

Smith, J. (1983). Quantitative versus qualitative research: An attempt to clarify the issue. *Educational Researcher, 12(3).* 6–13. [6.04.2007] http://edr.sagepub.com/cgi/reprint/12/3/6.pdf

Smith, J. (2006). Introduction. In: J. Smith (ed). *Qualitative psychology. A practical guide to research methods.* 1–3. London: Sage.

Sontag, S. (2006). *Fotograafiast.* Tallinn: Tänapäev.

Spradley, J. (1979). *The etnographic interview.* New York: Holt, Rinehart & Winston.

Strauss, A. L. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research.* London: Sage.

Strauss, A. L. (1987). *Qualitative analysis for social scientists.* Cambridge: Cambridge University Press.

Suoninen, E. (1993a). Kielen käytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset.* 48–74. Tampere: Vastapaino.

Tartu Ülikooli raamatukogu

Suoninen, E. (1993b). Mistä on perheenäidit tehty? Haastattelupuheen analyysi. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset.* 111–150. Tampere: Vastapaino.

Swift, G. (1998). *Vete maa.* Tallinn: Eesti Raamat ja Olion.

Syrjälä, L., Ahonen, S., Syrjäläinen, E. & Saari, S. (1994). *Laadullisen tutkimuksen työtapoja.* Rauma: Kirjayhtymä.

Zinn, J. O. (2004). *Biographical research.* [13.11.2007] http://www.kent.ac.uk/scarr/papers/Introduction%20biographical%20research.%20WP%204.04doc.pdf

Tartu Ülikooli suulise kõne uurimisrühma koduleheküIg. (n.d.) [1.11.2007] http://www.cl.ut.ee/suuline/

ten Have, P. (1990). *Methodological issues in conversation analysis.* [28.10.2007] http://www2.fmg.uva.nl/emca/mica.htm

ten Have, P. (2000). Computer-mediated chat: Ways of finding chat partners. *A Journal of Media and Culture 3 (4).* [28.10.2007] http:///www.api-network.com/mc/0008/partners.php

ten Have, P. (2004). Ethnomethodology. In: Seale, C., Gobo, G., Cubrium, J. & Silverman, D. (Eds.) *Qualitative research practice.* 151–164. London: Sage.

ten Have, P. (2006). Conversational analysis versus other approaches to discourse. *Forum: Qualitative Social Research, vol.7, 2.* [28.10.2007] http://qualitative-research.net/fqs-texte/2-06/06-2-3-e.htm

Tertsunen, T. (1999). *Toimintatutkimus tietokoneavusteisten opetusohjelmien hyödynnettävyydestä ammattillisessa koulutuksessa sähköalalla.* Helsinki: Helsingin yliopisto. [30.04.2007] http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/kas/kasva/pg/tertsunen/toiminta.html

Teräsahjo, T. & Salmivalli, C. (2002). *Tapaustutkimus kiusaamisen vastaisesta interventiosta Helsingin ala-asteen kouluissa.* Helsinki: Helsingin kaupunkin opetusviraston julkaisusarja A14.

Threadgold, T. (2003). Cultural studies, critical theory and critical discourse analysis: Histories, remembering and futures. *Linguistik online 14, 2.* [7.11.2007] http://www.linguistik-online.de/14_03/threadgold.html

Tartu Ülikooli raamatukogu

Tooming, P. (1995). *Ikka fotost.* Tallinn: Eesti Raamat.

Tuomisto, A. & Uusikylä, H. (1995). Kuva ja kulttuuri, tutkimuksen lähtökohtia. *Kuva, teksti ja kulttuurien näkeminen. 9–23.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Uljens, M. (1990). *Phenomenography – a qualitative approach in educational research.* Paper presented at „Seminar on qualitative research methods in education". Faculty of Education, University of Oulu, 11–13.10.

Wagner-Willi, M. (2006). On the multidimensional analysis of video-data. Documentary interpretation of interactions in schools. In: H. Knoblauch, B. Schnettler, J. Raab & H.-G. Soeffner (Eds.). *Video analysis: Methodology and methods.* 143–153. Frankfurt am Main: Peter Lang.

What is psychoanalysis. (2006). [2.04.2007] http://www.freudfile.org/psychoanalysis/definition.html

Wickham, G. & Kendall, G. (2007). Critical discourse analysis, description, explanation, causes: Foucault's inspiration versus Weber's perspiration. *Forum: Qualitative Social Research, vol. 8, 2.* [7.11.2007] http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/2-07/07-2-4-e.htm

Vidich, A. & Lyman, S. (2000). Qualitative methods: Their history in sociology and anthropology. In: Denzin, N. & Lincoln, Y. (Eds.) *Handbook of qualitative research. Second edition.* 37–84. Thousand Oaks: Sage.

Wilkinson, S. (2006). Focus groups. In: J. Smith (ed). *Qualitative psychology. A practical guide to research methods.* 184–204. London: Sage.

Williams, G. (1999). *French discourse analysis: The method of post-structuralism.* London: Routledge.

Willig, C. (2006). Discourse analysis. In: J. Smith (ed). *Qualitative psychology. A practical guide to research methods. 159–183.* London: Sage

Virtanen, J. (2006). Fenomenologia laadullisen tutkimuksen lähtökohtana. Teoksessa J. Metsämuuronen (toim.). *Laadullisen tutkimuksen käsikirja.* 151–213. Helsinki: International Methelp Ky.

Witzel, A. (2000). The problem-centered interview. *Forum: Qualitative Social Research, vol. 1, 1.* [14.6.2007] http://

Tartu Ülikooli raamatukogu

www.qualitative-research.net/fqs-texte/1-00/1-00witzel-e_p.html

Volt, M. (1997). Kriitiline diskursianalüüs. Kasutamisvõimalusi teksti ja kultuuri uurimisel. *Vikerkaar, 12.* 51–58.

vom Lehn & Heath, C. (2006). Discovering exhibits: Video-based studies of interaction in museums and science centres. In: H. Knoblauch, B. Schnettler, J. Raab & H.-G. Soeffner (Eds.) *Video analysis: Methodology and methods.* 101–113. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Wood, L. A. & Kroger, R. O. (2000). *Doing discourse analysis. Methods for studying action in talk and text.* Thousand Oaks: Sage.

Väljataga, M. (2004). Jaques Derrida. *Eesti Ekspress, 12.10.*

Yin, R. (2003). *Case study research: Design and methods.* Thousand Oaks: Sage.

Yow, V. R. (1994). *Recording oral history: A practical guide for social scientists.* Thousand Oaks: Sage.

Tartu Ülikooli raamatukogu

AINEREGISTER

ajalugu, kvalitatiivsete uuringute 25–28, 103, 134, 162, 240, 289, 307
analüüsiüksus 76–80, 254
analüütiline lugu 356, 357
anonüümsus 51, 52, 110, 179, 255, 261, 266, 281, 308
antropoloogia 16, 28, 30, 49, 103, 104, 112, 113, 168, 235, 237, 247, 251, 275
arvuti 8, 80, 98, 112, 137–142,168, 179, 218, 254, 264, 275, 284, 297, 308, 341–346
autentsus 196, 260, 265, 266, 360
autobiograafia 21, 30, 162–164, 170, 258
autofotograafia 238
avatud kodeerimine 120–133, 284–290, 293
avatuse põhimõte 25
brikolaaž, brikolöör 10, 11
Chicago koolkond 26, 76, 104
deduktiivsed mõtlemisprotsessid 19, 54–57, 115, 127, 132, 195, 287–294
detektiivromaan 276, 355, 356, 357
diskursus 8, 22, 36, 37, 41, 45, 46, 73, 224, 240, 245, 264, 299, 309–337
diskursusanalüüs 8, 45, 46, 240, 245, 246, 249, 285, 299, 309–336, 344
dokumenteerimine 7, 13, 64, 113, 188, 208, 232, 236, 237, 250, 271–284, 301, 351, 358
eetika 6, 49–52, 109, 156, 227
ehtsus 352, 354
eksperdiintervjuu 7, 199, 200
elavik 33, 45, 46
elu ajalugu 163, 164, 172, 340
elulookintervjuu 22, 170, 171, 176
elulugu 163, 164, 169, 175, 212, 216, 258, 260, 340
episoodiintervjuu 7, 171, 217–219
esitamiskriis 27
etnograafia 6, 7, 13, 16, 22, 26–28, 45, 46, 55, 56, 59, 62, 63, 74, 75, 81, 103–115, 176, 228, 235, 247, 250, 252, 351
etnograafiline intervjuu 7, 200–203
etnometodoloogia 6, 27, 29, 34–36, 45, 46, 299, 311
evalvatsioon 45, 46, 75, 77, 85, 137
fenomenograafia 6, 16, 143–159
fenomenoloogia 6, 27, 29, 31–34, 45, 59, 62, 63, 74, 87–102, 144, 145, 292
film 7, 13, 17, 45, 46, 112, 171, 188, 189, 190, 234, 235, 247–251, 254, 344
fokuseeritud intervjuu 7, 83, 171, 188–192, 239
fookusrühm 45, 46, 219–224
foto 111, 170, 234, 235–246, 247, 258, 272, 275, 330, 344
foucault'lik diskursusanalüüs 245, 310, 314, 320–325
holistlik disain, juhtumiuuringu 77, 78
horisontaalne struktuur, kirjelduskategooriate 153
hõlmav disain, juhtumiuuringu 77, 78
hübridiseerimine 22, 73
hüpotees 20, 54–56, 60, 69, 76, 77, 80, 85, 107, 115, 116, 180, 192, 193, 208, 274, 277, 316, 349, 352, 356
hüpoteesilugu 355, 356
impressionistlik lugu 358, 359

Tartu Ülikooli raamatukogu

induktiivsed mõtlemisprotsessid 19, 54, 56, 57, 60, 107, 115, 127, 132, 195, 287, 288, 291, 356, 357, 361
informeerituna antud nõusolek 49, 109, 110, 156, 174, 182, 227, 255, 262, 266, 293, 296, 297
institutsionaalsus 160, 195, 246, 260, 303, 306, 307, 312, 320, 328
interaktsioon 29–31, 35, 36, 38, 45, 46, 57, 58, 62, 63, 112, 125, 129–132, 146, 164, 165, 205, 209, 222, 224, 226, 228, 252, 256, 257, 262, 264, 299–309, 313, 315, 316, 329, 336
interdiskursiivsus 312
Internet 7, 13, 15, 262–270, 307, 308
intertekstuaalsus 41
intervjuu skeem 188–190, 192, 193, 195–199, 201–203, 218, 221, 223
juhtumiuuring 6, 13, 16, 20, 57, 63, 64, 74–87, 204, 216, 231, 243, 257
juhuslik valik 66, 67
jutustus 212–216, 258, 340, 341, 355, 360
järjend 304, 305
kategooria 8, 19, 47, 55, 56, 60, 63, 67, 113, 115–117, 120, 124–130, 133, 149–159, 161, 238, 241, 337
keelekasutus 19, 24, 51, 91, 92, 99, 100, 229, 259, 264, 297, 309, 311, 313, 315, 316, 325–327, 337, 356
kirjelduskategooria 149–158
kirjutamine 3, 4, 8, 13, 19, 54, 56, 101, 102, 104, 111, 113, 116, 143, 152, 163, 169, 172, 173, 176, 355–361
kodeerimine 8, 45, 46, 63, 119–133, 173, 197, 241, 246, 252, 256, 275, 284–299, 301, 318, 339, 342–346
kodeerimisparadigma 126–130, 287
kodeerimisperekonnad 128, 129
kompositsiooniline tõlgendus 240, 242, 249
konfidentsiaalsus 51, 52, 156, 177, 179
konstruktivism 6, 29, 34, 37, 38, 39, 45, 46, 311, 353
kriitiline diskursusanalüüs 315, 321, 325–336
kuulamine 82, 110, 117, 174, 184, 185, 213, 225, 273, 279, 351
kvalitatiivne sisuanalüüs 8, 46, 242, 285, 289–299
kvaliteedikriteeriumid 101, 347–354
kvantitatiivsed meetodid 10, 20–24, 46–48, 53–55, 59, 62, 63, 66, 67, 74, 75, 101, 115, 116, 180, 188, 192, 241, 242, 258, 275, 289, 290, 295, 301, 330, 331, 339, 343, 344, 347, 348, 352–356, 360
kõnevoor, voor 282, 301–307
küsimustik 53, 88, 138–140, 196, 199, 202, 238, 290, 349
lineaarne mudel 53, 55, 119
litereerimine 111, 112, 279–284
lugu 63, 77 159–175, 191, 212–216, 235, 249, 258, 310, 325, 337, 339, 340, 341, 356–359
metafoor 57, 169, 170, 210, 248, 312, 330, 334, 355
"metsik mõtlemine" 10, 11, 12
mitme-juhtumi-disain 77–79
mitteosalev vaatlus 7, 225, 227–229, 231
mustrite sobitamine 80, 86
mõõtmine 15, 21, 55, 349
narratiiv 18, 28, 30, 118, 160–175, 176, 196, 207–219, 239, 249, 290, 337–341, 344, 349, 350
narratiiv-episoodiline teadmine 217
narratiivi ülesehituse mudel 166, 167

Tartu Ülikooli raamatukogu

narratiivne analüüs 8, 45, 173, 174, 337–341
narratiivne intervjuu 7, 25, 53, 170, 171, 211–217, 337, 338
narratiivne uurimus 7, 13, 63, 74, 159–175
narratiivne konnektor 338
naturalism 17, 106, 295
naturalistlik üldistus 57
objektiivne hermeneutika 25, 45, 46
osalusvaatlus 7, 21, 31, 42, 45, 46, 83, 105, 107, 200, 225, 229–234, 236
otsene dubleerimine 79
pihtimuslik lugu 358
pindstruktuur 40
poolstandardiseeritud intervjuu 7, 31, 181, 192–195
poolstruktureeritud intervjuu 45, 46, 156, 171, 181, 192, 199, 211, 216, 219, 267, 269, 290, 349
poststrukturalism 40, 41, 311, 314, 321, 347
probleemikeskne intervjuu 7, 195–199
progressiivne narratiiv 171, 172, 175
psühholoogia 12, 16, 25, 29–31, 33, 36, 37, 42, 49, 64, 91, 92, 103, 119, 145, 168, 191, 195, 204, 209, 220, 251, 254, 289, 312, 314, 315, 317, 318, 323, 325
psühhoanalüüs 40, 42–46, 203–210, 240, 244–246, 249
psühhoanalüütiline intervjuu 7, 43, 203–210
publiku-uuringud 240, 246, 249
põhistatud teooria 6, 13, 22, 53, 57, 59, 60, 62, 63, 68, 74, 115–133, 196, 198, 285, 288, 292, 346
päevik 7, 83, 109–111, 138–140, 170, 256, 258, 260, 261, 274–277, 355
realistlik lugu 358
reduktsioon 87, 88
reflektsioon 40, 55, 67, 91, 133, 134, 139, 140, 145, 149, 184, 252, 253, 349
regressiivne narratiiv 171, 172, 175
reliaablus 47, 48, 157, 290, 347–354
repertuaar 36, 312, 315, 317–320, 324, 335, 339
rida-realt kodeerimine 123, 124, 130, 285
rühmaarutlus 7, 176, 219–224, 290
rühmaintervjuu 7, 109, 148, 151, 219–224
salvestamine 7, 45, 46, 112, 186, 187, 196, 203, 207, 208, 222, 223, 251–258, 271–273, 279, 280, 284, 293, 296, 297, 307, 343
salvestis 16, 18, 89, 109, 113, 154, 155, 170, 196, 222, 252, 253, 273, 279, 299, 301, 316, 351
saturatsioon 67, 68, 130, 288
sekvents 304, 307
sekventsiliigendus 304, 307
semantiline teadmine 217, 218
semiootika 27, 240, 242, 243, 246, 249, 250, 257, 327, 344
sensibiliseerivad mõisted 62, 117
sisuanalüüs 8, 45, 46, 188, 194, 224, 240–242, 245, 249, 285, 289–299, 339
sotsiaalse vahetuse teooria 135
sotsiaalsed esitused 42
sotsioloogia 12, 16, 25, 26, 28–31, 33, 36, 37, 49, 103, 115, 131, 168, 169, 188, 220, 237, 250, 251, 289, 315
spiraalikujuline uurimisprotsess 6, 53–55, 134, 137
stabiilne narratiiv 171, 175
statistika 21, 22, 47, 53, 66, 82, 128, 243, 258, 342

Tartu Ülikooli raamatukogu

strukturalism 6, 29, 31, 39–42, 45, 46
subjektiivsed teooriad 30, 31, 192–195, 198, 215
"suured lood" 164
sõnavara 183, 306, 307, 329
sümboliline interaktsionism 6, 26, 27, 29–31, 45, 46
süvastruktuur 29, 40, 45
žanride ähmastumine 26, 27
tarkvara 254, 268, 275, 284, 341–346
tegevusuuring 6, 13, 16, 74, 133–142, 220, 230
telgkodeerimine 120, 126, 127, 129, 285–287
teoreetiline dubleerimine 79
teoreetiline lääts 56, 59
teoreetiline väljavõtt 68–70, 288
tihe kirjeldus 19, 31, 104, 105, 118, 119, 232, 349, 353
trajektoor 132, 338
transkribeerimine 8, 48, 71, 89, 112, 113, 156, 171, 173, 179, 194, 196, 197, 208, 209, 222, 223, 235, 254–256, 259, 279–284, 293, 296, 297, 299, 301, 302, 321, 337–339, 351
triangulatsioon 74, 83, 107, 340, 348, 349, 353
tsitaat 107, 124, 141, 152, 156, 157
tulemuste kosmos 150, 152, 155
tõendite kett 83–85
tõesus 48
tõlgenduslik interaktsionism 31
tõlgendusrepertuaar 36, 312, 319
tähendushorisont 34
tähendusklass 148
tähendussuhe 34, 87
tähendusstruktuur 32, 100
tähendussüsteem 38, 311–319
tähendustihend 91
tähendusvõrgustik 91, 92, 94, 97–100
tähendusüksus 91, 92, 99, 121, 122, 150, 151, 156
tööuuringud 36
tüüp, kvalitatiivsete uuringute 6, 13, 15, 22, 24, 28, 57, 73–175
usaldatavus 352, 353
usaldusväärsus 47, 83, 101, 102, 110, 114, 183, 210, 251, 355
usutavus 349, 350, 352
uurijaprofiil 101
uurimisaruanne 56, 59, 60, 83, 89, 102, 141, 351, 355
uurimisküsimus 11, 19, 22, 54–65, 67, 76, 77, 80, 124, 127, 130, 149, 190, 200–203, 212, 216, 218, 231, 233, 241, 248, 255, 271, 272, 274, 281
uurimisprobleem 6, 13, 27, 47, 60–65, 177, 182, 231, 261, 357
uurimisstrateegia 19, 22, 62, 74, 82, 86, 103, 104, 119, 132, 342
uurimisteema 12, 49, 61, 117, 206, 246, 256, 264
uurimisväli 16, 50, 53, 54, 70, 71, 104, 107–111, 114, 141, 200, 220, 227–234, 273, 276, 349, 350, 351, 359
vaatepunkt 143, 144
vaikus 186, 222
valiidsus 48, 51, 106, 157, 214, 290, 346–354
valikuline kodeerimine 120, 129, 285, 287
valim 20, 53, 66–71, 117, 156, 241, 265, 293, 295, 297, 343
variatiivsus 70, 89, 91, 92, 98, 151, 155–157, 233, 315
verb 63, 64, 160, 165, 327, 332, 333

Tartu Ülikooli raamatukogu

vertikaalne struktuur, kirjelduskategooriate 153, 154
vestlusanalüüs 8, 35, 36, 45, 46, 251, 255, 256, 299–311, 315, 336, 344
vestluslik narratiiv 165, 166
video 7, 89, 109, 111, 112, 154, 170, 203, 234, 251–258, 268, 270–273, 275, 284, 301, 307, 316, 345
visuaalsed andmed 7, 176, 234–258
vooruliigendus 303, 304, 307
võistlevad seletused 81, 85
vähemusrühm 56, 134, 183
"väiksed lood" 164, 165
välimärkmed 7, 232, 273–275, 351, 355
välitöö 103, 104, 107, 108, 110, 111, 114, 115, 274
väljateooria 135
väljavõtt 6, 13, 66, 69–72, 117, 120, 133, 156, 157, 288, 343, 350
"väravavalvurid" 50
ühe-juhtumi-disain 77–79
ühtlaselt jaotunud tähelepanu 54, 204
üldkogum 66
ülekantavus 352, 353

Tartu Ülikooli raamatukogu

Kui kvalitatiivses uurimuses saavad kokku kunstniku tundlik pilk, ilukirjaniku väljendusrikas stiil ja teadlase analüüsiv mõistus, võib ehk kunagi juhtuda see, millest unistas *Johann Wolfgang Goethe*: „Teadus kasvas välja poeesiast ... kui ajad muutuvad, võivad need kaks kõrgemal tasandil uuesti sõpradena kohtuda."

Tartu Ülikooli raamatukogu

Eestikeelse kvalitatiivseid meetodeid kajastava kirjanduse üleküllusest rääkida ei saa. Vastupidi – vastavat kirjavara on ilmunud äärmiselt napilt. Seda kogevad omal nahal eelkõige uurimistöid tegevad üliõpilased, aga ka teadurid, õppejõud ning teised, kelle töö on seotud kvalitatiivsete uuringute läbiviimisega või vajadusega mõista ja hinnata nende tulemusi. Käesolev käsiraamat ongi katse neile vajadustele vastu tulla ning kvalitatiivseid uuringuid puudutava kirjanduse põuda leevendada.

ISBN 9949-15-655-6

Tartu Ülikooli raamatukogu